

ГОРГОНИ

Списание за митология, история,
литература и изкуство

Книжка 5

София, 2022-2024

Предна корица: Керамичен антропоморфно-зооморфен съд с капак и връзана украса, изобразяващ Богинята-птица, намерен в археологическия комплекс „Дуранкулашко езеро“. V хил. пр.Хр. РИМ – гр. Добрич. Фото автора.

Предна и задна корица – вътрешна: Керамични пластики на Богинята от археологическия комплекс „Дуранкулашко езеро“ край с. Дуранкулак, област Добрич. V хил. пр.Хр. РИМ – гр. Добрич. Фото автора.

Богинята е представена права, с разперени ръце – в поза на ритуалния любовен танц *оргия*.

Задна корица – външна: Идоли на Богинята от гроб 626 в некропола на Дуранкулак. Енеолит, V хил. пр.Хр. РИМ – гр. Добрич. Фото автора. Едната статуетка е с ръце на кръста (поза при танца *ръченица*), а другата – с разперени ръце (поза при танца *оргия*).

Съставител, издател и автор **Валентин Йорданов**

e-mail: valia158@abv.bg

Електронно издание: www.gorgoni.info

Предпечатна подготовка: Кремена Коева, 2024

Издателство „Асеневци“, 2024

ISSN 2367-7848

ПОСВЕЩЕНИЯ

В памет на скъпите ми родители Пенка и Здравко – сплотено семейство на две силни личности и чисти души. Раздавайки се всеотдайно и безкористно, винаги помагаха на изпадналите в нужди и проблеми. Когато доближиха столетния рубеж на своя живот – възрастта на мъдростта, – постигнаха да изградят един техен нравствен образец, достоен за подражание. Ето защо те заслужено се радваха на ответна грижа, уважение и обич.

Здравко и Пенка Неделчеви през 1982 г.

Здравко Йорданов Неделчев (1925-2022)

Пенка Донева Буковска-Неделчева (1928-2021)

В памет на любимата ми съпруга Валентина, която бе уникално проявление, земна еманация на Вселенската Добрина и Духовност. В нея гореше неугасващият стремеж да постигне Универсалния Талант. Тя притежаваше ред ценни качества, но не ги пазеше само за себе си. Особено нейните изследователско любопитство и творческа треска, които по време на дългогодишната ѝ преподавателска работа успя да въплътят като метод и умение у множество жадни за знания млади хора.

Коварната болест я отне от присъщия ни свят на борби, победи и падения, точно когато тя постигна зенита на своето професионално и творческо израстване – като отличен филолог, философ, изкуствовед, галерист, критик и изключителен познавач на българската, източно-европейската и западно-европейската литература и изкуство.

В настоящата книжка 5 на списание „Горгони“ издавам с голямо удовлетворение „ОПИТЪТ“ С РАДИКАЛНО ДРУГОТО“ – един от приносните авторски трудове на съпругата ми Валентина Маринова, в знак на преклонение пред светлата ѝ памет.

Валентина Живкова Маринова-Йорданова (1963-2022)

СЪДЪРЖАНИЕ

РАЗДЕЛ „МИТОЛОГИЯ“

Валентин Йорданов. ЗАГАДЪЧНАТА ДУМА „САРАКТ“ В ХАМБАРЛИЙСКИЯ НАДПИС НА КРУМ. ВИД И СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА	9
Валентин Йорданов. КАНА СЮБИГИ ИЛИ КАНАС ЮВИГИ Е БИЛА БЪЛГАРСКАТА ВЛАДЕТЕЛСКА ТИТЛА?	31
Валентин Йорданов. ДРЕВНИТЕ ОСНОВАНИЯ НА ИНСТИТУЦИЯТА НА БЪЛГАРСКИТЕ КАВКАНИ	71

РАЗДЕЛ „ИСТОРИЯ“

Ставри Топалов. ПРЕХОДЪТ ОТ КАМЕННИ И РОГОВИ СЕЧИВА/ОРЪЖИЯ КЪМ МЕДНИ/МЕДНОСПЛАВНИ СЕЧИВА/ОРЪЖИЯ, ИЗВЪРШЕН ЗА ПРЪВ ПЪТ В ЧОВЕШКАТА ИСТОРИЯ В СЕВЕРОИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ VI-V ХИЛ. ПР.Н.Е.	103
Д-р Владимир Христов. ДРЕВНИ БЪЛГАРСКИ ПРИЧЕСКИ	137
Валентин Йорданов. ОДРОС, ОДРИСА И ОДРИСИ	165
Александър Мошев. ХУННУ – ХУНИТЕ В АЗИЯ	181
Валентин Йорданов. БЪЛГАРСКИЯТ КАН КИЙ/САМО/САМБАТ И НЕГОВАТА ДЪРЖАВОТВОРНА И ЦИВИЛИЗАЦИОННА РОЛЯ В ЕВРОПА ПРЕЗ РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ	195

**Свилен Топчиев. ПЕТ-ВЕКОВНАТА ДУХОВНА АВТОНОМИЯ
НА ЧЕПИНСКО – СПОМЕН ЗА ТЕРРА БЕСИКА И БЕСИТЕ 215**

РАЗДЕЛ „МУЗИКАЛНА ТЕОРИЯ“

**Таня Доганова-Христова. ПЪТЯТ, ГОЛЯМАТА МЕЧКА
И РЪЧЕНИК В 7/8 ТАКТ 251**

РАЗДЕЛ „ФИЛОСОФИЯ НА ИЗКУСТВОТО“

**Валентина Живкова Маринова. „ОПИТЪТ“ С РАДИКАЛНО ДРУГОТО
И НЕГОВОТО МЯСТО В СЪВРЕМЕННИТЕ АРТИСТИЧНИ ТЕХНИКИ 263**

РАЗДЕЛ „ИСТОРИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА“

**Валентин Йорданов. NATALIS SOL INVICTUS
ИЛИ РАЖДАНЕТО НА НЕПОБЕДИМОТО СЛЪНЦЕ.
ИСТОРИЧЕСКИ РОМАН. ГЛАВА II 317**

РАЗДЕЛ „МИТОЛОГИЯ“

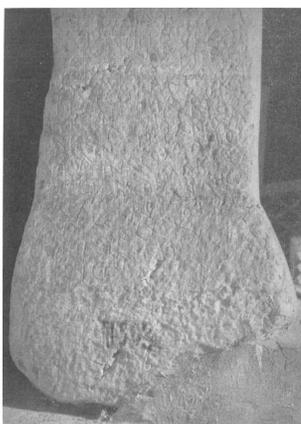

ЗАГАДЪЧНАТА ДУМА „САРАКТ“ В ХАМБАРЛИЙСКИЯ НАДПИС НА КРУМ. ВИД И СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

Валентин Йорданов

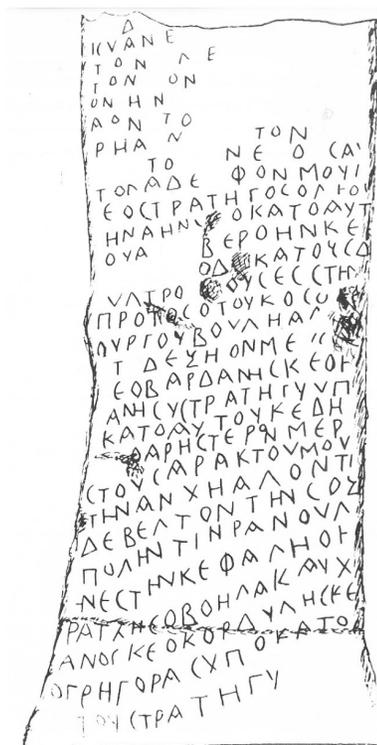
1. ХАМБАРЛИЙСКИЯТ НАДПИС НА КРУМ. ТРАДИЦИОННОТО ПОСТРОЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ВОЙСКА ПРЕДИ БИТКА.

Старобългарският военен термин САРАКТ присъства в надпис, намерен край с. Хамбарли (дн. Маламирово, Елховско, където се намират останките на антично-средновековната крепост Версиникия). Надписът представлява военна заповед на българския канас ювиги (велик кан) Крум, свързана с подготовката за победната му битка при Версиникия на 22 юни 813 г., последвана от българската обсада на крепостите Адрианопол и Константинопол. В този надпис Крум нарежда как да бъдат разсредоточени бойните подразделения за предстоящата битка (сн. 1, 2).

22. Фотография на долната част на военната заповед от с. Маламирово

Снимка 1. Военният надпис на кан Крум от Хамбарли (Маламирово), 813 г. /по В. Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. на ОФ, 1981. Снимка 22/.

Снимка 2. Факсимиле на военния надпис на Крум от Хамбарли (Маламирово). /по В. Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. на ОФ, 1981. Снимка 21/.

Гръцкият текст, унциално писмо, с разделени думи:

ΔΙΣΥΑΝΕΤΟΝ (ΛΕ ΤΟΝ ΟΝ ΟΝΗΝ ΑΟΝΤΟ ΡΗΑΝ ΤΟΝ) ΤΟ ΝΕΟΣ Α
ΤΟΛ[ΜΗΡΟΣ] ΑΔΕ[Λ]ΦΟΝ ΜΟΥ ΕΘ ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΛΕΟ ΗΝΑΗΝ... Ο ΚΑ
ΤΟΑΥΤΟΥΑ. ΒΕΡΟΗΝΚΕ ΟΔ... ΚΑΤΟΕΣ ΔΥΛΤΡΟ...ΟΥΣΕΣ ΣΤΗ ΠΡΟΤΟΣ
Ο ΤΟΥΚ Ο ΣΟΥΡΓΟΥ ΒΟΥΛΗΝΑ ... Τ... ΔΕΖΗΟΝ ΜΕ[Ρ]Ε Ο ΒΑΡΔΑΝΗΣ
ΚΕ ΟΗΑΝΗΣ Υ ΣΤΡΑΤΗΓΥ ΥΠ... ΚΑΤΟΑΥΤΟΥ ΚΕΔΗ... Ο ΑΡΗΣΤΕΡΟΝ
ΜΕΡΟΣ ΤΟΥΝ ΣΑΡΑΚΤΟΥ ΜΟΝ ΤΗΝ ΑΝΧΗΛΟΝ ΤΗΝ ΔΕΒΕΛΤΟΝ ΤΗΝ
ΣΟΖΟΠΟΛΗΝ ΤΙΝ ΡΑΝΟΛΗΟΝ ΕΣ ΤΗΝ ΚΕΦΑΛΗ Ο ΗΡΑΤΑΝΣ Ο ΒΟ
ΗΛΑ ΚΑΥΚΑΝΟΣ ΚΕ Ο ΚΟΡΔΥΛΗΣ ΚΕ Ο ΓΡΗΓΟΡΑΣ ΥΠΟ ΚΑΤΟΤΟΥ
ΣΤΡΑΤΗΓΥ.

Превод на български език:

„На Дисуанет [Дицуант или Дицвант] (.....), младия и смел мой брат,
а стратегът Лео [да бъде] под негово ръководство и подчинение.
[При] Берионке [Берое/Боруй/ Стара Загора] и принадлежащото
му Дултро...исес [нелокализирано селище] да бъде пръв [лидер/
командващ] Тук, сургу [чургу = ичургу] булия [буила], за дясната

страна [крило/фланг], а Врданис и Ойанис [Йоанис] стратежи, подчинени нему. На лявата страна [крило/фланг] на саракта ми [войската ми]... при Анхиало, Дебелт, Созопол, Ранули, да бъде глава [предводител] Иратаис, боила-кавказ, а Кордилис и Григорас – нему подчинени стратегии.“

За съпоставка виж преводите на **Иван Венедиков**. Военното и административното устройство на България през IX и X век. С., ВИ, 1979, с. 28, и **В. Бешевлиев**. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. на ОФ, 1981, с. 36.

Преди да пристъпим към предмета на нашето изследване, обявен в темата, необходимо е накратко да кажем нещо за антропонима *Дицуант* или *Дицвант*, който разчетохме в самото начало на надписа. Това име е хипотетично по няколко причини. То стои разделено на три реда в горния ляв ъгъл на камъка, а под него са връзани доста неподредено и разпокъсано няколко думи, които не подлежат на разчитане. Но това не бива да е основание да пренебрегваме и най-малката частица от ценното послание на кан Крум, оцеляло във времето. Разпокъсването на думи и разполагането им на различни редове е характерно за целия надпис, може би поради неравната повърхност на камъка. Предполагаме, че текстописецът е бързал с неговото изпълнение, проявявайки небрежност и допускайки грешки, защото е искал да участва в предстоящите битки, а ако не е бил войн – поне да стане свидетел на очакваните победи.

Освен това, визирият антропоним *Дицуант* или *Дицвант* е твърде близък до споменатото в други извори име на най-малкия Крумов брат – *Диценг* или *Дицевг*. Оригинално изписване на името *Дисуант* с буква „с“ вместо „ц“ не бива да ни смущава, поради липсата на „ц“, „ч“ и други букви (вокали) в гръцката азбука. Примерът е пред очите ни в същия този надпис: във второто изречение *чургу* (*ичургу*) е изписано като „сургу“.

Иван Венедиков пише, че Крумовият брат Дицевг или Диценг е управлявал Адрианопол след превземането му от българската войска /**пос. съч.**, с. 29/.

Веселин Бешевлиев пише, че след неочакваната смърт на Крум в шатрата му по време на обсадата на Константинопол, на българския престол се възкачил брат му Дукум, а след него – най-малкият му брат Дицевг /**пос. съч.**, с. 40/.

Посочените учени основават тезите си на два извора. Първо, хрониката на Теофан (758-817 г.), който отбелязва, че веднага след победната битка при Версиникия през юни 813 г., Крум настъпил с основните си сили към Константинопол, „като оставил своя брат с неговата войска да обсажда Адрианопол“. Второ, „Синаксар на Цариградската църква“ (X в.), в който е записано: „След като Крум зле завършил живота си, властта приел Дукум. И той също мъченически умрял. Диценг станал воевода над българите...“ /Христоматия по история на България. Том I. Ранно средновековие VII-XII в. Съставители **П. Петров и В. Гюзелев**. С., Изд. „НИ“, 1978, с. 101, 107/.

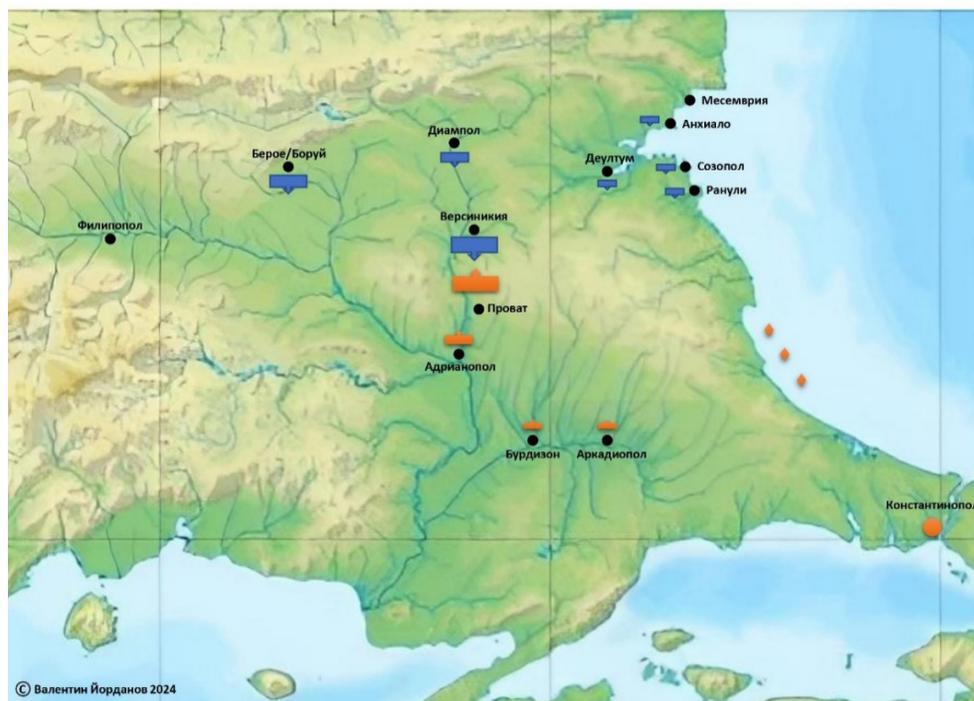
Името Дукум не присъства в надписа, поне в запазената му част, която коментираме тук. Той вероятно е изпълнявал задачи на друго място, като

например набиране на допълнителни войски и хранителни припаси, изработване на оръжие и обсадна техника за превземане на крепостите Деултум, Месемврия и Адрианопол, за което има данни в Теофановата хроника.

В надписа виждаме стратегическото разположение на фронта на българската войска: център, начело със самия владетел – при Версиникия (край Елхово); десен фланг, начело с ичургу буила (вътрешният буил) Тук – при Боруй/Берое; ляв фланг, начело с боила кавкан Иратаис – по крайбрежието от Анхиало (Поморие) до Созопол. Разстоянието по права линия от Версиникия до Боруй (Стара Загора) е 84 км., а съответно от Версиникия до Созопол е 97 км. Надписът започва с „Дицуант..., младия и смел мой брат, а стратегът Лео [да бъде] под негово ръководство и подчинение“, на който Крум е поверил бойния резерв, разположен в тила на българския фронт, вероятно край гр. Диамполис (Ямбол), отстоящ на 36 км. северно от Версиникия. На 22 юни 813 г., след разгромната победа на българите над ромеите, когато основните български сили се устремяват към Константинопол, Крум оставил малкия си брат с поверения му резерв да обсажда Адрианопол. Това е най-логичното и правилно решение на българския кан. Дълбочината на атаката, или разстоянието от Версиникия до Адрианопол (Одрин) е 53 км., а до Константинопол (Иstanbul) – 240 км. (вж. **Карта 1**).

ДИСПОЗИЦИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ВОЙСКА ПРЕДИ БИТКАТА ПРИ ВЕРСИНИКИЯ, СПОРЕД ЗАПОВЕДТА НА КАНАС ЮВИГИ КРУМ, ЗАПИСАНА В ХАМБАРЛИЙСКИЯ НАДПИС

Карта 1. Диспозицията на българската войска преди битката при Версиникия през 813 г.

Трябва да кажем нещо и за етимологията на името на кавкана Иратаис – Крумовия тъст. Това име е специално, доколкото е семантично свързано с вярванията на българите. Във ведическата българо-славянска митология горният небесен свят, царството на боговете, бил наричан Ирий (Небесен рай), Сварга или Прави. Съответно средният или земният свят – Яви (явен, видим), а долният или подземният – Нави. Тези три свята са изобразени на пример върху каменния идол/тотем на бог Тангра/Троян, намерен в р. Збруч, Полша /вж. **В. Йорданов**. Символи и знаци от древността. Второ издание. С., Изд. „Асеневци“, 2024, с. 118-120, сн. 64-1 и 64-2/.

Оттук става ясно, че името Иратаис е съставено от думите *Ира-Тай* и означава „[Душа от] горното небе“, смятано в онова време за „Топос (място) на духовете на предците“.

2. ИДЕНТИЧНОСТ НА ВОЕННАТА И ДЪРЖАВНАТА СТРУКТУРА НА БЪЛГАРИЯ. ВЪТРЕШНАТА ОБЛАСТ, НАРИЧАНА БУРДЖАН ИЛИ БУРДЖАЙ.

Идентичността на военната и държавната структура при хуно-българите бе забелязана още от Димитър Съслов /Пътят на България. С., Изд. „Кибеа“, 2004, с. 46-53. Първо издание: 1936/. При война войската била диспозиционирана в три укрепени лагера или онгъла (старобълг.: „ъгъла“) – център, ляв и десен фланг, – достатъчно отдалечени, като гаранция срещу обкръжение и разгром с едно нападение. По същия начин е била организирана и държавата – вътрешна област и гранични области, тарканства (по-късно комитати), като източните формирали левия онгъл, а западните – десния онгъл. Тази структура е базирана на древната родово-племенна традиция, която намира своето закономерно развитие и продължение във феодалното общество.

Привеждайки изчерпателно наличните извори, Иван Венедиков формулира тезата си за административното устройство на българската държава през IX и X век – съставено от вътрешна област и десет комитата, като прави паралел с подобната организация на Византия и Франкското кралство /**пос. съч.**, с. 16-27/.

Можем ли да определим, макар приблизително, територията на *Вътрешната област* на българската ранносредновековна държава, както и местоположението на външните десет тарканства (наричани след покръстването комитати)?

Ние ще направим такъв опит, осъзнавайки, че е възможно да постигнем коректен резултат, който ще бъде добра крачка в преодоляването на някои negliжирани теми от езическия период на Първото българско царство.

Вътрешната област, сърцето на Дунавска България, е носела името *Бурджан*, като е била ползвана и формата *Бурджай*. С този хороним, който същевременно бил племенно название, били назовавани преди това територия в историческата област Барсилия между Азовско и Каспийско море, и Кавказ, с главен град *Бурджан* (седалище на Кубратовия син Аспарух в младите му години), както и народ в Северен Кавказ. След смъртта на канас ювиги Кубрат,

при подялбата на българските племена от петте му синове, третият му син Аспарух получил храбрите *булгари-бурджани* и части от племенните обединения *утиги (утигури)* и *мурдаси (савири)*. /**Бахши Иман**. Джагфар тарихи, с. 24-26/. Според хронистите Теофан (758-817 г.) и патриарх Никифор (758-828 г.) Аспарух разпоредил седем племена по проходите в Балкана /**Теофан Изповедник**. Хроника. – В: Христоматия по история на България..., с. 84, 85; **Никифор, патриарх Константинополски**. Кратка история след царуването на Маврикий. С., Изд. „Зограф“, 1997, с. 49-51/. От тях са известни етнонимите само на *савирите (северите)* и на *варачаните (врачаните)*, които, преди да пристигнат в Мизия, са обитавали и охранявали прохода Кавказки врата. През 681 г., когато укрепвал по Балкана границата си с Византия, Аспарух заселил *северите* като постоянна охрана на Котленския (дн. градове Котел и Жеравна), Върбишкия и Ришкия проходи, *врачаните* – на Вратцата (дн. гр. Враца), а другите пет племена – по останалите проходи.

Ако някой реши да оспорва нашето твърдение, че в Долна Мизия е имало област *Бурджан/Бурджай*, можем да го оборим с два аргумента. Първо, трактатите на арабските автори от IX и X век (Ал Гарми, Ибн Хордадбех, Ал Масуди), които наричат Дунавска България *Бурджан*. Второ, географският аргумент е също неоспорим – ползваният до днес хороним *Добурджай* или *Добруджа* относно територията, находяща се източно от централната област *Бурджай*.

Етимологията на названието *Бурджан/Бурджай* идва от войнската ипостаз на Божия син Хор/Хорс/Хурса, който се е превъплъщавал преди битка в свирепия вълк *Бури* (вж. по-долу). Оттам е дошло и названието *Буристан* или „Държавата на Бури“, използвано относно централната зона (Вътрешната област) около р. *Бури чая (Днепър)* на поредицата от български държавни образувания от неизвестни времена та чак до времето на великия кан Кубрат (622-668 г.). Поради това гърците в колониите по Северното Черноморие са наричали споменатата река *Бористенес*, хидроним употребяван още от Херодот в V в. пр.Хр.

Вътрешната област *Бурджан* е помествала феодалните владения на *елита в елита от общо 100-те боили* (или *уруси* = „бикове“), които са формирали *булето* (Съвета на биковете), *сената* или *синклита* – големия съвещателния орган на канас ювиги/великия кан. Този *елит в елита* е бил *съставен от шестте вътрешни (ичургу) велики боили (канас/князе) плюс великия кан*. Следователно в Бурджан са били разположени феодалните наследствени владения на *главните седем български велможи* (вж. **Карта 2**).

БЪЛГАРИЯ: ВЪТРЕШНАТА ОБЛАСТ БУРДЖАН В ПЕРИОДА 803-852 Г.

Карта 2. Бурджан – Вътрешната област на България в периода 803-852 г. Автор Валентин Йорданов, а създател на матричната основа е Фондация Активна историческа карта.

1. В личния домейн на великия кан и неговия род са влизали столицата Плиска, светилището Мадара на българския владетел и селището Шуман (Шумен) на обслужващите го шамани, заедно с прилежащите им земи. Мадара не е била светилище на отделен кан, а на владетелския род. Това проличава от разчетените около релефа на Мадарския конник имена на Тервел, Кормесий и Омуртаг. Естествено там са били изсечени и други кански имена, но те, за съжаление са се изренили през вековете под въздействието на природните стихии.
2. Родът на кавканите, също велики боили, който осигурявал царствените съпруги на великия кан, според нас е държал в свое владение укрепления и добре благоустроен аул Преслав (преди да бъде превърнат в столица), плюс пазарния център на Вътрешната област (дн. там е гр. Търговище), заедно с околната територия (дн. градове Омуртаг и Антоново).

3. *Кана боила колобър, произхождащ от древен жречески род, се е занимавал изрично само с верските въпроси, имайки важна роля и във войската, например с гадания и предсказания преди битка. Неговото светилище е било в съседство с тракийско такова – посветено на Железния баща Хорс/Хурса, родоначалникът на българското благородническо съсловие. В това светилище, присвоено през XVI век от род на алевии от гр. Коня в Анатолия, се пазели от древно време железните доспехи на бога (вж. по-долу). Владението на колобърския род е обхващало земите край днешните градове Исперих, Завет и Дулово.*
4. Следващият велик боил, за който няма конкретни данни, е имал за седалище крепостта и града Червен с прилежащата му територия (дн. градове Две могили, Цар Калоян и Бяла).
5. Другият, също неизвестен велик боил, е държал важната крепост Русе с нейния регион.
6. Следващият велик боил и родът му са управлявали крепостта Тутракан с нейната област (дн. градове Главиница и Кубрат).
7. И накрая, последното феодално владение във Вътрешната област, за което предполагаме че е принадлежало на *рода на ичургу боилите, които по право са водели дясното крило/фланг на българската войска*, е имало за център стратегическата крепост Дръстър (Дуросторум, дн. Силистра). Прилежащите земи на този домейн са стигали на юг до дн. гр. Алфатар.

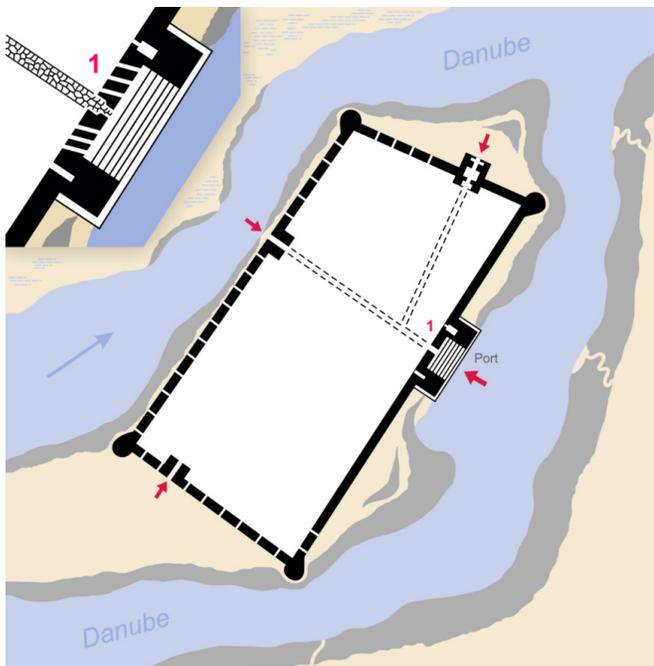
Освен това искаме да обърнем внимание на една особена категория хора, които великият кан Омуртаг (814-831 г.) нарича в някои от надписите си „моите хранени люде“. За какво става дума?

За да може да изпълнява функциите си, българският владетел е имал нужда от служители, които да бъдат денонощно край него. Естествено той им е осигурявал жилищни помещения във Вътрешния град на столицата, в казарма близо до неговия дворец. Те са получавали всичко необходимо (пълна издръжка): облекло, въоръжение, храна и пр. Затова именно са им казвали „хранени люде“. Първата основна група се е състояла от елитни войни, които са давали в мирно време наряд като постоянна охрана, а по време на поход или битка са осигурявали защитния периметър на владетеля. Във втората допълнителна група са влизали длъжностите ковчезник, писар (и хроникьор), преводачи, чашник (например копанът Корсис), пажове, знаменосци, тръбачи, вестоносци (куриери) и др. Несъмнено „хранените люде“ са били избирани измежду родовете на великите боили във Вътрешната област, по критерии като ръст, физическа сила, ловкост, но и красота, ум, съобразителност и пр. Постъпвайки на млада възраст в личната дружина/гвардия на владетеля (с предполагаем брой 300-600 души), те са получавали специална военна подготовка, а онези от тях, които били определени за неговата администрация – са минавали през книжовно и езиково обучение. След 20 години вярна служба, когато вече са натрупали военен и административен опит,

някои от „хранените люде“ били издигани на по-висша и отговорна служба, като например зера тарканът Негавонас, когото Омуртаг изпратил в гр. Тетел като свой наместник и управител на областта Воеводина, граничеща с Франкското кралство и княжествата Моравия и Нитра (след 830 г. Великоморавия).

Очевидно Вътрешната област е заемала така очертаната територия между съвременните градове Русе, Силистра, Преслав, Омуртаг, Антоново, може би дори в малко по-широк периметър. Аргумент в полза на това дава Търновският надпис на кан Омуртаг върху колоната, служила като негов надгробен менхир, която цар Иван-Асен II (1218-1241 г.) взел четири века по-късно от кургана на Омуртаг край днешното с. Каблешково и я пренесъл в Търново, вграждайки я в царската черква „Св. 40 мъченици“. В надписа проличава държавническият и строителен размах на българските владетели. В него Омуртаг гордо заявява, че си е построил „преславен дом на Дунав“, отстоящ на 40 000 царски оргии/разтега (1 царски растега = 2,134 м.) от „стария ми дворец“ в столицата Плиска. Тези 40 000 оргии правят 85 360 м. Огромната българска крепост (2,5 ха; **сн. 3**) с пристан за речни кораби е открита през 1957 г. на наносния остров Пъкуюл луй Соаре, находящ се източно от гр. Силистра, днес в Румъния. /**Симеон Михалков**. От Търновския надпис до всеславната Омуртагова могила. Нова хипотеза. – В: <https://naum.slav.uni-sofia.bg/lilijournal/2012/4/mihalkovs#tos/>.

Снимка 3. Основите и планът на „преславния дом на Дунав“ на кан Омуртаг на остров Пъкуюл луй Соаре. Ву Kandi – Собствена творба, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=16531322>.

Важно е да се отбележи, че структурата вътрешна-външна област на държавата е идентична със структурата вътрешен-външен град на столицата Плиска.

3. ВЪНШНАТА ГОЛЯМА ОБЛАСТ, НАРИЧАНА ДОБУРДЖАЙ. ВИД И СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА.

Вътрешната област е заобиколена от *Външна голяма област*, която била разделена, както се каза, на *десет области* (провинции), наричани *тарканства/комитати*, като повечето от тях са граничили с околните царства. Всяко *олгу-тарканство*, по-правилно *оглу-тарканство* (от *онгъл/стан/лагер* – укрепено място), е имало главен крепостен град, който помествал замъка, администрацията и военния отряд на таркана, набиран от доверени хора – роднини и приближени.

В думата *таркан*, морфемата *тар* произлиза от *Тара*, кратката форма на името на върховния бог *Тангра*. В случая обаче *тар* означава земя – земната проекция на небесния бог. По-точно парче земя, обособена територия, която големият кан, като върховен жрец на Тангра (създателят на небето и земята) и негов земен наместник (*Vicarius Dei*), е предоставял за управление на обикновените канове или князе. Следователно *таркан* означава „кан на тара [област]“. Българският термин *тара* е свързан с латинския *area* („площ“), от който произлизат мерните единици за земеделска земя *ар*, *дек-ар* (десет ара) и *хект-ар* (сто ара).

Канас или *князе* са били васалните племенни владетели във федералните държави Велика България до Кубрат (V-VII в.) и Дулоба в Средна Европа на Кубратовия брат Кий/Само (VII в.), Черна България (VII-IX в.), Волжка България (IX-XVI в.), Киевска Рус (IX-XIII в.) и Московското княжество (XIII-XVI в.). В средновековната феодална йерархия титлата *канас/княз* на изток е имала на запад аналогичните титли дук, граф или херцог.

Близостта на думите *тара* и *terra* („земя“) предполага идентичност на тяхната етимология. В античността понятието „територия“ също е било означавано посредством имена на божества: *hora*; *deva/diva* (напр. Pulpudeva); *para* (напр. Bessapara); *bria* (Mesambria). **Иван Дуриданов**. Езикът на траките. С., Изд. НИ, 1976, с. 114 /.

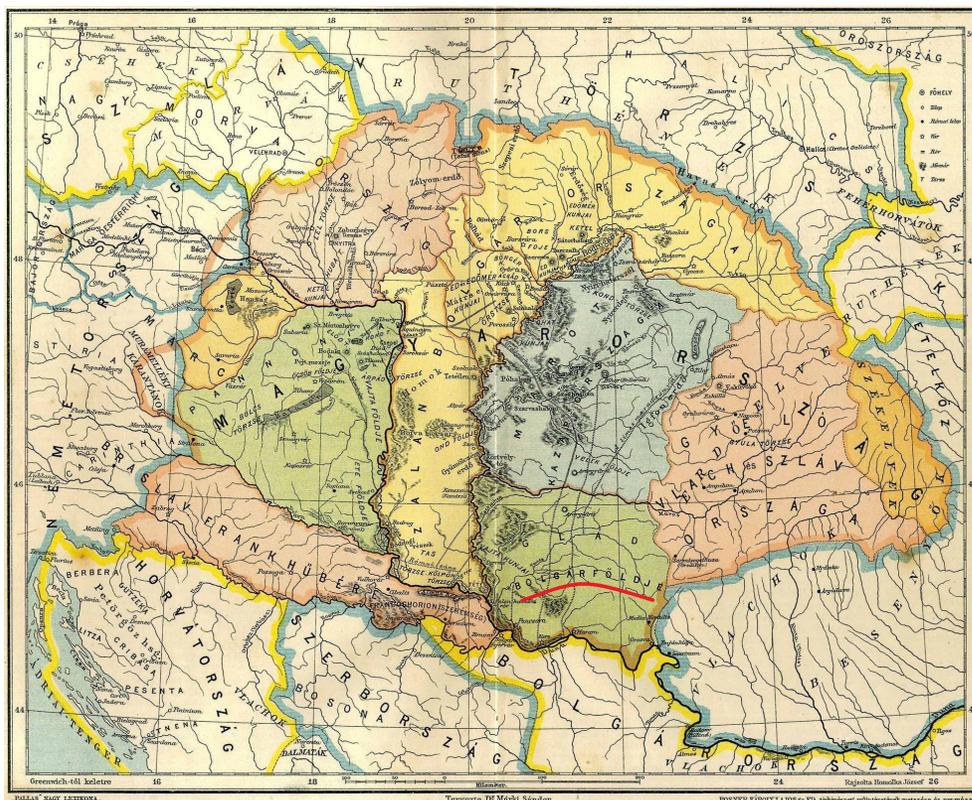
Предполагаме, че цялата *Външна област* е носела названието *Добурджай*, защото е обхващала в себе си *Вътрешната област Бурджай*. С времето това езическо название е отпаднало и било забравено, с изключение на територията на източното тарканство (комитат), която до днес е запазила името *Добруджа*.

Във всяко тарканство по-малките селища и прилежащите им земи великият кан, по предложение на местния таркан, е давал във владение на средните и низшите в йерархията военни чинове – багатури, багаини, жупани, банове/панове. Те и техните потомци и родственици са наследявали своите феодални владения срещу военна служба в бойното формирование на таркана, а чрез него и във войската на владетеля, защото последният е олицетворявал държавата. Следователно наследяваната военна служба в полза на държавата и за общото благосъстояние на народа е осигурявала ленното право на целия род, а не само на негов отделен представител. Намерените инвентарни надписи с ризници и шлемове, принадлежащи на различни боили, багаини, таркани, жупани и др. /**Христоматия по история на България...**, с. 129-130/ ни информират, че аристократите в ролята им на военни чинове са имали задължението да осигуряват въоръжението на подведомствените им войскове части. Разбира се извънредните заслуги по време на битка са били подобаващо възнаграждавани чрез получаване на по-голям феодален лен в новозавладяните територии. Това стимулирало израстването във военната йерархия, от което следва, че издръжката на рода и въобще икономическата изгода не е идвала само от разпределението на военната плячка.

Локализацията на *десетте (дванадесетте) външни области или оглу-тарканства*, която предлагаме тук (вж. **Карта 3**), е в по-голяма степен достоверна, в по-малка степен хипотетична, заради частична недостатъчност на данните. Относно областите 6, 7, 8, 9 и 10 ползваме предимно „Унгарския аноним“ /**Анонимен автор**. Деяния на унгарците. – В: ЛИБИ, т. V. Унгарски латиноезични извори, ч. I. Състав. и превод Ил. Илиев, Кр. Гагова, Хр. Димитров. С., Акад. изд. „Марин Дринов“, 2001, с. 18-23/, както и коментарите на Иван Венедиков, който е работил със същия извор /вж. Военното и административното устройство на България..., с. 67-74/.

В помощ ни е също така и картата на Унгарското кралство по време на неговото създаване през първата половина на X век (вж. **Карта 4**), изработена от унгарския историк Марк Шандор (1853-1925 г.). В нея той добросъвестно е очертал земите и границите на петте северни български тарканства – *Алба-Булгарие/Белград, Банат, Тетел, Бихар и Куза*, – заварени като функциониращи военно-административни единици от унгарците на Арпад при пристигането им в Трансилвания.

Карта 4. Унгарското кралство по време на неговото създаване през първата половина на X век, изработена от унгарския историк Марк Шандор (1853-1925 г.).

И така, да изброим всичките български външни области – тарканства/комитати:

1. Тарканство *Добурджай* (*Добруджа*), с вероятен областен център гр. *Прватос/Овеч* или гр. *Одесос/Варна*. В територията му по-известни укрепени градове били *Девня*, *Карвуна* (дн. *Балчик*), *Сабля/Шабла* и търговското средище *Преславец* с крепостта *Тулица* (дн. гр. *Тулча*) на южния ръкав на Дунавската делта.

За това тарканство разполагаме със специфични археологически данни, благодарение на откриването на „Кръговия масов гроб“ в некропол № 3 край гр. *Девня*, датиран към IX век. Намерените там безредно трупоположени 76 скелета на индивиди от детска, зряла и старческа възраст, като болшинството имат изкуствена деформация (издължаване) на черепа, водят до хипотеза за насилствено умъртвяване на цял благороднически род по време на покръстването, извършено през 864 г. от канас *Борис* / княз *Михаил* (852-889 г.). **/И.Йорданов.** Истини и загадки на антропологията. – В: *Горгони*. Списание за митология и история. Кн. 2, 2017-2018, с. 211, 216/.

2. Тарканство *Търново*, с едноименен главен град. Укрепени градове в областта били *Хотел/Котел* или Хоталич (край дн. гр. Севлиево), *Никопол*, *Зибестова/Систова* (край дн. гр. Свищов) и др.
3. Тарканство *Ловеч*.
4. Тарканство *Средец*, с център гр. *Средец*, присъединено през 809 г., в управлението на великия кан Крум.
5. Тарканство *Загоре*, с областен град *Боруй/Берое*, присъединено през 705 г. от великия кан Тервел (700-721 г.) временно до края на управлението на кан Кормисош (753-756 г.); а за постоянно от 812 г. – в управлението на великия кан Крум). В неговата територия по-известни укрепени градове били *Дебелт*, *Русокастро*, *Месемврия*, *Анхило* (*Поморие*) и *Созопол*.
6. Тарканство *Банат*, с център *Бъдин* (дн. гр. *Видин*). Други градове са *Орсово* (*Оршова*), *Браничево*, *Таррас*, *Чанад*. През X век негов комит (comes) бил Глад, наследен от внука му Ахтум/Охтум, който преместил седалището на комитата в *Темешвар/Тимишоара*. Съдейки по хоронима *Банат*, неговият управител е носел славянската титла *жупан*, *пан* или *бан*.
7. Тарканство *Алба Булгарие* или «Българският бял град» (*Белград*), с център едноименния град. Друг по-известен град е *Сирмио/Срем* (дн. *Сремска Митровица*). По времето на цар Симеон (893-927 г.) комит на града и областта е бил кавканът Тодор.
8. Тарканство *Тетел* (по-късно *Воеводина*), с център гр. *Тетел*. По времето на великия кан Омуртаг (814-831 г.) негов зера-таркан бил Негавон, който се удавил в р. Тиса и Омуртаг му е посветил възпоменателен надпис. По времето на цар Симеон негов комит е Салан. Важен граничен пункт между България и Франкското кралство е бил гр. *Печ/Пещ*, с прилежащия остров *Челел*, в недрата на който е добивана желязна руда. В *Солноград* е добивана каменна сол. На север стратегически градове-крепости са били *Хунг/Хунгвар* (от него има останки край дн. гр. Ужгород, Украйна) и *Землен* (дн. Земплин, Словакия) с управител дук/лоборчи, подчинен на зера-таркана.

Унгарците/маджарите/башкортите, които преди това обитавали становището си *Етел-Къоз* (т.е. *Етил-Кузу* – степта между реките Волга и Кама, и планината Урал; дн. република *Башкортостан/Башкирия*), били прогонени от този регион след битка през 895 г. срещу обединените сили на печенегите и българите на р. Южен Буг и в края на същата година пристигнали в *Трансилвания* начело с кан Арпад (895-907 г.), син на Алмуш – велик кан на *Черна* (882-895 г.) и сетне на *Волжка България* (895-925 г.). В *Трансилвания* Арпад първоначално помолил българския таркан Салан и българския цар Симеон да му отстъпят земя (пасища) за унгарските конски табуни, след което, поетапно, унгарците овладели през първата половина на X век по-голямата част от българските тарканства *Тетел*, *Бихар* и *Банат*. Както цар Симеон, така и

синът му цар Петър, чийто приоритет била българо-византийската борба за политическо и военно надмощие, не искали, а и не могли да противодействат на унгарската инвазия. /вж. по-подробно **В. Йорданов**. Символи и знаци от древността. Второ издание. С., Изд. „Асеневци“, 2024, с. 71-89/.

9. Тарканство *Бихар*, с едноименен средищен град в Карпатите. Известни градове са *Арад*, *Белград* (*Алба Юлия*) и *Турда*. В първата половина на X век негов комит е Менуморт.
10. *Славяно-влашко тарканство Куза*, с център гр. *Куза*, разположен на устието на р. Днестър. През X век негов комит е кан/канас/княз Гелу.

Външната граница на тарканство *Куза* е представлявала североизточната граница на *Дунавска България*, която я отделяла от съседката ѝ *Кара-Болгар* (*Черна*, т.е. *Западна България*) – наследницата на *Кубратова Велика България* (VII в.). През IX век *Кара-Болгар* опирала и до тарканство *Тетел* в северното подножие на Карпатите.

В изследвания тук период на първата половина на IX век *Кара-Болгар* е управлявана от великия кан Угир Айдар-Урус (805-855 г.) от столицата *Батавил* (днес останки край съвременния град *Полтава*). Угир-Урус бил наследен от първия му син Джилки-Урус (855-862 г.) и втория му син Лачин-Урус (862-882 г.), наричан в „Повест временних лет“ с псевдонима Рюрик („Царчето“). По това време българските владетели, потомци на Кубрат и сина му Бат Баян, продължавали да плащат данък на хазарските хакани, наложен на Бат Баян още през 668 г., защото, след отцепването на братята му и подялбата на българските племена и територия, той останал сам срещу хазарите. /**Бахши Иман**. Джагфар Тарихи /Историята на Джагфар/. Свитък от булгарски летописи. 1680 година. Под ред. на проф. А. Пантев. С., 2005, с. 43-45/.

Продължилата цели два века борба на българите за откъсване от хазарски васалитет довела през 882 г. до разделяне на *Кара-Болгар* на две: *югозападна България*, с главни градове *Батавил* и *Киев*, под управлението на великия кан Алмуш (882-895 г.), втория син на Джилки; *североизточна Волжка България*, с главни градове *Болгар* и *Биляр*, под управлението на Бат Угир (862-895 г.), първия син на Джилки, която била независима и не плащала данък на хазарите.

През 895 г. Алмуш, наричан в ПВЛ Олег Вещий, бил избран от Джиена (Съвета на буилите) за велик кан на *Волжка България* и отстъпил Киевския трон на малолетния Угир/Игор, син на Лачин-Урус и внук на Угир-Урус /**пак там**, с. 45-48/. В 913 г. Игор се освободил от българското регентство, като едновременно отхвърлил и хазарския васалитет. Така че в периода 882-913 г. за югозападния дял на великото канство *Кара-Болгар* постепенно се затвърдило и влязло в употреба държавното име *Киевска Русь* – производно от родовото име *Уруси* („Бикове“) на управляващата фамилия, както и въобще от названието *уруси* (със синоними *буили*, *варяги*) на българската войнска каста.

В *Дунавска България* по време на управлението на великия кан Пресиян (836-852 г.) са присъединени нови територии на юг и югозапад и образувани съответно още две тарканства:

11. Тарканство *Родопа* с областен град *Филипопол/Пловдив*. По-значими градове-крепости са *Цепина*, *Станимака* (край дн. *Асеновград*), *Свети Врач* (дн. *Сандански*), *Мелник* и *Филипи* на крайбрежието на Бяло море, където е намерена стела с надпис на Пресиян.
12. Тарканство *Кутмичевица* с областен град *Девол*. Тук можем да отбележим градовете *Велбъжд* (дн. *Кюстендил*), *Щип*, *Струмица*, *Скупле* (дн. *Скопие*), *Велес*, *Стоб*, *Прилеп*, *Битоля*, *Охрид*, *Корча* и *Балши/Главница* (дн. *Кефалония*).

Предполагаме, че първите три тарканства, плюс десетото, поради географското им местоположение, са формирали бойните предимно конни съединения на левия фланг на българската войска, който е бил, както се спомена, под командването на кавкана, а останалите шест + две (по-слабо заселени области) са попълвали също предимно с конни съединения формацията на десния фланг, под командването на ичургу боила. Разбира се най-гъсто заселената Вътрешна област е осигурявала по-качествения военен набор на централните атакуващи сили на българската войска, съставени предимно от пехота, стрелци и по-малко конница, с поддържаща роля. Резервният отряд е разполагал с пехота и конница – на разположение на Великия кан при необходимост, плюс главния обоз на войската, плюс специалните инженерни сили за военно-техническо осигуряване, които били обучени да превземат крепости посредством обсадни машини и съоръжения.

Според Иван Венедиков десетте оглу-таркани са имали статут на велики боили и заедно с шестте велики боили от *Вътрешната област* са формирали 16-членното правителство (Оперативния съвет) на великия кан /**пос. съч.**, с. 20/. Останалите 84 боили, вероятно от среден ранг, са допълвали цифрата 100 на *Булето* или *Синклита* – големия съвещателен орган на българския владетел канас ювиги/великия кан.

Управленска структура на държавата

Канас Ювиги / Велик кан

Съвет на Шестте Велики буили и Десетте таркани (Правителство)

Буле/Синклит/Сенат: Събрание на Стоте буили/родови старейшини

Във връзка с анализа на обхвата и характера на *Външната област на България* не може да не отбележим изворовите сведения за федеративния принцип, използван от нашите владетели относно васалния статут на съюзните народи по западната ни граница: канства/княжества на хърватите и сърбите; жупи и банства на славянските племена в днешните Босна-Херцеговина и Черна Гора.

По откъслечни и фрагментарни данни от „Свидас лексикон“ и „Скриптор инцертус“ /*Христоматия...*, с. 103-105; 123-124/, българските учени Васил Златарски /*История на българската държава през средните векове. Т. I. С., 1918, с. 248, 279/* и Иван Венедиков /*пос. съч.*, с. 67-68/ успяват да сглобят историческия пъзел относно действията на великия кан Крум в посока северозапад през периода 805-813 г. В 805 г., когато Крум окончателно подчинил силно отслабналия аварски каганат в *Панония*, той сключил съюз с местните аварски и славянски князе, за присъединяването на техните славинии като обособени федерални владения към българската държава. На това основание по време на обсадата на Константинопол през 813 г., изпитвайки нужда от допълнителна жива сила, българският владетел „събрал голяма войска от аварите и околните славинии“.

В анализите си хронистът на Карл Велики, Айнхард (~770~840 г.), е описал опита през 818-819 г. на ободритите, хърватите, гудуските и тимочаните да се откъснат от „съюза си [societas] с българите“. Също така как в периода 824-826 г. великият кан Омуртаг, син на Крум, изпратил две пратеничества при Карл Велики с искане да бъдат точно определени границите между *България* и *Франкското кралство*. През 827 г., пише Айнхард, „българите, като изпратили войска на лодки по река Драва, разорили с огън и меч славяните, изгонили техните князе и им назначили български управители“. /*Христоматия...*, с. 109-110/.

В съчинението си „За церемониала във византийския двор“ Константин Багрянородни (913-959 г.) разкрива подробности от утвърдения дипломатически етикет, в частност и относно българите. Българската делегация приветствала императора и висшите длъжностни лица на домакините, а в отговор великият логотет извършвал същото действие, насочено към гостите. Логотетът питал българските пратеници за здравето на българския владетел, съпругата му, канартикина (престолонаследника) и останалите му синове, за шестте велики боили, за останалите вътрешни и външни боили и накрая: как е цялата общност (съюз) на народа? – πῶς εἰσὶν το κοινον του λαου? /*ГИБИ*, т. V. С., Изд. на БАН, 1964, с. 222/.

Видно от изворите, през IX век България не е била обикновено канство, тарканство или княжество, обитавано от едно племе, а федерация, обединение, съюз от племена, чиито вождове са в договорни отношения и под върховенството на българския велик кан. Така са били организирани Римската империя, Византия, Персия, Арабския халифат, Монголия.

Административно-териториална структура на държавата

Вътрешна област Бурджан/Бурджай, съставена от седемте феодални владения на Владетеля и Шестте Велики буили

Външна област Добурджай, съставена от феодалните владения на Десетте/Дванадесетте оглу-таркани

Федеративни канства/княжества, жупи, банства на съюзни племена

Исторически могат да се посочат най-малко три метаморфози на българската държава в голям племенен съюз:

- през V век хуно-българската империя на Атила и сина му Ирник;
- през VII век източната федерация *Велика България* на Кубрат, дублирана от западната федерация *Дулоба* на неговия брат Кий/Самбат/Само;
- в началото на IX век съюзът между българите и родствените им славянски и други народи възкръснал отново при Крум и Омуртаг, и продължил през управлението на Маламир, Пресиян, Борис, Симеон и Петър, но в третата четвъртина на X век (края на царуването на Петър) *Дунавска България* отново влязла в цикъл на упадък.

Дори *Волжка България* (IX-XIII в.) е представлявала обединение от племена. Ибн Фадлан, участник в арабската ислямска мисия през 922 г. в столицата Болгар, пише:

„Когато бяхме при **царя на славяните** [„Алмуш, син на Балтавара Джилки“ – к. и бел. В.Й.], към които се бяхме запътили, намиращ се на разстояние 2 дни и 1 нощ път, **той изпрати да ни посрещнат негови васали заедно с децата и братята им** [к. В.Й.]. Те ни посрещнаха с хляб, месо и просо и тръгнаха с нас...

Като мина известно време, той изпрати да ни повикат, ние влязохме при него, в юртата му [специално построена край столицата Болгар и побираща 1000 души – б. В.Й.]. **Царете** [четиримата славянски князе – к. и б. В.Й.] **бяха наредени от дясната му страна**, а нас покани да седнем отляво. По същото време синовете му бяха приседнали пред него. Самият той беше на трона, покрит с византийски брокат. Повели да бъде подадена и трапезата с ястията...

„О, Аллах! Запази в благоденствие **цар Балтавар – царя на българите!**“ [к. В.Й.]...

/Ибн Фадлан. Пътешествие до Волжка България. Предговор Л. М. Бораджиева. Превод от арабски Г. Наумов. С., ИК „Аргес“, 1992, с. 4, 17, 18/.

4. ЗАГАДЪЧНАТА ДУМА „САРАКТ“.

И накрая, нека се опитаме да разгадаем тайнствената дума *саракт*.

В последното изречение на Хамбарлийския надпис кан Крум употребява интересния израз TOV CАPAKTOB MOB – „на саракта ми“, като *саракт* е в родителен падеж – „сарактон“. На времето Иван Венедиков преведе същия израз „на моята държава (войска)“ /**пос. съч.**, с. 28, 33/, а Веселин Бешевлиев – „на моята войска“. /**пос. съч.**, с. 35-41/.

Какво е всъщност точното значение на старобългарския термин *саракт*?

Старобългарският термин САРАКТ е съставен от две думи, образуващи конструкцията САР/ШАР-АКТ, чието сакрално значение е „Активно/нападащо кълбо/слънце“, а реално значение – „Активна/действаща армия“, различна от армията в резерв.

Важно е да подчертаем този забележителен факт: през IX век Крум в своя Хамбарлийски надпис е упоменал символа САР/ШАР на слънчевата сфера/кълбо, който още през IV век кан Баламбер определя като свое знаме. Тези двама български владетели са разделени от дистанция пет века. Изглежда царските символи не са подвластни на времето.

Ще добавим и един от кратките надписи, а именно САРСИ, открит в т.нар. Маячко градище – белокаменна крепост от VII-X век, разположена при вливането на р. Тихая Сосна в р. Дон, Воронежка област, Русия /**П. Добрев и М. Добрева**. Древнобългарска епиграфика. Първата цялостна сбирка от надписи на езика на Аспарух и Кубрат. С., ИК „Център за изследвания на българите ТАНГРА ТанНакРа“, 2001, с. 52-54/.

Същият знак – кълбото – стои като царствен атрибут в рогатите корони на божествата на Египет, Шумер и Акад, както и по-късно – в короните на шахиншаховете на Персия, които са се титулували САРУ/ШАРУ или САРАНА/ШАРАНА, т.е. синове на Огнената небесна сфера. Столицата на Лидия в Западна Анатолия е била наричана САРДИ, т.е. Сар-Ди със значение „Божествен шар/кълбо“ или „[Седалище на потомците на] Бога-Слънце“.

Разбира се, Непобедимото слънце е астралният образ (превъплъщение) на Божия син Хор. В своята военна функция той е бил известен в древните общества с различни имена, които ще кажем след малко.

Възниква въпросът: какво свързва Божия син-слънце и войската?

Древната военна традиция се корени в един от първите конфликти в зората на цивилизацията – войната между Хор и Сет. Именно войната с чичо му Хадес/Сет принудила божия син *Дионис/Бакхус/Хор/Хар/Херу/Конс* да създаде облекчения в желязо непобедим конник; да организира своите верни другари-сатири в бойни легиони, наименувани с индивидуални животински тотеми; да измисли военните стратегии и оръжията. Тези събития са отразени в следните извори: **йероглифен надпис в храма на Хор** в гр. Едфу, Южен Египет; **Книга на мъртвите**; **Еврипид**. Вакханки; **Диодор**. Историческа библиотека; **Lucius Arrianus**. *Anabasis Aleksandru*; **Нон Панополитански**. Деянията на Дионис.

В подготовката за споменатата война Божият син Хор успял да обучи само 200 войни, които познавал по име, а господарят на Долната земя *Сет* – цели 10 000 безскрупулни убийци и мародери. Въпреки това най-неочаквано Хор извоювал в битката пълна победа. Това се случило благодарение на едно технологично предимство, разкрито на Хор от дядо му *Ра* – тайнственият твърд метал *tcham* (*тхам*), добиван от паднали в пустинята метеорити (магнетит), който днес познаваме като желязо. Ето как малцината войни на Хор, облечени в железни доспехи и въоръжени с железни оръжия, победили множеството бойци на *Сет*, които разполагали с бронзови брони и оръжия.

Славната победа на бог Хор получила огромен отзвук в тогавашния свят. Божият син, наследник на *слънчевата функция* на дядо си *Ра* и на баща си *Озирис*, се прочул като *Непобедимото слънце*.

Аналозите на Божия син, свързани с изкуството на войната, са: в Тракия – *Тракийският херос/конник*, под друго име/ипостаза *Колад* (Зимното слънце); в Египет – *Херу/Хор/Хар/Хонсу*; в Индия – многоръкият *Шива/Сива/Суря*; в Балхара/Бактрия – *Сиявуш, сияйният конник*; в цяла Азия – *Отецът на хуните/хоните* („Синовете на Слънцето“); във Велика България/Буристан и сетне в Дунавска България/Бурджан – *свирепият вълк Бури* (сн. 4, 5) или *ковачът-войн Хурса/Хорс*, под друго име – *Железният баща* (сн. 6); в Персия и Рим – *Ахура Мазда* или *Mitras Sol Invictus* („Митрас, непобедимото слънце“), както и *конникът Конс*; при славяно-скитите – *неудържимият герой на бял кон Святovit* („Витяз на светлината“).

Снимка 4. Единият от златните медальони, намерени в царския дворец в столицата Велики Преслав. В централния кръг стои в нападателна поза вълкът Бури, войнственият тотем на бог Хор/Хурса – родоначалникът на рода Дуло и на българите. Втората половина на IX век. Археологически музей на гр. Велики Преслав.

Снимка 5. Златният пръстен-печат (негатив) на цар Калоян (1196-1207 г.), намерен през 1972 г. в гроба му в черквата „Св. 40 мъченици“. В центъра е изобразен синтезен образ на вълка Бури и лъва Барс – двата войнствени тотема на бог Хор/Хурса, родоначалникът на рода Дуло и на българите. РИМ – гр. Велико Търново.

Снимка 6. Сребърен начелник за кон, намерен край с. Свещари, където е и храмът-мавзолей на Железния баща – героят-великан Авитохол („Бащата от древността“). Представява бюст на бог Хор/Хърс/Хурса, облечен в желязна броня с висока яка, на главата – качулка от железни пластини, а върху бронята на гърдите му е изкован вълкът Бури с крила. /още по тази тема вж. във **В. Йорданов**. Демир баба или Авитохол. – сп. „Горгони“, кн. 2, 2017-2018, с. 106-111/.

Войнската функция на Божия син в дълбока древност е оказала съществено влияние върху лингвистичните конструкции на античната и съвременна военна терминология в индо-европейските езици. Тази терминология произлиза основно от неговите имена *Херу/Геру, Хор/Хар, Хонсу/Конс, Бакх (Каб), Колад, Бури*.

Етимологии от имената *Бакх, Колад и Бури („Вълкът“)*: *collatus* (лат.) – нападение, сражение; *colaphus* (лат.) – юмручен удар; *collustatio* (лат.) – борба; *collustator* (лат.) – борец; *collido, lisi, lisus* (лат.) – сблъскам се, влизам в конфликт; *collisio* (лат.) – сблъскване; *collapsus* (лат.) – рухване, сгромолясване; *cohortis* (лат.) – „кохорта“, отделение, 1/10 от легион; *colonnello* (итал.), *colonel* (фр./англ.) – полковник; *колчан*; *колчуга* – ризница; *колона* (военна); *бягам*; *бага* – българска основна войскава единица, взвод; *багаин* – командирът на една *бага*; *бори-багаин* – командирът на десет *баги*; *багатур* – командирът на сто *баги*; *богатир* (по-късна руска транскрипция на *багатур*); *багатур-боила колобър*, *кана-боила колобър*, *ичиргу колобър* – висши жречески длъжности във войската; *бори-таркан* – комит, управител на средищен град-крепост и областта му (комитат) **Иван Венедиков**. Военното и административното устройство на България през IX и X век. С., ВИ, 1979, с. 13-95; *Буристан* („Страната на Бури“) – названието на българската държава в Североизточна Европа през античността и ранното средновековие; *Бористенес* – античният гръцки хидроним на р. Днепър, очевидно произхождащ от българския хороним *Буристан*; *бург* – суфиксът на средищен град-крепост и областта му (херцогство или графство) в Европа, който е разполагал с постоянен военен гарнизон. **Етимологии от *Каб/Кав* (анаграма на *Бакх/Вакх*)**: *кавкан* – тъстът на кана и втори по ранг в българската войска и държава; *καβαλλαρης* – гр., „конник“; *καβαλλарια* – гр., „конница“; *caballus* (лат.), *caballo* (исп.), *cavallo* (итал.), *cheval* (фр.) – „кон“; *caballero/cavalier* – исп./фр., „конник“; *caballeria/cavalerie* – исп./фр., „конница“. **Етимологии от името *Хонсу/Конс* (Египет/Рим)**: *хони/хуни* (в Азия); *Consualii* – празници на 21 август и 15 декември в Римската империя на съсловието Конници; *кон*, *конник*, *конница* (бълг.). **Етимологии от името *Митрас и Сол* (лат. „слънце“)**: *soldat/soldado/solger* (фр./исп./англ.) – *Sol-Ger* = „Херос/Герой на Слънцето“; 25 декември – *Dies Natalis Invicti* („Ден на раждането на Непобедимия“) в чест на *Mitras Sol Invictus* („Митрас Непобедимото Слънце“). **Етимологии от името *Херу/Геру***: *guerra/guerre* – ит./исп./фр., „война“; *general/e* – ит./исп./фр./англ., „генерал“; *Херакъл/Геракъл/Херкулес*; *херос/герой* (бълг.). **Етимологии от името *Хор/Хар***: *оръжие*, *армия* (бълг.); *war* – англ., „война“; *arma, orum* – лат., „оръжие“, „доспехи“, „въоръжение“, „войска“, „война“; *arma* – ит./исп., „оръжие“; *arme* – фр., „оръжие“; *arms/arsenal* – англ., „оръжие“ и пр. и пр.

КАНА СЮБИГИ ИЛИ КАНАС ЮВИГИ Е БИЛА БЪЛГАРСКАТА ВЛАДЕТЕЛСКА ТИТЛА?

Валентин Йорданов

Вече сме разглеждали етимологията и значението на титлата *канас ювиги* (вж. **В. Йорданов**. Сакралните знаци и имена на българските канове от династията Дуло. – сп. Горгони, кн. 3, 2019, с. 102-126; **Същият**. Генеалогия на българските канове от Баламбер до Кубрат и Кий 340-668 г. С., Изд. „Хелиопол“, 2023, с. 3-25, 39; **Същият**. Символи и знаци от древността. С., Изд. „Асеновци“, 2023, с. 3-172).

За съжаление упорито продължава употребата от специалисти и от прозаисти на неправилната форма *кана сюбиги*. Ето защо се налага отново, целенасочено и нарочно да обърнем внимание на този въпрос.

1. ТИТЛАТА В НАДПИСИТЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ: НЕЙНАТА СТРУКТУРА И ТЪЛКУВАНЕ В ИСТОРИОГРАФИЯТА.

Проблемът е възникнал поради това, че в надписите словоредът е слят, думите не са отделени (**сн. 1-5**). Това не винаги, но понякога води до грешки при разчитането. Така е станало в този случай. Грешката е допусната от нашия виден филолог и историк Веселин Бешевлиев, завършил с докторат класическа филология в Германия, автор на много публикации на български и немски език, дългогодишен преподавател в Софийския университет. Учен с изключителни приноси в издирването, копирането, превода, тълкуването и обнародването на оцелелите български палеографски паметници.

За жалост и най-добрите могат да сгрешат в определено разчитане, както е станало при тълкуването на българската титла от В. Бешевлиев.

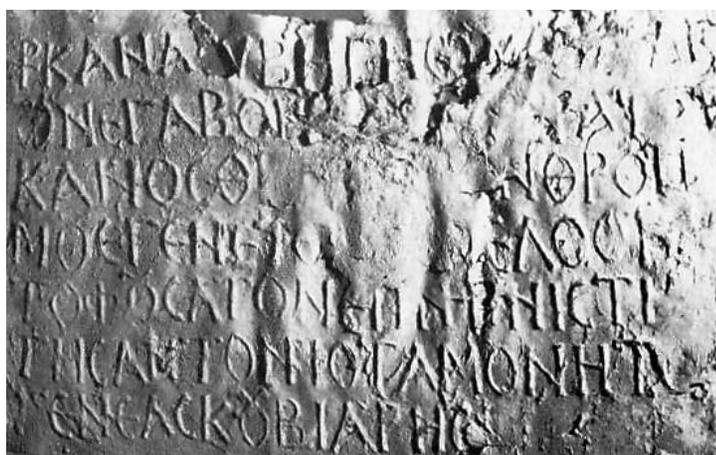
А каква е позицията на другите изследователи по въпроса?

- I. Братята Карел и Херменгилд Шкорпил са разделили правилно термините, съставляващи титлата в надписите на Омуртаг, Маламир, Пресиян, а именно: *Канас Ювиги*. /Североизточна България в географическо и археологическо отношение. От **К. и Х. Шкорпил**. С., Държавна печатница, 1892, с. 36/.
- II. След тях по същия начин го е сторил видният ни учен Ганчо Ценов /Праотечеството и праезикът на българите. Историко-филологически издирвания

ἘΚΑΝΑΣ ὙΒΗΓΗΩ ΜΟΡΤΑΓ
ΩΚ ΟΡΣΗΣ ΟΚΟΠΑΝΟΣ ΘΡΕ
ΠΤΟΣΑΝΕ ΤΟ ΠΟΣ ΜΟΥ ΕΓΕ
ΝΕΤΩ ΚΕ ΑΠΕΛΘΗΝ ΣΤΟ ΦΟ
ΣΑΤΟΝ ΕΠΗΓΗΝ ΣΤΟ ΠΟ
ΤΑ ΜΟΝΤ Ο ΙΔΑ ΠΡΗΝ
ΗΤΩ Δ ΕΓ ΕΝΕΑΣ ΤΖΑ ΚΑΡΑΡΗ

Снимки 1 и 2. Надпис (с факсимиле) на кан Омуртаг, посветен на „Корсис копан (чашник), от моите хранени люде“.

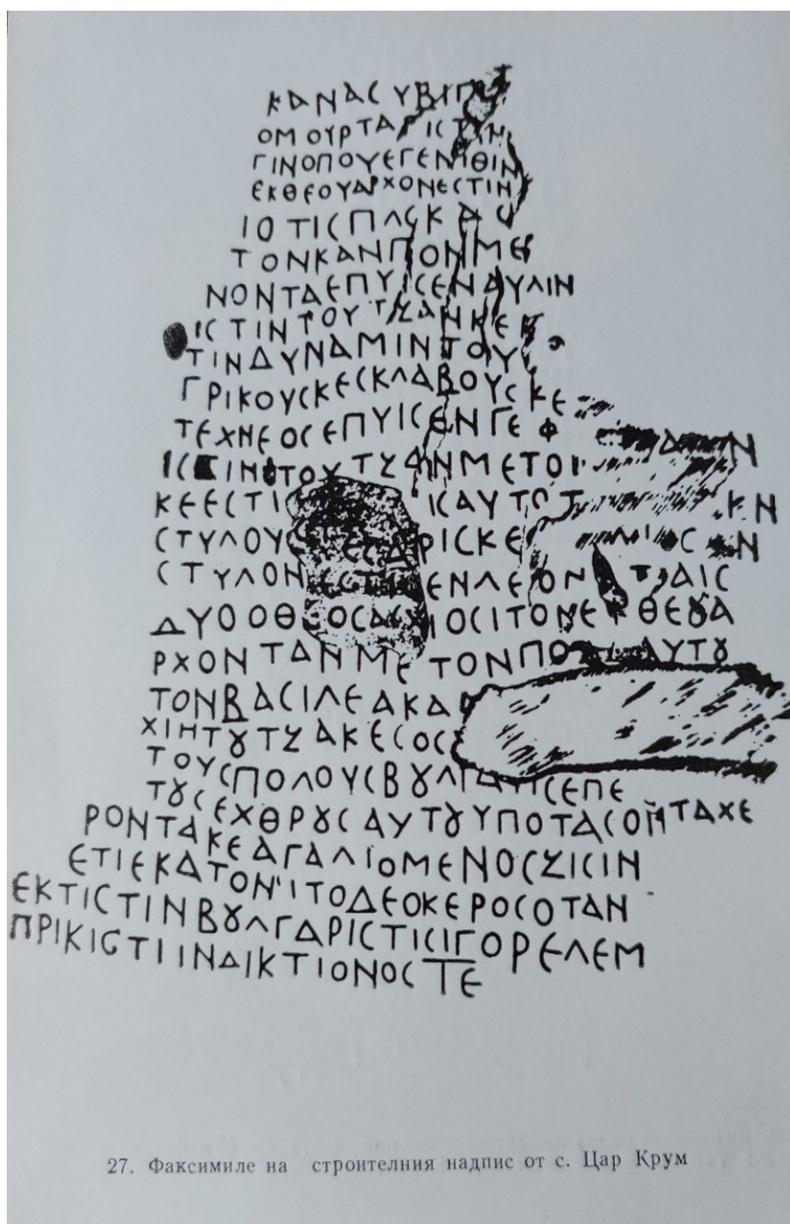

Снимка 3. Надпис на кан Омуртаг, посветен на „Негавон, зера таркан, от моите хранени люде“.

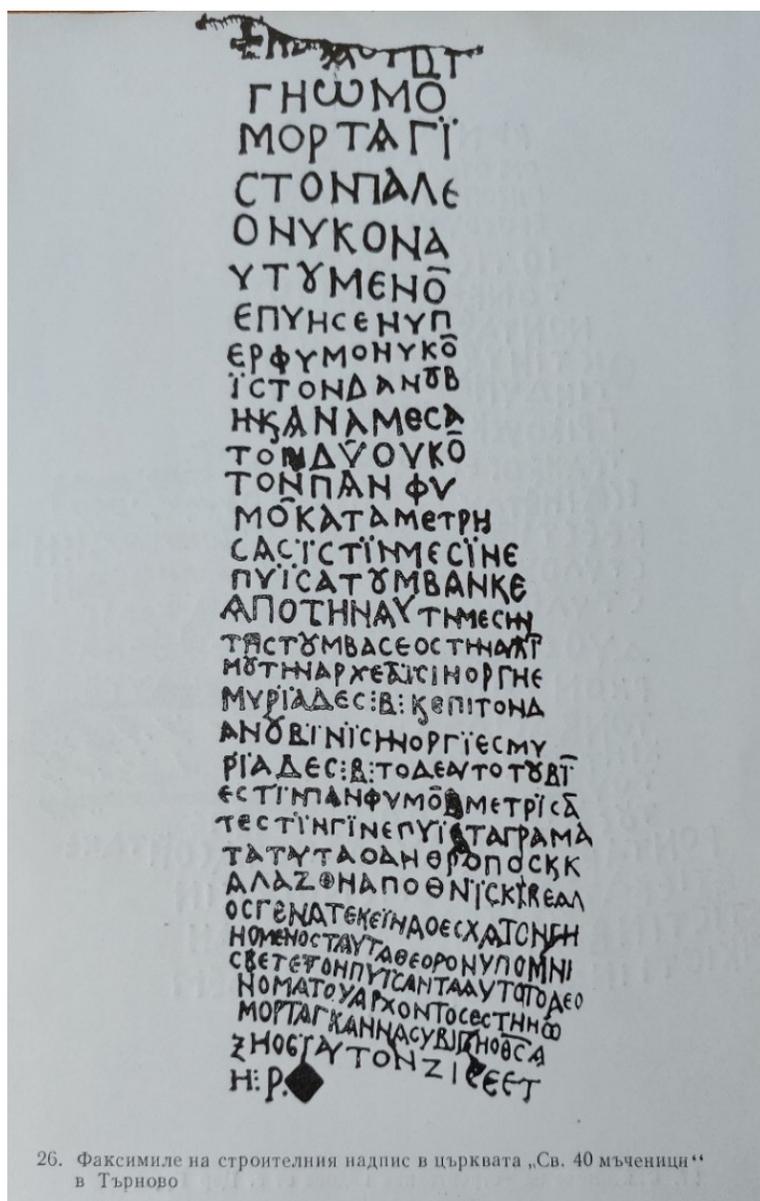
въз основа на първоизточници. От д-р **Ганчо Ценов**. С., 1907, с. 147; Българите са по-стари поселници на Тракия и Македония от славяните. От д-р **Ганчо Ценов**. С., Печатница „Военен журнал“, 1908, с. 81-83/.

III. Доайенът на българската историческа наука в началото на XX век Васил Златарски е разчел титулната формула и името в началото на няколко надписа по следния начин:

1. Начало на мемориален надпис на Омуртаг, посветен на „Корсис копанос, от моите хранени люде“: „Κανας υβηγη Ωμουρταγ...“ Превод на проф. В. Златарски: „Великият хан Омуртаг“. /**В. Н. Златарски**. История на българската държава през средните векове. Том I. Първо българско царство. Част I. Епоха на хуно-българското надмощие (679-852). С., Изд. на БАН, 1918, с. 307/.

Снимка 4. Факсимиле на Омуртаговия надпис, намерен при с. Чаталар (дн. Цар Крум), Шуменско. Отнася се за изграждането на крепост, дворец и мост на р. Тича (Камчия). /В. Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. на ОФ, 1981, с. 96-97 г. фотос 27/.

26. Факсимиле на строителния надпис в църквата „Св. 40 мъченици“ в Търново

Снимка 5. Факсимиле на Омуртаговия надпис върху колона, вторично използвана през 1230 г. при строежа на черквата „Св. Четиридесет мъченици“ във втората българска столица Велико Търново. Колоната е пренесена от гробницата (могилата) на кан Омуртаг, която била издигната точно в средата на разстоянието между първата българска столица Плиска („стария дворец“ на Омуртаг) и новия Омуртагов дворец на р. Дунав. Това е видно от самия надпис, който се отнася именно за строежа на новия дворец и гробницата. /В. Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. на ОФ, 1981, с. 96-97 г. фотос 26/.

Едно отклонение, преди да продължим. Златарски предава надписа с малки гръцки букви, което не е коректно, защото оригиналът е написан с византийско унциално писмо (вж. сн. 1 и 2). Казаното важи впрочем и за останалите надписи (вж. сн. 3, 4, 5).

Тази некоректност позволява на В. Златарски да избегне загадката-проблем, че в надписите на българските канове има не само гръцки букви. Гледайки снимките и факсимилетата, откриваме дори само в началните три думи, касаещи титлите и името на кана, цели три букви – поред шеста, седма и четиринадесета, които не съществуват в гръцкото писмо. Шестата буква, оригинална Улфилова С, би трябвало да е гръцката сигма Σ. Седмата буква, оригинална Улфилова V (с вокал „у“ или „ю“), чрез гръцко писмо би трябвало да се изпише с цел най-добро приближение, тъй като гръците нямат буква, покриваща вокала „ю“ – или само с главен ипсилон Υ, или с двойната гласна ΟΥ (и в двата случая се получава вокал „у“). Четиринадесетата буква е оригиналната старобългарска Ѡ (с вокал „у“; сн. 1, 2, 3), която също няма аналог в гръцкото писмо; при някои надписи от немай къде са използвани ΟΥ (сн. 4) или Ο (сн. 5).

Несъмнено българските владетели са познавали писмеността на Улфила, поради съвпадение на епохата и територията. Припомняме, че епархията на епископ Улфила е обхващала Долна Мизия и Прибрежна Дакия, включително полуостров Крим. Богослужебните книги, които Улфила преписал посредством съставената от него през 338-349 г. азбука са били ползвани там от IV до IX век, а през този период земите северно от Дунав до Урал и Кавказ са влизали последователно в границите на три български държави: Патрия Оногурия, Велика България и Черна България. Някои книги на Улфила е открил в гр. Херсонес Таврически Константин Философ по време на мисията си при хазарския хакан през 861 г. Темата е интересна, но ще я коментираме в края на настоящото изследване.

Продължаваме с надписите, както ги е записал и разчел проф. В. Златарски в посочения негов капитален труд:

2. Начало на мемориален надпис на Омуртаг, посветен на „Негавонас зера тарканос, от моите хранени люде“: „ + Κανας υβηγη Ωμουρταγ...“ Превод на В. Златарски: „Великият хан Омуртаг“ /**пак там**, с. 316/.
3. Начало на Шуменския строителен надпис относно прекарване на водопровод от Исбул, кавкана на кан Маламир: „Κανας υβηγη Μαλαμυρ ο εκθου αρχων...“ Превод на В.Златарски: „Велики хан Маламир, княз от Бога [от Бога архонт – б. В.Й.]...“ /**пак там**, с. 335/.
4. Начало на Чаталарския строителен надпис на кан Омуртаг относно изграждането на крепост, дворец и мост на р. Тича (Камчия): „Κανας υβιγη Ωμουρταγ...“ Превод на В. Златарски: „Великият хан Омуртаг...“ / **пак там**, с. 443, 444/.
5. Начало и край на надгробния надпис на кан Омуртаг върху колона, вторично използвана в строежа на търновската черква „Св. Четиридесет мъченици“ през 1230 г.; колоната е пренесена от гробницата (могилата)

на кан Омуртаг: „Κανας υβιγη Ομορταγ... Το δε ονομα του αρχοντος εστιν Ομορταγ κανας υβιγη...“ Превод на В. Златарски: „Великият хан Омуртаг... А името на княза е Омортаг, велики хан...“ Превод на руския византолог Фьодор Успенски, публикуван в 1901 г.: „Хан Ивиги Омортаг... Имя же князя есть Омортаг, Хан Ивиги...“ /**пак там**, с. 444-446/.

Интересно е да се отбележи, че преводът на Успенски е общо взето по-верен и по-близо до оригинала, отколкото този на Златарски, макар Успенски да превръща *кан* в *хан* и *Ювиги* в *Ивиги*. Последното той е сгрешил, защото гръцката буква ипсилон Υ в класическия древногръцки се е произнасяла като „У“, а в съвременния гръцки се произнася като „И“. Все пак „Ивиги“ е добра стъпка напред в коректното разчитане.

IV. Друг виден български историк, Васил Гюзелев, публикувайки надписите на Омуртаг и Маламир, винаги представя титлата им като „Кан ювиги“ /вж. напр. Христоматия по история на България. Т. I. Ранно средновековие. Съставители **Петър Петров и Васил Гюзелев**. С., Изд. „НИ“, 1978, с. 131-133/.

V. Самият В. Бешевлиев в началото на своята научна кариера е разделял правилно думите в титулатурата на българските владетели, например в коментара си на Търновския надпис от черквата „Св. Четиридесет мъченици“: „Κανας υβιγη Ομορταγ...“ /вж. Вярата на първобългарите. От проф. **В. Бешевлиев**. С., Придворна печатница, 1939, с. 60/.

Наистина е необяснимо и странно как и защо той в по-късните си публикации е променил своето мнение за структурата на титлата – в *Кана Сюбиги*, въпреки възприетото дотогава становище на неговите колеги, че тази структура е *Канас Ювиги*, както той сам признава в капиталния си труд „Прабългарски епиграфски паметници“ (вж. цитата в следващия абзац)?

Бешевлиев пише:

„Правилното разчитане на надписа зависи от правилното разчленяване или отделяне на думите една от друга. Почти без изключение отделните думи в надписите са издълбани не разделени, както е сега, а свързани една с друга в непрекъсната редица... Това е съществено затруднение дори за опитни епиграфи... Тук голяма роля играе способността на епиграфа да отгатва или да се досеща, накратко – интуицията. Добър пример за неправилно разчленяване е изразът ΚΑΝΑΣЮ-ΒΙΓΙΟΜΟΥΡΤΑΓ, с който започват много прабългарски надписи. Кое е правилното разделяне на това съчетание от букви? Името ΟΜΟΥΡΤΑΓ се отделя лесно от общото цяло, понеже е добре известно. Останалите букви допускат най-различни разчленения. Карел и Херменгилд Шкорпилови, първите издатели на някои прабългарски надписи, са ги разделили на ΚΑΝΑΣ и ЮΒΙΓΙ [ЮВИГИ – б. В.Й.]. Те са имали предвид известната тюркска владетелска титла ΚΑΝ, а -ΑΣ са взели за гръцко окончание... Но какво значи в такъв случай ЮΒΙΓΙ? Според В. Томашек

това е епитет със значение може би „възвишен“, „славен“, който прилича на подобни кумански думи. **Това тълкуване беше възприето от всички, които са се занимавали с нашите надписи** [к. В.Й.].“

/В. Бешевлиев. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. на ОФ, 1981, с. 10./

„Това тълкуване беше възприето от всички“, т.е. тълкуването КАНАС ЮВИГИ на братята Шкорпил, Ганчо Ценов, Васил Златарски, Васил Гюзелев и др., е било меродавно до момента, в който Бешевлиев въвежда своето разчитане КАНА СЮБИГИ.

„Тук голяма роля играе способността на епиграфа да отгатва или да се досеща, накратко – интуицията“ – пише Бешевлиев. Според нас обаче епиграфът не би могъл да работи само с интуиция; трябва да има широка езикова култура, а в конкретния случай – да познава митологията и специално сакралните термини. Очевидно думата ЮБИГИ, по-правилно ЮВИГИ не е четима през тюркските езици.

Въпреки това Бешевлиев се опитва да разтълкува именно през тюркски формулираната от него дума *сюбиги*:

„...Втората част *сюбиги* представя сложния български, съответно тюркски, израз *сю бег и*, на който първата дума *сю* значи „войска“, а втората *бег* (с *и* в български) „господар“... И така *сю бег-и* значи „господар на войската“, срв. в Орхонските надписи *сюбаши* – „главатар на войската“./ **пак там**, с. 33/.

Този превод обаче е неточен, тъй като *su/syu* означава „вода“, а „войска“ е *ordu*. Очевидно разделянето на слетия израз *канасювиги* на *кана сюбиги* чрез присъединяване на „с“ към *юбиги* е неправилно и не позволява разчитане. Макар титлата да е българска, надписът е конструиран на гръцки език, затова думата *кан* е получила суфикса *ас* и е записана *канас*, както правилно са предположили останалите български учени.

По-нататък Бешевлиев правилно приема, основавайки се на Орхонските надписи (VIII в.), на тюркски извори от XI в., както и на китайски извори относно тюрките, че при монголите и при тюрките титлите *кан/хан* и *каган* носят посланието „роден от небето“, „син на небето“. Следователно това е валидно и при българите. **/пак там**, с. 132, 133/.

Все пак на едно място той изразява смущение от собствената си формула *кана сюбиги*:

„... Един труден въпрос представя израза „Кан(а) сюбиги Омуртаг“ в началото на надписа [посветен на копана Корсис; намерен в Провадия – б. В.Й.]. Каква езикова форма е „кана“ и дали тук трябва да се подразбира глаголет „казва“ или „съобщава“, или се касае за особен тюркски начин на изразяване. Върху тези въпроси няма да се спираме, понеже те принадлежат към обсега на тюркологията, която в случая не ни занимава.“ **/там**, с. 141/.

Тук неговото смущение е породено от думата *кана*, поради буквата „а“, добавена в края на *кан*, заради изкуственото разкъсване на суфикса *ас*, втората буква от която – „с“ – е долепена в началото на думата *юбиги* и я преоформя на *субиги*. След като ясно бе разбрано значението на думата *кан* при българите, монголите и тюрките, Бешевлиев се колебае дали все пак създадената от него конструкция *кана* не трябва да бъде преведена като „казва“ или „съобщава“? Тази негова хипотеза е удобна, защото се синхронизира с тълкуването му на *субиги* като „господар на войската“, за да се получи един смислен, макар и натъкмен, превод на обичайното начало на канските текстове: КАНАСЮБИГИОМУРТАГ – „Казва господарят на войската Омуртаг“.

Ние обаче в опозиция на гореказаното твърдим без никакво съмнение, че титлата *кан* означава „син на небето“. Ето защо сега ще разгледаме нейната точна семантика, както и тази на другата титла *ювиги*, а също откъде и кога са дошли те в Азия, на кой език са сътворени и кой е техният носител.

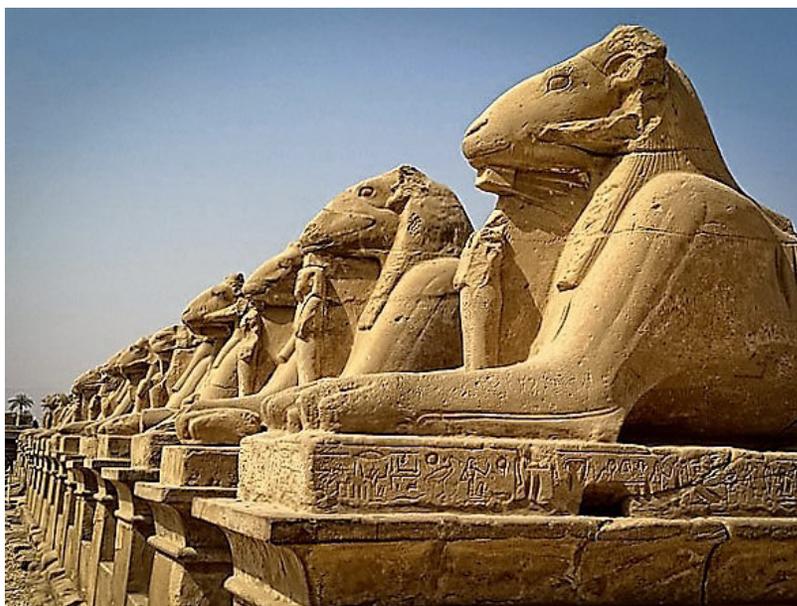
Впрочем, втората титла ВВНГН трябва да бъде произнасяна *ювиги*, а не *юбиги*. В старогръцкия език буквата В/β (*Vuta/βῆτα*) отговаряла на вокала „б“, но в новогръцкия – на вокала „в“, съответстващ на българския сакрален термин *ювиги*. Т.е. буквата В/β (*βῆτα*) е поставена в случая правилно, за да отрази точно фонетичния строеж (звученето) и семантиката на българския сакрален термин.

2. СТРУКТУРИРАНЕ И ТЪЛКУВАНЕ НА ТИТЛАТА, СЪОБРАЗЕНО С МИТОЛОГИЯТА.

И така, според нас правилната форма на българската владетелска титулатура е **канас ювиги**. Тази титла е съставена от две лексеми, всяка от които на свой ред е съставена от по два сакрални термина, свързани с произхода, а оттам и със жреческите задължения на българския владетел.

Първата лексема *кан/каан*, се чете и разбира на прадревния *свещен език*. Съдържа морфемите *ка*, означаваща „сърце-душа“, „двойник“ (енергийна еманация на биологичното тяло), в по-широк смисъл „продължение“, „син“, „потомък“; и *ан*, означаваща „небе“ (небесният отец, наричан различно – Ану/Атон/Тан/Ур-Ан). Така разбираме, че сакралният термин *ка-ан/кан* носи смисъла „Син на Небето“.

Втората лексема *ювиги* е съставена от морфемите *Юви/Йови* (едно от имената на Зевс/Юпитер, свързано със зооморфния му образ/тотем – Свещения овен; **сн. 6-10**) и *иг/иги* („пастир“), и означава „Пастирът Юви/Йови“. Терминът *ги/иги/игиги* бил ползван от дълбока древност в Месопотамия и Египет. Оттам е дошло названието *хек/хик* на пастирския жезъл на египетските фараони (единият от трите), но и на тракийските жреци-беси, доколкото *гик/гег* се нарича и сега *гегата* на родопските овчари, украсявана с овнешка глава и змии.

Снимка 6. Редица от гигантски свещени каменни овни (ипостази на Зевс-Амон), между предните крака на които стоят статуи на сина му Хор. Тази скулпторна група украсява храма на Амон в Карнак, недалеч от южно-египетската столица Тива. Осемнадесета династия (1550-1292 г. пр.Хр.).

Снимка 7. Керамична плочка-бюст на Зевс-Амон в ипостазата му на свещен овен, с утробния знак V на гърдите. Село Градешница, Тетевенско. VI хил. пр.Хр. РИМ – гр. Враца. Фото автора.

Снимка 8. Керамични овнешки глави – ипостазии на Зевс-Амон – и антропоморфна фигурка на Богинята, украсена с нейните символни знаци V, W, M. VI хил. пр.Хр. ИМ – гр. Нова Загора. Фото автора.

Снимка 9. Домашен керамичен идол (пенат) на овен, в чиято задна част е моделирано антропоморфно кръгло лице на бога-слънце – скрития, непознаваем бог Амон-Ра. РИМ – гр. Перник. Фото автора.

Снимка 10. Каменни идоли-овни – пазители на дома, поставяни край домашното огнище. Огънят – земният аналог на слънцето – бил „пазен“ от двойка овни (превъплъщения на Зевс/Юпитер/Юви) или от двойка коне (метаморфози на Дионис/Бакхус/Хор). Находките са от антична Тракия. ИМ – гр. Панагюрище. Фото автора.

Следователно пълното значение на титулатурния израз *канас ювиги* е „Синът на Небето [Тангра/Атон-Ра], пастирът Юви [Зевс/Юпитер]“. Този израз е даже генеалогично издържан, защото в митологията Зевс-Амон действително се явява син на Ра и внук на Атон. Естествено, хуно-българският владетел се е представял и е бил считан за син/потомък на посочените божества.

Много подобна е формулата на царското име, по-скоро титулатура, на един от по-известните вождове на галите, който е водил ожесточена, но неравна борба с Рим в лицето на Гай Юлий Цезар (59-44 г. пр.Хр). Този галски вожд е имал специфично сложносъставно име-титла: на галски език *Версенжеторикс* (82-46 г. пр.Хр.), а в латинска транскрипция – *Верцингеторикс*. Значението на това име може да бъде разбрано при следната му разбивка: Вер-Цин-Гето-Рикс, т.е. „Синът на Дракона [Слънцето], цар на гетите“. Става ясно, че този вожд се е титулувал „цар на гетите“, а не на *галите*, т.е. че *галите* са племе в състава на големия *хетски/гетски народ*; и второ, научаваме, че и *галското племе* е почитало Дракона (Великата крилата змия) – бога на слънцето Ра, познат още като Хелиос/Мардук/Варна. /вж. **Валентин Йорданов**. Хестия и Хелиос – родоначалници на народите хети, гети, готи, скити и келти. Цивилизационни центрове и миграции. – В: Горгони. Списание за митология и история, кн. 4, 2020/2021, с. 7-60/.

Да се върнем обаче на българската титла *канас ювиги*. Относно втората ѝ част *ювиги* има и друга тълкувателна възможност: *юви* да е било подразбирано от нашите праотци като Тангра. Защо?

Защото *юви* е фонетичният израз на идеограмата (тройната руна) IYI, с която е бил обозначаван бог Тангра. Херметичната тайна е скрита от жреците в средния знак Y, който първо се разкодира като V, второ – като V (графиката в горната половина на Y). Така тройната руна се превръща в четворна – IYVI.

В тази тройна (всъщност четворна) руна четенето на знака V можем да направим чрез етруската и латинската азбука. А четенето на знака Y – не чрез гръцката или латинската азбука, а посредством други четири писмености:

1. древното свещеното бохарско писмо в Северен Египет, ползвано в по-сложна версия от коптите – там графиката е **Y**, с вокал „y“;
2. финикийското писмо, явяващо се наследник на бохарското – в него графиката е **Y**, с вокал „y“/„v“;
3. готската писменост на Улфила, разпространена и ползвана в Мизия и Дакция, включително на Кримския полуостров – графиката е **Y**, с вокал „y“;
4. българското руническо писмо от Мурфатлар (край гр. Констанца, Румъния) – свещено поклонническо място на българите от IV до IX век, а от IX до XI век – български скален манастирски комплекс. Там графиката е **Y**, със същия вокал „y“.

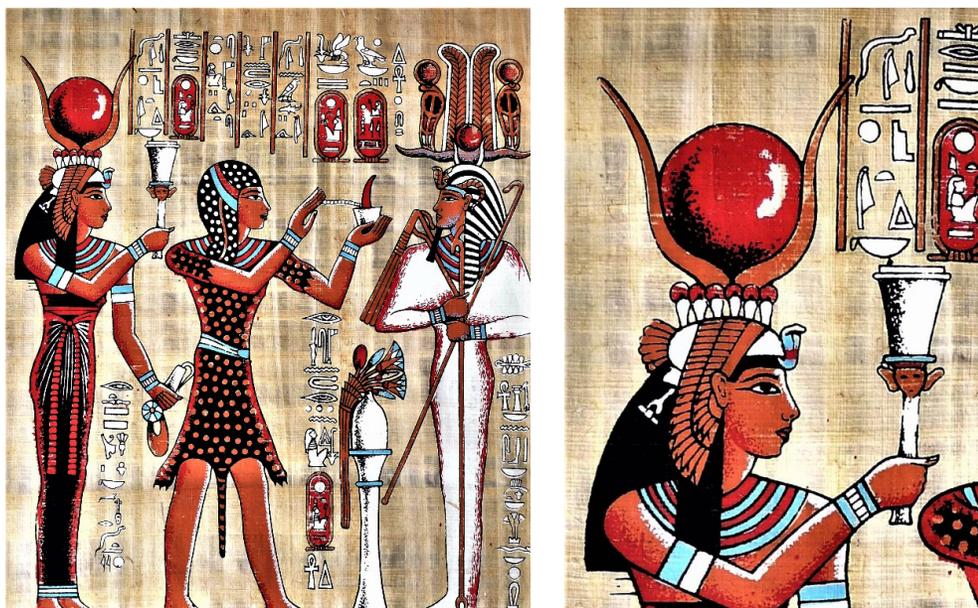
И така, нека произнесем българския царствен символ IYI (IYVI). Фалическият знак I (Отецът) – звучи като „И“, женските утробни знаци Y/V (Майката) – звучат като „ОВ“ или „УВ“, и отново фалическият знак I (Синът) – звучи като „И“. Получава се И-ОВ-И (*йови*), или И-УВ-И (*иуви*), т.е. *юви*.

В Рим най-старото име на главното божество Ю – *Юви* или *Йови* – получило мъжки вариант Ю-питар = Юпитер (Отецът Ю) и женски вариант Ю-нона (Майката Ю). /**Елена Блаватска**. Разбулената Изида. Ключ към тайните на древната наука и теология. Т. II. Теология. Книга втора. Нов превод Любомир Чолаков. С., ИК „Пентаграм“, 2006, с. 17/.

Както видяхме по-горе, трудно доловимият секрет на тройната руна IYI е скрит в средния знак Y, който завоалирано съчетава две руни, носещи два вокала. Трябва да дообясним защо точно тези две руни-идеограми.

Очевидно следва да търсим техните прототипни пиктограми, заредени с древна праисторическа символика. Графемата Y е съставена от V – знака на *чашата-утроба (мистичният граал)*, предметен символ на Богинята-майка, и *фалическият знак I*, поставен отдолу като столче на чашата, по-скоро като *фалоса*, оплождащ *утробата (сн. 11, 12)*. Следователно IYI може да се разглежда като руна-уравнение, изразяваща *Акта на Творението*: Отецът I и Майката V, съчетани в Овоида Y, дават Сина I. Оттам средният знак Y, разбит на Y и V, придобива четенето УВ/ОВ – „овоид“, „яйце“, – в което се сливат женското и мъжкото начало. Съответно пълното четене на IYI става, както вече споменахме, И-ОВ/УВ-И, *йови* или *иуви*, т.е. *юви*.

Между другото известният наш изследовател Петър Добрев е установил 167 случая на употреба на знака IYI в България /**пос. съч.**, с. 122-131/.

Снимки 11 и 12 (детайл). Представата за зачатие и раждането посредством *чашата-утроба* според *Хелиополската версия* на „Книга на мъртвите“, отразена в т.нар. „Текстове на пирамидите“.

Рисунката разкрива тайната на мистичното сътворение на Дионис/Хор от живата Изида, която се самоопложда с фалоса на мумията на мъртвия Зевс/Озирис. Тя съдържа две сцени от развиващо се действие. В първия кадър, на първи план пред мумията, девойката Изида е Семела, т.е. „Осеменената“, показана как държи фалоса на Озирис. Във втория кадър, на втори план пред мумията, богинята вече е майка – кравата Йо или хатор Изида, която втъква *дръжката*, *символизираща фалоса на Озирис*, в *чашата*, *символизираща нейната утроба*. От дъното на чашата/утроба (вагината) се подава главата на раждащия се Харпократ – малкия Хор. Освен това във втория кадър хатор Изида носи *корона от кравешки рога*, също символизиращи чаша/утроба, в които е поставено слънцето – астралният образ на божия син Хор.

Графичните изображения на знаците Y и V нямат форма на *овоид*, а това сякаш противоречи на нашето разчитане на тези свещени символи. Тук обаче трябва да кажем, че жреците са виждали утробния знак V и фалическият знак Л, комплектовани като *двойна пирамида/могила/курган*, но вписани в *духовно-енергийна сфера (яйце)*, в която форма протича жизненият цикъл, с редуване на живота и смъртта. Когато е с връхчето надолу знакът V символизира матер, материята или земно-биологичната страна на живия организъм (индивид/човек), а с връхчето нагоре знакът Л символизира духовната еманация (божията искра/душата) или небесно-енергийната страна на същия.

Графично тази идея е представяна върху статуетките на Богинята, шевичите по облеклото (носиите на девойките и невестите), ритуалните керамични съдове, ползвани в обредите и тайнствата на култа, както и в домовете – върху подовите постелки (килимите) и резбованите тавани (сн. 13-19). Свещените символи са подразбирани по следния начин: земната основа V плюс

небесната надстройка Λ дават двойната пирамида \diamond , около която са виждали описана първичната сфера/сефира \circ – лоното на творението *Пуруша* (*Първака/ Първородния*).

Участници в Събора през 1960 г.

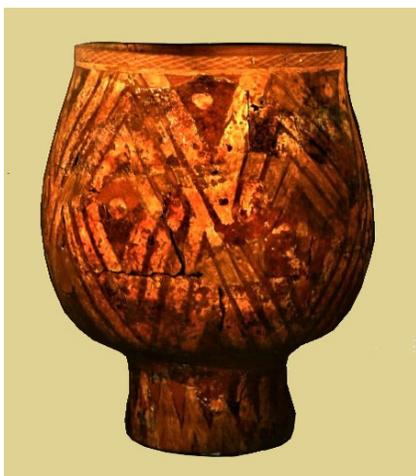
Снимка 13. Керамична фигурка на Богинята от с. Градешница, Тетевенско, чиято престилка е изпъстрена с ромбове – символи на утробата. VI хил. пр.Хр. РИМ – гр. Враца. Фото автора.

Снимка 14. Двойната пирамида или изправен ромб, а също съчетание от ромбове, като геометрична украса върху престилките на невестите, покриващи женската утроба. Сакралната традиция явно не се влияе от времето: изминали са 8000 години.

Снимка 15. Един от вариантите на елбетицата като главен мотив на българска шевица – ръчна бродерия на Николина Найденова. В центъра е ромбът, символизиращ вечно раждащата утроба на Великата майка. От четирите стени излизат четири роджета (рогати рожби) – това са първите четири титани Уран, Кронос, Понт и Тартар, които завладяват основните посоки на света. От четирите ъгъла на ромба излизат първите четири титанки, които заемат междинните посоки на света. В елбетицата е заключена идеята за родоначалниците на света (обществото), чиито потомци предстои да владеят и преобразяват цялата планета Земя. Фото автора.

Снимка 16. Друг вариант на елбетицата като главен мотив на българска шевица върху шопска носия (рокля на момиче) – ръчна бродерия на Величка Георгиева от Задругата на майсторите. Фото автора.

Снимка 17. Керамична чаша, живописана в бяло и украсена с четирипластови ромбове, в центъра на които има ясно изразена точка, символизираща зараждащия се плод – Божия син. Село Чавдар, Софийско. Ранен неолит (VI хил. пр.Хр.). АИМ-БАН – гр. София.

Снимка 18. Традиционен български килим от гр. Чипровци. Основен мотив в неговата украса е геометричната фигура ромб. В централните ромбове е показана сглобка откъм основата на два триъгълника/пирамиди: нагледен образ на коментираната в свещените текстове идея за двойната пирамида, могила, курган, юрта и пр. В периферните стилизирани фигури Елбетици, украсени с по четири рога („роджета“), са вписани хексаграми, а в тях – сдвоени, обратно, откъм върховете им, по два големи и по два малки триъгълника; получават се обърнати ромбове или лабриси.

Снимка 19. Таван-дърворезба на Тетевенската школа. В центъра на композицията е изобразена Калачакра като осемлистно Цвете на Тангра (символ на Небесните сфери или Слънчевата система), вписано в осемстен. Всеки лист се разполюва от осемте спици на “колелото” (чакрък). Между спиците длетото на майстора е издялало хранителните култури на Ра-Хор: жито, царевица, ябълка, грозде. Ос на “колелото” е кръглото слънце на Ра-Хор, украсено с венец от шестлистни Цветчета на Тангра и петлъчева звезда (Сириус). Правоъгълното поле край осемстена е покрито с четирилистни цветчета, чийто плодник е символният знак на Ра – кръг с точка. Второто правоъгълно поле, около централното, е изпълнено с пресечени пирамиди, на върха на които има вдлъбнатина (Утробата Кап), а на дъното им стои пак знакът на Ра, от който излизат слънчеви лъчи. В третото, периферното, поле са подредени четири лъкатушни линии, символизиращи “небесните води”, като заедно те представят символния знак “звездна мрежа”. Магазин на задругата на майсторите в гр. Тетевен. Фото автора.

Нашето тълкуване на канската титулатура *канас ювиги* = „Синът на Небето, пастирът Юви“ на Омуртаг в двата негови надписа, единият посветен на неговия копан (чашник) Корсис, а другият – на неговия зера-таркан Негавонас, се потвърждава от титулуването му в други два надписа: Чаталарския и Мадарския. Там царската титла има многозначително допълнение, свързано с овластяване от бог (Тангра), дължащо се несъмнено на произход. В Чаталарския надпис формулата гласи: „Канас Ювиги Омуртаг е **от бога владетел**“, а в Мадарския: „**От бога поставеният владетел** Канас Ювиги Омуртаг ... **направи жертвоприношение на бог Тангра...**“ /Христоматия по история на България. Т. I. Ранно средновековие (VII-XII в). Съст. **Петър Петров, Васил Гюзелев**. С., Изд. НИ, 1978, с. 132, 133/.

Няма как да пропуснем, без да го коментираме набързо, и надписа върху златния медальон на Омуртаг (сн. 20): CANES VBHГ OMORTAГ. Разликите между този и показаните по-горе надписи: в първата титла суфиксът вместо „AC“ е „ES“; в целия надпис има четири латински букви, липсващи в гръцката азбука – „C“, „S“, „V“, „R“. Впрочем буквите „S“ и „R“ ги има и при Улфила (вж. снимки 34-36).

Снимка 20. Вторият по реда на намирането му медальон на Омуртаг, продаден на 15.01.2020 г. на търг в Ню Йорк, САЩ.

Интересно сведение за вярванията на българските владетели се съдържа в „Житие на Петнадесетте тивериуполски мъченици“ от Теофилакт, архиепископ Охридски и Български (1084-1107 г.). В него Теофилакт разказва за пленен през 813 г. в Адрианопол християнин на име Кинамон, който, при подялбата на пленници след битката, се паднал по жребий на Крумовия син Омуртаг. По-късно, когато Омуртаг вече управлявал държавата, поискал да привлече Кинамон за свой служител. За целта опитал да го върне към езичеството, включвайки го в жертвоприношение. Но тогава, при възникналия верски спор християнинът нарекъл демони почитаните от Омуртаг и присъстващите български велможи езически богове – Слънцето, Луната и другите планети. Обиден и разгневен канът разпоредил да оковат и хвърлят Кинамон в тъмница /**пак там**, с. 110, 111/.

Тук, разбира се, става дума за Седемте небесни сфери – астрологическите образи на божествата Дионис/Хор (Слънцето), Меркурий/Хермес/Тот, Венера/Афродита/Ишар, Марс/Арес/Нергал, Юпитер/Зевс/Озирис, Сатурн/Кронос/Геб и Селена/Луна, – отбелязани с рунни знаци върху седемте лъча на Розетата от Плиска (VIII век). Това са представителите на Светото семейство, породени от Създателя на Вселената Тангра и образуващи неговия синкретичен образ, познат като „Цветето на Тангра“. /Вж. **В.Йорданов**. Розетата от Плиска, България – модел на Слънчевата система. – В: Горгони. Списание за митология и история. Кн. 3, 2019, с. 48-76; **Същият**. Символи и знаци от древността. Второ издание. С., Изд. „Асеновци“, 2024, с. 129-185/.

Подобни на българските титли са били тези на други велики лидери в предхристиянската епоха, когато народите на всички цивилизации, империи и държави са почитали безброй празници и изпълнявали сложни ритуали на *Слънчевия култ*, намирайки душевна опора в него.

Ето някои аналози:

- в Япония – императорът е върховен жрец на Шинту, носи титлата *Тено* (свързана с *Тен/Тенгри*) – „небесен владетел“ – и се смята за превъплъщение на бога-слънце Инари (Хор), син (потомък) на „небесната майка“ Аматерасу, която е звездата Сириус/Сотис (Изида);
- в Китай – поднебесният император *Тай/Тян*;
- в Монголия и в Средна Азия (Ефталитския племенен съюз; Аварския, Хазарския и Тюркския каганати) – *каганът/хаканът* (ха-кан = „Великия кан“) бил считан за син/потомък и жрец на Всевишния *Тенгри*;
- в Египет – *фараонът* (Та-Ра-Он) се явявал син на бога слънце-небе Атон–Ра–Хор;
- в Шумер, Акад, Асирия, Вавилон – царят е син на небесния Ан/Ану;
- в масагетското царство на царица Томирис, победителката на персийския шах Кир II Велики (559-530 г. пр.Хр.) – „[Царицата е дъщеря на] Слънцето – господарят на масагетите“ /**Херодот**. История, кн. I, 201-216. – В: **Херодот**. История. Т. I. Кн. I-III. Превод от старогръцки Петър Димитров. С., Изд. „НИ“, 1986, с. 99-103/;

- в Тракия – *базилеусът* е изпълнявал в Дионисовите мистерии ролята на син на Небесния отец Уран/Кронос/Зевс/Дионис-Бакхус и на Земната майка Гея/Рея-Котито/Изида-Йо; самата титла *базил* произлиза от името *Сабазий/Сабаз*, съставено чрез метатеза и повторение на основата *саб* – *саб+бас* = *сабас*;
- в Перу – *Великият инка* също е бил син на слънцето и пр., и пр.

За *Хунската империя* има данни в китайските летописи “Шъ-дзи” и “Хоу Хан шу”. В тях се разказва за традиционното задължение на “великия кхан-ю” (*канас ювиги*) на *хуните* да взема за съпруги девойки от по-знатните хуно-български родове, както и обратното – да им дава от своите дъщери, с цел поддържане на тесни кръвни връзки с боилското съсловие. /**Димитър Съсьлов**. Пътят на България. С., ИК “Кибеа”, 2004, с. 43. Първо издание 1936/.

За „страната на хиляда и сто града“ *Балхара*, наричана още *Бактрия*, сведения има в летописа “Раджа Тарангини” на кашмирския книжовник Калхана. Царят на *Балхара* носел не обичайната санскритска титла “раджа”, а “юва раджа” – “велик цар” /**Петър Добрев**. Името български: ключ към древната българска история. С., «ИК ТАНГРА ТанНакРа», 2002, с. 91/, според нас “върховен раджа”. Ако направим сравнение с титлата на българския владетел – *канас ювиги*, явно “юва” произлиза от и съответства на “ювиги”.

Дори когато владетелите са си позволявали да проявят някаква индивидуалност и оригиналност относно своята титла, те не могли да се отклоняват съществено от строгите изисквания на религиозно-държавната доктрина. Така например персийският шахиншах Кавад се обръщал в писмата си до император Юстиниан по следния начин: „Кавад, царят на царете, цар на Източното слънце, до Флавий Юстиниан, кесар на Западната луна!“ /**Йоан Малала**. Хронография, кн. XVIII, § 477. – В сайта Восточная литература. Средновековные исторические источники Востока и Запада: **Йоанн Малала**. Хронография. Перевод Н. Н. Болгова из Кафедры всеобщей истории Белгородского государственного университета, 2016/.

3. ПРОИЗХОДЪТ НА БЪЛГАРСКАТА ДИНАСТИЯ КАТО ОСНОВАНИЕ ТЯ ДА ПРИТЕЖАВА СВОЯТА САКРАЛНА ТИТЛА.

Преносители на *Слънчевия култ и сакралната терминология* от Стария свят към Азия са били Боям (Бо-Ям, т.е. „Бог Ям“), познат в Стария свят (Месопотамия, Египет, Леванта, Елада и Тракия) като Зу, Нанар син, Ям и Посейдон и първородната дъщеря на Хурса/Хорс/Хор, наричана в Азия Аби-Байгул („Майка-Риба“), а също и Су-Анас, в Елада и Тракия – Лизианаса, в Египет – Мемфис. Имената Су-Анас и Мем-Фис са синоними и означават „Водна птица“, защото патицата е била зооморфният образ на тази богиня (**сн. 21, 22**).

Снимка 21. Част от стела, която представлява един от царските номове (области) в Египет. Групата от две идеограми/йероглифа се чете по следния начин: слънчевият диск е Ре-Хор, а патицата – неговата дъщеря Мем-фис, т.е. „Водна птица [гъска/патица]“, чието синонимно име в Азия било Су-Анас. Париж, Лувър – Египетска колекция. Фото автора.

Снимка 22. Процесия от жрици на богиня Мемфида, носещи нейното превъплъщение – свещената патица. Египет, ранен период, около 1950 г. пр.Хр. Париж, Лувър – Египетска колекция. Фото автора.

В Египет бялата гъска била считана за *Великата Хохотун*; Хермополските митове я свързват с раждането на слънцето.

През VIII хилядолетие пр.Хр. Су-Анас и Боям създали цивилизация на езерото Байкал и река Амур, а първородният им син Иджик, наричан още Джям (Дж-Ям = „[Потомък на] Джи/Гея и Ям“), станал владетел на държавата *Кон – Ка-Он* – „Синовете на Слънцето“, название, което, поради профанната му употреба в народна среда, се променило в *Хон* и *Хун*. Именно Иджик/Джям получил от своите родители божествената титла *канас ювиги*. Сетне петимата му синове разпрострели властта си над цяла Азия, като в следващите хилядолетия техните потомци се разделили, за да ръководят свои царства. Така се появили императорските династии на Китай и Япония, каганите на Монголия и Туран, както и владетелите на Средна Азия, които естествено започнали да воюват помежду си. Всички те неизменно притежавали в царската си титулатура титлата *кан/кхан*, видоизменена по-вече или по-малко по определен начин, както бе изложено по-горе.

Херметичната титла *ювиги* обаче, е запазена от буилско-колобърското съсловие само при българската владетелска династия – прекият наследник на древната божествената линия господари на света. От древността до днес нейната символика е останала забулена в дълбока тайна и недостъпна за жреческите гилдии на другите народи. /Вж. повече по тази тема във: **Валентин Йорданов**. Генеалогия на българските канове от Баламбер до Кубрат и Кий 340-668 г. С., Изд. „Хелиопол“, 2023, с. 3-25/.

Българските владетели, произлизащи от древен род, или от няколко кръвно свързани рода, притежавали чрез наследяване по строги правила върховната власт непрекъснато и хилядолетно, поради изконното им право, гарантирано от техния божествен произход, като по същата причина техен дълг било и изпълнението на задълженията на върховен жрец. Последното е кодирано в самата титла *Ювиги*, означаваща „Пастирът Юви“, защото *иг* – „пастир“ е онзи, който чрез култа води душите на паството.

Иги или *игиги* са били небесните богове, както свидетелстват шумерските текстове; *хик* е наричан пастирският жезъл на египетските фараони; но *игг*, *гег* или *геза* е била също така *сопата* на тракийските пастири, явяваща се наследник на *тирса* на Дионис/Сабазий. Можем да добавим някои аналози като *Игнажден* (*Идинак*: езическият празник на 21 декември, зимно слънцестоене – денят, водещ Новата година), *игумен* (главният монах в манастирската общност), *игла* (водачът на конеца), *eagle* (англ. „орел“, произнася се *ий-гъл*; птицата на Зевс/Озирис) – господарят на небето и *Небесното царство*. Забележете, че и неговата съпруга Изиди изпълнява ролята на медиатор на душите между земята и небето посредством метаморфозата си в лешояд.

Дали българските канове, бидейки пастири на своя народ или посредници между народа и бога-покровител, са имали свещени предмети, необходими за тази дейност?

Несъмнено са имали такива, които обаче превратното време е погубило. И все пак можем да посочим три значими артефакта (сн. 23, 24, 25), оцелели

по чудо, въпреки вредителството на невежите потомци. Те са жезълът, каната и единадесет чаши от ритуалния сервиз на кан Кубрат – негови атрибути като цар-пастир, намерени случайно през 1912 г. в богатото му погребение на брега на Свещеното езеро край село Малая Перешчепина, в района на град Полтава. Там е била през VII век столицата на Стара Велика България, наричана Балтавар – по една от титлите на Великия кан Кубрат.

Колобърските ритуали на българите не били афиширани поради тяхната сакралност. Затова съвсем естествено е данните за тях да са оскъдни. Все пак изключение е направил българският кан Крум в амплоато си на върховен жрец на Тангра, чиято преднамерена лична демонстрация на езически символни действия пред стените на християнския Константинопол през 813 г. е търсела военно-психологически ефект. Това събитие впечатлило силно Теофан Изповедник, които го е отразил в своята хроника. /вж. **Теофан Изповедник**. Хроника. – В: Христоматия по история на България. Том I. Ранно средновековие VII-XII век. Съставители П. Петров, В. Гюзелев. С., Изд. НИ, 1978, с. 100-102; **Веселин Бешевлиев**. Вратата на първобългарите. София, Придворна печатница, 1939, с. 45-48/.

Снимки 23, 24, 25. Свещен атрибути за свещенодействия от личните вещи на кан Кубрат /**В. Н. Залеская**. Съкровище на хан Кубрат. Култура на българи, хазари, славяни. С., 1989, с. 49, 50; кат. № съотв. 96, 94, 93/.

Атрибут № 1: Жезъл на цар-пастир, увенчан със сфера, символизираща слънцето, която в тирса на бог Дионис/Бакхус/Хорос/Хурса/Сурия била представяна чрез ябълка (плодът на Дървото на познанието) или грозд – символ на оплодотворяващата сила на Божия син, наричан още Божич или Дажбог.

Атрибут № 2: Златна кана за разливане на виното (свещената кръв) – предметен символ на Сина на Небето (Ка-Ан), затова названието ѝ е идентично с владетелската титла “кан”, имаща същото значение.

Атрибут № 3: Златна чаша, символизираща утробата на Майката (вместилището/граала) на Сина на Небето (свещената кръв), поради което е украсена с лотосовидно цвете.

4. НАРОДЪТ, ЗА КОЙТО ЕПИСКОП УЛФИЛА СЪЗДАДЕ АЗБУКА И КНИЖНИНА: СПЛАВ ОТ ДРЕВНИТЕ ТРАКИ, МИЗИ, ГЕТИ, ДАКИ, СКИТИ И ХУНИ.

Както обещахме, ще коментираме накратко постиженията на Улфила – първия християнски епископ на Мизия и Дакия, тъй като и той не е пожален от съвременната политизирана историография, а неговото славно дело е подложено на оспорвана дискусия.

За да изясним добре тази тема, първо трябва да покажем изворов материал за произхода на обитателите на крайдунавските земи, за етническите процеси там, предшестваша и заварени от Улфила, когато той дошъл и започнал да развива своята книжовна и просветителска дейност, посветена на местното население, с оглед приобщаването му към християнството.

И така, кои са били *гетите*, живели заедно с *мизите* от двете страни на р. Дунав ?

По този въпрос античният географ Страбон (63 г. пр.Хр. – 24 г. сл.Хр.) пише следното:

“Елините са приемали, че гетите са траки. А гетите са обитавали от двете страни на Истър [р. Дунав – б. В.Й.], както и мюзите, които също са траки и са еднакви с народа, който днес се нарича мизи. От тези мюзи произхождат също и мюзите, които днес живеят между лидийците, фригите и троянците [т.е. в Мала Азия – б. В.Й.]” /География, кн. Седма, гл. III, 2. – В изданието: Страбон. География. Кн. VI-VIII. Превод от старогр. Валерий Русинов. Институт по тракология при БАН. С., ИК “Рал Колобър”, 2007/.

И още: “Защото дори по наше време Елий Катон [вероятно префектът на Преторианската гвардия Луций Елий Сеян, който през 15 г. потушавал метеж на армията в Панония – б. В.Й.] пресели от земята оттатък Истър [Дакия – б. В.Й.] в Тракия петдесет хиляди души от **гетите, племе със същия език като траките. И те сега живеят там в Тракия, и се наричат мизи, било защото и в ранни времена са се наричали така** [к. В.Й.], и че в Азия [Мала Азия – б. В.Й.] името се е променило на “мюзи”, или, което повече се съгласува с историята и с думите на поета [Омир – б. В.Й.], защото в по-ранни времена народът им в Тракия се е наричал “мюзи”. /пак там, кн. Седма, гл. III, 10/.

Малко по-долу Страбон допълва:

“Езикът на даките е същият като този на гетите. Сред елините обаче гетите са по-известни, защото преселванията, които правят от двете страни на Истър са непрекъснати и защото са смесени с траките и мизите [к. В.Й.]” /кн. VII, гл. III, 13/.

Ако по времето на Страбон (началото на I век) *гетите*, които “са траки”, обитавали заедно с *мизите*, “които също са траки”, провинция *Долна Мизия* и говорили “същия език като траките”, то с основание трябва да се запитаме за кой език е съставил азбука и е превел своята библия (338-349 г.) епископът на *готите/гетите*, Улфила, със седалище в *Никополис ад Иструм*, административния център на тази провинция? Несъмнено това бил езикът на *мизите*, исконните предци на *българите*. Точно затова графемите, с които е изписан “*Codex Argenteus*” са почти идентични с графемите на българската азбука *кирилица*, макар и сътворени пет века по-рано. Ето защо никак не е чудно, че Улфила невидимо присъства покрай Кирил Философ в неговата автобиографична “Солунска легенда”.

Освен това *гетите*, които живели заедно с *мизите* от двете страни на Дунав, както и *гетите*, които живели заедно с *българите* на р. Днепър, всъщност не са чисти *гети*, а етническата смес *мизи-гети*, т.е. *масагети*, говорещи *тракийски*, т.е. *мизийски език*, както разбрахме от Страбон. Другите названия на този език са *български* и *славянски*.

От същото време съществува латински източник за наличието на писменост у гетите, която, разбира се, те са имали още преди Христа. Това е Публий Овидий Назон (43 г. пр.Хр. – 17 г. сл.Хр.). През 8 г. сл. Хр. император Октавиан Август (27 г. пр.Хр. – 14 г. сл.Хр.) изпратил, заради „обида на величеството“, поета Овидий в изгнание в най-северния край на подвластното му Одриско царство, а именно в гр. Томи (дн. Констанца) на брега на Черно море. Там заточеникът, без да бъде помилван, прекарал последните 9 години от живота си.

Страдайки от носталгия, Овидий пишел и изпращал писма до различни свои приятели. За нас е интересно писмото му, адресирано до Котис VIII (Сапейска династия), базилевс на северната част на Одриското царство от 12 до 18 г., зет на Понтийския цар Полемон I:

“Никой цар не е бил по-добре обучен в тях [философските науки – бел. Г.С.] и не им е посвещавал повече време... Твоят стих ми е свидетел, че ако махнеш името си, ще отрека, че го е съставил младеж от Тракия. Бистонската земя [Тракия – бел. Г.С.] се гордее с твоя талант, защото Орфей като че ли не е единственият поет, роден на нея.” /**Ex Ponto**, II, 5th letter, 19-20 (Paris, Garnier)/.

От писмото става ясно, че Овидий често е общувал с Котис, господаря на Мизия (северната част на Одриското царство), към която е принадлежал гр. Томи. Престолният град на Котис не е известен; той вероятно е управлявал от гр. Одесос (дн. Варна).

Котис VIII (III – в престолонаследията на Сапейската династия) е син на Реметалк I (~15 г. пр.Хр. – 12 г. сл.Хр.). Последният управлявал Одриското царство заедно с брат си Раскупорис II (~13 г. пр.Хр. – 18 г. сл.Хр.), като и двамата парадинасти били клиенти (васали) на император Октавиан Август. След смъртта на Реметалк I през 12 г., Октавиан разделил Одриското царство на две. В южната част (Тракия) продължил да управлява Раскупорис II, а северната част (Мизия) Октавиан дал на Котис VIII.

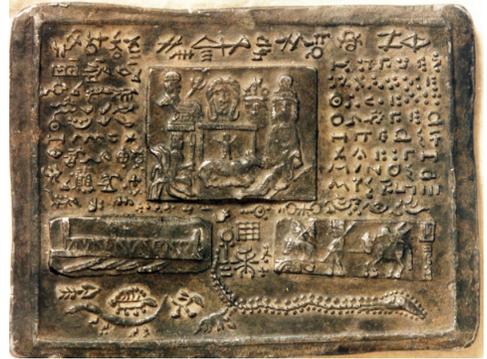
В друго писмо Овидий пише на Карус, един от римските му приятели:

“Не бива да се маеш, ако стиховете ми излизат грешни, защото съм почти поет на гетски. Ах! Това ме засрамва! Написал съм дори поема на езика гетски, ползвайки варварски думи на брой като нашите. Даже спечелих си слава – поздрави ме! И започна име на поет да ми излиза сред нецивилизованите гети.” /*Ibid*, IV, 16th letter, 16-22/.

/Георги Сотиров. Предкирилска писменост в славянските земи, § 3 (Превод от англ. Иван Стаменов). – В: ELEMENTA NOVA PRO HISTORIA MACEDONO-BULGARICA: www.otizvora.com/.

Каква е била писмеността на родствените племена *мизи*, *гети* и *даки*, по-точно на тяхното единно жреческо-царско съсловие, във вековете преди и след Христа?

За щастие това съсловие ни е оставило *цяла колекция артефакти с текстове от предхристовата епоха*, които било принудено да скрие, вероятно заради римската инвазия на император Траян северно от р. Дунав през 105-107 г. Те са намерени при строителство през 1875 г. на манастир върху древно капище край гр. Синая, в днешна Румъния. Мястото е закътано сред склоновете на Средните Карпати, покрити с многовековни борови гори. Находката е съдържала *400 златни плочки*, с размер около 12 x 9 см., които, още след намирането им, били продадени от първия румънски княз Карол I (1866-1914 г.), който все пак имал благоразумието да разпорежи да им бъдат направени оловни копия (сн. 26-31).

Снимки 26-31. Шест от Синайските сантии (свещени плочки с текст), от които две са изпълнени с древни руни, а останалите четири – с бохарското писмо на траките-беси, което категорично не е гръцко. Сред символите забелязваме, освен другото, графемата \odot на дифтонга „Ю“, ползвана и от Улфила (вж. сн. 36).

В периода III-V век *масагетите*, или поне източният им контингент, придобили нов етноним – *хуни*. Някои хроникьори ги назовават и с двата етнонима. Например Йероним Стридонски Блажени (347~420 г.) пише за тях: „От страшните масагетски народи [очевидно става дума за съюз от племена – б. В.Й.], които бяха заключени от Александра [Македонски – б. В.Й.] в скалите на Кавказ, излязоха хунските рояци, които, качили се на бързите си коне, тичаха насам-натам и бяха изпълнили всичко с убийства и ужас.“ /вж. Хуните, които основаха българската държава. Техният произход и тяхното християнство. От д-р **Ганчо Ценов**. Фототипно издание. С., Изд. „Хелиопол“, 2018, с. 36. Първо издание 1940/.

Във „Войната с вандалите“ Прокопий Кесарийски (~500~562 г.), при описанието на състава на Юстиниановата армия, в която участвали федерати-съюзници, отбелязва, че командирът на конницата „Айган бил родом от масагетите, които се наричат сега хуни“. /**Прокопий Кесарийски**. Война с вандалами. Кн. I, XI, 7-9. – В: ел. библиотека „Восточная литература. Средновековные исторические источники Востока и Запада: <https://www.vostlit.info/Texts/rus/Prokop/framevand11.htm/>.

5. АЗБУКАТА НА УЛФИЛА. БУКВИТЕ, ПОЛЗВАНИ ОТ БЪЛГАРСКИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ В ТЕХНИТЕ НАДПИСИ.

Гетският духовник Улфила (~311-383 г.) е роден в *Кападокия*. Античната и средновековна провинция *Кападокия* в *Мала Азия* се явява наследник на древната област *Хати*, централния район на бившата *Хетска империя*, съществувала до XII в. пр.Хр. В резултат на това през следващите векове големи маси от *хети* мигрирали под името *гети* поетапно на север във втората им родина *Скития* и при родствения им народ *скити*.

За Улфила пише църковният писател Филосторгий (368-433 г.):

“... Родителите на Урфила произхождали от Кападокия, водейки своето потекло от едно село на име Садаголтина, близо до града Парнас.

Този Урфила е бил водител на набожна дружина, която дойде откъм готите и стана най-сетне нейн пръв владика. Бидейки изпроводен от княза на готите в едно пратеничество до двора на императора Константина [Констанций II (337-361 г.) – б. В.Й.] (защото варварските племена в това място бяха подчинени на императора), **той биде ръкоположен за владика на християните** от Евсевия [263-339 г.] и другите прелати, които бяха с него. **След това той много се загрижи за тях и между другото той изнамери писмени белези** [букви – б. В.Й.] за

техния език и преведе на техния прост (вулгарен) език всичките книги на Свещеното писание [к. В.Й.]...

Това множество от покръстени беше поставено от императора в разни части на Мизия, според както той считаше за удобно и той толкова почиташе Урфила, щото често говореше за него, като за Мойсея на времето си.”

/Филосторгий, II, 5. – В: **Ганчо Ценов**. Произходът на българите и началото на българската държава и българската църква. С., Изд. “Хелиопол”, 2005, с. 248, 249. Първо издание 1910/.

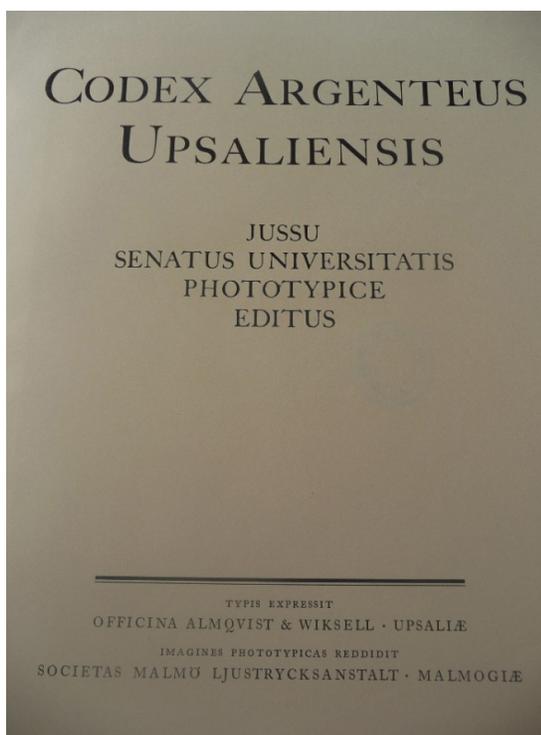
Ще добавим че по същото време Констанций и Евсевий са ръкоположили Протоген Сердикийски за епископ на гр. *Сердика* (дн. *София*) според един списък на висшия клир, обнародван от френския византолог Шарл Дюкандж (1610-1688 г.).

И Йордан (? – 552):

“Имало е още и други готи, които се наричат Малки, макар че това е огромно племе ; те имали свой **епископ и примат Вулфила, който, както разказват, е установил за тях азбука. До ден днешен те пребивават в Мизия** [к. В.Й.], населявайки територията около Никопол, в подножията на Хемимонт [Хемус – б. В.Й.] ...”

/Йордан. Гетика, 267. – В: **Йордан**. О происхождении и деяниях гетов. *Getica*. М., 2001. – Електронна публикация: <http://www.krotov.info/acts/06/iordan/iordan01.html/>.

След Втория вселенски събор в Константинопол през 381 г. и едиктите на император Теодосий I за забрана на всички религиозни култове извън ортодоксалното християнство, ръкописите на Улфила и на неговите ученици били преследвани и унищожавани, под предтекст че са арианска ерес. По чудо е оцелял и то не напълно, един препис, наречен „Кодекс Аргентеус“ (сн. **32-36**), както и отделни страници от други ариански текстове.

Снимка 32. Титулна страница на фототипното издание на “Кодекс аргентеус”, подарено през 2007 г. от Кралство Швеция на Република България. Национална библиотека “Кирил и Методий”, Фонд „Старопечатни, редки и ценни книги“. Фото автора.

Tab. VII. Ligatura DelaGardiana Codicis Argentei.

Снимка 33. Металният обков на “Кодекс аргентеус”. Фото автора.

Снимки 34, 35. Две произволно избрани страници от фототипното издание на “Кодекс аргентеус”. Национална библиотека “Кирил и Методий”. Фото автора.

	Codex Argenteus		Codex Bezae Cantabrigiae	Cod. Aethiopicus	Cod. Aethiopicus, s. II script.	
	Manus I	Manus II			Manus I	Manus II
a	Α	Λ	Α	Λ	Λ	Λ
b	Β	Γ	Β	Β	Β	Β
g	Γ	Δ	Γ	Δ	Δ	Δ
d	Δ	Ε	Δ	Ε	Ε	Ε
e	Ε	Ϟ	Ε	Ϟ	Ϟ	Ϟ
z	Ϟ	Ζ	Ϟ	Ζ	Ζ	Ζ
h	Η	Θ	Η	Θ	Θ	Θ
ψ	Ψ	Ϡ	Ψ	Ϡ	Ϡ	Ϡ
i	Ι	Κ	Ι	Κ	Κ	Κ
k	Κ	Λ	Κ	Λ	Λ	Λ
m	Μ	Ν	Μ	Ν	Ν	Ν
n	Ν	Ξ	Ν	Ξ	Ξ	Ξ
ς	Ϛ	Ϝ	Ϛ	Ϝ	Ϝ	Ϝ
π	Π	Ϟ	Π	Ϟ	Ϟ	Ϟ
ϣ	Ϙ	ϙ	Ϙ	ϙ	ϙ	ϙ
r	Ϟ	ϙ	Ϟ	ϙ	ϙ	ϙ
s	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ
t	Τ	ϙ	Τ	ϙ	ϙ	ϙ
v	Υ	ϙ	Υ	ϙ	ϙ	ϙ
f	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ
x	Χ	ϙ	Χ	ϙ	ϙ	ϙ
o	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ	ϙ

Tab. IX. Alphabeta gothica.

Снимка 36. Азбука “готика”, според нас масагетската (бохарската) азбука, на епископ Улфила от средата на IV в., с която е написан “Кодекс Аргентеус” (препис от VI в.); поместена във фототипното издание на Университета в гр. Упсала, Швеция /Национална библиотека “Кирил и Методий”, отдел “Ръкописни и старопечатни издания”. Езикът е дискусионен: непознат старогермански диалект или горнонемски диалект.

По графиките на буквите обаче, както и по тяхната поредност тази азбука “готика” си е една *кирилица*, само че с пет века по-ранна от познатата нам. Макар че в нея са вмъкнати няколко латински букви D, Z, H, I, N, R, S; виждаме вместо латинската G – кирилската Г, вместо латинската L – кирилската Л, вместо латинската P – кирилската П, вместо латинската V – кирилската У; освен това тя съдържа специфичните старобългарски (бохарски) букви Ч и Х, както и дифтонгите Ю и Я.

В тази т.нар. *готика* прави впечатление необичайната графема на дифтонга Ю, която е използвана в *Тракия* още по времето на неолита като знак-идеограма на оца Тан-Ра. Действително има логика в използването на знака като буква Ю, защото ако заместим точката на Ра със синонимния ѝ фалически знак на оца-син I, ще получим графичното съчетание I-О, слято Ю. Това упражнение на Улфила е издържано и във фонетичен смисъл, защото слятото произнасяне на I – О дава именно “ио” = “ю”, което впрочем е било инициалното име Ю на бога-оца в българската титла *Ювиги* или *Кхан-Ю* (Китай), както и в латинското *Иови/Иуви* или *Юпитер* (Ю-Питар, т.е. “Отецът Ю”).

Знакът (Ю), т.е. „Ювиги“, означаващ „Велик“ (канас/княз), може да бъде видян в текстовете върху „Синайските сантии“ (вж. тук снимки 26-31), както и на запазените монети на Волжка България и Киевска Рус /вж. **Валентин Йорданов**. Символи и знаци от древността. С., Изд. „Асеновци“, 2023, с. 51-88/.

Средновековният ръкопис от VI в., пазен днес в гр. Упсала, Швеция, се смята за препис, направен в гр. Равена, от оригиналния ръкопис, който бил създаден в средата на IV в. (338-349 г.) от Улфила, епископ на Долна Мизия и Дакия, в неговата резиденция Никополис ад Иструм. Т. нар. “готско” писмо, което виждате на факсимилетата, всъщност е Улфиловата преработка на *свещената бохарска писменост*, която книжовникът придобил през 338 или 339 г. в гр. Александрия, Египет – религиозно-културен център на бохарската диалектна диаспора. Именно *древното бохарско писмо* на бог Дионис/Хор, съхранявано от офитите в гр. *Александрия*, било преработено в масагетски вариант от епископ Улфила (339 г.), а след пет века и половина осъвременено от Климент Охридски (895 г.) в *българската кирилица*.

През IV в. тази писменост най-добре съответствала на езика на *мизо-гетския (масагетския) етнос* в римските провинции Долна Мизия и Прибрежна Дакия, управлявани духовно от епископ Улфила до 383 г., сетне от неговия ученик – мизиеца Авксентий, който преместил епископската катедра в гр. Дуросторум, а в следващите столетия – от техните духовни наследници. Улфила доста се потрудил да върне на своя народ – *мизи-гетите* – изконната им древна *бохарска азбука*, която те били изгубили поради преживените от тях войни и миграции.

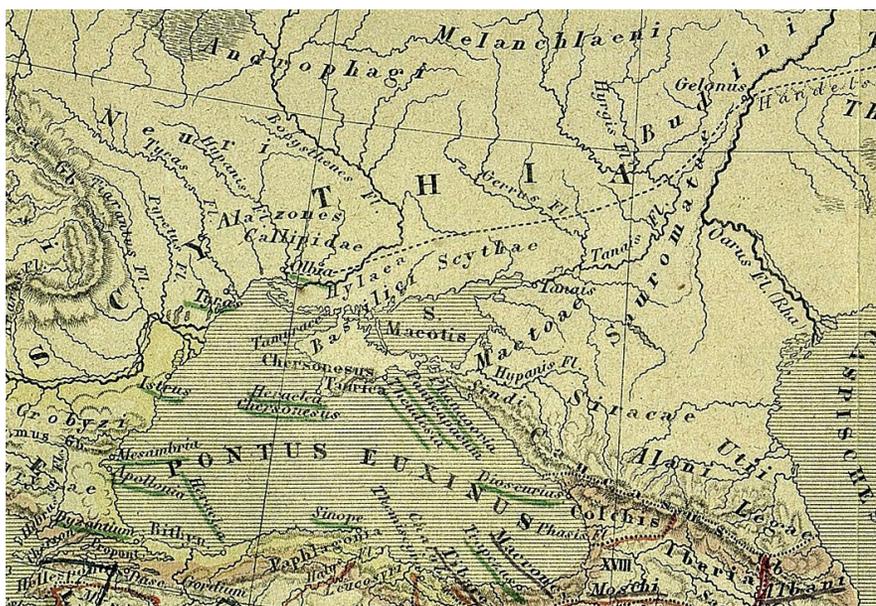

6. НЕСЪСТОЯТЕЛНАТА ХИПОТЕЗА ОТНОСНО ЕЗИКА, КОЙТО Е ПОЛЗВАЛ УЛФИЛА В СВОЕТО ТВОРЧЕСТВО.

Съвременната хипотеза, че Улфила е направил необходимите му за неговото богослужение преписи на библията на старогермански език няма основание, защото по онова време неговата епархия Мизия-Дакия била обитавана от тракийските племена *мизи-гети-даки*, в напреднал процес на етническо сливане. Улфила, родом от Кападокия, е говорел стария гетски (хетски) език, а не германски.

Какво казват античните източници по тази тема?

В своята карта „Персийското царство и държавата на Александър Велики“ Хайнрих Киперт е ситуирал племето *Basilici Scythae*, т.е. „царски скити“, на полуостров Крим и северно от Черно и Азовско море от устието на р. Borysthenes (Днепър) до устието на р. Tanais (Дон) (сн. 37). А в своята карта „Европа след нашествието на варварите през V-VI век“ Конрад Малте Брун е поставил на същата територия българската орда *Kutrigures*, които заедно с втората орда *Utigures* на изток от р. Дон и третата орда *Onogures* на запад от р. Днепър, образуват *Royaume des Bulgares*, т.е. „Царството на българите“ (сн. 38). Картографът очевидно има предвид *Велика България* на кан Кубрат. /вж. Атлас „Българските земи в европейската картографска традиция (III-XIX в.)“. Съставител **Димитър Стоименов**. Център за изследвания на българите, Държавна агенция „Архиви“, ИК ТАНГРА ТанНакРа. С., 2008, с. 449-450; 477-478/.

Снимка 37. Детайл от картата на Хайнрих Киперт „Персийското царство и държавата на Александър Велики“ (в IV в. пр.Хр.), съставена на основата на антични извори. Публикувана е като част от изданието „Атлас на Древния свят“ във Ваймар, Германия през 1864 г.

Снимка 38. Детайл от картата на Конрад-Малте Брун „Европа след нашествието на варварите през V-VI век“, съставена на основата на късно-антични и ранно-средновековни извори. Публикувана е като част от изданието „Пълен атлас по обща география“ в Париж през 1812 г.

Според нас ордата на *кутригурите* е излъчвала елита на войнското съсловие, ръководен от жреческа каста, съставена от 104 рода *боили*, от които произхождали управляващите български канове. Затова на Кипертовата карта, визираща вековете преди Христа, те са обозначени като *царски скити*; вероятно под този етноним е стояло обединението на жреческо-войнските (*варяжки*, *уруски* или *буилски*) родове на *кутригурите* (българският дял на античните *масагети*) и аналогичните родове на *урус-аланите/роксоланите*, *базилеите/бастарните*, *сарматите* и други народи (скитския дял на античните *масагети*).

Страбон, разбира се, е поставил “така наречените базилеи” в същата зона:

“Цялата страна над въпросното крайбрежие [на Понта – б. В.Й.] между Бористен [р. Днeпър] и Истър [р. Дунав] включва най-напред [от юг на север – б. В.Й.] Гетската пустиня; след това са тирегетите [с главен град Тирас, дн. гр. Акерман, южно от устието на р. Днeстър – б. В.Й.]; а след тях [т.е. между реките Тирас/Днeстър и Бористен/Днeпър – б. В.Й.] са язигите сармати и така наречените базилеи и ургите [ургите, т.е. унгарците – б. В.Й.], които са предимно номади...; тези народи обитават и около Истър, често пъти от двете страни [к. В.Й.]. А във

вътрешността обитават най-напред **онези бастарни, чиято страна граничи с тази на тирегетите и германите, бидейки и те самите от германския род, и са разделени на няколко племена..., а роксоланите, най-северните от тях, владеят равнините между Танаис [р. Дон – б. В.Й.] и Бористен [к. В.Й.]** /*География*, Книга Седма, III, 17/.

Фразата “бидейки и те самите от германския род” означава не чисти германци, а смесени. Според нас под етнонима *бастарни* трябва да се подразбира древният народ *масагети*, сплав от *мизи* и *гети*, който, бидейки родствен на *кутригурите* (най-северният дял от *мизите*), е заемал вътрешността на страната, близо до кутригурските владения. Управляващата каста на *бастарните/масагети* били *урусите/роксолани*, които пр.Хр. били известни като *царски скити*. За последните Страбон казва “така наречените базилеи” и че те, заедно със *сарматите* (*сар-мати* = „[Потомците на] Царицата-майка“) и номадите *угри* (*маджарите*) обитавали долното течение на реките *Днестър* и *Днепър*, като същевременно част от същите народи живеели и около р. *Дунав*.

Местоположението на *царските скити* у Киперт съвпада с това на *бастарните-роксолани* у Страбон, който ги нарича и *базилеи*. В българския летописен свод “Джагфар тарихи” последните са назовани *уруси*. Смятаме, че това са синонимни етноними на един и същ народ, употребявани от различните негови съседи. В самото име *бастарни* – Баз-Тара, или “Царе [поставени] от Тара [Тангра]”, се съдържа коренът на етнонима *базилеи*.

Този народ е бил, както обяснихме по-горе, етническа сплав между жрецеско-царското съсловие на *кутригурите* (*българите*) с управляващото съсловие на *скитите*, известно още като *царски скити*.

В цитираните текстове на Страбон проличава, че той смята *роксоланите, бастарните* и *тирегетите* за племена, *родствени на германските*, и може би изостанали в Скития при масовата германска миграция във вековете преди Христа от Северното Черноморие към Средна и Западна Европа. Защото преди това в същата книга 7 на своята „География“ той най-подробно разглежда местообитанията по негово време на *германските племена* в Европа. Но според по-късни източници в Скития през IV век са живели други „германци“ – *фаранги, алманци* и *галидж* (вж. по-долу).

Възможно е старогермански език да е говорел *един контингент от гетски племена*, който още във вековете преди Христа е мигрирал от Северното Черноморие към полуостров Скандза (Скандинавски полуостров). Там *гетите*, които употребявали дотогава трако-мизийски (протобългарски) диалект, завладели и се смесили с местните племена. Обикновено сред завоевателите преобладават мъжете, а сред завоюваните – жените, които раждат и възпитават новите поколения. Може да се предполага, че в резултат на това на полуостров Скандза *гетското племе* започнало да говори старогермански език, а етнонимът им бил променен на *готи*. Това навярно е разликата между *гети* и *готи*: първите са древен народ, в съжителство и етническа симбиоза

със също древния народ *мизи*, говорещи северно-тракийски диалект = протобългарски език; а вторите са *отцепници от стария гетски етнос*, които са живели шест или осем века на Скандинавския полуостров, в съжителство и симбиоза с неизвестно племе, в резултат на което започнали да говорят старогермански език. Но дали този език е бил майчин за всички готи, трудно е да се каже.

През 105-107 г., по време на Втората дакийска война, настъпила промяна в политическата карта на Европа. Тогава император Траян окончателно покори Дакия, включително закътаната в Карпатите столица Сармизегетуса, а дакийският цар Децебал бил заловен вследствие на предателство и убит. Топонимът *Сармизегетуса* буквално означава: „Цар на Мизе-Гетия“.

Застрашително приближаващата римска инвазия стреснала свободололюбивия владетел на *асите* Один, който организираше спешна спасителна миграция на своя народ от старите му обиталища *Осаландия*, източно от река Танаквисл (Танаис или Дон) към крайбрежието на Северно море (днешна Дания). Лично Один се укрепил на остров Одинсьо/Одинзее, като около 110 г. изпратил дъщеря си Фрея с част от аската войска на север, за да търси естествено защитени земи. Така Фрея стигнала до полуостров Скандза. **/Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера. Прев. от норв. език Румяна Сиромахова. С., ВИ, 2003, с. 23/.

Нашествието на Фрея предизвикало, по ефекта на доминото, миграцията на *местното готско население* от Скандза през Прибалтика и Карпатите към Прут, Днестър и Днепър, където *готите* наложили властта си над старите местни племена. По това време съобразно географското си разположение те се разделили на *тервинги* или *вестготи* и *гревтуни* или *остготи*, под лидерството съответно на родовете Балти и Амали. Така двете готски родо-племенни обединения, имайки за граница помежду си р. Днестър, обитавали необезпокоявани новата си земя около два века и половина.

Към средата на IV век обаче пак настъпила промяна, поради нашествието от изток на *хуните* на Баламбер. За около две десетилетия вождът на *хуните* успял да привлече в своя племенен съюз поробените от готите местни старожители *анти*, *склавени*, *мурдаси*, *меря*, *агачири* (потомци на античните *агатири*), *голтескити*, *бастарни* и др. Подготвил се добре, Баламбер започнал да провежда „разузнаване с бой“ срещу аванпостовете на *остготите*.

След 355 г. на р. Танаис (Дон), вероятно по нареждане на остготския крал Ерманарих, на хунския вожд Баламбер се противопоставило едно от покорените тогава от готите силни местни племена, назовано от Аммиан Марцелин „алани-танаити“ **/Аммиан Марцелин.** Деяния, кн. XXXI, § 3-1. – Електронно издание: **Аммиан Марцелин.** Деяния (Res Gestae). Перевод Ю. А. Кулаковского и А. И. Сонни из Киевского университета имени „Св. Владимира“. Киев,

1906-1908/, в българския летописен свод „алани“, „саклани на Боз-Урус“ или „саклани-уруси“ /Бахши Иман. Джагфар тарихи. /Историята на Джагфар/. Свитък от български летописи. 1680 година. Под ред. на А. Пантев. С., ИК «Кама», 2005, с. 17-19/, а в „Гетика“ на Йордан – „росомони“ /Йордан. Гетика..., § 129, 130/. В гръцките хроники този народ е записан като „роксолани“ (транскрипция на българското название „рус-алани“). Редувайки сражения с преговори, Баламбер можал да покори *урус-аланите*; в резултат урус-аланската конница увеличила мощта на хунската, като тази сполучлива спойка се запазила през следващите векове.

Втори задържащ буфер срещу хуните Ерманарих поставил на Днепър и в Крим – това били войнствените племена *фаранги* (*франки*), *галидж* (*галицийци* – от коляното на *галите*) и *алманци* (*аламани/алемани*). Тези три племена забавяли хунския натиск колкото им е възможно, но в крайна сметка трябвало да отстъпят. И така се стигнало до 375 г., когато на р. Данастий (Днестър) консолидираните армии на хуните и остготите застанали една срещу друга. В решителната битка хунският вожд Баламбер нанесъл съкрушително поражение на Ерманарих, краля на Остготския племенен съюз. В резултат кралският род Амали и подведомствените му *остготски племена* се покорили на *хуните*.

От това *вестготите* изпаднали в паника, като в съблжимния момент се разцепили поради верски различия: болшинството се укрили в Карпатите, водени от краля-езичник Атанарик, а малка част, оглавена от вожда Фритигерн, който бил благосклонен към християнското вероизповедание, потърсила през 376 г. убежище в Мизия от преследващите ги *хуни*. Благодарение на застъпничеството на Улфила, император Валент им разрешил да минат Дунава, при условие, че приемат християнството и служат на империята като федерати за охрана на Дунавския лимес. Пролетта на 378 г. обаче, поради лошото отношение на имперската администрация в Мизия, което довело *вестготите* до гладуване, Фритигерн организира бунт, преодолял ромейските укрепления в Балканските проходи и навлязъл в Тракия. През август 378 г. в битката край Адрианопол между *ромей* и *вестготи*, които получили неочаквана помощ от *хуно-аланска* конница, начело с вожда Алатей, имперската армия претърпяла неочакван разгром, а самият император Валент бил убит. След битката Фритигерн с неговите *вестготи* се отдал на грабеж първо в Елада, а сетне и в Панония.

Очевидно нямало е как за две години (376 г. началото на 378 г.) в Мизия епископ Улфила да повлияе на *вестготите* в духовно отношение, като obuчи напълно и докрай техни книжовници. Тук има две възможности. Първата: Улфила да е започнал обучение на млади *готи* за свещеници, които макар и да не са успели да завършат напълно своята подготовка, при последвалата спешна миграция на запад, да са взели със себе си преписи от арианските книги на своя учител. Втората: Улфила да е изпратил на Фритигерн местни *мизи-гетски* книжовници, подготвяни от него продължително време преди готското нашествие, които да са пренесли на запад свои преписи от

Улфиловите книги. Впоследствие в Италия и Испания от тях са били направени нови преписи, между които и Кодекс Аргентеус. Именно последните преписи, направени в Европа, биха могли да бъдат преработени на старогермански език, евентуално говорен тогава от *готите*, обаче това също не е сигурно. Зависи от горепосочените две възможности – *мизи-гети* или *готи* е изпратил Улфила. Историята показва, че езикът на богослужението по-често не съвпада с езика на паството. Освен това не е известно остготите в Италия или пък вестготите в Испания да са говорили някога германски език. Това, че през IV век остготският крал Ерманарих е ползвал франкски и алемански военни контингенти, не е основание да поставяме готите в „германския“ куп.

Подчертаваме: Улфила е създал своята азбука и богослужбени книги през 338-349 г., съобразени с *древния език* на населението в неговата епархия *Мизия-Дакия*, състоящо се тогава от *тракийските племена мизи-гети-даки*. *Вестготите*, които силно хипотетично и евентуално може да са говорили някакъв старогермански диалект, били допуснати в Мизия като федерати през 376 г. В периода 338-349 г., когато е сътворявал азбуката и книжнината си, Улфила нито е знаел, нито е имал предвид старогерманския език, а най-вероятно не е бил и чувал за него.

Арианските книги, едно безценно наследство, оставено от достопочтения епископ Улфила, представляващо *първоначалната и истинна верска доктрина на Христовото учение*, били ползвани от готските свещеници почти до края на VI век. За жалост през 588 г. в столицата си Толедо вестготският крал Рекаред наредил да се изгорят всички ариански книги и богослужението да бъде вече извършвано съгласно т.нар. гръцки ортодокс. За да извърши това деяние Рекаред бил повлиян от майка си – гъркинята Теодосия, дъщеря на управителя на гр. Картагена и нейните братя Леандър и Исидор Севилски, които готският крал назначил последователно за архиепископи на Испания. Облечени в духовна власт, те проявили непримиримост към инакомислещите: станали авторитетни теолози на ранно-католическото християнство, предвестници на инквизицията.

7. ПОЯВАТА ПРЕЗ VI-VII ВЕК НА НОВИТЕ ЕТНОНИМИ СЛАВЯНИ И БЪЛГАРИ. ОТПАДАНЕТО НА СТАРИТЕ ЕТНОНИМИ МИЗИ, ГЕТИ, ДАКИ, КУТРИГУРИ, ХУНИ И ПР.

По време на разгледаните по-горе събития в Дакия и Северното Черноморие през II-IV век, изключвайки придошлите в началото на II век *остготи* и *вестготи*, местните потомци на античните *траки* – родствените помежду им *мизи-гети-даки*, се самоназовавали общо *котраги* (*ко-траки*) или *кутригури*. Процесът на сливане завършил при тях през VI век, когато те получили от тогавашните хроникьори Йоан Малала (~491~578 г.), Прокопий Кесарийски (~500~562 г.), Агатий Миринейски (536-582 г.), Теофилакт Симоката (~585~636 г.) и др. етнонима *склавини/схлавини*. /ГИБИ, Т. II. С., Изд. на БАН, 1958, с. 103-380/.

Така например Теофилакт Симоката, употребява етнонима Σκλαβηνοι/Σχλαβηνοι (транскрипция от старогръцки – „склабини“/„схлабини“; транскрипция от гръцки – „склавини“/„схлавини“) или Σχλαβοι (съответно „схлаби“/„схлави“). Той дори посочва, че областта на север от *Долни Дунав* е носела името Σχλαβηνια (т.е. „Схлабиния“/„Схлавиния“). Освен това Теофилакт Симоката разкрива произхода на това племе, споменавайки в своята „История“: „Склавини или гети, ... така бяха наричани в древността.“ /пак там, с. 291-380/.

Според нас етимологията на този етноним може да има три варианта.

Първи вариант. Гърците да са усвоили и превели племенното самоназвание *склаби/саклаби*, производно от три думи *сак-л-аби*. Това тройно словосъчетание означава „[Народ, роден от] Богинята майка/утроба“. Първата дума *сак* е един от синонимите със значение „утроба“, в по-широк смисъл „майка“, например *сак* или *каз*, *вак* или *кав*. Съвсем логично другият общ етноним на местните племена е *саки*, т.е. „[Потомците на] Утробата/Майката“. Освен това етнонимът на едно от сакските племена – *сарматите* – е подчинен на същата логика *сар-мати*, т.е. „[Потомците на] Царицата-майка“. Втората дума *ал* (пресирана в съгласната *л*) означава „бог“/„богиня“, а третата дума *аби* – „майка“, като и двете имат източен произход, донесени и ползвани от *българите* в състава на Хунския племенен съюз.

Втори вариант. Ако самоназванието е било *склавини/склавени*, разбивката на етнонима е тройна като горната: *ск=сак + ла=ал + вен=венус*. Значение: „[Потомци на] Богинята-майка Венус“, като *Венус* (Венера) е също разновидности име на богинята-майка.

Трети вариант. Възможно е посочените гръцки етноними да са транскрибирана форма на думата *словене/словяне*, произхождаща от *слово* и характеризираща народа в епархията на Улфила като ощастливен от своя пастир да притежава великия дар на книжовността. Необходими са били повече от 150 години упорита просветна работа: отглеждане и възпитание на свещеници-учители в действащи школи при манастирите и черквите.

Така или иначе, появата на етнонима *словене/словяне* е станала едва през VI век. До V век включително същите тези племена са били назовавани с колективния им древен етноним *венети/венди*, като една част от тях, разположена по-на североизток, била известна с името *анти*. Разбира се, тези стари етноними били ползвани от по-ранните хроникьори, напр. Плиний Стари (23-79 г.), Публий Корнелий Тацит (~56-117 г.), Клавдий Птолемей (~85~170 г.), Аврелий Медиолански (~337-397 г.), Йероним Стридонски (347~420 г.), Филосторгий (368-439 г.), Павел Орозий (~385~418 г.) и др. Впрочем общият етноним *венди* има етимология, аналогична на тази на *саклаби*, както и на тази на *склавени*: *Вен-Ди*, т.е. „[Потомци на] Богиня Венус“.

Но да се върнем към Теофилакт Симоката. На друго място той идентифицира *славяните* посредством *гетите*, в описание на едно сражение между *славяни* и *ромей*:

„...На четвъртия ден той [стратегът Петър, брат на император Маврикий (582-602 г.)]... напуснал бързо Одесос [дн. гр. Варна]... Когато пристигнал в Марцианопол [античен град край дн. гр. Девня], заповядал хиляда души от войската да избързат напред. Те попаднали на **шестотин славяни**, които носели със себе си голяма плячка, взета от ромеите... Понеже за варварите сблъскването било неизбежно, те съединили колите и образували укрепление, след това поставили жените заедно с децата сред стана. Ромеите се приближили до **гетите (това е по-старото име на варварите)** [к. В.Й.] и не смеели да влязат в сражение, защото се страхували от копията, които от укреплението варварите хвърляли срещу конете...“ /Христоматия по история на България. Т. I. Ранно средновековие VII-XII в. Съст. **П. Петров и В. Гюзелев**. С., Изд. НИ, 1978, с. 35/.

Гетският историк Йордан (?~552 г.) пише в съчинението си „Гетика“ за *склабини*, които обитавали територията на север от р. Дунав – от Мурсианското езеро (ез. Балатон) до р. Данастър (Днестър).

Волжките българи употребявали етнонима *саклани*, хоронима *Саклан* или *Сакланска степ* – заключена между реките Дунав и Волга, *Сакланско море* (Черно море) /**Бахши Иман**. Джагфар Тарихи /Историята на Джагфар/. Свитък от български летописи..., с. 17, 18/.

Арабските автори ползвали близкия етноним *сакалиби*, *саклаби*, *склаби* /вж. Арабски извори за българите. Христоматия. Съставител **Р. Заимова**. Превод от арабски **А. Стоилова**. С., ИК ТАНГРА ТанНакРа, 2000, с. 25-31, 49, 73, 74, 81, 94; **Пл. Павлов, К. Цонев, С. Евстатиев, А. Стоилова, М. Нуридин, М. Цонева, В. Кънев**. Волжка България. – В: книгата „Българи и араби“. С., ИК „ТАНГРА ТанНакРа“, 2005, с. 93/.

Според нас бившите *венети* или сетнешните *словяне* са идентични с бившите *кутригури* или сетнешните *българи*. В „Повестъ временных лет“ този народ е именуван *поляне*. Това бил земеделски, уседнал народ на градостроители, войни и слънцеклонници – наследник и продължител на Дионисовата култура на прототраките и траките, последователно изграждана от времето на неолита, през медта, бронза, желязото, до античността.

През VII век *словянското* или *кутригурското* племенно обединение между Дунав и Днепър получило етнонима *българи*, разпрострял се тогава и върху родствените им племенни обединения *утигури* и *хоногури*, които обитавали територията на североизток от Днепър – до Каспийско море и Кавказ. Ето защо гръцките писатели правят аналогия както между *хуни* и *българи*, така и между *мизи* и *българи*.

Посоченото разширение и разпространение на етнонима *българи* било окончателно завършено във федеративната държава Стара Велика България, управлявана в периода 622-668 г. от правнуците на Баламбер – братята Кубрат и Кий.

През 605 г., благодарение на ходатайството на чичо им кан Органа (605; 618-622 г.), двамата около 13-14-годишни принцове били приети в Константинопол от император Фока (602-610 г.) и отраснали в двореца като евентуални

бъдещи владетели на съюзна държава. Там те са покръстени и вероятно са учили в Магнаурската школа. Техният престой в двореца продължил и при следващия млад император Ираклий (610-641 г.), с когото „завързали нечуваната дружба“. /**Йоан Никиуски**. Хроника. Превод на В. Н. Златарски. – В: Христоматия по история на България. Т. I. С., 1978, с. 78; **Бахши Иман**. Джагфар тарихи..., с. 21/.

През 622 г., когато Кубрат и Кий възмъжали и поели властта в своето царство, добрите лични взаимоотношения между тях и Ираклий се оказали благоприятна предпоставка за сключване на изгоден съюз между двете държави, който довел до спасението както за България, така и за Източната империя от техните врагове аварите и персите. Този здрав съюз позволил на Ираклий да победи Персия (628 г.), на Кий (622-658 г.) – да постигне разгрома на едно чуждо и кратковременно политическо образувание в Европа, Аварския каганат (560-628 г.), като на негово място образувал своята Западно-славянска федерация Дулоба, а на Кубрат (622-668 г.) – да укрепи и разшири многоплеменната държава Велика България.

ДРЕВНИТЕ ОСНОВАНИЯ НА ИНСТИТУЦИЯТА НА БЪЛГАРСКИТЕ КАВКАНИ

Валентин Йорданов

Сигурни сведения за *българските кавкани* има за времето между владетелите Тервел и Петър, т.е. за периода VIII-X век. Представяме ги в следната таблица:

Кан	Кавкан
Тервел (700-721), род Дуло	Кормес/ий/, род Вокил/Укил
Крум (803-814)	Иратаис
Омуртаг (814-831)	Исбул, баща на съпругата на Омуртаг
Маламир (831-836)	Исбул, баща на същата, явяваща се царица-майка на Маламир
Пресиян (836-852)	Исбул, баща на същата, явяваща се царица-майка на Званица и баба на Пресиян (син на Званица)
Баръс/Борис (852-889)	Петър, баща на Мария
Симеон (893-927)	Теодор Сигрица (? – 924), баща на I съпруга на Симеон – майка на Михаил; Георги Сурсувул, брат на II съпруга на Симеон – майка на Петър, Иван и Боян Мага (Вениамин)
Петър (927-969)	Георги Сурсувул, вуйчо на Петър и негов настойник и съуправител

/По **Веселин Бешевлиев**. Прабългарски епиграфски паметници. С., Изд. На ОФ, 1981, с. 25-40, 49-81; вж. също Електронна библиотека по архивистика и документалистика: electronic-librari.org/books/book_0068.html/.

Ролята на кавкана в държавното управление като пръв помощник на кана, а също негов настойник и съуправител, е изследвана и няма да се спираме на нея. Най-общо казано кавканът е замествал кана при изпълнението на важни мисии като например преговори и подписване на междудържавни договори с императора на Изтока, преговори за размяна на военнопленници, дипломатическо-верски мисии във Ватикана или представителство на Вселенски събори в Константинопол във връзка с учредяването на Българската църква.

Друг интересен факт е опитът на българския цар Симеон да овладее Константинополския престол и да обедини България и Византия чрез династичен брак, като омъжи своя дъщеря за малолетния император Константин VII Багрянородни. По този начин в ролята си на тъст на императора, Симеон е щял да получи титлата *василеопатор* („баща на василевса“) и да управлява империята първо като регент на 8-годишния Константин, а после – заедно с него като съимператор. Предбрачният договор бил сключен по време на поредната българска обсада на ромейската столица през 913 г. – между Симеон и Николай Мистик, патриарх на Константинопол (901-907; 912-925 г.), а по това време и регент на Константин VII. Ето защо от този момент Симеон е започнал да се титулува „цар на българи и ромеи“. /**Симеон Логотет**. Хроника: 913 г.; **Николай Мистик**. Писма до Симеон, княз на България. – В: Христоматия по история на България. Т. I. Ранно средновековие VII-XII в. Съставители П. Петров и В. Гюзелев. С., Изд. „НИ“, 1978, с. 203, 214, 219/.

Седем години по-късно – през 920 г. – патриарх Николай Мистик пише:

„Още по-рано ти поиска да се сродиш с императора, но твоето искане не се почето от ония, които решиха да постъпят така [майката на Константин VII Зоя Карбонопсина и военачалникът Роман Лакапин – б. В.Й.]. Сега ти имаш възможност да се украсиш с такова родство. Ти искаше да станеш тъст на ромейския император, сега на тебе ти се предоставя удобен за това случай...“

В този текст патриархът загатва за поредицата от дворцови интриги, които осутили планове на българския владетел. Зоя Карбонопсина изместила самия Николай Мистик от регентството, а сетне и тя била отстранена от бившия друнгарий (адмирал) на флота Роман Лакапин, който междувременно бил назначен за началник на имперската охрана. През 919 г. последният успял да ожени Константин за дъщеря си Елена, приемайки титлата василеопатор (вместо Симеон). А в края на 920 г. Роман Лакапин бил коронован за василевс и съимператор на Константин VII, като заемал трона от 920 до 944 г. Законният престолонаследник Константин VII Багрянородни могъл да управлява самостоятелно едва през последните 14 години от живота си – от 945 до 959 г.

От края на горесцитирания текст на патриарха се разбира, че още през 920 г. Симеон е получил утешително предложение от Лакапин, вече император, за брак на Лакапиновата внучка Мария/Ирина със Симеоновия син и

престолонаследник Петър. Очевидно Лакапин, целейки тогава да се закрепят на престола, желаел сдобряване със Симеон. Този брак обаче нямал политическата тежест и заряд на първоначалния дипломатически сценарий на българския цар, който щял да доведе до умиротворяване на Балканите чрез държавно обединение на двете главни противостоящи сили и вероятно щял да промени историческото развитие на региона през следващите векове.

Запазени са и три писма на Роман Лакапин до Симеон. Тези писма, съставени и написани през 925-926 г. с помощта на императорския секретар Теодор Дафнопат, са в отговор на Симеонови такива, затова от контекста им проличава какво е писал българският цар, чиито писма разбира се, са унищожени. В запазените писма Роман се оправдава пред Симеон, че не бил узурпирал с хитрост ромейския трон, че макар да е чужденец (роден в Лакапе, Армения), необразован и дори неграмотен, бог му е позволил лесно и без колизии да овладее властта:

„Но тъй като в твоето писмо ни обвиняваш, че държим чуждото..., ние ще покажем, че твоят ум е разгледал това неразумно. Защото ние проявихме най-голяма вяност и покорство към нашия зет и цар [Константин VII – б. В.Й.]. Тогавашните управници [регентите на непълнолетния Константин, начело с майка му Зоя – б. В.Й.] крояха нещо срещу него и си точеха меча, злоумишляваха против него. Аз бях подбуден от него да ги изгоня от двореца; аз се подчиних; изгоних ги с добро намерение, без да съм се надигал сам срещу него, но като се подчиних на неговите подбуждения, аз го освободих от тяхното покушение... [повреда в текста – б. на П. Тивчев], аз спасих живота му с Божията помощ. Поради това, като верен негов страж и отмъстител, той ме избра за свой баща [т.е. тъст – б. В.Й.] и направи царството общо, но тъй спокойно, безметежно и мирно аз се покачих на тоя царски престол. Заради това аз не можех да се считам нито за пришелец, нито за чужденец. Но ако желаеш, еднаква чест и мене, и нему, като на баща и син, които чрез родството на брака станаха едно тяло и един член, а поради това и царството е общо...“

Особено интересно обаче е признанието, че, за разлика от Симеон, който е „от благочестив корен“, самият Роман Лакапин няма благороден произход. Очевидно българският владетел му е натякнал за незаконността на неговия стремеж и на случайно придобитата от него власт, с оглед на липсата на произход. /ГИБИ, т. IV, 1961; ел. издание: <https://istorianasveta.eu/index.php/извори/st-menu-item-11/първа-българска-държава/-писма-на-роман-лакапин-до-цар-симеон.html?showall=&limitstart=1>.

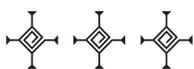
За това, че българският народ предоставял по традиционното свещено право властта на рода *Дуло* и на родствените нему боилски родове, бегло сведение, макар и в малко по-късно време, дава византийският дворцов летописец Михаил Псел (1018~1097 г.). Коментирайки как Петър Делян,

предводител на антивизантийското въстание (1040-1041 г.) в *Западна България*, трябвало да доказва пред своите последователи произхода си от рода на цар Самуил, Псел отбелязва: **“обичай у българите е да поставят начело на народа хора от царски род**, ето защо, понеже [Делян – б. В.Й.] знаел за **този закон и установен от предците обичай** [к. В.Й.], той извел своя род от прочутия Самуил и неговия брат Аарон...” /**М. Псел**. Хронография (съчинение на най-мъдрия монах ипертим Михаил, разказващо за деянията на багрянородните василевси). Преведе от гръцки Веселин Н. Иванов. Варна, Изд. Зограф, 1999, с. 86/.

Припомняме, че Самуил (991-1014 г.) е приел царската власт от Борис II (969-971 г.) и Роман (977-991 г.), синове на Петър (927-970 г.) и внуци на Симеон Велики (893-927 г.). Самуил бил син на комит Никола (X в.) и внук на Гавриил – втория син на княз Борис I (852-889, 893 г.) и брат на Симеон.

Оттук разбираме колко важно е било отношението на българските управляващи родове, както и на поддържащото ги българско боилство, към въпроса за произхода на царствените персони, въпрос, който именно е предмет на настоящото изследване.

И така, в съгласие с нашата тема е необходимо да обърнем внимание на обикновено пренебрегвания проблем за древния произход и генеалогията на българските владетели.

Българската родова аристокрация се състояла от 104 боилски рода, групирани в седем клана, а един от лидерите между тях (пръв сред равни) бил кланът *Дуло*. В духовен план 104-мата боили, като *потомствени жреци на троичния слънчев бог Тангра*, били посветени в тайнствата на своя върховен бог и изпълнявали в затворен кръг посветените на него свещенодействия. В светски план те изпълнявали ролята на *висши офицери в българската войска* и съветници на кана посредством колективния орган на управление – *Съвета на буилите*, идентичен с Булето, Булевтериона или Сената в античните държави.

Родовата аристокрация се стремяла да запази генната си чистота, наследена от древни времена, затова бракосъчетанията били ограничени в рамките на съсловието. В китайските летописи “Шъ-дзи” и “Хоу Хан шу” се разказва за традиционното задължение на “великия кхан-ю” (кан ювиги) да вземе за съпруги девойки от знатните родове, както и обратното – да им даде своите дъщери, с цел поддържане тесни кръвни връзки, които гарантирали единството на аристокрацията в държавното управление. Тази система се спазвала строго и надолу в йерархията на племето – при по-низшите съсловия. /**Димитър Съслов**. Пътят на България, С., ИК “Кибеа”, 2004, с. 43. Първо издание 1936/.

Анализирайки горната таблица, забелязваме *тесни родствени връзки, осигуряващи господството на два точно определени рода: по мъжка линия – родът Дуло на българските канове; по женска линия – родът Вокил/Укил на българските кавкани*. Тази стара родова традиция очевидно се корени в архаичния закон на Слънчевия култ, според който принцът-наследник е носител на кръвта на *Небесния отец-слънце* и на *Земната богиня-майка*. Характерна е за шумерите, египтяните, траките, персите, индийците, китайците, японците, хуно-българите и пр. Същата традиция явно е била строго спазвана в Европа до историческия момент на приемането на християнството и дори известно време след това.

Майката-утроба, вместилище на Божия син, на кръвта (специалния ген), е всъщност *Светият граал* (сн. 1-3), символизиран и замества в свещените действия с *чаша*, а кръвта с *вино*, поради което непосветените си го представят като метална чаша с чудодейни свойства. *Обаче граалът не е предмет, а живо същество – майката!* Ето защо *родът на българските кавкани, осигуряващ престолонаследниците, е Светият граал на българското племе*, изворът на благороден произход, който гарантира раждането на добри предводители.

Снимка 1. Представата за зачатие и раждането посредством *чашата-утроба* според Хелиополската версия на „Книга на мъртвите“, отразена в т.нар. „Текстове на пирамидите“.

Рисунката разкрива тайната на мистичното сътворение на Дионис/Хор от живата Изиди, която се самоопложда с фалоса на мумията на мъртвия Зевс/Озирис. Тя съдържа две сцени от

развиващо се действие. В първия кадър, на първи план пред мумията, девойката Изиде е Семела, т.е. „Осеменената“, показана как държи фалоса на Озирис. Във втория кадър, на втори план пред мумията, богинята вече е майка – кравата Йо или хатор Изиде, която втъква *дръжката, символизираща фалоса на Озирис, в чашата, символизираща нейната утроба*. От дъното на чашата/утроба (вагината) се подава главата на раждащия се Харпократ – малкия Хор. Освен това във втория кадър хатор Изиде носи *корона от кравешки рога*, също символизиращи чаша/утроба, в които е поставено слънцето – астралният образ на божия син Хор.

Снимка 2. Антропоморфно-зооморфен образ на богинята-майка Изиде, в ипостазата ѝ на свещена крава/биволица, държаща чашата-утроба. Сребърна статуетка, произхождаща от Елам, II хилядолетие пр.Хр. /вж. История на света в 20 тома. Т.1. Прев. от англ. **Владимир Германов**. Изд. Абагар холдинг – София и Тайм Лайф – Амстердам, 1994, с. 157/.

Снимка 3. Традиционен египетски танц на невести с чашата-утроба – символ на Богинята-майка. Международен фолклорен фестивал в град Челопеч, област София. Фото автора.

Българският кан е носел винаги със себе си златна или сребърна чаша, която символизирала *Светия граал* (неговата благородна майка). Канът се явявал поредният *Божи син* в престолонаследията, а майка му, произхождаща от кавканския род – поредната *Божия майка*. *Личната чаша на кана* е била един от предметните знаци за божествения му произход. С нея той си служел не само в ежедневието, но и в сакралните практики, когато е изпълнявал длъжността си на върховен жрец на Тангра.

Не случайно *Мадарският конник* държи чаша, но нима този атрибут не е характерен и за тракийския цар, представян като *Тракийския конник* – син на Слънцето и Богинята-майка?! (Вж. напр. конника с чаша, представен на една от плочките на Летнишкото съкровище.)

Мотивът със свещената чаша или ритон (рог), белег за божествен произход, е налице при ритуалните сервизи или царски украси и ювелирната им иконография, например Вълчитрънското, Панагюрското, Боровското, Летнишкото и други съкровища от антична Тракия.

Ето защо, когато се опитваме да проумеем същността, характера и произхода на *институцията на българските кавкани*, трябва да имаме предвид, че тя е *древен остатък от родово-общинната епоха* и изисква добро познаване на митологията.

При боговете властта над света се е наследявала от синовете на първородните дъщери. Такива например са били: Рея – родена от Гея и Уран; Хестия – родена от Рея и Кронос. Затова е съществувало съперничество между мъжките потомци за брак и създаване на поколение от първородните богини. /относно борбата за власт между братята-близнаци Хелиос и Кронос чрез брак с Рея вж. **Валентин Йорданов**. Хестия и Хелиос. – В: Горгони. Списание за митология и история. Кн. 4. С., 2020-2021, с. 7-12/.

Правилата относно наследодаването от първородената дъщеря са действали в по-късно време и при хората. Според древната традиция в *Египет* и *Етиопия* царската корона била наследявана от племенник на фараона – син на неговата най-голяма сестра, а не от собствения му син. Подобен бил обичаят и в *Южна Индия*, където за наследствени принцове на *раджата* били смятани синовете на първородната му сестра. /**Елена Блаватска**. Разбулената Изиди. Ключ към тайните на древната наука и теология. Т. II. Теология. Книга втора. Нов превод Любомир Чолаков. С., ИК „Пентаграм“, 2006, с. 167/.

При българските владетели традицията е подобна, с разликата, че има, както посочихме, два основни благородни рода, по мъжка линия род на свекъра и свекървата, а по женска – на тъста/свата и тъщата/сватята. Старобългарските думи *свекр/свекровь* носят сакрално послание, а именно СВЕ-КР, както и СВЕ-КРОВЬ, означават „цялата кръв“, т.е. „пълният ген“. Съответно *тесть/тестя* са преносителите на „тестото“, „плътта“.

Корените на тези брачни норми трябва да търсим много назад във времето, още в божественото бракосъчетание между клана на Дионис/Бакхус/Хор – син на Зевс/Амон и кравата/хатор Йо/Изида (**сн. 4**), и клана на Лизианаса /Мемфида – дъщеря на Хадес/Сет и Персефона/Нефтида (**сн. 5**).

Снимка 4. Тиванската триада: Зевс-Амон, Хор и Мут (Изида). Пластика от черен оникс, намерена в храмовия комплекс в Карнак, Южен Египет. Хор носи короната на владетел на света, а Изида – короната на Хатор, – свещената крава или майка на Божия син-слънце.

Снимка 5. Тракийска бронзова плочка, на която Хадес и Персефона пътуват на двуколка с четири коня. Персефона държи кратер, предметен символ на Утробата, вероятно във връзка с очакването да роди божествената си дъщеря. Под конете е изобразена пълзяща змия. II в., копие. РИМ – гр. Смолян. Фото автора.

Каква е връзката между божествата от митологията и нашите владетели? Тя е не само генетична, касаеща техния произход /вж. **В. Йорданов**. Генеалогия на българските канове до Кубрат и Кий. – В сп. Горгони, кн. 4, 2020-2021, с. 187-262; също в сайта на списанието: gorgoni.info/. За тази връзка има митологични, лингвистични и фолклорни данни.

Персефона – „Гълъбицата“, била известна в Египет като *Небет Хут* („Небесен дом“), в трако-елинска транскрипция – *Нефтис/Нефтида*, а сред българите в Азия и Източна Европа като *Аби Таймър* – „Майката яребица“ /**Микаил Бащу ибн-Шамс Тебир**. Сказание за дъщерята на кана. Епосът на прабългарите. 882 г. Прев. от рус. Георги Костов. С., Изд. Агато, 1997, II песен, стих 16-18/. Тя имала и друго превъплъщение – летящата мишка (прилеп) *Кузге*, със синоним употребяваното в българския календар нейно име *Сомор* – С-Ом-Ор, т.е. „Съ-майка на [X]ор“. Като съпруга на господаря на подземния свят Хадес, *Кузге/Сомор* обитавала пещерите.

Персефона не случайно е считана за дублетна майка на Хор. Бидейки вярна дружка на Изида, тя й помогнала да отгледа малкия Хор, в голяма тайна от Сет, който търсел невръстния наследник на Азар (Озирис) и претендент за трона, за да го убие.

Освен това *Персефона/Нефтида* се явява майка на *Лизианаса /Мемфида*, съпругата на *Дионис/Хор*, поради което е почитана от българите като тяхна прамайка. В това ѝ качество сватята на *Сурья/Сива/Шива* (името на *Хор* в Индия) била наричана *Сваха (Svaha) /Рама Кришна Каушик*. Санскритско-български речник. С. Изд. „Изток-Запад“, 2014, с. 367/.

По-възрастните българи все още употребяват обръщението *свао/свахо (свато/свате)* към своите сватове – родителите на булката. Но докато в българската традиция *сваха* е термин за родство, в санскрита *Сваха* е личното име на съпругата на Агни (*Хадес*), същата *Персефона/Нефтида*. С други думи, натъкваме се на интересно лингвистично явление: преминаване личното име на божество в нарицателно име за родство.

Родителите на младоженеца са наричани *свекър/свекърва*, на старобългарски – *свекров*. Последната дума съдържа две морфемии: *све (все)* – „всичко“ и *кров* – „кръв“, които дават значението „цялата кръв“. Подразбира се, че женихът (*Дионис/Хор*) е носител на „цялата кръв“, явявайки се генетичен наследник на *Зевс/Амон* и *Йо/Изида*.

Анализът на горните няколко думи за родство ни отвежда към една удивителна архаична типология: в обществената ролева игра „сключване на брак“ (сватба) всеки български младоженец е бил виждан в ролята на бог *Дионис/Бакхус/Хор/Божич/Колад*, а всяка българска булка – в ролята на богиня *Су-Анас/Лизианаса/Мемфида/Снежанка*. Съвсем резонно, защото българите са смятали тези божества за свои племенни родоначалници.

Изискванията на древния мистериен култ към сътворението на био-физическо тяло, което да бъде носител на душата, дарена от Небесния отец, включвали и *йерархия на форменото облекло (носия) на участниците*: *свекър, свекърва* и син; *тъст, тъща* и дъщеря */Юлия Боева*. Богинята и рогатите глави. С., Изд. „Пропелер“, 2015, с. 4-17/.

Всяка от тези носии е украсена със шевици, изобразяващи точно определени символи, характерни само за нея, защото тя типологично изразява атрибуцията на определено божество от Светото семейство – отците, майките и децата им, – родоначалниците на човечеството, които посочихме по-горе.

Символите върху носиите са всъщност идеограми на фалоса и утробата, на зачатие и раждането, на родината и божествената закрила. Те обикновено имат вид на жезъл, чаша, обикновена или стъпаловидна пирамида, триъгълник, ромб, квадрат, кръг и прочие геометрични фигури (сн. 6), понякога вписани нееднократно едни в други, за да образуват матричните образи на *Шри-Янтра* или *Мандала*.

Снимка 6. Двойната пирамида или изправен ромб, а също съчетание от ромбове, като геометрична украса върху престилките на невестите, покриващи женската утроба. Сакралната традиция явно не се влияе от времето: изминали са 8000 години.

Названието *Мандала* (*Манда-ал*) означава: *манда*, *менда* или *менада* (*ал*) – „богиня-майка“, „утроба“. А названието *Шри-Янтра* е словосъчетание от четири божествени имена: *Шири/Сири* = Дионис/Бакхус/Хорос; *Ян* (Янус/*Ianuarus*/Янкул/Яньо/Еньо/Йенишер) = Зевс; *Та-Ра* = Атон-Ра (Уран-Кронос) или Тангра. Между другото втората морфема в термина *Шри-Янтра* кореспондира с българския хидроним *Янтра*, както и със слънчевия камък *Янтарь* (кехлибар).

Изначалната пра-традиция е била следвана от всички индоевропейски племена, обаче повечето от тях, които още в дълбока древност са напуснали родината си на Балканите, са позабравили обичаите си в по-малка или по-голяма степен, заради промяната на културната среда. Племената, които останали в древна Тракия (Земята на козлите), са съхранили по-цялостно и отговорно традицията – този безценен културен реликт, – въпреки безброй чужди инвазии и етнически смесвания. Разбираме колко важна в случая е родната среда, а заслуга естествено е имала и респектната жреческа каста на бесите – кръвните потомци на божественото Свето семейство.

От азиатското име на *Персефона* – *Таймър/Таймира* – е дошло названието на пещерата *Алтамира* (“Богиня Тамира”) в планината Пиренеи (Испания), посветена ѝ като царица на подземния свят. В Сибир името на богиня *Таймър* е минало в хидроним: р. *Верхняя Таймыра* и р. *Нижняя Таймыра*. Други производни: *Томира* – амазонска царица; *Томи* – град в Скития; гр. *Кантемир* в Молдова; *Тамара* (Та-Мар – „Небесна майка“); *тъма*; *тъмнина*.

В една от плочките от гр. Пилос (XIII в. пр.Хр.) се четат имената на *Деметра* и *Персефона*. Втората е представена с птичата ипостаза *гълъбица*, с дискуссионен прочит: *pereja* или *peresa*, т.е. *Перса* /История на религиите. Т.И. Авторски колектив: **Франсис Виан, Жан Варен, Жак Дюшен-Гилемин, Франс Винке, Ян де Врис, Франсоаз льо Ру, Реймън Блок.** С., Изд. Gallimard & Прозорец, 1996, с. 30, 31/.

Ако *Перса* е “гълъбица”, то *Персефона* означава “Небесна гълъбица” (сн. 7-16), резонно за царицата на света на душите. В старобългарския и руския език *персика* означава “праскова” – явно това е растителната ипостаз на богинята. Освен вербалната връзка с *Перун* и *Перкунас*, самата външност на този плод – жълто-червена сфера – разкрива слънчевия произход на *Перса*.

Снимка 7. Глинена фигурка на богиня-майка в ипостазата ѝ на птица, украсена с врязана украса – мрежа от ромбове, символизиращи сътворяващата утроба. Ранен неолит: VI хил. пр.Хр. РИМ – гр. Перник.

Снимка 8. Керамичен антропоморфно-зооморфен съд с капак и врязана украса, изобразяващ Богинята-птица, намерен в археологическия комплекс „Дуранкулашко езеро“. V хил. пр.Хр. РИМ – гр. Добрич. Фото автора.

Снимка 9. Антропоморфно-зооморфна керамична фигурка на богинята-птица от Амфитея. Края на XIII в. пр.Хр. Археологически музей на гр. Лариса, ном Тесалия, Гърция. Фото автора.

Снимка 10. Гълъбицата-майка Персефона/Нефтида е изобразена върху две плочки и четири медальона на колието от *Преславското златно съкровище*, укрито в столичното предградие Кастана, в периода 959-969 г. Принадлежало е или на втората съпруга на цар Симеон (893-927 г.) и майка на цар Петър I (927-969 г.), или на съпругата на последния – Мария/Ирина Лакапина. Първата половина на X век. АМ на гр. Велики Преслав.

Снимка 10: детайл 1 и детайл 2.

Снимка 11. Златна обеца, инкрустирана с филигран, емайл и перли. Гълъбицата-майка Персефона/Нефтида е в средата на изобразителното поле на кръглия пандатив, а в дъговидния емайлов фриз под него е разгърната лоза с гроздове – растителна ипостаза на отеца Бакхус/Хорос. *Преславско златно съкровище*, изработено през първата половина на X век. АМ на гр. Велики Преслав.

Снимка 12. Две гълъбци пият вода от извора/фонтана на живота. Апликация от *Преславското златно съкровище*. Първата половина на X век. АМ на гр. Велики Преслав.

Снимка 13. Гълъбцата-майка с корона и знаци „Ю“ (Ю-питар = Юви/Йови = Ювиги) върху тялото и опашката. Златен медальон, намерен в царския дворец на столицата Велики Преслав. Първата половина на X век. АМ на гр. Велики Преслав.

Снимка 14. Две гордо изправени гълъбици или яребици, на чиито криле са изобразени царски знаци. Бижу от XII в., съхранявано в колекцията на Михайловския Златовърхов манастир, построен през 1108-1113 г. в гр. Киев, Украйна. Държавата е Киевска Рус (IX-XV век), наследник на Черна България (VII-IX век), която пък е наследник на Стара Велика България (IV-VII век).

Като позиция и украса изображенията на божествената птица са идентични с тези от *Преславското златно съкровище* (първата половина на X в.; вж. горните снимки).

Снимка 15. Гълъбицата и Слънцето върху български сребърни пафти от XVII век. РИМ – гр. Враца, Северозападна България. Фото автора.

Снимка 16. Същият сюжет в едва различимо ювелирно изпълнение. Сребърни пафти от гр. Доспат, Южна България. XIX в. РИМ – гр. Смолян. Фото автора.

Снимка 17. Златен пръстен с антропоморфно изображение на мишка с корона във вид на кратер – богинята Кузге/Сомор, позната повече като Персефона/Нефтида. Кратерът, като вместилище на вино, символизиращо свещената кръв, е бил атрибут на тази богиня-майка. Над господарката на Подземното царство (Долен Египет) кръжат две гълъбици/яребици – птичата ипостаса на богинята. Разтворените ѝ ръце наподобяват рамената на везна, а под тях висят два предмета, може би сърца. Дали тя не изпълнява церемонията по претегляне на сърцето? Лувър, фото автора (съжалявам за недостатъчно контрастната снимка).

Снимка 18. Златна апликация с изображение на мишката Кузге. Тя стои под арка, направена от свързани и дъговидно извити стъбла на два лотусови цвята, които символизират входа на подземното царство (пещера). Артефакт от Египет, съхраняван в колекцията на Лувъра. Фото автора.

Снимка 19. Летящата мишка (прилеп) Кузге – една от метаморфозите на Персефона/Нефтида, – господарката на подземния свят.

Персефона обитавала сезонно надземния и подземния свят. Бидейки горе, тя се превъплъщавала в *яребицата Таймър* или в *дивата гълъбица* (гугутка) *Перса*. Когато преминавала долу, се преобразявала в *крилатата мишка* (прилеп) *Сомор/Кузге* (господарката на пещерите; **сн. 17-19**), змията *смок*, или дънната риба *сом*, която се заравя в тинята. Тези хтонични същества предполагат връзка със *змията* – основната ипостаз на богинята на земята Гея. Павзаний споменава **/Павзаний**. Описание на Елада. Кн. I-V. Превод от старогр. Валерий Русинов. Институт по тракология при БАН. С.,

ИК “Рал Колобър”, 2004, кн. III, 14, 5/, че Орфей донесъл в Спарта култа към *Деметра Хтония*, явно има предвид дъщерята на *Деметра* – *Персефона*.

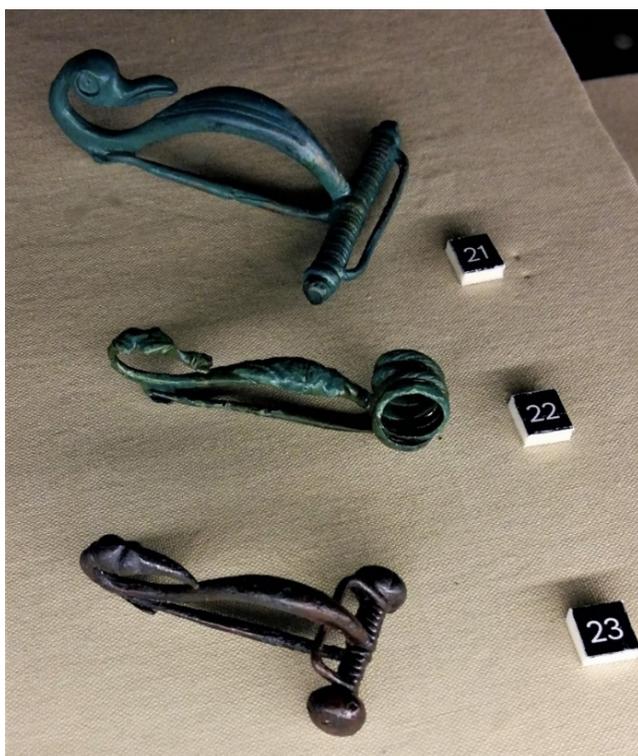
По Плутарх *Анубис* бил заченат от *Зевс* (*Азар*) и *Персефона* (*Нефтида*), като *Зевс* се превърнал в *пъстър змей*. Плутарх не казва какъв вид е имала в този миг Персефона. Би трябвало да се предположи, че тя се е преобризила в *смок*. Славяните почитали *богинята-смок* като пазител на къщата, правели ѝ гнездо от слама в най-тъмния ъгъл, където жертвопринасяли храна, а в празник – червено или черно петле /**История на религиите**, т. II, с. 302/. *Персефона/Нефтида* е майка на съпругата на Дионис/Хор – *Лизианаса /Су-Анас/Мемфис* (имената означават „водна птица“ = гъска/патица, едно от нейните превъплъщения; **сн. 20-24**): двете се явяват богини-майки на огромния славянски род. А *смокът* – хтонично същество – играел във всеки славянски дом ролята на дух-пазител, чрез който неговите обитатели се уповавали на помощта на духовете на предците.

Снимка 20. Керамична патица с глава на жена, цилиндрична корона и прическа на букли. Бронзова епоха. АМ – гр. Лариса. Фото автора.

Снимка 21. Керамичен фрагмент с изображение на две патици, застанали в симетрична позиция над изгряващото на хоризонта слънце. АМ на остров Тасос. Фото автора.

Снимка 22. Келтско изкуство: бронзови фибули с вид на стилизирани патици от Краловице копи (Западно-чешки музей в гр. Пилзен), Храдище (музей Блата – край Пилзен) и Хорин (РИМ – гр. Мелник). Фото автора.

Снимка 23. Водната гъска/патица Су-Анас/Лизианаса/Мемфида общува със своята свекърва лястовицата Йо/Изида. Артефакт, намерен в царския дворец на столицата Велики Преслав. Злато, инкрустирано с емайл. Първата половина на X век. AM на гр. Велики Преслав.

Снимка 24. Традиционна дървена солница-патица, произхождаща от Вологодска губерния, Руска империя, нач. на XIX век. Тази северна територия и племената в нея през IV-VII век са били част от Велика България, през VII-IX век – от Черна България, а през IX-XIII век – от Волжка България.

На капака е гравирано „цветето на Тангра“, а периферията му е украсена с фриз от свързани ромбове.

Сакрални термини, обединени от кореновата основа **сом**: *сома, сомати, сонм, смърт, суматоха, смут, смола, сомелиер, summer* (англ., «лято»; Сум-Мер, т.е. «Майка Сум/Сом»). Има и топоними: *Сумеру* (Шумер), *Сомалия, Сомовит*. В тази група термини влиза спомагателният глагол *съм*, който в някои южнославянски говори е съхранил формата *сом/сум* (в първо лице единствено число: «я сом», или «я сум»). Значението на тази фраза е: «Аз, Сом [Ор]», т.е. «Аз [съм потомък на] Сом-Ор [Персефона-Хор]».

Богиня Изида, майката на Хор, също имала птича метаморфоза – тя се превръщала в лешояд (**сн. 25**), за който вярвали, че помага на душите на мъртвите да отлетят към звездния си дом – Сириус, – астралната ипостаз на Изида.

Снимка 25. Изида във вид на летящ лешояд, който носи с краката си венеца на Озирис. Дендера, VIII хил. пр.Хр.

Древните са вярвали, че преобразената в лешояд Изида – небесната майка, – вземайки част от мъртвото тяло, отнася в небето и душата на мъртвото същество.

Бременната крава Йо/хатор Изида, преследвана из цяла Елада от Стършелата на Хера (Арес), търсейки спасение, изкачила планината *Кавказ*, на която бил прикован Прометей /**Есхилъ**. Прометей. Преведе дословно от старогръцки Ал. Балабановъ. Четвърто издание. Книгоиздателство Ал. Паскалевъ, София, 1917, с. 35-53/. Според нас *Кавказ* е бил огромният масив от трите

свързани планини, образуващи пръстен около Разложката котловина: Орбелус (Пирин), с неговите голи била и върхове – цялостни монолити от базалт, върху някои от които според нас бил прикован Прометей; Церцина (Рила) – набор от десетки стръмни и остри върхове; Пангей (Западните Родопи) – по-нисък, но необозримо просторен масив от заоблени върхове (сн. 26).

Снимка 26. Разложкото поле, а над него съединени планинските масиви Сercина (дн. Рила), Orbelus (дн. Пирин) и Pangeus (дн. Западни Родопи) в „Карта на древна Тракия“ на Абрахам Ортелиус от 1585 г. /Атлас „Българските земи в европейската картографска традиция (III-XIX в.)“. Съставител **Дим. Стоименов**. Център за изследвания на българите, Държавна агенция „Архиви“, ИК ТАНГРА ТанНакРа. С., 2008, с. 453, 454/.

Посочените три планински масива всъщност ограждат Разложкото поле, видно от съвременните карти. Природният релеф образува един казан/котел, котловина – естествена утробна форма, – която в древността е била наричана Кавказ.

Името на съвременния *Кавказ* на Каспийско море, както и името на първенеца му връх *Елбрус*, вероятно са дадени от древните праотци на българските народности *кабардинци* и *балкарци*, които днес обитават планината, влизаща в република *Кабардино-Балкария* в състава на Руската федерация.

Обаче античните автори говорят за планината *Кавказ* като за близко разположена до *Олимп*. Освен това Йо, бременна в шестия месец, не би могла да преодолее наред суровата зима огромното разстояние от *Елада* до азиатския *Кавказ*.

Есхил (525-456 г. пр.Хр.) предава по следния начин напътствията на Прометей към Йо. Да тръгне на изток и като доближи до земята на *скитите*, да не навлиза в нея, а да се отправи към морето. Когато стигне до река *Хибриста* (*Хеброс*; дн. *Марица*), извираща от високите части на *Кавказ* (т.е. днешна *Рила*), да не се мъчи да я премине, защото е пълноводна, а да слезе на югоизток по реката, която се спуска покрай ниските дялове на *Кавказ* (т.е. днешните *Родопи*). /по **Ганчо Ценов**. Кроватова България и покръстването на българите. С., Изд. „Хелиопол“, 2004, с. 33, 34. Първо издание 1937/.

Ако имаме за отправна точка *Средиземноморието* и *Беломорието*, с техния мек и топъл климат, на север се е падал древният *Кавказ* (днешният масив *Рила-Пирин-Родопи*). Още малко по на север, зад *Тракийската низина*, се издигала веригата *Хемус* (*Стара планина*). Изглежда високият, заснежен и силно ветровит през зимата *Хемус* е бил за древните “далечният Север”, митичното царство на бога на северния вятър Борей, т.нар. *Хиперборея*. Още повече, че синът на Борей и Оретия носел името Хемос /**Н. А. Кун**. Старогръцки легенди и митове. Прев. Никола Мънков. С., Изд. «Наука и изкуство», 1967, с. 175, 176/.

В младостта си буйният Борей бил похитил и направил своя жена Оретия, дъщеря на атинския цар Ерехтей. За целта той организирал специална експедиция, скривайки бързите си кораби между група острови в *Егейско море*, източно от о. *Евбея*, наричани до днес *Βορείες Σποράδες*, т.е. „Острови на Борей“ (**сн. 27**). Според Аполоний Родоски след успешното отвличане, Борей е акостирал на тракийския бряг при *Сарпедонската скала* (нос *Сарпедон*, край гр. *Енос*), откъдето отвел по суша невестата си Оретия в своя дом, закътан в полите на *Хемус* (*Стара планина*).

Снимка 27. Етническа карта на Древна Елада с островите на Борей. АМ – гр. Дион. Фото автора.

Какво всъщност означава *Кавказ*? Ние вече обяснихме основното значение на термина *кап/каб/кав*. То е *чашата-утроба*, съда със *сакрална течност*: нейният природен аналог е пещера с извор и изтичаща от нея река, от която се пълни езеро или блато, *капище* – сигурно, защитено и хранително място за плода, божия син. През палеолита, неолита и бронза сътворителната утроба била виждана като тайнствена тъмна родилна камера, изобразявана посредством особения пиктограм *квадрат-лабиринт* (план-схема на гледан отгоре *зикурат*), познат по-късно като *меандър*.

Втората съставна думичка *каз* е метатеза на *зак/сак* – основата на името *Сакар* на бог Кронос/Ра и носи смисъла “планина”, но планина с формата на *казан* – плато, оградено в кръг от планинска верига. Точно такова плато е *Разложкото поле*, сгъшено между веригите на *Рила*, *Пирин* и *Родопите*. По смисъла на формата – казан или чаша – *каз* също означава “утроба”. И точно в *Разложкото поле*, но по-към *Родопите* се издига на 2186 м. връх *Голяма Сутка*, на който, приютена в светилището на Мойрите (богините на съдбата), кравата Йо родила божия син Дионис/Бакхус.

Топонимът *Кавказ* би могъл да ни даде и друго разчитане: К-Ав-К-Аз, К[а]-Аб[и]-К[а]-Аз[ар], или “Синът на Майката и на Азар”. Тук майката може да бъде само Изида, която родила Дионис в свещената планина *Пангей* (*Родопи*), която в комплект с *Рила* и *Пирин* била наричана *Кавказ*. Втората част на топонима – К[а]-Аз – визира именно Дионис/Хор, сина на Азар (Озирис/Зевс).

Трето тълкуване на топонима *Кавказ*, произтичащо от горните две, е че *кав* означава “пазя”, “обгръщам”, а *каз* – “място”, т.е. “Мястото, което пази”, или “Запазеното място на [проявление на] Бог”. Тази семантика ни разкрива как планината е получила името си затова, че запазила невръстния Дионис по време на неговото раждане, като мистериозно скрила раждащата го Изида от преследващия *Стършел*. От една страна, прикрили я жриците на древното капище на Гея, а от друга – самата планина, в чиито неизбродими дебри, ждрела и пътеки би се изгубил всеки чужденец.

Четвърти вариант: Кав-Каз, буквално “Утробата на Кабазий [Сабазий]”, с подвариант Кав-Каз, Вак-Каз, т.е. “Утробата на Вак[хус]”.

И накрая формата *Caucasus* – Кау-Каз, т.е. “Утробата на кравата [Йо/Изида]”. *Кавказ* = *Кауказ*, а съставните думички *кав* и *кау* също са идентични, т.е. *кав* = *кау*, със значение “крава”. Следователно Дионисовото име *Бахх/Вахх* – “Произлязъл от вагината/ утробата”, носи и смисъла “Роден от кравата [Вак/Кав/Кау]”, т.е. кравата Йо / хатор Изида. Освен това формата *кау* е основа на топонима *Каукайон* (друго име на *Родопите*) – планината, в която свещенодействал Дионисовият архемист Орфей /**Едуар Шуре**. Великите посветени Орфей, Питагор, Рама, Кришна, Хермес, Мойсей. София/Плевен, 1991, с. 31. Първо издание: **Eduard Schure**. *Les Grands Initiés*. Strasbourg Cedex, 1889/.

Думата *кав/кау* намира добро тълкуване в древния санскрит. Ще приведем няколко сродни и производни думи с кореновата основа *гау/кау* от „Санскритско-български речник“ /С. Изд. „Изток-Запад“, 2014/ на индийския професор Рама Кришна Каушик:

Го – (санскрит) **1.** „крава“, **2.** „майка“, **3.** „земя“ /**там**, с. 121/;

Гаутама – собствено име на: **1.** Гаутама Буда; **2.** Гаутама Бхарадваджа, един от седемте мъдреци на Индия, автор на химните в „Ригдведа“; **3.** Мъдреца Гаутама Махарици, създател на една от шестте ортодоксални школи (Нйайа) в индуската философия /**пак там**, с. 122/;

Гаурава – **1.** „тежест“, **2.** „важност“, **3.** „достойнство“ /**пак там**/;

Гаурика – „девица“ /**пак там**/;

Гаури – **1.** „девица“; **2.** „земя“; **3.** епитет на Парвати (Мемфида/Су-Анас – съпругата на Хор) /**пак там**/;

Каумара – **1.** „детство“; **2.** „младост“; **3.** „целомъдрие“ /**пак там**, с. 107/;

Каумуди – „лунна светлина“ /**пак там**/;

Каурава – епитет на легендарния индийски цар Куру, основател на слънчево-лунната династия Куру и на едноименната държава, чийто потомци стават главни герои в епоса „Махабхарата“ /**пак там**/.

Допълнително можем да дообясним горните пет тълкувания на топонима *Кавказ* чрез някои терминологични аналогии. Корена *кав/кев/ков* откриваме в думите: **КАВКАН** – втората личност в българската държава след владетеля *канас ювиги*; **кафтан** – древна българска горна дреха; **ръкав** – част от дреха; **saverna** (лат.) – „пещера“; **кахф** (араб.) – „пещера“; **кафез**; **вакъф** – земи, осигуряващи издръжката на храм на бога; **кефал** (“глава”) – Кеф-Ал, буквално

“Пазя божественото [ореола или орендата]”; **кофа** – съд за вода с конична форма на *утроба*; **ковач**; **обков** – метал, обвит около нещо ценно.

Втората съставна думичка **каз** (“Планината с форма на утроба” или “Мясното”) виждаме в думите: **казан** (голям съд, предметен образ на утроба), **casa** (“колиба” или “къща”), **кастел** (“крепост”), **кааза** (“околия”), **казна** (**хазна**), **казионен**, **наказание**, **казнить**, **казвам** (производните **разказ**, **показ**, **указ**, **приказ**), **каста**; античните имена **Кастор**, **Касиопея**, **Касандра**; топонимите **Казан** (*Русия*), **Казанлък**, **Казичане**, **Каспичан**, **Каспийско море** (наричано още “Булгар дингиз”, т.е. “Българско море”) и пр. Отбелязваме самоназванието на етноса *Walon-cazant* на етноса Валонци (Валонофони), който обитава белгийския регион *Валония*, френските департаменти *Ардени* и *Нор*, и американския щат *Уинсконсин*.

А откъде са дошли етнонимите *казак* и *казах*, хоронимът *Казахстан*? На всички тюркски наречия Каз-Ак означава „Бяла гъска/лебед“. Тези птици са свещените женски тотеми на посочените народи. /**Олжас Сулейменов**. Аз и Я. Книга на благонамерения читател. Издание на Посолството на Република Казахстан в Република България и Съюза на българските писатели. София, Изд. „Български писател“, 2007, с. 118, 119/. Синонимни етноними: *кипчац*, *половци* (от *половые* – „светло-жълти“, т.е. златокоси; сравни с *попынь/полени* – цветен прашец), *печенеги* („пацинаки“, „паджанац“/”баджанац“, т.е. роднини на съпругата) /**пак там**, с. 164/, *кумани* – от *комони* („коне“, „конници“). Територията между *Днепър* и *Дон* носела името *Лебедия* или *Кумания*, и неслучайно там лебедите, патиците и конете се радвали на особена почит /**Мурад Аджи**. *Полынь Половецкого поля*. Из родословной кумыков, карачаевцев, балкарцев, казаков, казахов, татар, чувашей, якутов, гагаузов, крымских татар, части русских, украинцев и других народов, ведущих свое начало от тюркского (кипчакского) корня и забывших его. Москва, ТОО „Пик-контекст“, 1994, с. 190/.

Матриархалният етноним *казак/казах* ни отвежда към птичите ипостазии на три богини-майки: *белия лебед* на Хоровата щерка *Либия* (*Лыбед*), *белия лешояд* и *белия щъркел* на *Изида*, *бялата гъска/патица* на *Лизианаса/Мемфида I* – съпругата на *Дионис/Хор*. *Дионис/Хор* и *Лизианаса/Мемфида* са родоначалници на жреческата каста (*бесите*) на *траките*, *мизите* и *даките*. Дъщеря им *Лизианаса II /Су-Анас*, която също можела да се превърща в *бяла патица*, е майка на азиатския божествен клон – народа *българи*, по точно на неговата жреческа каста *боили/бурджани*, водени от династията *Дуло*.

В империята *Хон* (*Хуни*) племената, които съпътствали *българите*, приемали за свои царе принцове от династията *Дуло*, обикновено оженени за съответните племенни принцеси, с оглед на последващата наследственост. Всеки от тези принцове, отивайки да служи като добър пастир при новото си племенно паство, трябвало да определи свой специфичен отличителен божествен тотем и комплект от царски регалии. Чрез генеалогични легенди и култови церемонии царят-жрец и неговата лична свита от хранени люде сплотявали племето около определения прародител; то започвало да се

идентифицира с царското свещено животно. Ето някои тотеми: при *маджарите* – крилатия дракон/змей *Моджар*; при българската военна каста – *Урус/Буили* („бикове“), а оттам и съсловното им име *урус/руси* или *варяги* („войни“); при *галиджийците (галиите)* – черната врана *галица*; при *казаците* – водната птица *бяла гъска/патица*; при *басарабите* – лисицата *басар*.

О. Сулейменов пише, че *татарите* почитали *Ак-Кобок*, т.е. „Белия пес“, а въобще *тюрките* – *кучето*, сетне *вълка* /”**Аз и Я**”, с. 273, 274/. *Непобедимия* войн – свирепият вълк *Бури* (Дионис/Хор) – те заимствали от *българите*.

В етнонима *кумани* основата **кум** е един от синонимите за „утроба“ (в случая – на богинята-кобила), поради което словообразува думи, свързани с бракосъчетанието и плодовитостта: *кум*, *кумица*, *кумис* (мляко от кобила), *комонь* („кон“; Ком-Он, т.е. „Слънцето, [син на] Утробата“), *кумат/комат* (парче хляб), *кумир* (идол на Богинята). Ако *половци* значи „златокоси“, а *печенеги* – „баджанаци“, то името *кумани* (носецо смисъла „коне“ или „конници“) подчертава здравата връзка на това племе с коня. Така че *кумани* идва от *комони*, буквално „коне“ и те очевидно са потомци на античните скити.

В индийския щат *Джаму и Кашмир* огромната долина *Кашмир (Kashmir: Кас-Мер*, т.е. „Утробата на Майката“), с надморска височина 1850 м. е заобиколена от хималайски масиви със средна височина 5000 м. Това е мащабно естествено образувание, напомнящо чаша-утроба. Древното название на мегапланината *Хималаи*, съставена от пирамидални и конусовидни каменни върхове, е било *Мерру* – „Майката“. Явно долината *Кашмир* била смятана за чашата/утробата на планината/майката *Мерру*.

Метатезата на **каз** дава коренната основа **зак/сак**, откъдето идват нарицателните думи **сакрален**, **скарабей**, **скротум**, **саке**, **захар**, **сак** („чанта“); глаголят **сакам** („искам“); антропонимът **Сакар/Сокар/Сокари**; топо-хоронимите **Загоре/Загора**, **Загрос**, **Сакара (Сахара)**, **Странджа-Сакар**; хидронимът **Сакланско море** (Черно море); хоронимите **Склавиния/Схлавиния** (гръцката форма на славянската територия северно от р. Дунав); **Саклан** или **Сакланска степ** (българската форма на „Скития“); **Сакха (Якутия)**; етнонимите **саки** или **саклани** (българската форма на „скити“), **склавини/схлавини** (гръцката форма на „славяни“), **сакалиби**, **саклаби**, **склаби** (арабските форми на „славяни“) и др.

РАЗДЕЛ „ИСТОРИЯ“

ПРЕХОДЪТ ОТ КАМЕННИ И РОГОВИ СЕЧИВА/ ОРЪЖИЯ КЪМ МЕДНИ/МЕДНОСПЛАВНИ СЕЧИВА/ОРЪЖИЯ, ИЗВЪРШЕН ЗА ПРЪВ ПЪТ В ЧОВЕШКАТА ИСТОРИЯ В СЕВЕРОИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ ПРЕЗ VI-V ХИЛ. ПР.Н.Е.¹

Ставри Топалов

Това изследване си поставя за цел да предложи нови възможности за по-точно установяване в коя част от земите на Балканския полуостров за първи път в човешката история са били изработвани чрез отливане известните понастоящем най-ранни медни сечива/оръжия без отвори за дръжка (отбелязвани по-нататък като медни брадви-длета) и най-ранните медни брадви-чукове с отвори за дръжка (отбелязвани по-нататък като медни брадви-чукове). За целта извършваме съпоставки на формите на съществуващите дотогава и използваните и след това в североизточните райони на Балканския полуостров каменни брадви-длета² без отвори за дръжка (отбелязвани по-нататък като каменни брадви-длета) и каменните брадви-чукове с отвор за дръжка (отбелязвани по-нататък като каменни брадви-чукове) и създаваните чрез отливане имащи подобна форма най-ранни медни брадви-длета и най-ранни медни брадви-чукове. Поради това, че най-ранните според проучванията ни прототипи на медни брадви-чукове имат леко

¹ Настоящото изследване включва част от вече публикуваните виждания на автора до 2022 г. В него са добавени някои от извършваните при проучванията му съпоставки между известните най-ранни каменни и рогови сечива/оръжия и създаваните първоначално по тяхно подобие първи отливани медни и медносплавни сечива/оръжия, подготвени за цялостно представяне след добавяне на резултатите от предстоящото изследване състава на метала на екземплярите от собствената му тематична сбирка.

² Част от каменните брадви-длета се определят и като изработвани с цел използването им като копачи/мотики и дори за употребата им вместо сохи при оране. Възприели сме само означението им като брадви-длета.

огъната форма, наподобяваща масово използваните в този район и по същото време рогови брадви-чукове (Топалов, 2020, 137–352; Топалов, 2022 I, 53–171; Топалов, 2022, 15–114), ще направим необходимите сравнения и с формите на съвместно намираните с тях огънати рогови брадви-чукове. Смятаме тази последна съпоставка за наложителна, тъй като тя предоставя нови съществени доказателства към правените досега изводи в кои райони на тогавашния свят е достигнато до създаването за първи път в развитието на човечеството на различните прототипи и типове тежки ляти медни сечива/оръжия.

Отначало ще отбележим, че при изработването на неолитните и халколитните каменни сечива техните създатели обикновено са се придържали към първично съществуващата форма на използвания каменен материал, т. е. към неговата намерена/добита първоначална форма и големина. Поради това няма достатъчно ясно изразено и стриктно спазвано оформление на различните типове каменни сечива/оръжия изработвани чрез изчукване и последващо изглаждане. Въпреки това наблюденията ни показват, че в отделни райони от североизточната част на Балканския полуостров каменните сечива/оръжия се изработват с придържане към няколко предпочитани основни форми и големини, част от които коментираме в хода на работата си.

По-ранно произвежданите каменни сечива/оръжия обикновено са недобре изгладени и не са полирани, като са изработвани и по-масивни. Голяма част от по-късно изработваните сечива/оръжия са значително по-добре изгладени, като в много случаи те са допълнително полирани. Въпреки това, не следва да се прави тяхното категорично разграничаване по начина им на изработка. По това време във всички райони се използват и недобре изработвани сечива/оръжия, обикновено създавани в малките населени места от недостатъчно квалифицирани изпълнители и те са предназначени за задоволяване на техните непосредствени всекидневни нужди от различни каменни сечива. Вероятно в началото качествено изработваните сечива/оръжия са били притежания предимно на заемащите престижни позиции сред своите съвременници и са представлявали израз на тяхната икономическа, политическа или религиозна власт. Макар и по-късен пример за това са някои отделни прецизно изработени каменни изделия, известни от погребенията във Варненския некропол. С усъвършенстване на уменията за обработка на каменните материали и поради използването на подобни каменни изделия и като средство за размяна/търговия се достига до по-прецизна изработка на почти всички по-късни типове каменни сечива/оръжия.

Установено е че най-ранните известни каменни сечива са без отвори за дръжка и по формата си имат значително сходство с по-късните брадви-длета. За най-ранно създадени каменни сечива/оръжия с отвор за дръжка се приемат каменните боздугани, като повечето изследователи смятат, че едновременно с тях се изработват и първите каменни двойни чукове. Малко по-късно се изработват и първите каменни брадви-чукове, които се налагат като най-употребяваните каменни сечива/оръжия с отвор за дръжка. Тъй като най-ранни медни масивни ляти сечива/оръжия са намерени във Варненския некропол, както и на територията на Варненската цивилизация³ (*кратък преглед с отбелязване на извършваните дотогава приноси проучвания в тази област в Топалов, 2023/1, 1–34, доклад подготвен през 2020 за конференция в Пловдив, неизнесен поради невъзможност за участие на автора, изнесен на конференция “Българознание” на 13.05.2023, придружен със съпътстващата доклада импровизирана изложба на коментираниите в него археологически материали от сбирката на автора, под печат*), а това са лятите медните брадви-длета и лятите медните брави-чукове, ще потърсим съществува ли заимстване в техните форми от използваните в този район по-ранни подобни каменни и рогови сечива/оръжия. На настоящия етап на проучване издирваме сведения за използваните по същото време каменни и рогови сечива/оръжия в други райони, считани според нас неправилно за осъществили за първи път в човешката история мащабен добив на медна руда и отливане на най-ранните медни сечива/оръжия със същите форми, каквито имат тези от североизточната част на Балканския полуостров.

Едни от най-ранните каменни сечива/оръжия са сравнително добре проучените и сравнително добре датирани досега каменни брадви-длета.

³ В публикуваните ни досега проучвания обръщаме внимание, че използваме възприетото през последните десетилетия наименование “Варненска цивилизация”. Това е част от създалата се в равнините крайбрежия на някогашното сладководно езеро/море на мястото на настоящото Черно море общност от хора, обитаваща до VII хил. пр. н. е. предимно земи понастоящем намиращи се на около 50100150 км. във вътрешността на соленоводното в днешни времена Черно море. След т. н. “пробив на Босфора” около 7600 г. пр. н. е. част от нейното население, бягайки от прииждащите води, достига до своята нова обитаема територия, а именно земите на съвременните крайбрежия от североизточната част на Балканския полуостров. В тези земи понастоящем са намирани и се намират археологическите доказателства за приноса на нейното население в развитието на човешката цивилизация. Очакваме изследователите, защитаващи различни наименования на коментираната ранна халколитна цивилизация, да предложат и наложат едно нейно приемливо кратко название, което недвусмислено да показва създаването и съществуването на тази непозната допреди 50 години цивилизация в североизточната част на Балканския полуостров през VIII хил. пр. н. е. (подробно разглеждане в Топалов, 2019, 169180; Топалов, 2020, 2751; Топалов, 2021; Топалов, 2022; Топалов, 2022.1, 3). Според нас нейното точно разширено наименование би следвало да бъде “халколитната цивилизация от североизточната част на Балканския полуостров от VIII/IV хил. пр. н. е.”.

Те са изработвани от имащи подходящи размери и състав камъни, като се класифицират предимно по използваните видове каменни материали, различията във формите, прецизността на обработка и степента на доработка на отделните екземпляри. Изхождайки от известните ни публикации, сравнително малка част от намираните при редовни археологически проучвания предмети са достатъчно прецизно изработени и същевременно достатъчно запазени за да бъдат по-правилно датирани чрез изхождане и от начина им на изработка, както и за да се определят по-точно районите, в които се оформят по подобен начин техните форми. В публикациите предимно се дават само рисунки на отделните екземпляри, но не и техните фотоси, като липсват някои от нужните проекции, допълнителните сечения, данните за вида на каменния материал от който са изработени, теглата, някои от размерите и т. н. Това не подпомага продължаването на техните проучвания, трудно осъществимо и поради обичайните административни затруднения при изискванията да се предоставя възможност за разглеждане на тези сечива/оръжия, съхраняващи се предимно в непредставените в експозициите материали от музейните сбирки.

Почти същото може да се отбележи и за каменните брадви-чукове с отвор за дръжка. Обобщаващото им проучване не е публикувано (*дисертационния труд, основно разглеждащ материалите от бронзовата епоха, Николов, 2011*) и не може да се използват метрологичните данни за археологическите материали, а само текста от автореферата, където липсват рисунките на коментираните 505 екземпляра, както и сведенията в кои музеи се намират, т. е. в кои райони най-вероятно те са намерени. Част от малкото каменни брадви-чукове от по-ранните епохи са публикувани (*последно проучване Бояджиев, 2014*), но също липсват някои от необходимите данни за продължаване на проучванията.

Насочеността на настоящото проучване е пряко свързана със съпоставяне на формите на каменните брадви-длета и каменните брадви-чукове с формите на медните брадви-длета и медните брадви-чукове, които са намирани и вероятно в повечето случаи са изработвани в близки райони от тяхното местонамиране в България. Както отбелязахме, поради недостатъчната публикувана и трудно достъпна информация за намиращите се в музейните фондове археологически материали, в проучването използваме с предимство материали от създаваната в продължение на десетилетия собствена тематична сбирка, както и изводи от продължителните ни наблюдения върху не-малкото намиращи се в български граждани (част от които колекционери) различни видове каменни, рогови, медни и медносплавни сечива/оръжия. Този подход използваме и при извършваните им съпоставки

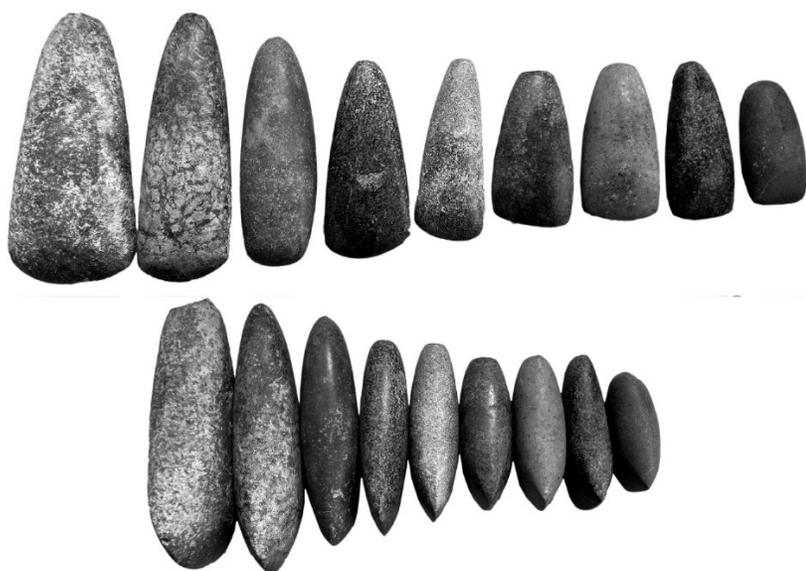
с медните брадви-длета и медните брадви-чукове. След влизане в сила на новия Закон за културното наследство считаме за коректно в извършваните от нас проучвания да представяме фотоси и метрологични данни на материали от собствената сбирка, създавана с идеята да съдържа поне по един екземпляр от всеки вид сечива/оръжия, по възможност и на техните основни разновидности във форми и тегла, като рядко представяме екземпляри от други частни сбирки.

Имайки възможност през годините да разглеждаме част от непопадналите в музейните колекции каменни, рогови, медни и медносплавни сечива/оръжия, събирахме и информация в кои райони те са били намирани. В повечето случаи сме получавали едни приблизителни сведения за тяхното местонамиране, или за районите от които те са били придобити от последните им притежатели, като обикновено ни е посочвано име на някое населено място или област от страната. Поради това смятаме, че следва да се използва с необходимите резерви даваната в това проучване подобна информация, възможно и част от някои от направените на тяхно основание изводи. Според нас тази информация отразява сравнително коректно едни по-обширни територии от предоставяните ни в сведенията за местонамиране на коментираните от нас сечива/оръжия, даващо възможност за разширяване на извършваните досега и в бъдеще проучвания.

На **обр. 1.1** и **1.2**. представяме общи фотоси на използваните предимно през неолита и халколита каменни брадви-длета от собствената ни сбирка. Изхождайки от тази сбирка и разгледаните от нас през годините непопаднали в обществените колекции подобни предмети имаме основания да предполагаме, че по своята форма на изработка (вероятно частично съвпадаща и с времето на масовото им използване) и дори по доминиращото им разпространение основно в два сравнително обособени райони в земите от североизточната част на Балканския полуостров, те могат да се разглеждат като съставящи две основни групи. Според нас съществува и една междинна подгрупа, която тук няма да коментираме. Това ни виждане следва да се приема с резерви, тъй като е следствие от интересите ни в началото на колекционерската и проучвателната ни дейност да издирваме и да разглеждаме по-подробно предимно много добре изработвани и запазени екземпляри, част от които изработвани от специално подбирани каменни видове. Подобни престижни сечива/оръжия са използвани като политически и религиозни символи/жезли, като средства за обмяна/търговия и поради това е възможно да произхождат и от отдалечени от местонамирането им райони.

1.1. Най-ранно изработваните масивни каменни брадви-длета

общ фотос на част от група най-ранно изработвани масивни каменни брадви-длета (определени от някои изследователи като калъпести) (горен ред – ширина, долен ред – дебелина) от сбирка Топалов, подредени отляво надясно в низходящ ред на теглата им, като на обр. 1.1 е представена само поредицата с тегла от 1442 г до 297 г, а фотосите и метрологичните данни на много добре запазените екземпляри от сбирката са дадени в предшестващите ни проучвания (например Топалов, 2022, 197–264).

Към първата група (представена на общ **обр. 1.1**) отнасяме предимно тежките масивни каменни брадви-длета, имащи удължена спрямо ширината си форма. Според нас подобни брадви-длета се намират предимно в района на северозападна и централна България. Обикновено те са изработвани с недостатъчно добре огладено тяло. Още веднъж обръщаме внимание, че в зависимост от наличния в конкретните случаи каменен материал е извършвано и оформянето на неговото тяло. Това означава, че не всички подобни брадви-длета следва да се приемат за принадлежащи към тази група и да се считат за изработвани само в района на тяхното по-групирано местонамирне. По-точно тяхно определяне може да се осъществи при обобщено разглеждане на състава на използваните каменните видове в различните райони на страната.

Към втората група (представена на общ **обр. 1.2**) отнасяме предимно каменните брадви-длета, имащи по-малка дължина спрямо значително уширено и сравнително по-плоско тяло. Според наблюденията ни подобни брадви-длета се намират предимно в района на североизточна България. Следва да се отбележи, че в централите райони на България се намират почти еднакъв брой брадви-длета от двете коментирани дотук групи.

1.2. Каменни брадви-длета имащи сравнително малка дължина спрямо уширеното им и по-плоско тяло

общ фотос на част от група каменни брадви длета (горен ред – ширина, долен ред – дебелина), имащи сравнително малка дължина спрямо уширеното им и по-плоско тяло от сбирка Топалов, подредени отляво надясно в низходящ ред на теглата им, като на обр. 1.2 е представена само поредицата с тегла от 836 г до 283 г, а фотосите и метрологичните данни на много добре запазените екземпляри от сбирката са дадени в предшестващите ни проучвания (*например Топалов, 2022, 197–264*).

Според нас използваните каменните брадви-чукове могат да бъдат класифицирани също в две съществени групи, като се вземе под внимание преди всичко какво е тяхното основно предназначение. На **обр. 2.1** и **2.2** представяме общи фотоси на използваните предимно през неолита и халколита каменни брадви-чукове от собствената ни сбирка.

Към първата група (представена на общ **обр. 2.1**) отнасяме използваните най-често изработвани и употребявани предимно като сечива каменни брадви-чукове. Те имат съобразена с формата на използвания камък обикновено квадратно или правоъгълно масивно тяло, късо (т. е. заострено под тъп ъгъл) острие с голяма работна дължина на режещата част, понякога не са обработени прецизно, обикновено не са с добре загладени повърхнини и са изработвани от различни, често пъти не особено подходящи за целта породи камъни. Скосеното острие дава възможност за нанасяне на силни удари за отрязване на сравнително малки части от обработваната дървесина. Дългото заострено и нешироко острие може да се счупи при нанасяне на подобни силни удари и затова според нас такива брадви-чукове не се изработват с цел използването им като сечива. Представителите на тази група се изработват в различни големини/тегла, като именно към тях принадлежат и екземплярите с най-големи тегла достигащи до 2,5–4,0 кг.

2.1. Най-ранно изработваните предимно като сечива масивни каменни брадви-чукове

общ фотос на част от група най-ранно изработвани предимно като сечива масивни каменни брадви-чукове (определяни от някои изследователи като кальпести) от сбирка Топалов, подредени отляво надясно в низходящ ред на теглата им, като на **обр. 2.1** е представена само поредицата с тегла от 2700 г до 226,2 г, а фотосите и метрологичните данни на много добре запазените екземпляри от сбирката са дадени в предшестващите ни проучвания (*например Топалов, 2022, 197–264*)

Към втората група (представена на общ **обр. 2.2**) отнасяме използваните предимно като оръжия и като престижни символи каменни брадви-чукове. Те имат съобразена с предназначението им форма, а именно удължено и неособено масивно тяло, удължено (заточено под остър ъгъл) острие, малка дължина на режещата част на острието, прецизна изработка (понякога с украса), добре или много добре полирани повърхнини и често са изработвани от специално подбирани каменни видове, включително имащите ефектен цвят, но не и твърдост и износоустойчивост. Обикновено теглото и формата им са съобразени предимно с изискванията за използването им като оръжия и жезли, поради което те са само с необходимата за тази цел форма и неголямо тегло.

2.2. Най-ранно изработваните предимно като оръжия и властови символи каменни брадви-чукове

общ фотос на част от група най-ранно изработвани предимно като оръжия и властови символи каменни брадви-чукове от сбирка Топалов, подредени отляво надясно в низходящ ред на теглата им, като на **обр. 2.2.** е представена само поредицата с тегла от 260,8 г до 70,9 г, а фотосите и метрологичните данни на много добре запазените екземпляри от сбирката са дадени в предшестващите ни проучвания, мащаб 1:2 (например Топалов, 2022, 197–264)

Обикновено се приема, че каменните брадви-чукове се изработват и използват предимно през бронзовата епоха, т. е. в периода от средата на IV до I хил. пр. н. е., тъй като при намирани подобни екземпляри около тях има предимно така датирана керамика. Смятаме, че значително по-рано е започнала изработката и използването на каменни брадви-чукове, като един довод е намирането в погребенията от Варненския некропол на екземпляри с доказани датировки 4,600–4,400 г. пр. н. е. Подобни много ранни сечива/оръжия се използват продължително до тяхното счупване или износване и поради тази причина сравнително рядко се намират сравнително добре датирани най-ранно изработвани подобни екземпляри. Наблюденията ни показват, че са изработвани не-малко подобни каменни брадви-чукове, тъй като се намират много фрагменти от тях (например като дадените на **обр. 2.3** от сбирката ни). Според нас някои от тези фрагменти представляват части от ранни каменни двойни брадви от типа използван предимно като оръжия, тъй като те са с по две пробивни, а не две сечаци остриета (Топалов, 2022, 228–229).

2.3 Фрагменти от каменни брадви-чукове и каменни двойни брадви

общ фотос на група фрагменти от каменни-брадви и каменни двойни брадви от сбирка Топалов, обр. 2.3

Наблюденията ни върху ненамиращите се в обществените колекции каменни брадви/длета и предимно на значително повече интересуващите ни за това проучване каменни брадви-чукове с отвори за дръжка, показват съществуването на известно различие в начина на оформяне на телата им основно в два района на България. В северозападните райони телата им са изработвани преобладаващо с по-масивни и с по-къси форми, докато в североизточните райони телата са изработвани предимно по-малко масивни и с предимно удължени форми. Още веднъж обръщаме внимание, че в зависимост от наличния във всеки отделен случаи каменен материал, използван за обработка е извършвано и оформянето на неговото тяло, като това следва да се има предвид при всеки конкретно разглеждан случаи.

Тъй като според нас има пряко заимстване на формите на най-ранните медни брадви-чукове от много разпространените именно в земите на Варненската цивилизация рогови брадви-чукове, ще представим тяхното описание и фотоси. Обикновено те се изработват от леко извитите горни части на определени видове еленови рокове. В повечето случаи острието на рога се отрязва, като тази част на роговия материал се обработва и оформя като острието на брадвата-чук. По-широката част на рога се обработва до оформянето и като сравнително широка плоскост, представляваща чука на брадвата-чук. В близост до плоскостта на чука, в по-дебелата част на използвания рогов материал се оформя правоъгълен отвор за закрепване на дръжката. Възможността да се направи правоъгълен отвор е основно предимство на роговите брадви-чукове спрямо каменните, при които поради начина на изработване на отвора той е кръгов. Следва да се отбележи, че съществуват екземпляри, при които разположението на двата работни краища спрямо използваната рогова част са разменени, както и че понякога отвора за дръжка е кръгъл.

На една колекционерска сбирка разгледахме изработен от огънат еленов рог предмет, който вероятно е бил изработен като оръжие. В дебелината му част се намираше острие с полукръгова форма, представляващо режещата и част. В близост до тази режеща част се намираше правоъгълен отвор за дръжка. Остатъкът от имащата много малък диаметър отчупена срещуположна част можеше да се възприема като остатък от необработеното острие на еленовия рог. За съжаление не можахме да придобием този предмет и пропуснахме възможността в тематичната ни сбирка да има ранен вариант на изработена от еленов рог вероятна двойна брадва с едно сечащо и едно пробивно остриета.

Поради масовото едновременно използване на каменни, рогови и медни брадви-чукове в земите от североизточната част на Балканския полуостров през разглеждания в проучването период, представяме на **обр. 3.1, 3.2 и 3.3** фотоси на намиращи се в обществени и частни сбирки рогови бради-чукове с цел облекчаване извършваните съпоставки.

На **обр. 3.1** представяме общ фотос на използваните предимно през неолита и халколита брадви-чукове от еленов рог от Голямо Делчево.

3.1 Рогови брадви чукове от североизточната част на Балканския полуостров

фотоси на рогови брадви-чукове от Голямо Делчево, съхранявани в Историческия музей Варна с инв. номер I 3894, с дължини съответно 260 мм., 162 мм. и 164 мм. (*Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus*, 2004, 78, 100a, b, c) **обр. 3.1**

На **обр. 3.2 и 3.3** представяме фотоси на използваните предимно през неолита и халколита брадви-чукове от еленов рог от собствената си сбирка (*Топалов, 2022, 265–267*).

брадва-чук от еленов рог с отвор за дръжка, тегло 54,65 г, дължина 115 мм, дебелина макс 29 мм, ширина острие 27-37 мм, правоъгълен отвор 8-17/18 мм, местонамиране Разградско, сбирка Топалов, мащаб 1:2, обр. 3.2

брадва-чук от еленов рог с отвор за дръжка, тегло 77,7 г, дължина 111 мм, дебелина макс 27 мм, ширина 23 мм, правоъгълен отвор 8-16 мм, местонамиране Плевенско, сбирка Топалов, мащаб 1:2, обр. 3.3

С публикуване на каменните, роговите и медните сечива/оръжия от Варненския некропол, между които се намират медни брадви-длета и ранни прототипни екземпляри, както и малко по-късните разновидности медни брадви-чукове, всичките датирани за изработвани най-късно около средата на V хилядолетие пр. н. е.⁴ и при последващите ги проучвания намерените там медни сечива/оръжия бяха определени като принадлежащи към най-ранните създадените ляти масивни медни предмети.

До публикуването на намираните в района на Горна Струма медни брадви-длета и медни брадви-чукове (Čochadziev, 1989, 11–14; Михайлов, 2008, 35–46) приемахме, че намираните в североизточната част на Балканския полуостров и основно във Варненския некропол медни брадви/длета, леко огънатите медни брадви-чукове и медните прототипи на лекоогънати двойни брадви с едно режещо и едно пробивно острие са най-рано изработваните

⁴ Обръщаме внимание за възможността подобни най-ранни екземпляри да са отливани значително по-рано. Според проф. Х. Тодорова "... Необходимо е било почти половин хилядолетие, за да може Югоизточна Европа да акумулира достатъчно количество метал, така че неговото присъствие да може да бъде доловено и по археологически път..." (Тодорова, 1986, 145). Доводи за по-ранната им изработка сме представили в някои свои по-ранни проучвания (Топалов, 2022, 80-83).

подобни медни сечива/оръжия. Основания за това бяха ранното датiranje на създаването на некропола, намерените много големи количества медни сечива/оръжия и украшения, между които и първите големи количества различни типове златни предмети, както и наличието в близките района на най-рано разработваните големи рудни находища, разположени в източното Средногорие (района в близост до Стара Загора, основно Ай-Бунар) и в района на Странджа (*публикациите на Иванов, Черних, Тодорова и Димитров от които ще отбележим Черних, 1978; Тодорова, 1986; както и същественото проучване на Димитров, 2007*). Тези рудни разработки, положили основите на вероятно най-ранното целенасочено мащабно добиване на медна руда в историята, бяха потвърдени и с намирането при археологически разкопки на медна шлака и руда от 6200–5750 г. пр. н. е. в района на медните рудници при Стара Загора (*Лещаков, 2003, 15–17*).

Без да представяме необходимите доводи, ще отбележим че в повечето от известните ни проучвания като най-ранни брадвичукове (брадвите-чукове т. н. тип Плочник) се приемат тези, намирани в по-големи количества към централната част на Балканския полуостров. Но подобни брадвичукове са намирани и в земите от североизточната част на Балканския полуостров, например във Варна и Устра (*Тодорова, 1986, 144*). Според нас сведенията за по-големия брой намерени преди години типове брадвичукове на запад от земите на Варненската цивилизация е повлияло значително за предлагания и досега от повечето изследователи извод за по-ранното начало на рудодобива и отливането на тежки медни сечива/оръжия в района на културата Винча, въпреки многото съществуващи доводи, че това начало е поставено преди това в земите на Варненската цивилизация. Тук ще отбележим само, че в района на културата Винча по това време няма мащабни рудни разработки, т. е. няма добив на собствена мед, няма намерени разновидности на най-ранните известни досега прототипи на медни брадвичукове и няма намерени различаващите се други разновидности/типове медни брадвичукове, каквито понастоящем са намирани и се намират предимно в земите на Варненската цивилизация. Предлаганото сравнение показва колко са неприемливи правените до сега изводи, че в района на културата Винча за първи път в човешката история е било поставено началото на мащабния рудодобив и отливането на най-ранните тежки медни сечива/оръжия (*подробно последно разглеждане в Топалов, 2022, 88–111 с коментирание на известните на автора данни от извършвани проучвания и правени на тяхно основание изводи*).

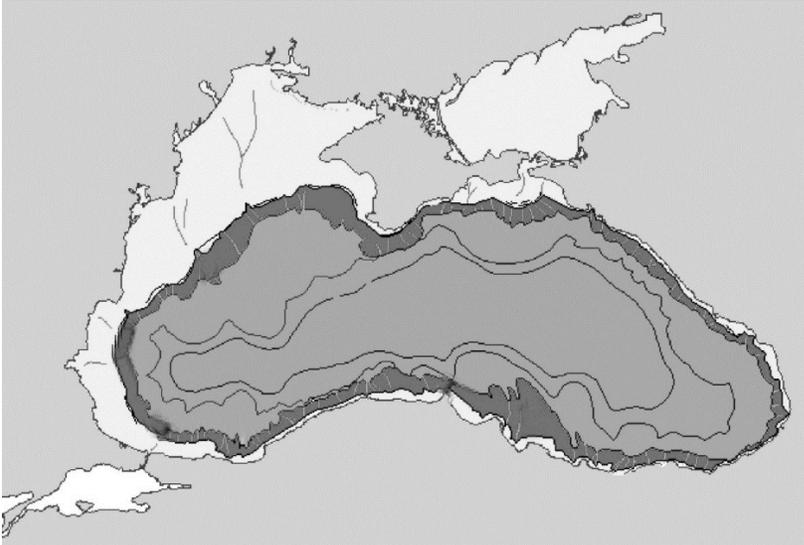
Преди навлизане в съществената част на проучването се налага едно кратко въведение. Основната досегашна постановка при проучване на дотогавашното население на Балканския полуостров и заселването в същите земи на първите преселници, считани за идващи от района на Плодородния полумесец (X–VII хилядолетие пр. н. е.), преселници считани за носители постиженията на най-ранната произвеждаща икономика, т. е. постиженията в областта на земеделието, животновъдството, а след това и в развитието

на металодобива и металообработката, е както следва. Според едни проучвания сравнително малки групи преселници преминават от Мала Азия към Балканите пресичайки Мраморно море и покрай Беломорското крайбрежие достигат на юг до Тесалия и на север, по теченията на Струма, Вардар и Морава до Дунава, където създават културата Винча. Според други проучвания това придвижване е станало изцяло по морски път покрай бреговете на Беломорското крайбрежие до устията на отбелязаните по-горе реки. Според повечето проучванията на наши и чуждестранни изследователи се приема постановката, че именно населението от културата Винча доразвива и разпространява постиженията на населението от района на Плодородния полумесец на Балканския полуостров, като при това има водеща световна роля и в развитието на металургията и металообработката по това време. Тези изследователи приемат, че това ново население в земите на Балканския полуостров продължава да търси плодородни земи и се разселва постепенно на изток от Винча, до достигане след около половин хилядолетие в района на днешното северозападно крайбрежие на Черно море, поставяйки там основите на Варненската цивилизация. При това от тях не се разглежда коректно постановката, защо е трябвало в продължение на десетилетия тези заселници да преодоляват много големи разстояния по морски път и след това да преминават през трудно проходимите високопланински централни райони на Балканския полуостров, за да достигнат до южните равнини на Дунава и от там, по неговото течение след няколко столетия да достигнат до района на днешно Черно море. Изцяло се пренебрегва възможността началото на това разселване да се е извършвало по суша, преди морския пробив от района на Мраморно море (пробива около 6,700 г. пр. н. е. при днешния Боспор) към огромното езеро/море, превърнал това сладководно дотогава езеро/море в днешното соленоводно Черно море. Преди този пробив, на много десетки километри на запад от езерото/море и на още повече десетки километри на север от съществуващото езеро/море, са се намирали огромни равнини без никакви възвишения, а ниската планина Странджа не би била предполагаемата хипотетична преграда за придвижването на преселници на запад и север около бреговете на сладководното езеро/море, както се приема в досегашните проучвания (*например Хаарман, 2015, 14–16, 22–25 с цитиране на извършваните проучвания*). Още веднъж обръщаме внимание за съществуването през VII хил. пр. н. е. край сладководно тогава езеро/море на много големите потопени понастоящем под водите на Черно море равнини до на 50 километра на изток от Странджа и още по-големите потопени равнини до около 100–150 километра на североизток. Това са равнини в които на десетки километри денивелацията на терена е практически незабележима (виж приложената по-долу **Карта 1**), тъй като бреговата разлика между крайбрежието на езерото/море и сегашното Черно море е 100–120 метра и няма никакви пречки за безпроблемно преминаване на север по тогавашния сухоземен път на групи от хора, заедно с тяхната покъщнина и домашни животни, както и никакви пречки за

заселването в тези изключително подходящи за тогавашния начин на живот равнини (*тези виждания са подробно разгледани в Топалов, 2019, 169–180; Топалов, 2020; Топалов, 2021 и последно в Топалов, 2022*).

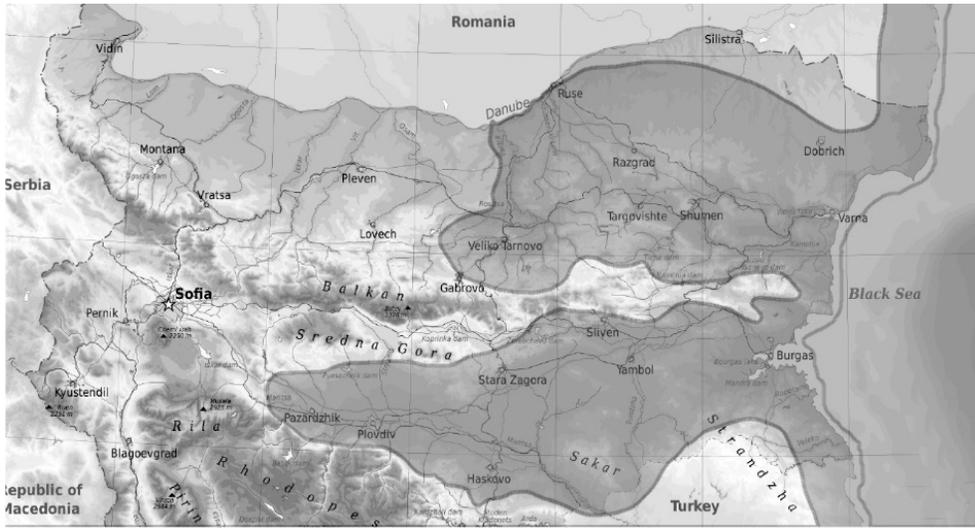
Карта 1 представяща сладководното езеро/море (потъмнен участък) с намиращите се по това време по крайбрежието на водния басейн обширни равнини (белите полета), понастоящем разположени под нивото на Черно море (*Димитров, Димитров, 2003, 56–57*)

В случая не смятаме да коментираме подробно съществуването на най-съществените за това време много благоприятни условия за земеделието и животновъдство именно в подобни равнини около едно огромно сладководно езеро/море, както и големите предпоставки точно в този район да възникне една нова свързана и с езерата/моретата цивилизация, създаваща основите на корабоплаването и всички дейности, свързани с този много значим прогрес на човечеството. Според нас при подобно ранно преминаване на изток от Странджа по равнините/бреговете около тогавашното сладководно езеро/море и при намирането в този район на лесно достъпни медни находища, още тогава в тези земи са възникнали възможности да се осъществи за първи път втория много съществен етап от развитието на произвеждащата икономика, а именно развитието на металургията, металлообработката и морската търговия с метални изделия. Ще отбележим невземаните под нужното внимание факти, че в днешните северни райони на Черно море е установено съществуването на ранни селища от това време, два или три пъти по-големи от съвременните им градове на Месопотамия, както и доказано по-ранното от културата Винча съществуване в района на източната част на Балканския полуостров, при това в сравнителна близост до морето, на културата Караново (*сведения за това съществуват*

дори и в проучването на Хаарман, 2015, 8, 15, 22–27, 30) и намиращите се в сравнително начална фаза на проучвания големи населени места още преди VII хил. пр. н. е. около с. Ябълково, Димитровградско в Мулдава и Долнослав, Асеновградско и достигащи до с. Юнаците, Пазарджишко. Според нас не в района на Винча това е можело да се осъществи за първи път, а в земите на познатата ни понастоящем т.нар. Варненска цивилизация и в съседните и намиращи се под нейното влияние земи, където има условия за развитие на земеделие, животновъдство, добив на сол, медни залежи, условия за създаване на първите метални сечива/оръжия и възможности посредством корабоплаването за осъществяване на значителни търговски контакти, контакти доказани като съществуващи най-малко в северозападната и северната част от земите около Черно море (виж приложената **Карта 2**). Разглеждаме като неправилно съществуващото виждане, според които имаме едно по-късна поява в района на Варненската цивилизация на населението овладяло постиженията на произвеждащата икономика, тъй като там не са намирани останки от най-ранните типове керамични изделия. В случая не се взема под внимание бързото повишаване на нивото на сладководното езеро/море при превръщането му в днешното соленоводно море, когато напускащите своите поселения хора са преминавали десетки и стотици километри, като явно не са имали възможности да носят със себе си тежките употребявани дотогава керамични съдове. Тези съдове следва да се търсят по бившите брегове на сладководното езеро, а не в района в който са отседнали прииждащите нови заселници. Постиганията и възможностите на това население се потвърждават от съществуването на Варненската цивилизация, а по-късно и от създаването пак от техните потомци за първи път в човешката история на новите типове бронзови сечива/оръжия, като лятите сърпове, кухи брадви келте, късните типове двойните брадви и т. н. (Топалов, 2017; Топалов, 2019, 169–180; Топалов, 2020; Топалов, 2021 и последно Топалов, 2022).

Тъй като напоследък отново се публикуват проучвания, според които част от намираните при разкопките на Варненския некропол и в съседни райони медни сечива/оръжия се разглеждат като по-късно създадени от тези намирани на територии в близост до културата Винча, ще представим резултати от направени от нас съпоставки на ранните каменни, рогови и медни сечива/оръжия, предимно на каменните брадви/длета, каменните брадви-чукове, медните брадви/длета и медните брадви-чукове от тези два района, както и направените при това изводи, можещи да се използват в бъдещите проучвания. Тези изводи ще подкрепим с резултати от съпоставката на размерите на рудните разработки, на количествата добивана ранна мед, на постиженията в металургията и металообработката от района на културата Винча и от земите на Варненската цивилизация.

Карта 2, представляваща според проучванията на автора приблизителните територии, включващи земите на т. н. Варненска цивилизация и намиращи се под нейно значимо влияние съседни райони. На картата, като крайбрежни равнини през VI–V хил. пр. н. е., са отбелязани с тъмна контурна линия намиращите се понастоящем до около 20 м дълбочина навътре в Черно море територии, които по това време са представлявали част от тогавашното морско крайбрежие (Топалов, 2022, 4954 с отбелязване на използваните проучвания в тази област).⁵

Проучванията на открития преди близо 50 години Варненски некропол даде възможност да се датират като принадлежащи на същата епоха някои археологически материали, които дотогава се разглеждаха като създавани в значително по-късни времена. Към тях се отнасят и най-ранните известни и от преди това медни брадви-длета, както и най-ранните известни и от преди това медни брадви-чукове от нашите земи. Дотогава те бяха разглеждани като внос от Мала Азия след отливането им в този район около средата

⁵ **Карта 2** дава представа за приблизителните граници в които са намирани и се намират характерните за тези земи най-рано отливани и обработвани медни и златни археологически материали от края на VI до началото на IV хил. пр. н. е. Тя е изготвена на база намираните в близост до съвременното крайбрежие на Черно море и вече публикувани археологически материали (основно от района на Варненския некропол, Дуранкулак, Хотница, Девня и др. обекти), както и от издирената от автора информация за местонамирането на непопаднали в обществените колекции археологически материали (тези от собствената му тематична сбирка и прегледаните от него подобни материали, намиращи се допреди десетина години в български граждани и колекционери). На картата не са отбелязани имена на селища, в близост до които са намирани тези археологически материали, като след едно допълнително преглеждане на непопадналите в обществените колекции материали ще бъде направен опит да се отбележат по-точно районите на тяхното местонамиране. Обръщаме внимание, че не разполагаме с достатъчна издирена от нас информация за намирането на подобни археологически материали в земите от района на Горна Струма, като се надяваме в следващи проучвания да добавим тези сведения, които вероятно ще доразширят района на влияние на т. н. Варненска цивилизация, представляваща всъщност непознатата доскоро цивилизация от североизточната част на Балканския полуостров.

на IV хил. пр. н. е., или като отливани малко по-късно в земите от североизточната част на Балканския полуостров с използването на вносна мед (*Hartmann, Sangmaister, 1972, 624*). С публикуване на медните сечива/оръжия от Варненския некропол, между които се намират и медни брадви-длета и медни брадви-чукове, доказано отливани най-късно около средата на V хил. пр. н. е., те бяха преопределени като принадлежащи към най-рано създаваните ляти медни сечива/оръжия. Едновременно с тези медни сечива/оръжия от некропола бяха намерени и много каменни и рогови сечива/оръжия, подобни на тези от сбирката ни, предоставяща основния използван археологически материал в това изследване.

Определяните за най-ранни медни брадви-длета могат да се разглеждат като принадлежащи на две имащи подобни форми групи. На **обр. 4.1** и **4.2** представяме фотосите на изработваните най-ранни медни брадви-длета от собствената ни сбирка.

В първа групата влизат най-ранните медни брадви/длета (представени на общ **обр. 4.1**), които имат необичайно масивни форми на телата си (определяни от някои изследователи също като калъпести), форми до голяма степен заимствани от вида на използваните дотогава масивни каменни брадви-длета. Основанията за това се аргументират с резултати от проучванията на Варненския некропол (отбелязван като Варна 1), датиран за използван в периода 4600–4400 г. пр. н. е. В него не са намерени подобни масивни екземпляри, а само считаните за по-късно отливаните не толкова масивни и имащи значително по-малка дебелина последващи типопредставители на медни брадви-длета, илюстрирани по-нататък на **обр. 4.2**. В района на Варненската цивилизация при редовни археологически проучвания са намерени считаните засега за най-ранни медни брадви-длета в друг археологически обект (отбелязван като Варна 3), принадлежащи към вида на отбелязаните по-горе най-ранни екземпляри.

При разглеждане на достъпните ни фотоси на медните сечива/оръжия от Варненския некропол, фотоси направени преди отстраняването на калцираните наслоявания върху тях (*общи фотоси дадени в Иванов, 1978, 112–113*), нямаме възможност да установим достатъчно точно дали са били или не са били използвани по предназначението си, т. е. дали части от остриетата им не са частично затъпени. Подобна преценка може да се направи по-късно, като се изхожда от симетричността или несиметричността на формата на остриетата им. Тъй като няма публикуван възможно по-пълен каталог на

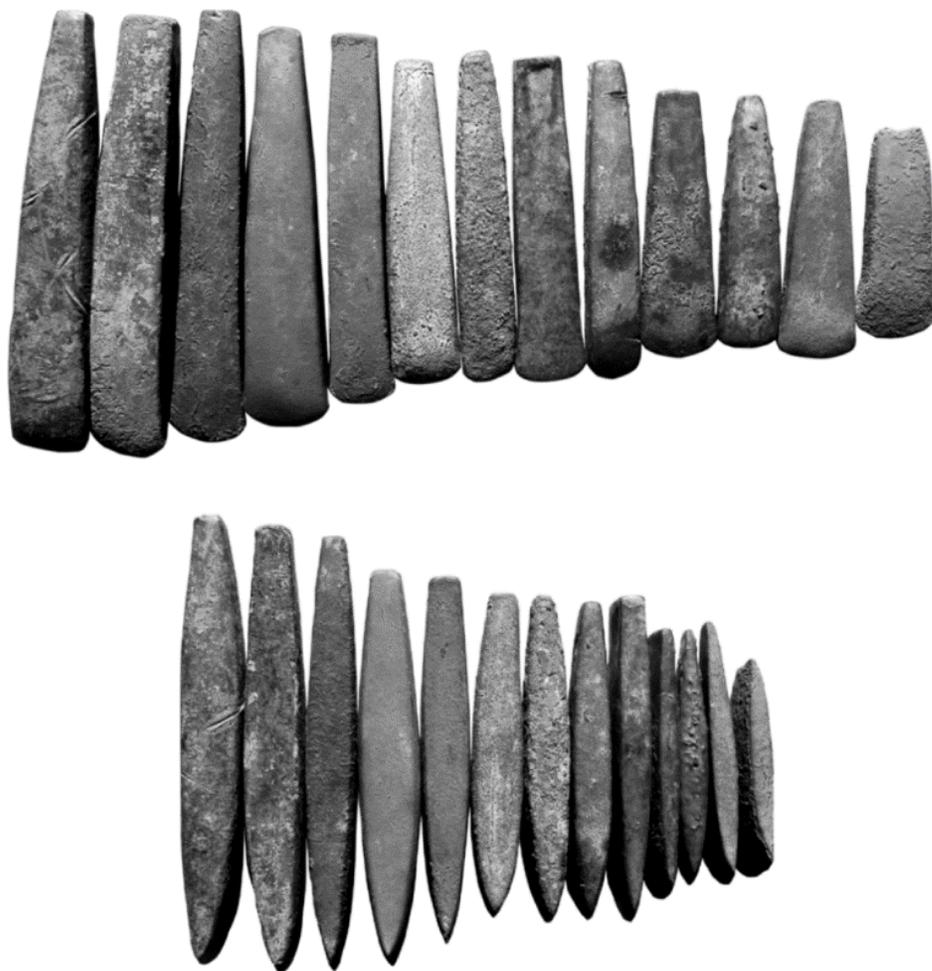

намиращите се в обществените колекции медните сечива/оръжия с точни описания и фотоси на съществените им проекции, сме затруднени да направим коректна преценка. В проучванията се приема, че след монтирането на медните сечива/оръжия в техните държатели (определящи начина им на използване), при медните брадви-длета (както и при медните брадви-чукове) се наблюдава по-голямо износване на единия от двата краища на острието. В някои от тях се отбелязва, че по-големия брой ранни медни брадви-длета от коментираните погребения нямат видими износвания на режещите им части, даващо възможност да се направи извода за поставянето им в погребенията във връзка с общественото положение на погребения, тъй като представляват особено ценни за времето си предмети, свързвани по определен начин с притежателят им.

Разглеждайки непопаднали в обществените колекции ранни медни сечива/оръжия няхаме възможност да видим такива, които преди това да не са били почиствани до отстраняване на техните калцирани наслоявания, което затруднява правенето на по-точни изводи. При разглеждане на приеманите за най-ранно отливани брадви-длета (като дадените на **обр. 4.1**) не сме забелязвали никакви особено значими видими износвания на части от режещите им остриета. Предполагаме, че те са единично намирани екземпляри, тъй като нямаме случай да получим информация или да разгледаме в един притежател на повече от един екземпляр. Това ни дава основания да предполагаме, че в повечето случаи най-ранните медни сечива/оръжия са имали едно предимно престижно значение. Разглежданите от нас по-късни плоски и не-толкова масивни брадви-длета, подобни на тези от Варненския некропол, имат забелязващи се различия във вида на двата краища на остриетата им, вследствие с тяхното използване по предназначение. Тези наблюдения ни дават допълнителни доводи в подкрепа на вижданията, че масивните брадви-длета (като дадените на **обр. 4.1**) са най-рано отливаните медни сечива/оръжия. Те се намират в земите от североизточната част на Балканския полуостров и това показва, че именно там се осъществява най-ранното отливане на медни брадви-длета, както и на първите медни изделия с отвор за дръжка, каквито са медните брадви-чукове.

4.1. Най-ранно отливаните масивни медни брадви-длета

общ фотос на част от група най-ранно отливани масивни медни брадви-длета (определяни от някои изследователи като кальпести) (горен ред – ширина, долен ред – дебелина), подредени отляво надясно в низходящ ред на теглата им, като на **обр. 4.1** е представена само поредицата с тегла от 851 до 296 г, а фотосите и метрологичните данни на много добре запазените екземпляри от сбирката ни са дадени в предшестващите ни проучвания (*например Топалов, 2022, 123–193*).

Във втората група влизат отливаните непосредствено след това по-късни медни брадви-длета (представени на общ **обр. 4.2**), подобни на голяма част от екземплярите намерени във Варненския некропол. Вероятно след практическото установяване на качествата на медните сечива/оръжия следващите видове брадви-длета са изработвани със значително по-малка дебелина на телата им.

4.2. По-късно отливаните медни брадви-длета

общ фотос на част от група по-късно отливани медни брадви-длета подредени отляво надясно в низходящ ред на теглата им (горен ред – ширина, долен ред – дебелина), като на **обр. 4.2** е представена само поредицата с тегла от 296 до 89 г, а фотосите и метрологичните данни на много добре запазените екземпляри от сбирката ни са дадени в предшестващите ни проучвания (например *Топалов, 2022, 123–193*)

Съпоставката на формите и теглата на намиращите се в обществените колекции и частните сбирки каменни брадви-длета и ранни медни брадви-длета съвпада с информацията която предоставяме с илюстрирането на част от подобните предмети от собствената ни сбирка. Изхождайки от формите, а именно дължина, широчина и дебелина, както и от съответстващите им тегла, при съпоставката на формите на каменните брадви-длета (**обр. 1.1**) и формите на най-ранните медни брадви-длета (**обр. 4.1**) (последните ненамирани във Варненския некропол от 4600–4400 г. пр. н. е.) убедително се установява правилността на изводите на изследователите, обърнали нужното много важно внимание на факта, че като прототипи за изработка на най-ранните масивни медни брадви-длета са използвани ранните масивни каменни брадви-длета (например *отбелязванията на подобно виждане без коментар и с по едно изречение в Черних, 1978, 103–111; Тодорова, 1986, 145, както и в нашите публикации*). Това дава възможност да се добие представа

за първоначалното непознаване на експлоатационните свойства на метала при направата на най-ранните медни изделия, поради което те са отливани ненужно масивни, подчертано преди всичко чрез изработката им с голяма дебелина. Публикуваните проучвания показват, че най-големи количества от коментираните тежки медни брадви-длета (като дадените на **обр. 4.1**) се намират в североизточната част на България (до 1978 г. са известни само 3 броя от западните райони на България, според Черних, 1978, 111). Наблюденията ни над непопадналите в обществените сбирки екземпляри показва, че те са намирани предимно в района на Варненските езера, в земите по течението на Камчия и земите на юг от Средногорието, като се започне от Бургаските езера, в селищните могили и селищата около Стара Загора и селищата по течението на река Марица до Пазарджишко, т. е. в земите обитавани по това време от неолитните и халколитните обитатели на Варненската цивилизация и обитателите на свързаните с нея близки райони. Въпреки че нямаме достатъчната информация, смятаме че този извод се отнася не само за земите на България, но и за земите от североизточната част на Балканския полуостров. Както отбелязахме, подобни тежки медни брадви-длета, доказано приемани за най-ранните отливани тежки медни сечива/оръжия, много рядко се намират на запад от североизточната част на Балканския полуостров, като най-вероятно те са попаднали там посредством тогавашните търговски взаимоотношения. Отбелязаното по-горе показва, че най-ранния мащабен добив на медна руда, добиването на достатъчни количества мед и отливането на най-ранните тежки медни сечива/оръжия не се извършва първоначално в района на културата Винча, както продължава да се приема и досега от повечето известни изследователи, а в земите от североизточната част на Балканския полуостров, основно в земите на Варненската цивилизация (*подробно разглеждате в Топалов, 2020, Топалов 2022 I и Топалов, 2022*).

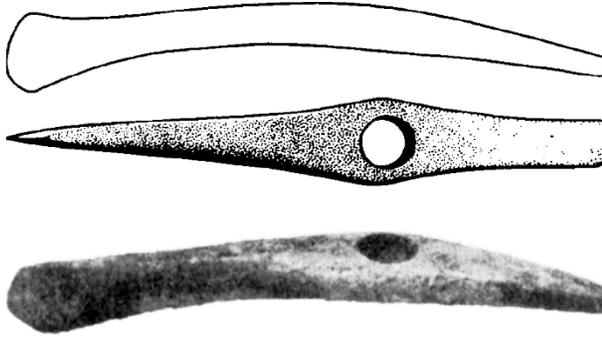
Може да се очаква, че и изработваните по това време медни брадви-чукове с отвори за дръжка от земите на Варненската цивилизация и земите на културата Винча имат подобни различия във формите на телата си. Въпреки че това се установява по-трудно, има основания да приемаме, че в повечето случаи и при тях съществува отбелязаното при разглеждането на каменните брадви/длета и каменните брадви-чукове различие във формите. По-нататък представяме резултати от правените сравнения.

Според проучванията ни най-ранните медни брадви-чукове би следвало да се разглеждат като принадлежащи към две основни групи (**обр. 5.1** и **обр. 5.2**). Към първа група отнасяме рядко срещаните и вероятно изработваните най-рано прототипни медни брадви-чукове, имащи предимно леко огъната форма. Към втората група отнасяме създаваните малко след това и изработвани в големи количества по-масивни медни брадви-чукове, имащи предимно неогънато правоъгълно тяло. Съществуват и рядко срещани медни брадви-чукове, които имат кръгла форма на тялото си. На настоящия етап на проучване не ги отделяме в отделна група, която вероятно би следвало да

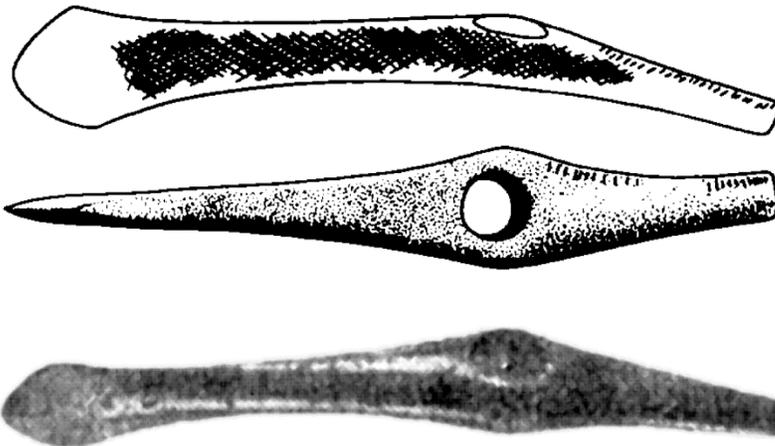

заема междинно положение между двете отбелязани групи. Въпреки това ще представим и техни представители (**обр. 5.2г**).

Към първа група (представена на **обр. 5.1а-б**) принадлежат най-вероятно ранните прототипни представители на медните брадва-чукове изпълнявани не-толкова масивни и имащи леко огънати тела, заимствани от формата на използваните дотогава рогови брадва-чукове. Тъй като нямаме екземпляр с подчертано огънато тяло даваме рисунка, фотос и описание на две такива медни брадва-чук от Варненския некропол.

огънатата медна брадва-чук тип Девня от некропола Варна, тегло неуказано, дължина 158 мм, отвор за дръжка неуказан мм (*Иванов, Аврамова, 1997, 33.3; рисунка от Todorova, 1981, tafel 10, обр. 147*), **обр. 5.1а**

огънатата медна брадва-чук тип Девня от некропола Варна, тегло неуказано, дължина 207 мм, отвор за дръжка неуказано мм (*Иванов, Аврамова, 1997, 46.6; рисунка от Todorova, 1981, tafel 10, обр. 146*), **обр. 5.1б**

Към втора група (представена на **обр. 5.2а, 5.2б и 5.2в**) принадлежат представителите на медните брадви-чук с неогънати плоски правоъгълни тела. Тъй като се изказват различни мнения за това къде те са били отливани за първи път и в какви разновидности, ще представим по един екземпляр от всяка разновидност от тематичната ни сбирка. На **обр. 5.2а** това е имащата най-голямо тегло и размери медна брадва-чук, на **обр. 5.2б** това е подобната на намираните във Варненския некропол масивни екземпляри и на **обр. 5.2в** е имащата най-малки размери и тегло медна брадви-чук (*медните брадви-чукове публикувани в Топалов, 2020, 159, 161 и 165*).

полуплоска ранна медна брадва-чук с отвор за дръжка, тегло 921 г, дължина 171 мм, ширина макс 47,5 мм, дебелина макс 27 мм, ширина на режещото острие 38 мм, отвор 28-29 мм, местонамиране неизвестно, вероятно Варненско, сбирка Топалов, **обр. 5.2а**

брадва-чук (оръжие?/символ на власт?) мед, тегло 380 г, дължина 130 мм, ширина макс 38 мм, дебелина макс 15 мм, отвор 18 мм, острие 24 мм, местонамиране с. Слънчево, Варненско, сбирка Топалов, **обр. 5.2б**

медна/медно-арсенова(?) брадва-чук с отвор за дръжка, тегло 67,31 г, дължина 101 мм, ширина на тялото в зоната на отвора 20 мм, широчина на острието 12 мм, дебелина макс 8,8 мм, отвор 11,5 мм, местонамиране в близост до с. Деврене, Варненско, сбирка Топалов, **обр. 5.2в**

На **обр. 5.2г** представяме общ фотос на част от брадвите-чукове от сбирка Топалов.

медни брадви-чукове, сбирка Топалов, **обр. 5.2г**

Отбелязаните по-горе рядко срещани медни брадви-чукове с кръгла форма на тялото си, имащи сходства с горните две групи, са представени на **обр. 5.2г**. Според нас леко огънатата с тегло 168,2 г (първата отляво-надясно) принадлежи към най-ранно отливните, докато тази с тегло 358,9 г (петата отляво-надясно) е възможно да е отливана по-късно (*тези медни брадви-чукове са публикувани в Топалов, 2020, 164 и 162*).

Допреди публикуването на медните брадви-чукове от района на Горна Струма смятахме, че поради съвместното намиране в района на Варненската цивилизация на каменни брадви-длета с удължена форма, на каменни и рогови брадви-чукове с удължена форма и на отливните с много подобни по форма ранни медни сечива/оръжия би следвало точно в този район да са създадени и най-ранните прототипи и типове ляти медни брадви-чукове. Установеното в някои проучвания намиране на варианти на подобни типове медни изделия и на запад от земите на Варненската цивилизация налага да се потърсят причините, поради които някои изследователи поставят или може да поставят под съмнение приоритета на населението от земите в на Варненската цивилизация при създаването на първите образци медни сечива/оръжия и главно на медните брадви-чукове, както и да се докаже несъстоятелността на тези виждания.

Понастоящем се считат за археологически доказани търговските взаимоотношения на населението от североизточните райони на Балканския полуостров с населението обитаващо северните земи над Черно море. Значителни количества от най-ранните медни сечива/оръжия, отливани от добивана в този район медна руда, са намерени далече на север от района на тяхната изработка. Установен е и значителен износ на мед с произход от Средногорието и Странджанско към същите земи (*Рындина, 1970, 15–22; Черних, 1978, 88–89, 263–265; Рындина, Орловская, 1978, 298; Тодорова, 1986, 147–148*). Може да се предполага, че подобен износ на медни изделия и мед е осъществяван и към западните райони на Балканския полуостров. Довод за това предоставя изследването на изотопите на оловото в сечивата/оръжия и украшения от Варненския некропол и Дуранкулак (*Димитров, 2007*). То установява, че малки количества медна руда от района на Горна Струма също е използвана при тяхната изработка. Това означава, че известни търговски отношения между североизточните и централните земи на Балканския полуостров, включващи търговия с медна руда или медни изделия, са съществували вероятно от края на VI и през V хил. пр. н. е. Тези контакти предполагат обмен не само на материали, а вероятно и на технологични умения за добив на мед и изработка на медни сечива/оръжия. Смятаме, че намираните в района на Горна Струма екземпляри, разглеждани като отливани от мед предимно от рудни находища от този район, в началото са били изработвани при съобразяване с основните прототипни форми на изделията отливани в земите на Варненската цивилизация, при това и с използването на мед от нейните медни рудници. Може да се очаква, че същата форма е спазвана и при изработване на подобните медни екземпляри отливани в съседните на Горна Струма земи. Според Е. Черних (*Черних, 1978, 103, 114,*

264–265) сведения за износ на мед в западно и северозападно направление по това време не са известни или са спорни. Поради това, че според него съществува голямо подобие на отливаните на запад брадвичукове, особено характерно за намираните в района на Горна Тиса и Словакия, има основания да се предполага износ на медни сечива/оръжия от североизточната част на Балканския полуостров към тези западни райони. Вероятно е имало обмен на медна руда или мед срещу медни изделия, косвени сведения за което намираме след установеното използване на малки количества мед от западни находища в медните изделия от Дуранкулак и Варненския некропол (*данни за състава на металите и изотопите на оловото в тези предмети в Димитров, 2007, 21–58*). Това което следва от съпоставката на фотосите на представените образци от сбирката ни от каменни брадвичукове, каменни брадвичукове, медни брадвичукове и медни брадвичукове от двата коментирани района показва известни различия, според нас дължащи се на местните традиции при изработката на предшестващите ги каменни сечива/оръжия. Тези различия са по-добре изразени при по-късно изработваните медни брадвичукове, тъй като тези намирани в района на Горна Струма са с по-широки но по-къси тела, за разлика от отливаните в района на Варненската цивилизация екземпляри, които имат по-удължени спрямо ширината си тела. Сравнително малкото известни досега на изследователите количества на медни сечива/оръжия намирани в района на североизточната част на Балканския полуостров може да се обясни главно с непознаване на действително съществуващите количества от тях, т. е. с липсата на сведения за непопадналите в музейните колекции екземпляри и от продължителната негативна практика намираните доскоро при земеделски дейности медни изделия да се предават за претопяване като вторични суровини. Не следва да се пренебрегват последствията и от вече установения значим износ на ранна мед на север/североизток. Преценяваните/приеманите досега като сравнително малки количества намирани медни сечива/оръжия могат да са резултат и от предполагащите от повечето изследователи нашествия на идващи от север племена или поради краткотрайни неблагоприятни климатични промени в района, довели до известно прекъсване на положителното политическо и икономическо развитие на населението в тези земи, както и разселване на част от обитаващото тези земи население на запад и юг. Едно друго защитавано в проучванията ни мнение (*Топалов, 2020, 47–50; Топалов, 2022 I, 10–13; Топалов, 2022, 113–114*) е свързано с виждането за въвеждане за първи път именно в този район на най-ранното използване на арсенов бронз (медна сплав с повишена здравина и износоустойчивост), позволяващ създаването на не-толкова масивни, но подобни по форма сечива/оръжия, отнасяни дори и

понастоящем без достатъчна аргументировка към някакъв по-късен период от време. Преди това се приемаше, че арсеновия бронз се е появил на Балканския полуостров едва след въвеждането му в района на Мала Азия през IV хил. пр.н.е. (*Перницка, 1994, 33*). Ако следващите проучвания потвърдят това ни виждане ще се окаже, че и по-късните медни и медно-арсенови сечива/оръжия, запазващи ранните форми, но изпълнявани не толкова масивни, отново ще следва да се разглеждат като създавани за първи път в района на Варненската цивилизация, т. е от местното и население, което според повечето изследователи се приема за напуснало по това време обитаваните от тях земи.

Изхождайки от направените по-горе съпоставки между намираните в североизточната част на Балканския полуостров каменни, рогови и медни ранни медносплавни сечива/оръжия имаме основания да смятаме, че те дават достатъчни доводи в подкрепа на виждането за водещата роля на населението от тези земи при осъществяване на прехода от каменни и рогови сечива/оръжия към медни сечива/оръжия. Тя се изразява в създаването и използването на най-ранните големи открити медни рудници, създаването на металургичните процеси свързани с добива на метали, създаването на методи и форми за отливане на металите, както и на техническите умения за допълнителна механична обработка на правените отливки. В подкрепа на това виждане ще отбележим някои резултати от проучвания на занимаващите се с тази тематика изследователи, обикновено имащи различаващи се от нашите виждания. Те са разгледани сравнително подробно в проучванията ни (*Топалов, 2020; Топалов, 2022, част I и последно в Топалов, 2022*), като тук отново ще ги коментираме накратко.

Както отбелязахме, продължава да се приема, че най-ранния рудодобив и най-ранното топене и използване на добиваната мед за отливне на медни изделия се осъществява не в района на Варненската цивилизация, а в земи от централната част на Балканския полуостров, известни като принадлежащи на културата Винча. Ще представим данни от публикуваното напоследък проучване на Радивоевич, Груич (*Radivojevic, Grujic, 2018, а неговото подробно разглеждане е направено в проучването Топалов, 2022, 97-107*), с добавяне на нужният според нас коментар. То се основава на изследване на 410 предмета датирани за създавани в период от 6200 до 3200 г. пр. н. е., което според нас е крайно недостатъчно за правене на имащи съществено значение оценки. При това значителна част от направените анализи са върху медни руди, дребни предмети изковани от самородна мед и при недостатъчно според нас анализиране на метала на ранни отливани медни сечива/оръжия/украшения.

При разглеждане на най-ранния период (**6200–5500 г. пр. н. е.**) се използват и коментират само изделия направени от малахит, което не дава никакви основания да се предполага съществуването на някакви металургични процеси по това време.

При разглеждане на следващия период (**5500–5000 г. пр. н. е.**) проучването се базира на изследване на медни минерали и малахитови мъниста, като се приема, че най-ранната мина е тази в Рудна глава, въпреки отбелязването, че в нейните околности "...не са открити метални артефакти от този период (или по-късни), които да съответстват по състав и изотопи на този източник", т. е. няма никакви основания за това че Руда глава е най-ранната известна мина, метала от която да е бил употребяван за отливане на медни изделия. Дадените данни за големината на тази мина не предполагат значима металургична дейност и добиване на достатъчни количества мед за отливане на тежки медни сечива/оръжия. Това са ями с диаметър 1,6–1,8 метра и дълбочина до 3,2 метра, а тъй наречените нейни "шахти" са с размери 0,4–0,5 метра (*данните за техните размери са от проучването на Черних, 1978, 125*). Не се отбелязват действителните рудници от Средногорието и Странджанско, както и публикуваните сведения за намиране на ляти медни изделия от края на VI хил. пр. н. е. в Дуранкулак, доказано изработвани от метал добиван във вече съществуващите големи рудници в Средногорието и Странджанско. Следва да се отбележи, че дори само един от тези рудници, разработван още от края на VI и началото на V хил. пр. н. е., какъвто е Ай Бунар, има като обща територия на открити рудни разработки над километър с обособени участъци от тях с дълбочини до 20 м и ширини от порядъка на 10–15 м. (*Черних, 1978, 56–78*). Дори само този пример показва, невъзможността да се смята, че Руда глава е най-ранната известна мина, а добивания в нея метал да е бил употребяван в първите следващи според проучването периоди за отливане на първите медни сечива/оръжия, обикновено имащи тегла между 500–1000 г.

При разглеждане на следващия период (**5000–4600 г. пр. н. е.**) се отбелязва, че тогава се поставя и началото на топенето на мед "... което съответства на най-ранните известни метални артефакти, появяващи се в културния обект Винча, последвани от подобни находки от Черноморието и Южна България". Изказано е и мнението, че "... в самия край на този период археолозите са регистрирали първите минни действия в България, на мястото на Ай Бунар, започнати от носителите на културата Марица." Тези изключително неверни твърдения противоречат на установеното намиране на сравнително масивни медни гривни, изработвани от дълги отливани ленти/ивици с правоъгълно или кръгло сечение в погребенията от некропола в Дуранкулак,

погребения датирани непосредствено след края на VI хил. пр. н. е. (*Todorova, 2001, tafel, 32–35, където са илюстрирани тези ранни медни гривни*). Те противоречат и на намирането около 4600–4400 г. пр. н. е. на разнообразните типове тежки медни сечива/оръжия във Варненския некропол. Следва да се отбележи, че в същото време в коментираното проучване на двамата автори се отбелязва, че на територията на Винча по това време се изработват само дребни украшения от малахит и кована самородна мед. Въпреки това от тези и други изследователи е направен извода, че културата Винча е най-развитата по това време на Балканите и в Югоизточна Европа, както и виждането, че тя има най-продължително развитие и най-голям обхват на разпространение (*мнение поддържано от Garasanin, 1997, 57–85 и много други изследователи, като например Хаарман, 2015, 14–16, 22–29, 85–88, 161–166*).

При разглеждане на следващия, при това необосновано кратък според нас период (**4600–4450 г. пр. н. е.**), той се отбелязва като етап на западане на културата Винча и като етап на непрекъсващо положително развитие на металодобива и металообработката в североизточната част на България. Едва тогава се отбелязва “културата Варна”, предимно поради налагащото се коментиране на намирането в този район на най-рано създаваните различни типове/видове златни предмети. Според нас по това време не започва западане на културата Винча, а той представлява действителното начало на рудодобива и развитието на металургията в този и съседните му на север райони, развитие повлияно според нас от съществуващите постижения от земите на Варненската цивилизация.

При разглеждане на следващия период (**4450–4100 г. пр. н. е.**) се счита, че той се характеризира с постепенен упадък на населението, обитаващо източните райони и се приема, че центъра на рудодобива и металообработката се премества към западните райони на Балканския полуостров и Трансилвания. Според нас това “преместване” започва да се осъществява едва в самия край на периода, като силно се преувеличава тезата за липсата на археологически сведения за района от източната част на Балканския полуостров за близо половин хилядолетие по-нататък. Тук няма да представяме следващите части на коментираното проучване, но ще отбележим, че в него се дават сведения за намиране за първи път в района на източна Сърбия, т.е. в района на Винча, и съседните и територии на север от Дунав на златни предмети едва след 4100–3700 г. пр. н. е. (*Отново отбелязваме, че разглеждаме част от проучването на Radivojević, Grujić, 2018 с критични бележки към считаните от нас за неправилни изводи и с използване на отделни сведения от него за доаргументиране на вижданията ни за началото на рудодобива и металургията през тази епоха*).

Направения общ преглед на размерите на рудните разработки, на количествата добивана ранна мед, на постиженията в металургията и металообработката, а косвено и на разнообразието на типове и разновидности най-ранни медни сечива/оръжия от района на културата Винча и от земите на Варненската цивилизация показва неоснователността на дългогодишно налаганите виждания, че началото на мащабен рудодобив, овладяването на необходимите металургични процеси за получаване на медна руда, създаването на разнообразни форми и способности за отливане на медни предмети не се осъществява за първи път в развитието на човечеството в района на културата Винча, при това още към края на VII хил. пр. н. е. По това време в този район имаме традиционното за тази епоха използване на различни видове медна руда за направа на дребни накити, както и направата на незначителни количества дребни накити от самородна мед чрез коване. Началото на значителен рудодобив на медна руда и всички последващи дейности до създаването на най-ранните отливани тежки медни сечива/оръжия и други типове медни предмети се осъществява от продължително обитаващото земи от североизточната част на Балканския полуостров местно население. Направените съпоставки на съществуващите дотогава и използваните след това каменни и рогови сечива/оръжия според нас показват, че първите отливани медни сечива/оръжия са създавани по подобие на използваните и по-рано в същите земи каменни и рогови сечива/оръжия. Посредством търговските контакти със значително отдалечени земи, тези първи ляти медни изделия се разпространяват в тях, като намирането им понастоящем в тези земи дава основания за представянето на една неправилна представа къде за първи път в човешката история е осъществен прехода от използване на каменни и рогови сечива/оръжия към въвеждане на отливани медни/медносплавни сечива/оръжия. Неприемащите това виждане изследователи би следвало да представят към вече представените аргументирани свои доводи и допълнителни точни съпоставки между доказано отливаните в земите от североизточната част на Балканския полуостров типове ранни медни сечива/оръжия и каменните и роговите сечива/оръжия използвани по това време в приеманите от тях за имащи в това отношение приоритет други райони от тогавашния свят. Ако направените съпоставки докажат несъответствието във формите им, това ще бъде още един довод срещу опитите да се налага неправилното според нас тяхно мнение за това къде са били създадени за първи път в човешката история отливаните тежки медни сечива/оръжия.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова, 1978:** Аврамова М., Мит, ритуал и злато на една “несъстояла се цивилизация”, Мит, ритуал, злато на една “несъстояла се цивилизация”, 1997.
- Бояджиев, 2014:** Бояджиев К., Въоръжение през халколита в българските земи, Дисертации, том 9, 2014.
- Димитров, 2007:** Димитров К., Медната металургия по Западния бряг на Черно море (средата на V – началото на IV хил. пр. Хр.), Автореферат, 2007.
- Иванов, 1978:** Иванов Ив., Съкровищата на Варненския халколитен некропол, 1978.
- Иванов, 1997:** Иванов Ив., Варна и раждането на европейската цивилизация, 1997, 17–24.
- Иванов, Аврамова, 1997:** Иванов Ив., Аврамова М., Варна и раждането на европейската цивилизация, Мит, ритуал, злато на една “несъстояла се цивилизация”, Варненски некропол, 1997.
- Лещаков, 2003:** Лещаков К., Спасителни разкопки на обект Ябълково, АОР, 2003, 15–17.
- Михайлов, 2008:** Михайлов Ф., Нови данни за най-ранния добив и обработка на мед в долината на Горна Струма, Сборник Чичикова, 2008, 35–46.
- Перницка, 1994:** Перницка Е., Състояние на природонаучните изследвания върху най-древните метали, Проблеми на най-ранната металургия, 1994, 14–89.
- Радунчева, 2000:** Радунчева, А., Организация на рудодобива и металургията в българските земи в каменномедната епоха, годишник на НБУ, 4–5, 2000, 87–95.
- Рындина, 1994:** Рындина Н., Две фази в развитие Балкано–Карпатской металургической провинции, Проблеми на най-ранната металургия, 1994, 139–162.
- Рындина, Орловская, 1978:** Рындина Н., Орловская Л., Резултати металографического исследования, Горное дело и металургия в древнейшей Болгарии, 1978, 286–321.
- Тодорова, 1986:** Тодорова Х., Каменно медната епоха в България, 1986.
- Тодорова, 1994:** Тодорова Х., Основни етапи в развитието на най-ранната металургия, Проблеми на най-ранната металургия, 1994, 5–13.

- Топалов, 2013:** Топалов С., Принос към проучване използваните и вероятно използваните предметоподобни форми на средства за размяна от земите на древна Тракия през първото хилядолетие пр. н. е. Лятите монети-стрели на Аполония Понтика, 2013.
- Топалов, 2017:** Топалов С., “Приноси към проучване металургичното производство и металообработването в земите на древна Тракия през каменно медната и бронзовата епохи” (Топалов, 2017, под печат, вече отпечатана Топалов, 2020).
- Топалов, 2019–2021:** Топалов С., Двойните брадви вземите от източната част на Балканския полуостров през VI–I хилядолетие пр. н. е., 2019–2021.
- Топалов, 2021:** Топалов С., Приноси на населението от района на източната част на Балканския полуостров, осъществило за първи път в човешката история организиран добив на медна руда, развитие на металургията и металообработката, както и създаването на първите медни тежки сечива/оръжия без отвор за дръжка и с отвор за дръжка в периода от края на VI до IV хил. пр. н. е.
- Топалов, 2022/I част:** Топалов С., Приноси към проучване металургията и металообработката от района на източната част на Балканския полуостров, 2022.
- Топалов, 2022:** Топалов Ст., Металургията и металообработката в района на североизточната част на Балканския полуостров, 2022.
- Топалов, 2023/1:** Топалов Ст., Археологически материали от частна сбирка с вероятно отношение и към ранния рудодобив и металургия в североизточната част на Балканския полуостров. Доклад, изнесен на конференция “Българознание” на 13.05.2023. Под печат.
- Хаарман, 2015:** Хаарман Х., Загадката на Дунавската цивилизация, 2015.
- Черних, 1978:** Черних Ев., Горное дело и металургия в древнейшей Болгарии, 1978.
- Die Thraker. Das goldene Reich des Orpheus, Bundesrepublik Deutschland,** 2004.
- Hartmann, Sangmeister, 1972:** Hartmann, Sangmeister,
- Radivojevic, Grujic, 2018:** Radivojevic M., Grujic J, Community structure of copper networks in the prehistoric Balkans: An independant evaluation of the archaeologiúal record from the 7th to the 4th millennium BC, Journal of Complex Networks (2018) 6, 106–124.

Radivojevic, Grujic, 2018: Radivojevic M., Grujic J, Radivojevic, Grujic, 2018: Radivojevic M., Grujic J, Community structure of copper networks in the prehistoric Balkans: An independent evaluation of the archaeological record from the 7th to the 4th millennium BC, *Journal of Complex Networks* (2018) 6, Supplementary Information, 1–15.

Todorova, 1981: Todorova H., Die kupferzeitlichen Äxte und Beile in Bulgarien. PBF IX, 14, München, 1981.

Chichadziev, 1999: Chichadziev St., Contribution to the Research of the Earliest Copper Extraction and Processing in the Struma Basin, *Arch. Bulgarica*, II, 1998, 2, 10–14.

ДРЕВНИ БЪЛГАРСКИ ПРИЧЕСКИ

Второ допълнено изследване от 2019 г. на първата публикация от 2011 г.

Д-р Владимир Христов

Според хрониките, достигнали до нас, само владетелят на българите се ползвал с привилегията да има дълга коса, а членовете на аристокрацията бръснели глава до темето и пускали *дълга коса сплетена на три плитки*. Обикновените хора и войни бръснели цялата глава или оставяли *кичур-плитка* на върха на темето, т. нар. „чомбас“, „чембас“, „чуб“, „кика“. Едно от малкото археологически свидетелства за тази прическа представлява мраморно изображение на български велможа, с ниско подстригана коса и плитка, спусната на рамото му. Отнесеният към VIII-IX в. барелеф (прил. 1) бил запазен в личната сбирка на цар Фердинанд I Български, която понастоящем се намира в Археологическия музей на гр. Варна.

Геза Фехер – един от изследователите на българската култура, изтъква, че „...главите на маджарите и прабългарите били бръснати отпред, а отзаде оставяли косите си плетени в три перчени..., князете им като знак на благородство оставяли косите си напълно“. Този вид мъжка прическа, с ниско остригана или бръсната коса и дълги коси на гърба, сплетени или усукани на масури, се

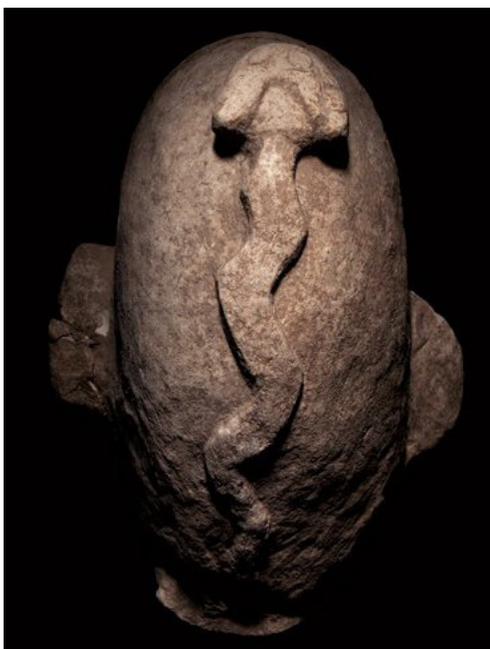
Приложение 1. Българският велможа.

наблюдава и в изображенията на т. нар. каменни баби от с. Енджекьой, Шуменско (Фехер 1926: 96-97).

Йордан Вълчев в своето проучване „Две изречения на Иисус Христос“ стига до извода, че мъжката прическа *перчин* е носена в древността от нееврейските народи и вижда в скулптурно изображение на добрия пастир от III в., находящо се в Латеранския музей в Рим – Иисус Христос със спускаща се плитка, положена на дясното му рамо (Вълчев 1998: 65).

Но най-старото намерено досега изображение на *чембас* е това на скулптурата с обръсната глава и плитка от неолитното селище в Невали Чори, Анатолия, намиращо се на р. Ефрат в днешна Югоизточна Турция, с датировка X-IX хил. пр.Хр. (прил. 2).

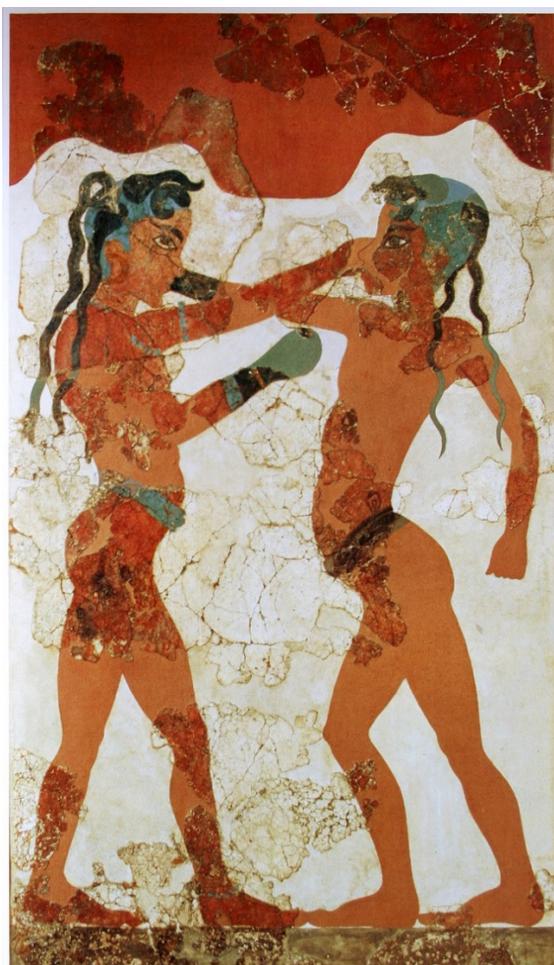
Приложение 2. Скулптурата от Невали Чори, Анатолия – на обръсната глава с плитка отзад, която вероятно е на местен жрец.

Този вид прическа обаче се оказва отличителна черта и за легендарното пределинско (негръцко) население на Южните Балкани – *пеласгите*.

Древногръцкият историк Плутарх отбелязва през I век, че това е обичай на *абанти* (*пеласгийско племе*) и на *мизи* (*тракийци*). От Омир и Страбон знаем, че Минойски Крит е бил обитаван от *пеласги*, които дори са наречени богоравни. Благодарение на оцелелите фрески от бронзовата епоха, разбираме как са изглеждали *пеласгите* (*белазги* – *белги*), чиито млади аристократи носят *кичури* – по един вляво и дясно, или до три-четири, в зависимост от сана и годините си (прил. 3 а, б, в).

Приложение 3 а, б. Минийски фрески от остров Санторини/Тера, XVII в. пр.Хр. Възст. R. van Zandt.

Приложение 3 в. Минийски боксьори. Град Акротери на остров Санторини/Тера. Ву **Marsyas** (2007).

Интересно сведение ни дава Омир. От него се разбира, че с такива прически са тракийските царе, които дошли на помощ на обсадената Троя. В "Илиада", 4 песен, с. 517-538, има интересно описание за вожда на траките Пейрой, от района на град Енос: „...Но той не му свали въоръжението, понеже Пейрой беше обкръжен от другарите си траки, с перчеми на върха на главата, които държаха дълги копия в ръце.”

Бръсненето на главата и оставянето на *кика* не е типичен за гърците обичай, а нещо, което траките и принадлежащите на тяхната общност пеласги практикували. Плутарх разказва за особената прическа на Тезей и дава разяснение защо траките абанти и мизи бръснат част от косата си, а друга част оставят да расте свободно /Plut.Thes. 5.1/.

Като основател на Атина, Тезей дълго време бил считан за грък, но тези, които са чели Плутарх внимателно, знаят за трако-пеласгийския произход на героя. Според античния автор по майчина линия Тезей произлизал от рода на фригиеца Пелопс, а по бащина принадлежал на Ерехтей и коренното население на страната – *пеласгите*, или *първородните деца на земята*, както се изразява Плутарх /Plut.Thes. 3.1/.

В началото на ХХ век в Германия излизат няколко книги, засягащи културата на старата елинска цивилизация. Авторите Фриц Баумгартен, Франц Поланд и Рихард публикуват красиви, но слабо познати дотогава изображения на статуи, фрески и др. шедьоври на античното изкуство. Между уникалните скулптури има и такива на Ахил Пелеев, на които древният герой е изобразен с *кика* (прил. 4).

Приложение 4. Ахил, син на Пелей.

Също така на бронзов съд от II-III век, изложен в археологическия музей в град Кюстендил, има бойна сцена с тракийски бойци на панкратион (съчетание между бокс и борба), които също са с характерната древна българска прическа с бръсната глава и кичур (прил. 5 а, б, в).

Приложение 5 а. Тракийски бойци на панкратион или друго бойно изкуство с дланови техники. Бойците носят характерната древна българска прическа с бръсната глава и кичур. Изображение върху бронзов съд от II-III век. Археологически музей на гр. Кюстендил.

Приложение 5 б. Бронзовият съд в Кюстендилския музей. Снимка д-р Вл. Христов.

Приложение 5 в. Тракийски воин с типична прическа *кика*. Частна колекция. Изложба на тракийски съкровища, представена в Москва.

Прокопий Кесарийски е описал в средата на VI век облеклото и модата на *венетите* в Константинопол през управлението на император Юстиниан. Дивите *венети*, които формирали „синята партия“, не се бръснели или подстригвали както представителите на другата – „зелената партия“.

“А те не си пипат мустаците – мърмори Прокопий, – или брадите изобщо, а ги оставят винаги да израстват много дълги, като на персите. Но косите на главите си те режат отпред до към темето, оставяйки една част отзад да виси доста дълга, както е при масагетите. Всъщност, по тази причина на това му се вика хунска мода.”

Облеклото на тази “агитка” обижда „префинения“ вкус на византийския писател, който се оплаква, че “техните плащове и гащи и особено обувките им, по име и мода, също мязат на... хунски”.

Струва си да се прочете цялото описание на венетското облекло от Прокопий:

„Ръкавите на техните ризи се пристягат близо до китките, казва той, като оттам до рамото постепенно се разширяват и нагъват неимоверно. И всеки път като ръкомахат, докато подвикват в театрите и на хиподрумите, или докато нахъсват своите за победа по своя обичай, тази част от тяхното облекло се набира нагоре, което кара глупците да мислят, че телата им са много внушителни и яки и че затова се обличат в такива дрехи. Но те не забелязват, че широката кройка и неизпълнените дрехи показват повече мършавината, а не силата на техните тела.”

Дали хуните са носили такива дрехи в първоначалната си родина, ще оставим отворен въпроса. Все пак всеки, който е виждал украински ризи, лесно ще ги разпознае в описанието на Прокопий.

Сведение за характерната прическа на българите е дал и Лиупранд, лангорбандски летописец от IX в. Той пише за облеклото и прическата на българските пратеници при византийския император, които носели прически по „аварската мода“. Според Лъв Дякон (X век) тази прическа е била считана за символ на аристократизъм.

Всъщност след краха на Хунския племенен съюз, от средата на V до началото на VII в. аварите са тези, които доминират над севернотракийските племена от татък р. Дунав. Когато по-късно аварската хегемония приключила, българите били тези, които се въздигнали и „взели под своя закрила“ родствениците си авари. И хроникьорите започнали вече да наричат нападенията над Ромейската империя български и склавински, а воюващите

срещу Константинопол – българи и склавини. По-късно, чак през XVIII-XIX в. тези склавини (склабои) ще бъдат прекръстени от гилдията на историците на „славяни“. Най-известния аварски вожд се е казвал Баян. Но това българско име, Баян/Боян, е известно още от времето на християнските гонения в Охридско по времето на Максимин Тракиеца (235–238 г.).

В „Монемвасийската хроника“ (~990 г.), описваща завладяването на Пелопонес от аварите, българите и славяните, четем :

„Аварите били по род хунски и български народ. Те имали коси дълги, привързани с панделки и сплетени, а останалата им носия наподобявала носията на другите хуни“.

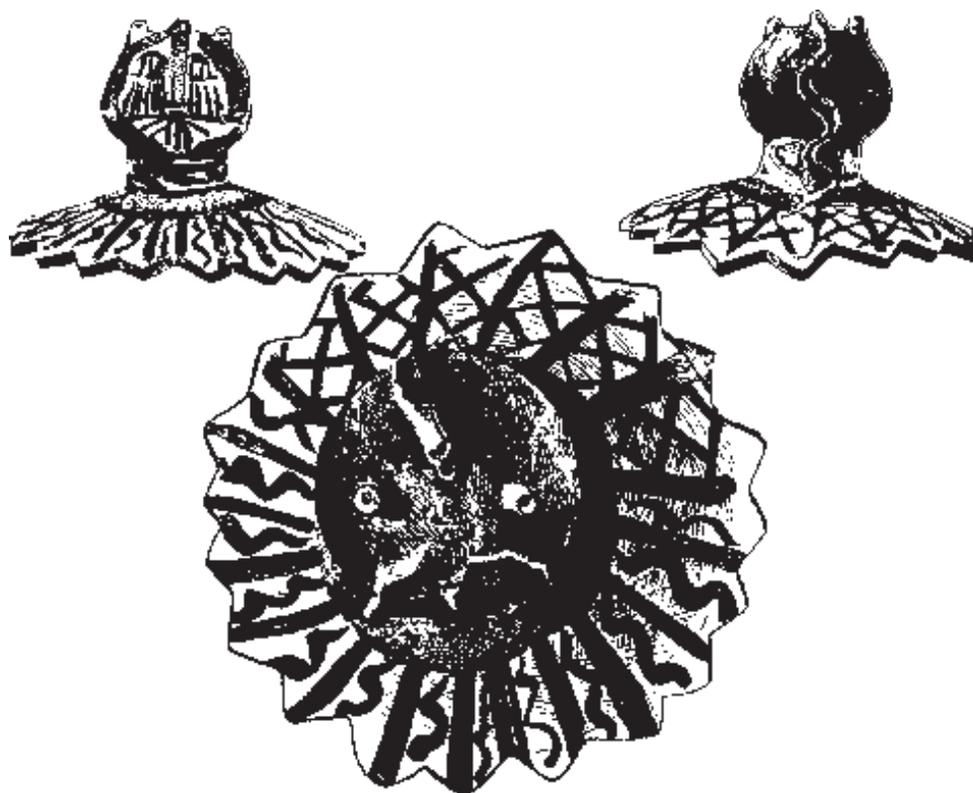
В същата хроника аварите са определени и за „склабински народ“ („склабенои“), а знаем също така, че в своя трактат „За управлението на империята“ (952 г.) Константин Багрянородни нарича Атила „василевс на аварите“. За ромейския император аварите също са „склабенои“, което означава , че са балканци, местни хора, а не азиатци или тюрки.

Свети Йероним (331–420 г.), един от стълбовете на ранното християнство, пише в своята „Патрология“:

„Според брат Армений, хуните четат Псалтира и сгриват скитския студ с топлината на вярата. Златорусата и рижава гетска войска е обкръжила църквите с палатките си. Те може би и затова се бият против нас [римляните] с равна на нашата храброст, защото изповядват същата вяра“.

Явно за тогавашните римски мисионери, какъвто вероятно е брат Армений, хуни и гети са един и същ народ. Хуните или гетите – рижави и руси на външен вид, вече са християни.

Прическата с *кика* е характерна и за китайската аристокрация чак до началото на XX век. Според китайската митология създателят на триграмите и мистичните диаграми – хексаграмите на “И-Дзин”, е митичният прародител на китайците Фу Си (2852-2737 пр.Хр.). Негово изображение във вид на керамична статуетка-бюст е намерено в провинция Ган Су (Северен Китай). Датирано е към 2500 г. пр.Хр. Фу Си има кръгли европейски очи и черти на лицето, като интерес за нас представлява неговата прическа – бръсната глава и тилен кичур, какъвто носели древните българи (**прил. 6**).

Приложение 6. Най-старото изображение на прародителя на китайците Фу Си върху глинен антропоморфен капак на урна (гай), период Баншан (2500 г. пр.Хр.) /по Хентце, 1955/.

Фу Си, който дошъл от Западните области (Средна Азия) и донесъл писмеността, философията, технологията за обработка на земята, науките; открил лъка и стрелите, тъкането на платове, изкуствата и множество други културни придобивки. Хуно-българското влияние проличава от соларната тангристка символика и от кичура сплетена на тила коса (чомбас). Фу Си има и две рогчета на главата, които присъстват също така на антични изображения на Александър Македонския и Мойсей.

В ранното средновековие, освен за българите, тази прическа е характерна и за аланите. До късни времена тя се запазва при донските казаци под названието *чуб* и *хохъл*, откъдето идва насмешливото руско наименование на украинците: *хохоли*, *хохли*, т.е. хора с *чуб* или *плитка*.

Етимологиите на думите *чембас*, *чоб*, и *хохол*, са изследвани от Иван Т. Иванов, който доказва техния изконно български характер и обяснява паралелите в иранските езици. Прическата е нетипична за западните народи и

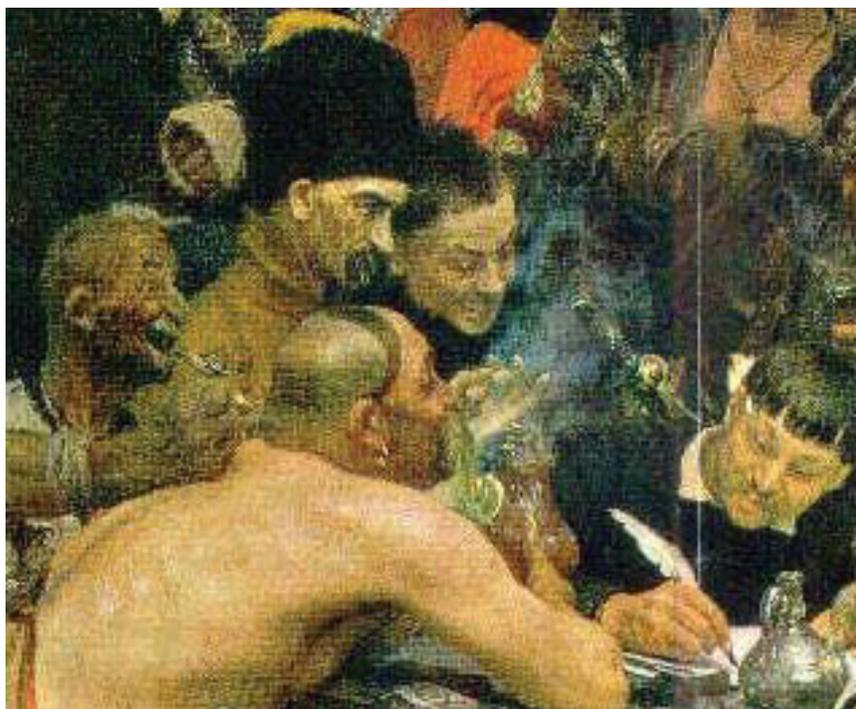

цивилизации, но за сметка на това – широко разпространена сред различни източни бели народи, и най-вече при българите.

И трите думи означават „кичур коса“, а прическата по тяхното име – “гола глава с опашка на върха от сплетена коса”. Украинският термин *хохол*, освен всичко намира своя паралел във българския език, където старовремската дума *хъхла* означава „змия“. Хохолът у украинците не може да бъде разглеждан като нищо друго освен остатък от древните българи, живели по тези земи повече от 500 години (прил. 7: а, б, в).

Приложение 7 а. Чомбасът (хохол) при казаците. По Попенко.

Приложение 7 б. Фрагмент от картината на Иля Репин “Запорожките казаци пишат писмо на турския султан”. Държавен Ермитаж – Санкт Петербург.

Приложение 7 в. Паметник на украинските казаци във Виена.

Запорожките казаци участват заедно с германски, австрийски и полски войски в разтурянето на османската обсада на град Виена на 12 септември 1683 г. Паметникът е открит от признателните потомци през април 2013 г. в рамките на Дните на Киев във Виена. Киев и Виена са побратимени градове от 1992 г.

Чембасът е бил характерен и за ранните *тохари* (наричани от китайците *юеджи*), съдейки за това по изображения от Афганистан и от погребенията в Пазарък (Алтай). Прическата била широко разпространена сред тохарските държавици в Синцзян от древни времена и е смятана за традиционна за протохарските племена *ди* в района на Тарим (прил. 8), а от тях са я заели китайците, изповядващи даоизъм. Китайците наричали чембаса “тянпус”, което е фонетичен вариант на българското название „чембас”.

Приложение 8. Изображение на скит, открито в района на Тува. /Фото: saamiblog/ Flickr.com – фреска на буддийской ступе на границе с Монголией: журнал „Наука и жизнь”, 04.10.2017/.

По съобщение на Виктор Сарияниди, в Афганистан е открито изображение на кушански аристократ на колесница и с чуб (изображението е известно като „Колесницата с крилатите лъвове”). Прическата *чембас-кика* е била характерна и за брахманите – ведическите жреци в Древна Индия. При тях тя се е наричала *sikha* (сравни с българското *кика*) и е символизирала състоянието на духовна концентрация, целеустремено фокусиране (*ekanta*) върху една духовна цел, отдаденост на бога.

Иван Митев пише, че обрядът на ритуалното постригване на детето-брахман се нарича „каула“. Когато навърши три години, то е постригвано, като му се оставя на темето *кичур коса* (*чембас*). Същото ритуално постригване се провежда и сред народите на Памир, но когато мъжкото дете навърши един слънчев месец. Духовникът, който извършва обряда, е наричан „кулбър“.

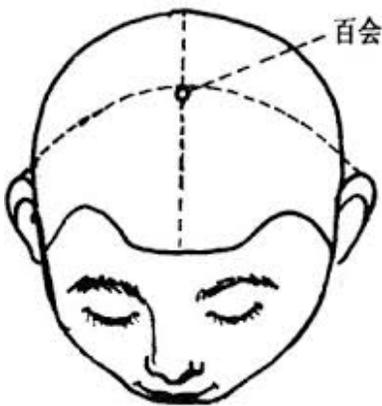

производно от „колобър“. Това е свидетелство за приемствеността на памирските духовници с традицията на древна Балхара. Но и в тантрическата традиция „кула“ („каула“) е най-високата степен на посвещение – равностойна на брахман. Това е още една следа, водеща към общите корени на колобрите и брахманите.

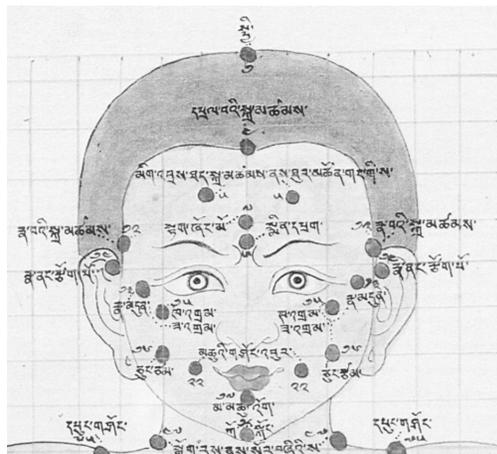
Според Петър Добрев преки данни за това се съдържат в етнографските сведения за народа, който принадлежи към дардската група народи, споменати в най-старите индийски сказания като част населението на древна Балхара и дори от нейния коренен народ, наричан с името *болхи* или *болги*. Според обичая на този народ, когато някое момче навърши 12 години, идва специален човек, който му обръсва главата и му оставя един кичур коса, който там се нарича с думата *чумбас*, която съвсем доскоро се срещаше и в много наши краища. След това момчето има задължението да участва във военните походи и да защитава своя народ и когато то извърши някакъв подвиг, в негова чест се прави голямо тържество, на което слагат на бойния му пояс един златен пул и го наричат с думата *шурай*, която произлиза от древната индоиранска дума *шура/сура* – „герой“.

Тук ще добавя нещо, което поради липса на познания по медицинска археология не е забелязано от нашите историци и археолози. Интересното при *чембаса* е, че точно в зоната на темето се намира важната в акупунктурата точка от Задния среден меридиан т. 20-бай-хуй (т.е. „стоте срещи“), която според традиционната тибетска и китайска медицина има отношение към заболявания на централната нервна система. (прил. 9 а, б).

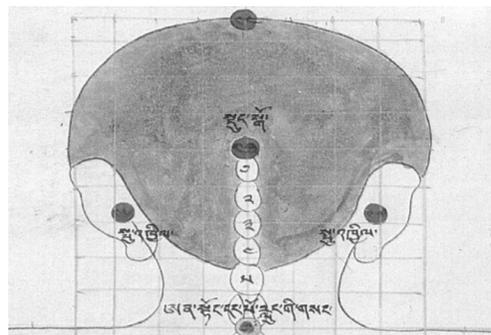
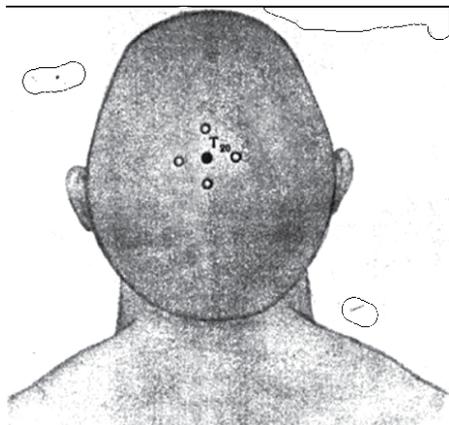
Като специалист по акупунктура, съм установил, че около тази точка има четири т.нар. „извън-меридианни точки“, които образуват мислен кръг, в чиято зона остава точно кичурът-плитка (прил. 10 а, б).

Прил. 9 а. Т. 20-бай-хуй (стоте срещи).

Прил. 9 б. Атлас Тибетска медицина.

Приложение 10 а. Разположение на т. 20 от Заден среден меридиан и четирите извън-меридианни точки (схема по Мачерет и Самосюк).

Приложение 10 б. Атлас по Тибетска медицина.

Зоната на точка 20 е мястото, през което, според концепцията за вътрешните сили „чи“, човек поема енергия от Космоса, а това е и мястото на най-горната „чакра“ (енергийно стъпало), според учението Йога.

Носенето на този вид прически у българите явно е било свързано с езотеричното поверие за по-добър контакт и приемане на космическите сили, чийто проводник се явява косата. В Далечния изток има и бойни похвати с езотерични техники с плитки от човешка коса.

Сведения за носенето на прическата *чумбас* при българите научаваме от различни източници през вековете.

Някои исторически сведения за тази българска прическа се срещат и в средновековни писмени сведения, като това в писмото на рицаря дон Анзизо дел Гренада (дон Аморе Море), който пише между другото за мъжката носия в Кричим (у него Кричимонте) следното: “Мъжете им ходят свъсени към земята и в самоцветно, тежко рухо, с бради и мустаци на един-два ката, които често хвърлят зад уши. Главите си ги бръснат с коса, с която жънат ливадите си, но оставят дълга плитка под гъжвата. Тази плитка е най-слабото им място.”

Това сведение от XIII в. несъмнено идва да покаже не само съществуването на прическата *лерчем*, но и географското му разпространение у българите.

Б. Джонов в своето изследване “Един отзвук на Беседата против богомилите в Германия” казва, че в послание, изпратено до Хайнрих V през 1106 г., те били “със стрижене глави..., с грижливо острижена наоколо глава и коса в определена форма.”

Това ни напомня и за сведението, отбелязано в “Именника на българските князе”, че владетелите Авитохол, Гостун, Ирник, Курт и Безмер „държали” властта отвъд Дунав 515 години (преди идването на Аспарух през 680 г.) със “стригани глави”. Явно традицията на тази прическа тегли проблема далече по-назад в историческото минало на българите.

Стефан Герлах, пътешественик в Османската империя през 1573-1578 г., отбелязва между другото в своя дневник, че попът на с. Бяла паланка бил с остригана глава, но отзад висял дълъг и голям *перчин* (*Schopf*). Друг пътешественик – Герхард Корнелиус Дриш забелязал през 1718 г., че мъжете в Ихтиманско били със стригани глави и *чумбас* на темето. Във вестник “La Fantasia” от 15.01.1867 г., излизаш в Триест, за българите също се казва, че носят дълги мустаци и дълга опашка под калпак от овча кожа.

В изследването си на прическата в Македония Анита Кумитска (2010 г.) отбелязва, че в сборника на братя Миладинови „Български народни песни”, издаден в Загреб през 1861 г., мъжката прическа *перчин* се споменава в 13 песни.

Изследвайки Пиринския край, М. Велева пише, че „... в отделни села се пазят спомени за прическа с „перчин” – сноп коса от темето, оставяна дълга сред ниско остриганата коса наоколо, сплетена в сплитка, която се спуска назад или се свива под калпака” /**Велева** 1980: 309/.

Георге Петров, разделяйки населението на Македония на четири основни групи въз основа на географското положение, говора и носията, пише за втората група, обитаваща района на Гевгелийско, Воденско, Кайлярско, Костурско, Ресенско и Прилепско: „жителите на тези села обичат да оставят отзад „перче”, когато полянциите обикновено бръснат главите си, като оставят на темето си една кубчинка от косми“. /**Петров** 1896: 718/.

Ефрем Каранов при обиколката си в Тетовско, изтъква: „Мъжете си бръснат главите, като оставят „перчин” /**Каранов** 1891: 292-294/.

При посещенията си в Петрич в края на XIX в. В. Кънчов отбелязва „... главите им бяха повечето обръснати и на темето стоеше „перчин”, хубаво зарешен /**Кънчов** 1970: 123/.

При обиколката си из вилаетите Ат. Шопов пише за посещенията си в с. Просечен, Драмско и наблюденията си в местния черковен храм: „...църквата бе пълна с мъже, главите на певчето от тях бяха бръснати; на върха обикновено стърчаха грижливо разрешени чомбаси, у някои и сплетени...” /**Шопов** 1893: 67/.

Големият български народовед Д. Маринов пише: „...някога мъжете обезателно са си бръснели главите и са оставяли на върха на темето „перчин”, който са плели както женските коси с алени конци. Тоя перчин никога не е рязан, но оставян е бил да расте толкова, колкото може да порасте косата на човека... и висял надолу както у жените „коцаци”. Онзи момък или мъж, който имал най-дълъг перчин, считал се е за най-юначен.” /**Маринов** 1892:189/.

Ресането, сплитането и чистенето от паразити („пощене”, „приобиждане”) на *перчина* според народната вяра се счита за женско задължение – на

майката, съпругата, сестрата, любимата. Сплитането е като при женската коса, от три снопа, в плитка, плетени отвън навътре. Най-разпространен е *перчинът* от една плитка. Има данни от някои райони на страната, които сочат за оформянето на две плитки. Заслужава внимание и сведението за простонародни ктиторски портрети от храма „Св. Никола“ в същия район от 30-те години на XX в., където каменните изображения на двамата ктитори Ангел и Богдан ги представят с традиционни народни носии и с прическа „от по две плетенки“ /**Радованович** 1928: 102/.

За повече от една сплитка при мъжете споменава и Павлович в Малешевската област: „... старите брители главата отзад, оставяйки напред т. нар. „ручими“ – плитки, които свивали под капата“ /**Павлович** 1929: 168/.

Традицията за сплитане на косата в повече от една сплитка се среща и в други краища на българското етническо землище. Така например за Софийско М. Велева отбелязва, че „в някои софийски села (Гълъбовци) прическата „чомбас“ е доста усложнена. „Чомбасът“ се прави от девет сплитки от началото на темето и събрани под тила в една обща сплитка, която се оставя да виси на гърба. Сплитката при възможност в края се украсява с везнизани мъниста и „цале“ (паричка)“ /**Велева** 1993: 98/.

Много задълбочено изследване на *чембаса* у нас е направил видният ни етнолог Райко Сефтерски, озаглавено „Принос към проучването на „перчема“ или „чомбаса“ у старите българи“, в което обстойно разглежда обичая и отражението му в народното творчество:

„При българите чембасът, наричан още кика (стблг. Кыка – коса), се е срещал от V-ти век (може би и по-рано) почти до края на XIX-ти век. Подобна мъжка прическа, съдържаща три дълги плитки, е използвана от възрастните мъже в чирпанските села до 1878 г. Тази прическа и това название е използвано от мъжете в Предбалканските селища до около 1870 г. Например еленският учител-реформатор от 40-те години на XIX-ти век Юрдан Ненов пише: „Тук за пръв път в град Елена... принудих учениците да си стрижат главите, защото до сега се бръснеха, като оставяха на върха кика, перчем или чомбас.“

Тъй като отрязването на *чембасите* на учениците станало без знанието и съгласието на родителите, на другия ден последвала бурна и гневна реакция от страна на родителите към учителя, който бил заплашен с линчуване.

Чембасът – тази характерна мъжка прическа, е намерила отражение в значителен брой старинни народни песни, свързани с тръгване на път, сватба, погребение и пр. Отрязването на *перчема* на мъжа е било „табу“, за което ще стане дума и по-нататък, и тежко преживяване при такива случаи за майките на децата. Д. Маринов пише: „Онзи момък или мъж, който имал най-дълъг перчин, считали за най-юначен“. Може би с някакво поверие е била свързана народната практика при изпращане ерген на път неговият *перчем* да бъде сресан от сестра му.

В стара народна песен от с. Грамада, Видинско, се казва следното:

„Стоян си завера улови, разхвърля бели премени, баща му конче седлае, майка му меси бели леп, сестра му реши рус перчин.“

Подобен момент съдържа народна песен от Панагюрско:

„Два му братя кон седляят, две му снахи ручок готвят, две му сестри перчик решат.“

Н. Хайтов е публикувал интересна песен от с. Яврово, Пловдивско, в която също се говори, че сестрата реши *перчема* на брат си:

„Петър ми сбира търнува, братче му чизми надява, баща му конче подпряга, сестра му чумбаз решеше.“

Николай Хайтов дава и друго сведение – за легендарния хайдутин Ангел войвода, защитник на българите в Родоп планина: че бръснал главата си, като оставял характерната плетка.

В песента “Груица и Марко погубват Момчила”, от Самоковския край, се изтъква следното:

Момчил си е сватба направил,
па се качи на високи чардак,
па на Вида у скуто паднал,
бела Вида чембасо му реши. (18).

Ще посочим и два примера от Софийско:

Дане бане, мили брайно,
ти зе това грижа немай,
ще уплета два чамбаса,
ще облеча машко рухо. (19).

Не бръсни се три месеца,
та разпущи руса коса,
руса коса до рамена. (20).

В народна песен от Демирхисарско се споменава за сребърен *чомбас*:

Единия е със сребарън чомбас,
втория е с позлатени ръки.

В песен от сборника на Стефан Веркович девойката Марга, която избягва от къщи и отива “чобан да биде”, се обръща към бръснаря:

На бербер си Марга зборуваше:

Ой ти, бербере,
ой ти, брате мой,
оброчи ми руса коса,
остави ми дълга чумба.

Съществуващият у българите обред “стрижба”, “настригване” и “наплитане” е разбира се свързан с прическата *перчем* или *чомбас*. Според обилния материал, събран от А. П. Стоилов в различни краища на България, обичаят е общоизвестен, но при изпълнението му се срещат различия, както по отношение на възрастта на момчето от 1 до 7-годишна възраст, така и по отношение на някои обредни моменти. В едни случаи обичаят има повече външна изява и е повод за семейно тържество и веселие, докато в други случаи са налице известни обредни тайнства, свързани с бъдещето и юначността на момчето. За произхода на обичая Л. Милетич и А. П. Стоилов смятат, че той няма християнско-църковно начало и не е свързан с католическото второ кръщение – *conformatio*.

Възрастта на момчето при настригването в отделните райони е доста различна. В Свищовско това става на 1 година; в Разградско, Видинско, Ломско, Софийско, Кюстендилско, Пиротско и Дебърско – на 3-годишна възраст; в Панагюрско, Горноджумайско (Благодеевградско) и Мериховско (Битолско) – на 7-годишна възраст, както и в Източна Тракия. В самия обичай заслужават внимание редица моменти, които показват култовия му характер, а именно: настригват се три, четири, седем или осем места от косата на момчето; настригването става от кръстника или от неговия заместник, който ще венчава момчето; настригването става задължително на пълен месец в неделя; извършва се с нови ножици, които след това се подаряват на момчето; отрязаната коса слагат в кратуна, пълна с вино, и дават на момчето да пие, а с останалото умиват лицето на детето. Обичаят завършва с гощавка и даряване.

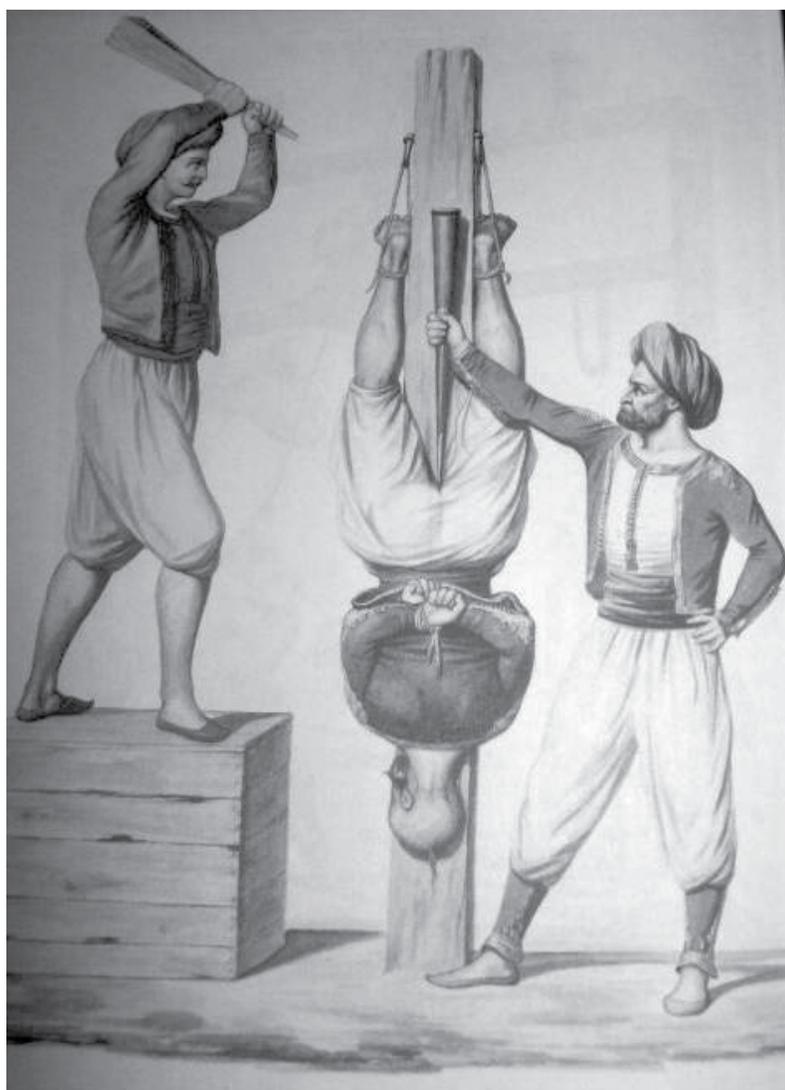
Най-цялостно описание на обичая в Източна България е дал Атанас Шопов: “Чомбас се оставя на седем години и се извършва тържествено. Него ден е бил празник в семейството. Берберинът дохождал привечер в къщата, дете щяло да се оставя чомбасчето. Тук присъствали и роднини на семейството. След обръсването на сичката глава, освен върха – чомбасчето, наоколо се връзвали червени конци със стари пари и жълтичка. Космите от бръсненето внимателно събирали и хвърляли в реката. Берберинът дарявали с кърпа, а детето с червени папуци и жълто кавадче.”

Обичая “наплитанье” у шопите Любомир Милетич е описал по следния начин: “У шопите същият обичай е запазен под името “наплитанье” и се извършва над мъжките деца, кога навършат три години.”

Различни пътешественици и художници, които посещавали българските земи през османското владичество, са документирали тези прически, в свои рисунки и гравюри, като например през 1586 г. са отразили екзекуции на разбунтували се българи (прил. 11 а, б).

Приложение 11 а. Турци провисват на ченгел българи. Рисунка от 1586 година, създадена от австрийски пътешественик. Днес се пази в Австрийската национална библиотека във Виена.

Приложение 11 б. Гравюра от неизвестен автор. Френска национална библиотека – Париж.

Егор Южаков е публикувал през 1860 г. статия, която е плод на неговите непосредствени впечатления и контакти с българското население в Кукуш и Дойран. Тези градове Южаков посетил в края на 1858 и началото на 1859 г. като представител на Славянския комитет в Москва.

„И самият българин по дрехите трудно се различава от турчина, облеклото му е прилично на турското: същите шалвари, сетре, чорапи, обувки, фес или чалма. С една дума: което носят турците, носят и българите. По-скоро българинът от турчина може да се различи по лицето. Всички българи си бръснат

брадите, оставят си мустаци, а при турците – само военните. Българите като си бръснат главата, оставят плитка на темето, по обичая на предците – като знак за благородство.” /Егор Южаков. Месяц в Болгарии. – Современник, 1860, т. 84, №11, с. 193-220/.

В различни рисунки на български зографи са изобразявани характерните прически. Захари Зограф, при изписването през 1849 г. на стенописите в Преображенския манастир край Велико Търново, е нарисувал композицията „Страшния съд” на която са изобразени две жени-магьосници и мъж-бакалин. Едната жена му подава паница вероятно с вино, а другата го е хванала здраво за дългия *перчем* (прил. 12).

Приложение 12. Композиция “Страшният съд”, дело на Захари Зограф през 1849 г.

Иван Т. Иванов коментира иконата от гр. Просек, Македония, като отбелязва два особени момента:

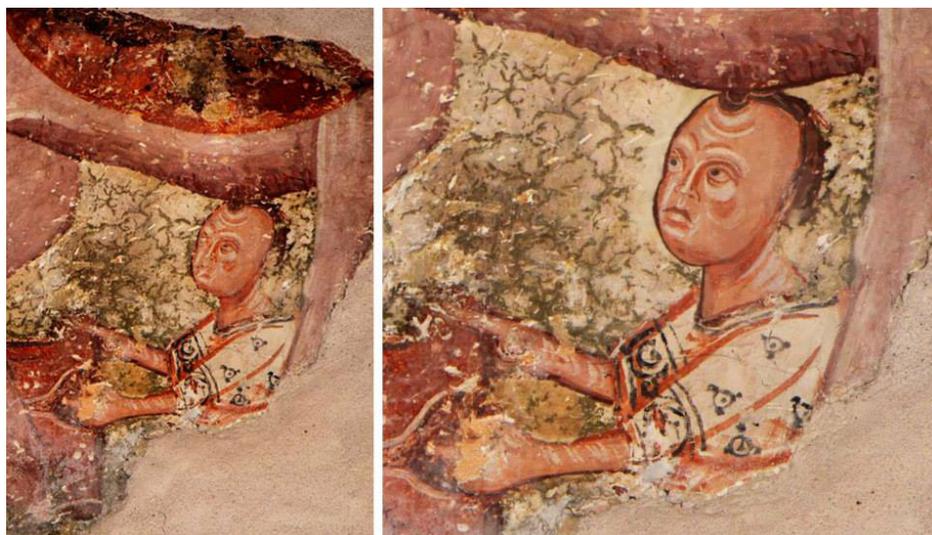
1. Наличие на изкуствена черепна деформация, което е прикрито от гравьора чрез накланяне на главата напред.
2. Втората характерна особеност на иконата е наличието на прическа „чембас”, носена от светеца (прил. 13).

Приложение 13. Стеатитна икона на Свети Йоан Теолог от местността „Манастир”, гр. Просек (Демир Капия, Република Македония). Снимка на оригинала, направена от автора при посещение в Историческия музей на гр. Скопие, 20 септември 2008 г.

На стенопис в църквата на с. Станичене, сега в Сърбия, детето е с характерната за българите прическа чумбас или чембас (прил. 14). Храмът е посветен на Св. Никола и е погребално място на една българска аристократична фамилия от началото на управлението на българския цар Йоан Александър (XIV в.).

Представеният детайл е от влизането на Христос в Йерусалим, когато едно от децата си постила дрехата пред него. Обикновено образните прототипи, които са ползвани от средновековните зографи са модели от местното население.

Приложение 14. Детайл от стенописа в черквата на с. Станичене.

На картината „Селско хоро от Самоковска околия“ (1892 г.) на живописеца Никола Образописов се виждат под калпаците на танцуващите мъже характерните *кичури-чембаси* (прил. 15).

Приложение 15. Фрагмент от масленото платно на Никола Образописов от 1892 г. „Селско хоро от Самоковска околия“.

Тази прическа е била твърде характерна за българите, дори сред живущите в Цариград (Истанбул). Това е отразено от Николай Павлович в неговата картина с маслени бои, озаглавена „Паметник за освобождението на

Българската църква от Гръцката вселенска патриаршия” от 1865 г., литографирана през 1872 г. във Виена (прил. 16 а, б, в). Тази традиция, идваща от дълбините на вековете, явно е била толкова силна, че е устояла на гръцкото духовенство и на неговите опити да гърцизира българите, като българското етно-културно наследство да бъде фалшифицирано и обявено за ”елинско”. Впрочем, свидетели на това сме и днес.

Приложения 16 а, б, в.

Любомир Милетич дава едно интересно и изключително важно сведение за носенето на прическата *перчем* от мъжкото население както по селата, така и в градовете: „Видяхме, че у северните павликяни (Свищовско) перчемите били много на чест и че дори и ден-днешен има двама в Лъжене, които носят перчем. Мъжете павликяни и по селата, и в Пловдив до Освобождението на България ходели с перчем на главата. Когато дошли русите, застанали пред вратата на черквата и им рязали перчемите. Същото правели и когато срещнали някого с перчем.”

В една своя дописка Сатурино Хименес, кореспондент на няколко европейски вестника по време на Руско-турската война през 1877-1878 г., разказва за обичая на българите от Искърското поле между София и Ниш да си бръснат главите, като оставят да виси дълга плитка от темето.

Щом се настанила в София, руската военна полиция забранила да се носят плитки. Но шопите просто ги скрили под огромните си калпаци. Веднъж журналистът бил свидетел как в един препълнен със селяни хан двама сержанти с големи ножици насила отрязали всички плитки. „За местните българи това беше траурен ден...“, отбелязва Хименес.

Това поставя въпроса защо толкова целенасочено и методично са действали руските „освободителни“ сили, за да премахнат носенето на чембаса при българите и кой е разпоредил това да се случи?

Явно е нямало как да обяснят на казаците, носещи същите плитки, откъде идва традицията у българите. Това би объркало тезата на панславизма, умело пробутана от гръцкото духовенство на Екатерина, императрицата на Русия.

По този въпрос мълчи българската историческа наука мълчи.

За съжаление началото на премахването на обичая носене на чембас става и под въздействие на криворазбраната идея за „европеизация“ на българите през Възраждането. Българските учители смятали тази мода за „грозна“, „татарска“, едва ли не просташка, за проява на лош вкус, несъвместим с „европейската мода“, което си е чиста проба нихилизъм, породен и от гръцката пропаганда за българите като варвари. Както е известно, през периода на Българското възраждане се появяват първите манипулации относно етническия произход на българите. Някои чужди автори прокарват идеята, че аспаруховите българи са татаро-монголи по произход и е разбираемо, че в желанието си за разграничаване от татарите, недостатъчно информираните българи са рязали своите чембаси, за да бъдат „по-европейци“.

Първ оборил тази лъжа Георги Стойков Раковски, който доказал, че българите са стар европейски местен балкански народ, че българите носят тази прическа от хилядолетия и всичко си идва на мястото. Но Раковски и до днес е отричан и осмиван от казионните историци като „патриот-романтик“.¹

¹ Доколко са „прави“ в своето мнение критиците на Раковски, че „...използва методи, които формално се родят със сравнителния и историческия, но в действителност не са повече от романтични съпоставки (!?), почиващи не на историко-културни закономерности, на езикови закони и норми, а на догадки и чист патриотизъм.“ (стр. 492, том 4 –Раковски избрани съчинения), ще дадем пример-съпоставка от изследването на Екатерина Димитрова (Сп. „Ави-тохол“ бр. 17, 2002 г., стр. 24-25). В своите изследвания, откривайки българска следа в древните цивилизации на Шумер и връзката между българския език и санскрит „...Раковски прави панорамна рамка на резултата си, цитирайки класици като Диодор и Херодот. Но не спира дотук, а отива отвъд гръко-римския ареал и визира Ведическата класика на санскрит и „Зент Авеста“. Той цитира патриарха на европейската индология, германския учен Макс Мюлер относно произхода на думата Зен от санскрит (стр. 203). Това детайлно познаване на Макс Мюлер от Раковски има своята пасивна пост-модернистична ирония, произтичаща от твърдението на неговите критици, че Макс Мюлер е „английски“ филолог (стр. 620). В заключението си за значението на топонима Багдад (даден от Бога), което е аналогично със санскрит (свещено сътворен), Раковски вижда остатъци от българска следа, което за вечерашните критици-модернисти е „чист патриотизъм“, но за днешните пост-модернисти е научен факт, след последните открития за потопа в Черно море и разселването на местното балканско население на изток. Това е пилотна формула за новия пост-модернистичен прочит на Раковски! Аналогичен пример във Ведическата парадигма е твърдението на Б. Г. Сидарт, че „Риг-Веда“ може да се разбере само ако се отнесе към периода 8000 г. пр.Хр., което, както казва самия автор във „Небесния ключ към Ведите“, винаги е изглеждало напълно „абсурдно“. Въпреки това той е бил убеден без никакви факти и доказателства, че Ведическата цивилизация се простира до този период. След години на съмнение в научността на теорията, тя получава своето потвърждение благодарение на направените археологически открития в Анатолия (Невали Чори в днешна югоизточна Турция). Нещо повече, наивността и научността си разменят местата, докато археолозите-академици идентифицират намерената там най-стара в света скулптура на мъж с обръсната глава и плитка (на старобългарски чембас), като „...божество с обръсната глава и прикачена към нея змия“, то за „наивиста“ Ситард е повече от ясно, че става въпрос за глава на Ведически жрец, с характерната за него плитка. Към това ние ще добавим, че този образ е непосредствено свързан и с древния облик на българите, едно актуално доказателство както за постулата на Раковски за наличие на българска следа в ареала, така и за нашите твърдения за обща класика на Ведическата цивилизация. Ключово в тази Ведическа класика е именно интуитивното начало, като условие за автентичност на всяко докосване до нея. То е изведено от концептуалното ниво, обозначено като „шрути“ (санкр.) – „проникновение“, „откровение“ и липсата му обезценява всеки познавателен модел.“

За съжаление наложената от професор Васил Златарски славяно-тюркската теория до ден днешен обърква много българи и не случайно за *чембаса* не се споменава в учебниците по история.

В нашето съвремие обаче излязоха нови факти за древната същност на българите. Стана ясно, че *чембасът* е етно-културна особеност на древните *белазки* (неправилно наричани от елините *пеласги*). Публикуваните данни от ДНК-анализи недвусмислено сочат, че българите са местен (автохтонен) народ, носещ гени отпреди 8000 години. Това пък кореспондира с природните катаклизми в района на Черно море (т.нар. Потоп), след който е възможно, при последвалите вълни от преселения на европеидното Балканско население, тази прическа да се е разпространила на юг – в Шумер и Египет, и на Изток – чак до Китай. Фактът, че тази прическа е типична в Европа само за българите и тя повсеместно е присъствала в бита на българите по всички краища на Мизия, Тракия и Македония, преживяла е езическите времена, христианизацията, вековните опити за гърцизация и Османското владичество, показва нейните дълбоки исторически и културни корени. Това говори за историческа приемственост на ниво бит и култура у българите от древността та чак до началото на XX век. Заедно със стотиците други наши достижения, този вид прическа с право може да се прибави към българското културно наследство и приносите на българите за европейската цивилизация. Тя е доказателство, че българите са потомци на най-древната протокултура в света отпреди 8000 години.

В заключение бих припомнил една стара китайска мъдрост: „В Китай чужденецът гледа на всичко с широко отворени очи, но вижда само онава, което знае“.

Дали ще се замислят у нас учените историци и археолози над това какво изобщо виждат в българската древност или ще продължат да страдат от някаква особена форма на „академична“ катаракта или слепота?

ЛИТЕРАТУРА:

1. Извори за българската история. С., Изд. „Отечество“, 1994.
2. **Ал. Милев, Цв. Лазова и В. Попова.** Извори за история на Тракия и на траките. Том 1, Институт по тракология.
3. **Анани Стойнев.** Светогледът на прабългарите. С., БАН, 1981.
4. Атлас Тибетской медицине. Москва, Изд. „Галарт“, 1994, с. 265.
5. **Е. Мачерет, И. Смосьок.** Руководство по рефлексотерапии. Киев, Вища школа Головное издательство, 1981.
6. „Шопите идват“ – в. Седмичен труд, бр. 34 / 24.08.2011, с. 25.
7. **Райко Сефтерски.** Принос към проучването на „перchema“ или „чомбаса“ у старите българи. – Сборник „Ави-тохол“. Том 2, 2006, с. 206-208.

8. **Д-р Владимир Христов.** Езотеризъм и лечителство на древните българи. – Сборник „Ави-тохол”. Том 1, 2005.
9. **Георги Сотиров.** Убийството на Юстиниановата самоличност. LYNN, 1974.
10. **М. Велева.** Облекло. – В: Софийски край. Етнографски и езикови проучвания. С., 1993, с. 80-140.
11. **Йордан Вълчев.** Две изречения на Исус Христос. С., 1998.
12. **Е. Каранов.** Материали по етнографията на някои местности в Северна Македония, които са смежани с България и Сърбия. – В: СБНУ, 4, 1891, с. 291-294.
13. **В. Кънчов.** Избрани произведения. Том 1. С., 1970.
14. **А. П. Стоилов.** Стрижба. Фолклорна студия. – В: Български преглед, 5, 1900, с. 73-86.
15. **Геза Фехер.** Мадарският конник. Погребални обичаи на прабългарите. – В: ИНЕМ, VI, 1926, с. 81-106.
16. **А. Шопов.** Из живота и положението на българите във вилаетите. Пловдив, 1892.
17. **Иван Танев Иванов.** Върху датирането и стилистичните особености на старинна българска икона на св. Йоан Богослов, намерена в гр. Демир Капия, република Македония. – В: Юбилеен сборник на доклади и научни съобщения от II Национална научна конференция “От регионалното към националното” на Историческия музей в гр. Полски Тръмбеш, посветен на 70-годишнината на чл.-кор. проф. д-мн Йордан Йорданов. 7. IX. 2008, съставител ст. н. с. д-р Христо Харитонов. С., Акад. изд. “Проф. М. Дринов”, с. 168-179.
18. **Екатерина Димитрова.** Неоромантични размишления или постмодернистичен прочит на Раковски. – списание „Ави-тохол”, кн. 17, 2002, с. 24-25.
19. **Егор Южаков.** Месяц в Болгарии. – Современник, 1860, т. 84, №11, с. 193-220.

ОДРОС, ОДРИСА И ОДРИСИ

Валентин Йорданов

Голямото тракийско племе *сатри* обитавало в *Тракия* планинския масив *Пангей* (дн. *Родопи*) и долината по течението на р. *Хеброс* (дн. *Марица*). За тях Херодот (484~425 г. пр.Хр.) пише следното:

“Сатрите, доколкото знам, не са били подчинени никога на никого и единствени от траките продължават да са и досега свободни; живеят високо в планините, които са покрити с всякакви гори и сняг, и са отлични войни. Те притежават прорицалището на Дионис; прорицалището се намира в най-високата част на планината [*Пангей* – б.а.]; измежду сатрите с прорицанията в светилището се занимават бесите, жрица дава прорицанията точно както в Делфи – няма нищо по-различно.” /Херодот. История, кн. VII, § 111. – В: Херодот. История. Кн. IV-IX. Превод от старогръцки П. Димитров. С., Изд. «Наука и изкуство», 1990, с. 188/.

Следователно *бесите* били елитът на *сатрите* (*сатирите*), който поддържал и пазел святостта на култа; както се изразява Херодот: “...измежду сатрите с прорицанията в светилището се занимават бесите...” Този малоброен елит от духовни водачи *беси* е надъхвал големия народ *сатри* (*сатирри*, т.е. „козли“) с гордост и непокорство, затова те “са отлични войни”, които “не са били подчинени никога на никого”.

Начина на кастово обществено взаимодействие между жреците *беси* и народа *сатри* – първите да ръководят чрез *култа* и *знанието*, а вторите да ги обслужват, изхранват и защитават, – е типичен пример за древните отношения между богове-пастири и народи-пасоми. Виждаме го и другаде: например в планината *Нилгири*, *Средна Индия*, където племето *тода*, с постоянна численост 700 души, живеело в затворена общност сред земеделския народ *бадаги*, на брой около 10 000 души; *бадагите* се прекланяли с респект пред божествените *тоди* и обслужвали изцяло техните нужди. /Е. Блаватска. Индийските магьосници от сините планини. С., Изд. „Астрала“, 1993, с. 53-58; първо издание 1882/.

Подобен обществен модел е съществувал в изоставения град *Буритака*, *Колумбия* при племето *коги* (*коки*, т.е. “магове”) – сред многочисления народ

кагаби /**Ерих фон Деникен**. По следите на всемогъщите. С., Изд. „Литера Прима“, 2003, с. 102-107/.

През V в. пр.Хр. етнонимът *самри* изчезнал; народът се сдобил с друго име – *одрисци*, а столицата им – с името *Одриса* (преди това *Пуллудева* или *Евмолпия*). Названията *Одриса* и *одрисци* са се наложили след управлението на авторитетния и дълголетен цар *Тηρης/Терес I* (~526/521-464 г. пр.Хр.), който обединил повечето тракийски племена в могъща държава и укрепил здраво столичния град. Благодарните му потомци, както и целият народ, запазили делата на своя добър цар като наследство „от Тереса“. Така, според нас, се е появил топонимът *От-Тереса*, *От-треса*, *От-триса*, *Одриса*, а и етнонимът *одрисци*. /вж. по-долу; вж. също **Йорданов, В.** Заселването на Тракия през VII хил. пр.Хр. – списание „Горгони“, кн. 2, 2017-2018, с. 165, 166/.

Голямото тракийско племе *самри/одрисци* консолидирало обитаващите *Тракия* потомци на титаните, които във времето се примесили с новодошлите етноси. За разлика от тях, малкото жреческо племе *беси*, което давало царете на *самрите/одрисите* и на останалите тракийски племена, живеело в затворена етническа общност. В него се подвизавали само преки потомци на клана *Кронос* и на синовете му *Зевс*, *Посейдон* и *Хадес*, и особено на *Зевсовите* синове *Дионис*, *Хермес*, *Аполон*, *Якхос* и др. божества. Тези преки потомци образували аристокрацията на тракийските племена. За да запазят генетичната си чистота, те се обособили в отделното малко племе *беси/песи* („пастири“), събрано в едно или няколко села, с обща численост няколко хиляди души. Не че понякога чистата им кръв не прескачала при обикновения народ и обратно.

Можем да проследим генеалогичните връзки вътре в клана на *Кронос/Ра*. След победата на *Дионис/Хор* над чичо му – узурпатора на трона *Хадес/Сет*, – възцарялият се *Хор* взел за своя съпруга *Мемфида/Лизианаса I/Су Анас*, дъщеря именно на *Хадес/Сет* и *Персефона/Нефтида*. От този брак се родили царствените принцеси *Лизианаса II/Аби Байгул* и *Ливия*. *Хор* омъжил и двете за другия си чичо *Посейдон*. Първата родила *Иджик/Джам* – родоначалника на *именците*, царственото племе на *хоните/хуните*. Втората родила *Бел*, от който произлизат *Египт*, *Данай* и *Кефей*; и *Агенор*, от който произлизат *Тасос*, *Феникс*, *Киликс*, *Кадъм* и *Европа*. От последните осем потомци, или от част от тях, именно произхождат *бесите* (вж. **В. Йорданов**. Потомците на боговете *Посейдон*, *Зевс* и *Хадес* в *Тракия*. – В: списание „Горгони“, кн. 3, 2019, с. 9-32).

Ето как са се преплели наследствените линии на *Кроносовите* синове: *Зевс* (посредством *Дионис*), *Хадес* (чрез дъщеря му *Лизианаса I*) и *Посейдон*.

Оттук разбираме защо *траките* почитат най-много бог *Дионис/Хор*: наследник и наследодател на божествената царствена линия, той не само култово-митологично, а и генетично се явявал родоначалник на тракийските царе. Но от приведеното по-горе сведение на *Херодот* се разбра, че „царете им... почитат най-вече *Хермес*... и твърдят, че самите те са негови потомци“.

От което следва, че и полубратът на Дионис/Хор – Хермес/Тот има генеалогичен принос в генома на *бесите*.

Преките потомци на *светото семейство*, които предоставяли царе на народите по света, били обожествени от последните в един обобщен образ – на бог *Бес* (сн. 1). По този въпрос дава описание впечатлителният археопътешественик Дейвид Хатчър Чайлдрес:

“На следващия ден посетих най-големия музей в Анкара – Музея на анатолийските цивилизации...

Едната зала бе пълна с огромни гранитни плочи, покрити с хетски йероглифи или с големи изображения на сфинксове. **Сходството с египетските паметници е поразително. Интересното е, че египетският бог Бес, който бил на почит и сред финикийските мореплаватели, може да се види и сред статуите на хетите** [к.а.].

Бес обикновено се изобразява като джудже с гъста брада и обикновено с еректирал penis. Почитали го като бог на добрия късмет, покровител на моряците и плодородието. Понякога е показван с гърбица...”

/Д.Х.Чайлдрес. Изгубените градове на Атлантида, Древна Европа и Средиземноморието. С., ИК „Бард“, 2007, с. 62, 63/.

Снимка 1. Керамични статуетки на бог Бес, произхождащи от Египет и изложени в експозицията на Лувъра. Фото автора.

Във връзка с казаното, Херодот също отбелязва, че дървената статуя на отеча Хефест (Птах) в храма му в гр. *Мемфис* представлявала пигмей и много наподобявала статуята на джудже-закрилник, която финикийците закрепвали на носовете на триерите си /*История*, кн. III, § 37/. Следователно

отецът Птах бил почитан от египтяни, финикийци, хети като *Бес* или *Пес*, т.е. “Пастиря”.

В *Тракия* племето *беси* (*песи* – “пастири”), наричано още *кукери* (Кук-Ер, т.е. “Маг на Ре”), се занимавало изключително само с въпросите на култа и знанието. Те обслужвали, както се разбра, прорицалището на Дионис, закътано между най-високите върхове на *Пангей* (*Родопите*). Знаем точното му местонахождение – връх *Сутка в Западните Родопи*, край днешните градове *Ракитово* и *Велинград*.

Всъщност основните седалища на жреците *беси* са били три:

1. *Цепина* – неолитното селище в м. *Рандолин дол*, край с. *Драгиново, Велинградско*;
2. гр. *Пулпудева* – ранно-неолитният град *Небет тепе* (*Музеев хълм*), *Пловдив*;
3. хребета *Карлък* в сърцето на *Родопите*, около връх *Турлата* и селата *Гела* и *Мугла*, област *Смолян*.

Говорим за първите най-древни бески селища. Защото през късната античност столицата била преместена от *Пулпудева* в близкия гр. *Бесапара* (*Пазарджишко*). Между другото трите географски точки се намират на еднакво разстояние по права линия и образуват равностранен триъгълник, а това определено носи сакрален смисъл.

Тук ще насочим вашето внимание към някои по-късни сведения за град *Одриса* (бившия *Пулпудева*), който от 342/341 г. пр.Хр. бил преименуван на *Филипопол* – след една инвазия на Филип II Македонски (359-336 г. пр.Хр.). Долуцитираните сведения се отнасят за повече от век и половина по-късно, когато градът продължавал да бъде обитаван от *одрисите* (т.е. бившите *сатри*; вж. малко по-горе) и техните жреци *бесите*, а историкът, който ни съобщава това, е Полибий (~208~133 г. пр.Хр.):

“... Като мина [Филип V (221-179 г. пр.Хр.) – б. В.Й.] през централна Тракия, нахлу в земите на одрисите, бесите и дентелетите. Когато стигна до така наречения Филипопол [в 182 г. пр.Хр. – б. В.Й.], жителите на града избягаха по околните хълмове и той завзе града от движение. След това обходи цялата равнина и след като опустоши реколтата на едни и получи уверения във вярност от други, се върна и остави във Филипопол един гарнизон. Скоро след това този гарнизон бе прогонен от одрисите, престъпили клетвата си за вярност пред царя.”

/Полибий. Всеобща история, XXIII, 8. – В: Поредица “Антични автори към изворите за тракия и траките”. Т.III. Превод от старогръцки **Валерий Русinov.** С., Изд. на Института по тракология при БАН, 2003, с.166/.

При разкопките проведени през последните десетилетия в гр. *Пловдив* и региона са открити емисии тракийски монети с надписи “Одриса”. Същият

надпис е апликиран върху глинобитен олтар, намерен на Небет тепе. Според Костадин Кисьов това са материални доказателства, че градът е населяван от *одрисите* и вероятно тракийското му име през елинистичната епоха е било „Одриса“. /**К. Кисьов**. За появата и развитието на тракийския град върху Трихълмието в Пловдив през елинистичната епоха. – В: **Годишник** на Археологическия музей – Пловдив. Т.IX/2. Пловдив, 2004, с. 182/.

В случая за нас е важно, че гр. *Пулпудева/Филипопол* е обитаван от *бесите* и *одрисите*. И не само това. Жителите му са били обособени по родове и са познавали своите божествени родословия. Това са пет от десетте фили на града: *Дионисеус (Дионисеиди)*, *Кендрисеус (Кендрисеиди)*, т.е. *Аполониди*, *Хераклеус (Хераклиди)*, *Евмолпеус (Евмолпиди)* и *Орфеус (Орфеиди)*. /схема на *ita savea* на градския театър със секторите на филите вж. в **Н. Шаранков**. Бележки и допълнения към няколко надписа от Филипопол. – **пак там**, с. 158/.

Ще споменем някои артефакти. Във *Филипопол* най-почитани били Дионис и Аполон Кендрисос. Храмът на Дионис е увенчавал *Таксимтепе* – единият от трите главни хълма. Цял сектор от театъра бил запазен за филата *Дионисеиди*. На агората са открити керамични антефикси, представляващи маски на Дионис; те украсявали фасадната част на покрива на портика. Артефактите с неговия образ са многобройни и разнообразни. Богът е гол или покрит с еленова кожа, във високи ботуши, носещ тирс, грозд или лозова клонка, придружаван от Пан, Силен, вакханки, сатири и пантери. Понякога язди пантера, или се вози заедно с Херакъл в колесница, теглена от пантери. Осем композиционно-иконографски типа са изобразени върху отсечените в местната монетарница монети от Траян (98-117 г.) до Елагабал (218-222 г.). /**М. Мартинова-Кютова**. Култът към Дионис във Филипопол. – В: **Годишник** на Регионалния археологически музей – Пловдив. Т.XI. Пловдив, 2009, с. 169-171/.

Хищното животно *пантера* – Пан-Те-Ра, Пан-Де[ос]-Ра, т.е. „Пан, [произлязъл от] бог Ра“ – е една от зооморфните ипостазии на бог Дионис, като образът на пантерата понякога преминава в дребния лъв *барс*.

Храмът на Аполон се намирал върху хълма *Джендемтепе*. Богът имал няколко статуи, представляващи го в различните му обществени роли: Токсофор, Питийски, Китаред и пр. Тук го приемали като покровител на поезията, музиката, медицината и гадателството. Виждаме неговия образ и върху десетина типа монети: псевдоавтономни и от Домициан (81-96 г.) до Елагабал (218-222 г.). /**Н. Шаранков, С. Чернева-Тилкиян**. Животът на античния Филипопол. – В: **Годишник** на Археологическия музей – Пловдив. Т.IX/2. Пловдив, 2004, с. 77, 78/.

Атрибутите на Херакъл и Хермес стояли заедно върху пиластрите на входа на стадиона, което значи, че те били считани, заедно с Аполон, за покровители на провежданите в града *Питийски*, *Александрийски* и *Кендрисийски игри*.

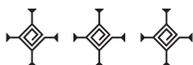

Така че в *Тракия* е бил налице фактор, консолидиращ придошлите отвън племена: тук те заварили оцелялата най-дълго време част от божествена-та раса – потомците на гореспоменатите богове Дионис (Бакхус), Хермес, Хефест, Аполон, Якхос, Нерей, Борей и др., и на полубоговете Музей, Евомолп, Елевзин, Исмар, Орфей, наследени от авторитетна жреческа каста, която образувала сплотеното родопско племе *беси* (*песи* = „пастири“) и обслужващото го племе *сатри* (*сатири*).

Именно този етнически субстрат е бил заварен в *Тракия* от създадената и отгледана в *Едема* в *Южна Анатолия* човешка популация, при миграцията ѝ тук в края на VII хил. пр.Хр. Етническото сливане между местните божествени потомци и пришълците човеци било въпрос на време. Всъщност *бесите* и *сатрите* са местните древни цивилизовани европейци, които променили (обогатили) генома на пришълците, а не някакви диви *ловци-събирачи* – наследници на *Homo neandertalensis*, в периода на неговия регрес и изчезване през епохата на мезолита и неолита.

Манипулативната хипотеза за определящото значение на *ловците-събирачи* в етническото формиране на *прототраките* е изведена от авторите S. Hansen (2004), M. Budja (2005), M. Seferiades (2007), B. Cunliffe (2008) /**Харалд Хаарман**. Загадката на Дунавската цивилизация. Превод от немски Иван Златев. С., ИК „Борина“, 2015, с. 23-26, 34, 35/, според нас съвсем произволно и без смислени аргументи, имайки предвид тяхната малобройност и ниска степен на обществено развитие. *Последните съществували семейства първобитни хоминиди* са обитавали трудно-достъпни пещери; те живеели изолирано от *градската цивилизация на прототраките*, които, за разлика от тях, упражнявали *организирано земеделие, скотовъдство, рударство и металообработка*, и са се ръководели от *божествения закон*.

Всъщност възродителната сила на *Дионисовите мистерии*, явяващи се последна фаза на *Слънчевия култ*, е обединила и вдъхновявала цивилизованите обитатели на *Балканите*. Благодарение на това идейно „оръжие“ – консервираните по удивителен начин древни традиции, религия, култура и език, – *прототраките* можали да се справят с всякакви деградивни влияния.

Обществено-културното развитие протичало най-активно, дори бурно, в зоните край морета и реки с плодородни равнини, подходящи за земеделие; в нископланински зони, подходящи за скотовъдство и рудодобив. Живот кипял и около древните светилища.

Това обяснява концентрацията на селища през неолита, халколита и бронзовата епохи в *Южна Тракия (Беломорието), Югозападна Тракия (Разложкото поле и долината на река Струма), Тракийската низина, Подбалкана, Дунавската равнина, Черноморието*.

Можем ли да кажем нещо за езика на *прототраките*?

Разбира се, че да: те са говорили езика на своите Създатели – тези, които са ги отгледали, облекли, отхранили и научили на земеделие, скотовъдство, рудодобив и на първите занаяти – каменоделство, строителство, грънчарство, тъкачество, ковачество; въвели са ги в изпълнението на култовите ритуали. *Езикът на Създателите*, наричан от античните автори „свещеният език“, е послужил като основа при формирането езика на създадените от тях прототраки, които всъщност се явяват протоиндоевропейците. Именно *индоевропейския праезик* са ползвали те през VII-VI хилядолетия пр.Хр. в Тракия, преди да се разслоят географски по родове и племена, и преди да поемат по пътищата на миграцията, колонизирайки света.

Така стигаме до следващия въпрос: можем ли да открием място и народ, където в близкото минало и до днес да се ползва език във форма, съхранила сравнително добре реликтите на *индоевропейския праезик*?

Да, това е онзи сегмент от човешката популация (прототраките), който се е заселил през ранния неолит в закътаното лоно на *Разложкото поле* и в *Родопите*. Според нас техният древен език се явява прототипен на известния днес *рупски диалект*.

В тази популация, с времето, посредством вътрешно-етносна диференциация, са се обособили, освен споменатите местни племена *беси (песи – „пас-тири“)* и *сатири/сатри* (по-късно *одриси*), и другите познати в античността племена: *дици, меди (медони), медовитини, едони, пеони* и пр.

В днешните села *Елешница, Долно Драглище, Горно Драглище, Добърско, Баня, Белица, Бачево, Добринище* и др. и сега ползват този архаичен западно-рупски диалект, близък колкото до източно-рупския диалект в *Средните* и *Източните Родопи*, толкова и до езика на старите македонци и българи от епохата на Възраждането (XVII-XIX век). Темата е изследвана още в началото на миналия век от българския езиковед и литературен историк Александър Теодоров-Балан **/Ал. Теодоров-Балан**. Родопското наречие. Име и положение между източното и западното. – В: Любов за родна реч. Съст. В. Радева. С., 2008, с. 881-890. Първо издание: Сборник статии по славяноведению, посвященных профессору Марину С. Дринову. Харьков, 1905, с. 111-127/.

При вътрешно-Балканските си миграции, в частност – при вътрешно-Родопското си разселване, неолитните семейства, родове и племена са спазвали правилото земеделци (чернодрешковци) и скотовъдци (белодрешковци) да заемат съседни земи, с оглед подсигуряване на така необходимата размяна на произведената от всяка отраслова група продукция. *Земеделците*

имен се разположили в по-ниските и полегати *Източни Родопи*, а *скотовъдците синд* – по тучните пасища на по-високите *Западни Родопи*.

По отношение на езика характерната диференциация на *източно и западно родопско или рупско наречие* била пренесена и съществувала идентично в дуалната диспозиция на говора, от една страна, в *Източна Тракия (Загора/Загрос) и Източна Мизия*, срещу говора, от друга страна, в *Западна Тракия (Граово и Шоплука) и Западна Мизия (трибалските земи)*, както през неолита, халколита, бронзовата и желязната епохи, така и през античността и средновековието.

Какво е названието на свещения език, дарен ни от нашите създатели (боговете)?

То е запазено в *Египетска Александрия* – по-рано в езическите, а сетне в християнските храмове на коптите. Това е *бохарският диалект*, наречен *бохаирски* след арабското завладяване на *Египет* през 641 г. Лексемата *бохарски* е съставена от морфемите *Бо-Хар*, означаващи „Бог Хар [Хор]“, тракийският *Дионис/Бакхус*. Самата дума *бо*, *бох*, *бог* е произлязла от името *Бакх* на бога на виното.

Резонно, защото именно *Дионис/Хор* е наследил и продължил делото на дядо си *Кронос/Енлил* и на баща си *Зевс/Озирис* да цивилизова младата човешка раса и специално да довърши нейното обучение в земеделския отрасъл. Така например, в *Рим*, под името *Конс*, заимствано от египетското му младежко име *Хонсу*, той е запомнен като дарителя на земеделската технология. Земеделците и конниците са имали празник *Консуалии*, летен на 21 август, а зимен – на 15 декември, идентичен с честването на *Тракийския конник на Балканите*.

И тук стигаме до *българския етноним*, който ще се окаже епоним. След етнонима *имен*, произлизащ от името *Зевс-Амон (Амен/Амин/Имен)* на бога-отец, е дошъл ред на етнонима *балкхар*, произлизащ от тракийското име *Бакх* и египетското име *Хар* на божия син (нашия отец), т.е. *именците* са станали *балкхари (българи)*, а държавата им – *Балкхара* или *България*. (вж. по-подробно **В. Йорданов**. Произход на етнонима българи и на хоронима България. – В: списание „Горгони“, кн. 3, 2019, с. 33-47).

Следователно не някой друг, а точно *протобългарският (т.е. праславянският), старобългарският и българският език се явяват преките етапни наследници на свещения бохарски език!*

Напомняме, освен това, че *Западните Родопи* и югозападната част на *Тракийската низина* (областта *Бесика* с градовете *Бесапара* и *Евмолпия*) са били старо родово владение на *жреческото племе беси* – *кръвните*

потомци на Дионис/Бакхус, Хермес, Силен, Хефест, Кабирос, Борей, Понт, Нерей, както и на синовете им Музей, Евмолп, Исмар, Орфей и др. Тази могъща жреческа каста е изиграла ролята на непреодолим стожер в борбата за хилядолетното оцеляване на архаичните езикови и културни атрибути, които в същността си представят началния етап на човешката цивилизация.

Началото на монетосеченето и излизането на бохарската писменост от херметичната забрана през VII-VI в. пр.Хр. изваждат на „светло“ пред нас бекските владетели на *траките* през класическата епоха и елинизма. Първият „явен“ за историята цар на Одриското царство е Терес I (~526/521~464 г. пр.Хр). Следват Спарадок (464~444) и Ситалк (~444~424). После *династията* (вероятно и територията) се разделя на *първи клон*, с *инсигния лабрис*: Саток (424 г. ?), Меток (407~389), Аматок (389~356), Терес II (356~342); и *втори клон*, с *инсигния кратер*: Севт I (424~405), Хебризелм (~389~383), Котис I (383~359), Керсеблепт (359~340). **Иставри Топалов**. Нови приноси към проучване монетосеченето и историята на ранното Одриско царство в земите на древна Тракия. С., 2004, с. 210-213/.

Изброените царе са били върховни владетели (кесари) на *Тракия*, а базилеусите на отделните тракийски племена се явявали техни наместници или федерати в рамките на обширната *Одриска държава*. Нейната столица *Евмолпия* носела още името *Одриса* или *Одрюза*, засвидетелствано от надпис на *Небет теле* и върху местни бронзови монети от III-I в. пр.Хр. Топонимът е споменат и в Епитомето на Стефан Византийски (VI в. сл.Хр.).

Топонимът *Одриса*, както и етнонимът *одрисци*, произлизат, според нас, от името на царя-жрец *Терес* (*Τηρης*), чието име е дошло от носения от него Дионисов свещен жезъл *тирс*, като символ на пастирска (божествена) власт. Глаголи, думи и изрази като *треса*, *треска*, *втрисам*, *стриякам*, *треперя*, *изпадам в транс*, отразяват действия на жреците в мистерните им практики за свързване с бога; докато *земята се разтърсва*, *гърмотевиците трещят* отразяват природни явления с божествена намеса. Разбира се има местност *Трещеник*, светец Илия Гръмовник, а дори е съхранена гадателна книга „Гръмник“ с предсказания според вида на гърмотевиците.

Подобни ритуали са изпълнявали в *Прорицалището на Дионис в Родопите* трите мойри Клото, Лахесис и Атропос, като най-малката Атропос, т.е. „Нетелесна“, можела да „излиза“ от биологичното си тяло и от материалния свят, за да провижда съдбата.

И така, архаичният тракийски владетел *Терес* възстановил крепостта-резиденция на дедите си на *Музеевия хълм* в града *Евмолпия* и, обединявайки тракийските племена, управлявал успешно в продължение на 62 години –

време на политическа стабилност и икономически просперитет за цяла Тракия.

Одриса и *одриси* са възникнали по време или след царуването на Терес – владетеля с *тирса*; тези епоними били тогава израз на народна почит към добрия водач. Рестав-рираната крепост на *Музеевия хълм* била приемана като наследство „от Тереса“, затова топонимът *Евмолпия* станал *Оттриса*, а двойното „т“ довело до озвученото *Одриса*.

Етнонимът *сатири* (*сатиροι – сатирой*), който бил еволюирал с времето в *сатри*, сега от *сатри* се превърнал в *одриса*. Макар че *сатири/сатри* и *одриса* са синоними, имайки една и съща етимология – от *тирса* на Дионис, бога-родоначалник. Очевидно *бесите* и *сатрите* (*одрисите*), били пастирите, а народът *траки – трауи* или *трауои* (*трагилтрагой = „козли“*) – паството. Според закона, учреден от Дионис/Бакх, първите притежавали, по силата на своя пряк произход от бога, правото да властват над вторите.

Като аналогичен топоним ще отбележим столицата на *Финикия* – гр. *Тир*, а етноними – племената *тирсени/етруски* и *агатирси*. Племето *αγαθιρσοι* – „козари“, „пастири на кози“ обитавало поречието на река Танаис (дн. Дон) /*Херодот*. История, кн. IV, § 100/.

Подчертаваме, че тракийските царе-жреци от *династията на Терес* са последните божествени потомци, които поддържали и защитавали *наследственото им прорицалище на бог Дионис в Родопите*. Там впрочем било предсказано на Филип II Македонски (359-336 г. пр.Хр.), че синът му Александър (336-323 г. пр.Хр.) ще завладее тогавашния свят. /*Свилен Топчиев*. Сказание за бесите, Орфей и Дионисиевото светилище. Велинград, Печатница „Бостон“, 2009, с. 5-67/.

Заради инвазията на Филип II в *Тракия* и падането на столицата *Одриса* през 342/1 г., преименувана от него на *Филипополис*, наследникът на Керсеблепт – Севт III (~335~300 г. пр.Хр.) – преместил одриската столица между *Балкана* и *Средна гора*, построявайки нова – гр. *Севтополис* (край днешния гр. *Казанлък, Централна България*).

Явно в 342/1 г. пр.Хр. топонимът *Одриса* е бил забранен от македонските царе Филип, а след него Александър и Лизимах (306-281 г. пр.Хр.). В гнева си срещу беско-одриската династия, македонците са атакували дори новата одриска столица *Севтополис*, както и здраво укрепената резиденция на тракийските царе на връх *Кози грамади* в *Средна гора*. Така или иначе, топонимът *Одриса*, който е бил ползван само около един век, скоро е бил забравен, за разлика от предхождащите го топоними *Пулпудева* и *Евмолпия*, или пък от следхождащите го *Филипопол* и *Тримонциум*.

Александър III Македонски (336-323 г. пр.Хр.) установил хегемония над Тракия, за да осигури тила си с оглед завладяването на Изтока. След смъртта на Александър, при разпределението на неговата империя, Тракия се

паднала на диадоха Лизимах (323-281 г. пр.Хр.). Изглежда както Александър, така и Лизимах, са управлявали Тракия съвместно с тракийски парадинасти.

Този политически модел бил обаче временно преустановен от Кавар (257-218 г. пр.Хр.), последният владетел на Гетското/Келтското царство в Тракия (278-218 г. пр.Хр.), който по майчина линия се явявал внук на Птолемея I Сотер/Луг (323-283 г. пр.Хр.) – македонският диадох, наследил Египет. След като преместил столицата си от Тиле/Тюле (дн. край с. Тулово, община Мъглиж, област Стара Загора) в античния град Кабиле (дн. край гр. Ямбол), Кавар, за да утвърди властта си и разчисти пътя на своите потомци, подложил на системно физическо изстребление всички разклонения на беско-одриската династия, тъй като тя била завоювала в предните векове авторитета на обединител на голямата тракийска диаспора. /**Методи Манов**. В търсене на Тюлис или Тракия между 341 и 218 г. пр.Хр. С., ИК „Борина“, 2017, с. 92-184/.

Сетне, в Христово време, инвазията на *Рим* и превръщането на *Елада*, *Македония*, *Илирик*, *Тракия*, *Мизия* и *Дакия* в римски провинции довели до задушаването и постепенното изчезване на благородното съсловие. Етнонимът *одрис* и хоронимът *Одриско царство* продължили да съществуват до времето на римския император Клавдий (41-54 г.), когато *Тракия* изгубила окончателно политическата си независимост, била анексирана и включена като нова провинция в римската териториално-административна система (45 г.).

Налагайки през IV-V в. приемането на християнската религия, *Източен Рим* посегнал на последната и най-съкровена свобода на жреческото племе *беси* – вярата им. Култът при *бесите* се явявал безценно идейно родово наследство от божествените им прадеди, а не просто една стандартна традиция, както при другите племена. Затова борбата на този фронт между *бесите* и *Рим* продължила повече от един век, при редуване на бунтове и военни стълкновения с мирни споразумения, описани в писмата на епископ Никита Ремесиански. Проблемът бил разрешен едва в средата на V в., когато държавно-християнската машина на *Рим* приложила радикална мярка – принудително изселване на водещите благородни родове на *бесите* далече на север – в *Мизия* и *Дакия*. /**И. Гигов**. Гела. Орфеево цвете. С., Изд. МФ, 1988, с. 47; **В. Каравълчев**. Свети Никита Ремесиански и християнизирването на бесите. – В сайта „Двери на православието“: <http://dveri.bg/xcr4h/>.

След като говорихме за *Меропа* и *меропци*, *Родопа* и *родопци*, *ропци* или *рупци*, редно е да изследваме етимологията на тези названия, защото тя ще ни помогне да вникнем още по-дълбоко в мотивацията и движещите сили на случилите се тук събития.

Най-старото название *Пангей* обединява божествените имена *Пан* и *Гея*. Отец-козел *Пан* е бил първо *Уран*, после *Кронос* и най-сетне *Дионис/Бакхус*. Следващото название *Родопа* е дошло от богинята-майка *Рода* (*Рожаница*, т.е. „раждаща“ или „родилка“) и нейния син *Род* („роденият“). *Рода* е главната *вакханка*, майката на *Вакхус*, а *Род* е самият той – божият син. Впрочем, три имена на този бог – *Род*, *Бакхус/Вакхус* и *Митрас* – подчертават факта, че той е роден от *Зевс* и богинята-крава *Йо*, наричана в *Египет* хатор *Изида*. Следователно *Род* е „Родения“, а *Рода* или *Родопа* е неговата майка „Родилката“ – както богинята, така и планината, в която се е случило това важно за древния свят събитие. Друго синонимно име на планината, по-точно на планинския връх, на който богинята родила божия син, е *Ниса*: оттам младият бог получил името *Дионис* – *Дио-Нис*, т.е. „Богът от Ниса“. /вж. **В. Йорданов**. За *Род* и *Рожаница*. – В: списание „Горгони“, кн. 1, 2016, с. 67-70/.

Изясняването на въпроса за етимологията на названието *Родопа* всъщност решава спора за рожденото място на божия син *Дионис/Бакхус/Род*, един спор, който се води от античността, когато местонахождението на планината *Ниса* било търсено в *Египет*, *Леванта*, и дори *Индия* и *Индо-Несия*. Кой народ не би искал да има такъв велик родоначалник – самият божи син? Не по-малко силен аргумент, който помага да излезе истината по този спор е местонахождението на *най-авторитетното прорицалище в древността – Дионисовото – в Западните Родопи*, защото то е възникнало на мястото на раждането на *Дионис*.

И така, през архаичния период днешните *Западни Родопи* се наричали „планините *Пангей*“ (*Pangeus mons*), а *Източните Родопи* – *Меропа*. През ранната античност тези названия минали върху административните области. В римо-византийската епоха западната област *Пангей* била преименувана на *Родопа* (провинция), а източната – на *Европа* (провинция), като в нея е включена областта *Корпиалика*, (дн. *Одринска Тракия*) (сн. 2). През XIV в. названието *Меропа* е възстановено за целия *Родопски масив*, но с времето отново отпаднало. Според родопския краевед *Никола Гигов* областта *Меропа* е заемала днешния *Смолянски край*, в средния дял на *Родопите*. /**Никола Гигов**. Орфей и азбуката. Издава Варненски свободен университет. Варна, 2004, с. 27, 58, 59/.

Снимка 2. „Карта на древна Тракия“, изработена през 1585 г. от холандския картограф Абрахам Ортелиус, на базата на антични източници. Включена е в Приложението към неговия атлас „Театър на земите в света“, издаден в Антверпен. /вж. Атлас “Българските земи в европейската картографска традиция (III-XIX в.)”. Съставител **Димитър Стоименов**. Център за изследвания на българите, Държавна агенция “Архиви”, ИК ТАНГРА ТанНакРа. С., 2008, с. 453, 454/.

По-долу представяме три иконографски типа на тракийска монетна емисия от бронз. Лице: глава на Терес надясно; опako: изображение на бик наляво, над който има надпис, съответно ОДРОС, ОДРОΖΩΝ, ОДРОЗ (снимки 3, 4 и 5 а-б).

Снимки 3, 4, 5 а-б. В надписите ΟΔΡΟΣ, ΟΔΡΟΖΩΝ, ΟΔΡΟΖ, забелязахме една особеност: не е употребена буквата сигма Σ, а S, Z, или обърната сигма, наподобяваща българската буква З (в по-ъглова графика). Иконографията на трите типа е идентична, с малки разлики в образите на владетеля и на бика, които гравьорът си е позволил да допусне при изработването на всяка следваща матрица.

В надписа на втората монета думата „одроз“ е поставена в родителен падеж чрез окончанието „он“: ΟΔΡΟΖΩΝ, което дава значението „на одроз“, като се подразбира „[монета] на одроз“.

Морфология и етимология на думата *одрос*: предлог/представка **от** – основа/корен **тр** – суфикс/наставка **ос**.

Както споменахме, според нас предлогът **от** и основата **тр** (компресия от името *Τηρης/Терес*, произлязло от *тирс*), са образували думата **оттр**, завършваща със суфикса **ос**, т.е. **оттрос** или **одрос** (като двойното беззвучно „т“ е преминало в звучно „д“).

Също така предлогът *от* и името *Τηρης/Терес* са образували етнонима *одриси*, като *от-Терес* = *от-тирс* = *одрис(и)*. Предполагаме, че в знак на признание към мъдрия и успешен владетел *Терес*, неговото племе *сатри* е възприело нов етноним – *одриси*, – подчертаващ произход „от Терес“ или „потомци на Терес“, и така почели царя си с великата чест на племенен отец-родоначалник.

Възможна е друга етимология на загадъчната дума *одрос*, поставена над изображението на монетата свещен бик: „[Произлезли] от торос“, т.е. „от бика [Зевс]“. И в този случай (*от-торос*) двойното т е дало **д**. Т.е. *торос/дорос* чрез метатеза да е минало в *одрос*, като е възможно тази реконструкция да е изкуствена, нарочно дело на жреците. За справка гръцката дума е *ταυρος*, а латинската *taurus*.

Допустима е и трета хипотеза: етнонимът *одрос/одра* да се е образувал чрез палатализация от *орда* („племе“, „народ“), което пък би дало езиков аргумент в полза на автохтонната теория, т.е. за етническата свързаност между *одриси* и *българи*.

Тук е важно да отбележим, че обръщането на *торос/дорос* в *одрос* и обратно – на *одрос* в *дорос* – би изяснило също така и етническият произход на племето *дорийци*, спуснали се в *Елада* откъм север – от *Тракия*.

Дали пък наистина *дорийците* не са компонент от многобройните и непобедими *одриси*? Племенен сегмент от народа *одриси*, който, поради вътрешна борба в господстващия жреческо-царски род, е мигрирал на юг, придаден към своя патрон (един от принцовете, претендиращи за власт). Тази практика е позната като вътрешно деление на Одриското царство с парадинастично управление.

От друга страна и във връзка с археологическите данни за поселения на европейци от кавказки тип, понтийска група (произхождащи от *Тракия* и *Скития*) в *Средна* и *Източна Азия*, се наблюдава възраждане на *автохтонната хипотеза* за миграция от *Тракия* в *Азия* през халколита или бронзовата епоха /**Вл. Христов**. Българите са потомци на най-древното население на Балканския полуостров. – В: Ави-тохол. Исторически сборник. Т. II. Нов прочит на българската древност. С., Сдружение „Авитохол“, 2006, с. 375-390.; **Д.Д.Съсьлов**. Съчинения, публикувани наскоро, занимаващи се с историята и населението на Таримската котловина в последното хилядолетие преди Христа. Доклад от научната конференция «Приносът на българите в световната цивилизация. София, 2000 г.». – **пак там**, с. 26-33/.

Така че напълно вероятно е, в период на демографски бум, друга част от *одрисите* да е мигрирала на север и североизток. Това би обяснило впрочем

названието на историческата област *Ордос*, простираща се на обширно високо плато между един от завоите на *Жълтата река*, като *Великата стена* минава южно от *Ордос*.

Предполагаме, че в *Азия одрисите* са променили етнонима си на *кимери* по тукашното име на тяхната племенна майка *Камир аби*, наричана в *Тракия* и *Елада* Персефона, а в *Египет* – Нефтида.

Историческото название *Ордос/Одрос* се е съхранило и в *Европа*. Това е хидронимът *Одер*, в славянска форма – *Одра*, с който е назована една от големите водни артерии на нашия континент, протичаща през *Чехия*, *Полша* и *Германия*, и вливаща се в *Балтийско море*.

Изброяваме еднотипните с термина *одрос* думи, влизащи в обща етимологична група: *дорийци*, *тореадор*, *door* (англ., „врата“), *дорест*, *оренда*, *орда*, *одър*, *одран* и глаголите, свързани с жертвопринасяне (напр. на бик) – *дера/одирам*, *удържам*, *удрям*, *отрязвам*.

ХУННУ – ХУНИТЕ В АЗИЯ

Александър Мошев

За хунну (на китайски 匈奴) знаем от древните китайски летописи и от археологическите находки. Един от основните извори е трудът „Записки на великия историк“ (*Шъдзи*, на китайски: 史記) на китайския летописец Съма Циен (ок. 145–ок. 89 г. пр. Хр.). Други извори са „Книга на Хан“ с основен автор Бан Гу (32–92) и „книга на късния Хан“ със съставител Фан Йе (398–445/46). Хунну се появяват за първи път в историческите извори през V в. пр. Хр., когато периодичните им нападения стават причина малките царства в Северен Китай да започнат изграждането на първообраза на Великата китайска стена. Те се превръщат в истинска заплаха за Китай след III в. пр. Хр., когато създават широкообхватен племенен съюз под водачеството на лидер с титлата шанюй (单于) – „велик син на Небето“. Хунну контролират територия от Западна Манджурия до Памир, на практика цяла днешна Монголия и съседните територии.

Китайските извори от периода преди династията Хан споменават „народите ху“, което като цяло се смята за термин, обозначаващ северните номадски народи. Самото произношение на йероглифите 匈奴 като хунну (сюн-ну, xiōngnu) е съгласно правилата на официалния китайски диалект мандарин, който съществува от около 1000 години. В кантонския диалект тези йероглифи се произнасят като хунг-ноу – факт, който на пръв поглед подкрепя идеята за идентичност между хунну и европейските хуни.

ХРОНОЛОГИЯ НА ХУННУ

Ето накратко хронология на основните исторически събития, свързани с хунну:

318 г. пр. Хр. Хунну атакуват държавата Цин в съюз с други воюващи държави.

265 г. пр. Хр. Пълководецът Ли Му от царство Джао подмамва армия на хунну в засада и ги разгромява.

214 г. пр. Хр. Император Циншъхуанди (秦始皇) нарежда на пълководеца и изобретател Мън Тиен (蒙恬) да настъпи срещу хунну, предвождани от шанюй

Тоуман (頭曼) и да ги изтласка от платото Ордос. Мън Тиен побеждава и хунну се оттеглят на север от р. Хуанхъ.

209 г. пр. Хр. Шанюй Маодун (Модун, Моду, 冒頓單于), син на Тоуман се възцарява над хунну и разбива народа дунху, които по-късно формират етносите ухуан и сиенбей (сянби). Според Съма Циен Маодун е бил изпратен в детството си при юеджите като заложник. Маодун успява да избяга, като открадва бърз кон и се завръща при хунну, които го приветстват като герой. Като признание за смелостта му баща му го назначава за командир на подразделение от 10 000 конници.

Благодарение на репутацията си на смел войн, Маодун успява да събере около себе си група от изключително верни бойци. Той изобретява сигнална стрела, издаваща свистящ звук и обучава хората си да стрелят синхронно по посока на звука. Маодун поставя хората си на тест за вяръност, като им нарежда да застрелят любимия му кон, а по-късно и една от любимите му жени, като всеки поколебал се бива екзекутиран. Така в крайна сметка по време на лов той нарежда на верните си бойци да застелят баща му Тоуман. След като се провъзгласява за шанюй, Маодун елиминира всички, които по някакъв начин биха могли да застрашат властта му.

Под предводителството на Маодун империята на хунну провежда агресивна политика по разширение на териториите си и покоряване на съседните етноси. Той успява да подчини дунху на изток, динлините на север и юеджите на запад. Той успява да победи империята Хан, която започва да плаща данък на хунну.

Част от коланна гарнитура, плато Ордос, VI–V в. пр. Хр.

201 г. пр. Хр. Битката при Байдън, в която Маодун разгромява армията на император Хан Гаодзу (漢高祖) след едноседмична обсада на града. От тогава насетне Гаодзу се отказва от военното решение на конфликта с хунну и прибегва към преговори. Ксин, цар на Хан избягва при хунну.

197 г. пр. Хр. Хунну нападат префектурата Даи с помощта на бунтовника Чън Кси (陳豨) и цар Ксин (韓信) Подобни нападения има и през следващите две години.

181-181 г. пр. Хр. Хунну нахлуват в префектура Лонгши и в град Тяншуй.

179 г. пр. Хр. Хунну нападат префектура Юнджон.

177 г. пр. Хр. Хунну нападат платото Ордос.

176 г. пр. Хр. Хунну прогонват юеджи на запад и поемат контрол над Западните територии (част от Централна Азия) и покоряват усуните.

174 г. пр. Хр. Маодун умира и е наследен от Лаошан (Джию)(老上).

169 г. пр. Хр. Хунну нападат империята Хан.

166 г. пр. Хр. 140-хилядна армия на хунну достига до Чанган (дн. Сиан).

162 г. пр. Хр. Лаошан нанася поражение на юеджи.

160 г. пр. Хр. Лаошан умира и е наследен от Дзюнчън (軍臣).

158 г. пр. Хр. 30-хилядна войска на хунну напада префектурите Даи и Юнжон.

148 г. пр. Хр. Хунну нападат провинция Ян.

144 и 142 г. пр. Хр. Хунну преминават прохода Янмен, за да плячкосват коне.

Елемент от украса на колесница, плато Ордос, V–IV в. пр. Хр.

133 г. пр. Хр. По предложение на министъра Ванг Ху, император Уди залага капан за войските на хунну близо до град Майи (дн. Шочжоу). Местен търговец и контрабандист подмамва Дзюнчън, като твърди, че ще му предаде града. Целта е хунну да бъдат обградени от 300 000 войници на династията Хан. Хунну напредват, но се усъмняват и след като залавят войник на Хан, разбират за засадата и шанюй Дзюнчън успява да се оттегли с войските си. Ванг Ху не успява да организира преследване и двете страни се отдръпват без жертви.

129 г. пр. Хр. 40-хилядна войска на Хан под командването на Вей Цин, Гонсун Хъ и Ли Гуанг се сражава с хунну.

127 г. пр. Хр. Генерал Вей Цин завладява платото Ордос.

126 г. пр. Хр. Умира Дзюнчън и брат му Иджъсие (伊稚那) го наследява като шанюй. Многохилядна армия на хунну напада територията на Хан.

124–123 г. пр. Хр. Сили на царство Хан под командването на Вей Цин атакуват хунну. Първоначално Вей Цин има успехи, но по-късно през годината хунну успяват да организират военна съпротива. Все пак, благодарение на военната кампания на Хан хунну преместват столицата си и се оттеглят в далечните северни райони на пустинята Гоби.

122 г. пр. Хр. Хунну нападат префектура Шангу.

121 г. пр. Хр. Сили на Хан под командването на генералите Хуо Цюбин, Жао Поню, Чжан Цян и Ли Гуанг атакуват хунну. В битката при Хекси китайските сили нанасят сериозно поражение на хунну. Император Уди решава да установи контрол над коридора Хекси, прогонвайки силите на хунну. Леката кавалерия на китайците покорява пет княжества на хунну и отнема района на планините Янжи и Циляншан от хунну.

През пролетта на 121 г. пр. Хр. Хуо тръгва от Лонгши и навлиза в територията на вождата Хюту отвъд планините Янджи. Около 18 000 конници на хунну са убити или пленени.

През лятото на същата година Хуо напредва през пустинята Аншан, за да завладее района на планините Циляншан. В битката там близо 30 000 хунну войни на вождата Хунйе са убити, а близо 2800 са пленени. Вождовете Хюту и Хунйе решават да се предадат на силите на Хан и пълководеца Хуо, но Хюту променя решението си и бяга заедно с войската си. Генерал Хуо Цюбин и вождът Хунйе го преследват и Хюту е убит заедно с 8000 от войните си. В крайна сметка цар Хунйе и 40 000 войни на хунну се предават, като племената на двамата вождове се подчиняват на империята Хан. След серията победи Хан покорява територия от коридора Хекси до Лобнор, отрязвайки достъпа на хунну до съюзниците им цян.

119 г. пр. Хр. Битката при Мобей. Два отделни експедиционни корпуса под командването на Вей Цин и Хуо Цюбин тръгват срещу хунну. Двата корпуса достигат планините Хангай и шанюй е принуден да се оттегли на север от пустинята Гоби. Силите на Хан се състоят общо от 100 000 кавалеристи, 140 000 коня и няколко хиляди пехотинци. Те напредват през пустинята, преследвайки основните сили на хунну. Кампанията е огромен успех на

империята срещу хунну, които са отблъснати отвъд пустинята Гоби. Жертвите от страна на хунну варират между 80 000 и 90 000, а жертвите от страна на Хан са между 20 000 и 30 000 войници. Имперските сили губят общо около 100 000 коня.

116 г. пр. Хр. Хунну нападат провинция Лиангджоу.

114 г. пр. Хр. Умира Иджъсие, който е наследен от сина си Уей (烏維).

111 г. пр. Хр. Сили на Хан под командването на Гонсун Хъ и Жао Поню настъпват срещу хунну, но до сражение не се стига.

110 г. пр. Хр. Император Уди лично предвожда войските на Хан (180 000) срещу хунну, но техният шанюй решава да отстъпи.

108 г. пр. Хр. Генерал Жао Поню (趙破奴) е изпратен да завладее Джъши (платото Турфан).

105 г. пр. Хр. Умира Уей, наследен от сина си шанюй Ушълу (烏維).

103 г. пр. Хр. Войска на Хан (20 000) под командването на Жао Поню нападат хунну, но са разбити.

102 г. пр. Хр. Ушълу умира и е наследен от чичо си Сюлиху

(响犁湖). Хунну нападат градовете Дзюцюан и Джание, но са отблъснати.

101 г. пр. Хр. Сюлиху умира и е наследен от брат си Циедихоу (且鞮侯).

100 г. пр. Хр. Император Уди изпраща за преговори с шанюй Циедихоу делегация начело с дипломата Су Ву (苏武), който е пленен и прекарва 19 години при хунну.

99 г. пр. Хр. Битката при Тянь Шан (天山之战). Пълководецът Ли Гуанли води 30-хилядна кавалерия в атака срещу хунну. Атаката е успешна, като загубите на хунну възлизат на над 10 000 войни. Докато се изтегля обаче, армията на Ли е обкръжена от сили на противника и много войници умират от глад. В крайна сметка част от китайската армия успява да избяга, но близо 60 на 100 от войниците губят живота си. Генерал Ли Лин, който предвожда 5000 конници, също е нападнат от хунну. Ли Лин се предава.

97 г. пр. Хр. Сили на Хан под командването на Ли Гуанли нападат хунну без да постигнат резултат.

96 г. пр. Хр. Умира шанюй Циедихоу, който е наследен от сина си Хулугу (狐鹿姑).

90 г. пр. Хр. 79 000-на армия на Хан под предводителството на Ли Гуанли е разбита от хунну, но друга имперска армия под ръководството на генерал Шан Кичен успява да ги отблъсне.

85 г. пр. Хр. Умира Хулугу, наследен от сина си Хуенди (壹衍鞮).

78 г. пр. Хр. Народът ухуан (乌桓) плячкосва гробниците на хунну.

71 г. пр. Хр. Съюз между империята Хан, усуните, динлините и ухуан побеждава хунну. Усуните атакуват от запад, динлините от север, а ухуан от изток. Армиите на Хан настъпват от юг в пет колони. Според „Ханшу“ („Книга на Хан“, 漢書) това събитие бележи началото на залеза на хунну и разпадането на тяхната конфедерация от етноси.

68 г. пр. Хр. Хуенди умира и е наследен от брат си Сюлю Цуенцю (虛閭權渠). По време на управлението на Сюлю Цуенцю конфликтът с империята Хан продължава, но липсват мащабни преки сблъсъци.

67 г. пр. Хр. Битката за Гушъ. Сражението е между войските на Хан и хунну за контрол над етноса гушъ в Турфанската падина. Армиите на Хан са ръководени от генерал Женг Джъ. Кралят на гушъ Вугуи се предава на Женг Джъ, след като той ги напада от Таримската котловина и обсажда град Джаохъ, столица на Гушъ. Хунну идват на помощ на гушъ, но се оттеглят когато Женг Джъ и Съма Ци ги атакуват. Женг Джъ оставя 20 войници и един генерал да защитават краля на гушъ, но страхувайки се от завръщането на хунну, генералът избягва при усуните. Хунну поставят Дуомо за крал на гушъ и преместват населението източно от Джаохъ. По-късно Женг Джъ изпраща 300 войника да завладеят града.

60 г. пр. Хр. Умира Сюлю Цуенцю, наследен от Уойен Цюди (握衍胸鞮), представител на висшите благородници. Уойен Цюди е наследник на Маодун. След като идва на власт Уойен Цюди екзекутира много от приближените на предишния шанюй и прави опит да сключи мир с империята Хан. Той влиза в конфликт с някои от влиятелните родове на хунну и те се обявяват за предаване на властта на Дзихоу Цуенцю, син на Сюлю Цуенцю.

Кон, сребро, плато Ордос, IV–I в. пр. Хр.

58 г. пр. Хр. Войските на Уойен Цюди са разгромени от бунтовниците и той се самоубива, а Дзихоу Цуенцю става шанюй под името Хухансие (呼韓邪). През управлението на Хухансие държавата на хунну е обхваната от

продължителна и интензивна гражданска война. В началото няколко висши сановници се обявяват за шанюи и са подчинени със значителни усилия.

55 г. пр. Хр. Джъджъ (鄯支), брат на Хухансие също се обявява за шанюи и постепенно установява контрол над по-голямата част от страната.

52 г. пр. Хр. Хухансие е принуден да се изтегли към границите на империята Хан и да се признае за нейн васал. Джъджъ води успешни военни действия срещу динлините и успява да възстанови контрола на хунну над динлините и енисейските киргизи.

Опасявайки се от съвместните военни действия на Хухансие и Хан, Джъджъ се изтегля на запад в земите на държавата Кандзю в района на Аралско море. Първоначално той сключва съюз с тях, но впоследствие влиза в конфликт с част от предводителите им. Той изглежда крепост на бреговете на река Или или река Талас.

48 г. пр. Хр. Хухансие се премества отново на север, давайки началото на епохата на западните и източните хунну.

36 г. пр. Хр. Вицегубернаторът на Западните региони Чън Тан твърди, че Джъджъ възнамерява да изгради велика империя и предлага превантивно нападение. Губернаторът Ган Яншоу се противопоставя, но след това заболява тежко и докато той е недееспособен, Чън Тан издава указ от негово име и мобилизира армията. Ган Яншоу е принуден да се подчини. Всичко това е направено без знанието на императора. Армия от 40 000 войски на Хан и ху (под ху 胡 в случая се разбират „некитайски войски“) е събрана и напредва от двете страни на Таримската котловина. Двете части на армията се обединяват при Кашгар и се придвижват през територията на Кандзю, достигайки до западния бряг на езерото Балхаш. В този момент един отряд от няколко хиляди конници на Кандзю, който се завръща от нападения над усуните, напада ариергарда на китайската армия и се оттегля с плячка от голямо количество храна и оръжие. Чън Тан изпраща войски, съставени от ху, които разбиват кавалерията на Кандзю, убивайки 460 техни войници и освобождавайки 470 пленници усуните.

Китайците се разполагат на лагер на около 30 ли (едно ли се равнява на около 500 м) от крепостта на Джъджъ и двете страни си разменят доста лицемерни съобщения. След това китайците се преместват на около 3 ли от крепостта и изграждат свои укрепления. Хунну изпращат няколкостотин конници и пехотинци, които обаче са отблъснати. Китайците контраатакуват, като успяват да подпалят част от стената на крепостта. Същата нощ няколкостотин конници на хунну се опитват да избягат, но биват избити. Самият Джъджъ също обмисля бягство, но се отказва. Той е улучен в лицето със стрела.

Малко след полунощ външните стени биват съборени и хунну се оттеглят във вътрешното укрепление. То също е превзето и хунну се отбраняват в двореца на шанюи. След като дворецът е подпален от всички страни, Джъджъ загива. Общо 1518 хунну войни загиват, включително Джъджъ и съпругите му, 145 биват пленени и над 1000 се предават. На следващата пролет Ган Яншоу и Чън Тан донасят в Сиан (Чанган) отрязаната глава на Джъджъ, която

е поставена на греадските стени за десет дни, след което е погребана. Джъджъ е единственият шанюй на хунну убит от китайците.

31 г. пр. Хр. Умира Хухансие, наследен от сина си Фуджулей (復株累), който управлява като васал на китайската империя. През 25 г. пр. Хр. Той се явява пред императора.

20 г. пр. Хр. Умира Фуджулей, наследен от брат си Соусие (搜諧). Соусие продължава политиката на предшествениците си и управлява като васал на империята Хан.

12 г. пр. Хр. Умира Соусие и е наследен от брат си Дзюя (車牙). Дзюя продължава политиката на васалитет.

8 г. пр. Хр. Дзюя умира и е наследен от брат Уджулю (烏珠留). Първоначално Уджулю продължава политиката на брат си и управлява като васал на империята Хан, но постепенно китайците започват да предявяват все по-големи претенции, включително и за териториални отстъпки.

При управлението на регента Уан Ман (王莽) напрежението между двете държавни формации се засилва. През 9 г. Уан Ман се обявява за император на дианстията Син и отнема васалния статут на Уджулю. Уан Ман започва да се отнася към него като към китайски чиновник. Малко по-късно той се опитва да го отстрани от трона и да раздели земите на хунну между 15 отделни шанюя, между които Ксяо и Шун, което предизвиква война. Хуландзъ, брат на царя на гушъ избягва при хуну, както и четирима висши чиновници на Хан. В 10 и следващата 11 г. войски на хунну опустошават крайграничните области на Хан. Уан Ман концентрира значителна армия в тези области, но не успява да спре нападенията над префектурите Юнджон и Янмън.

13 г. Умира Уджулю, наследен от Улей (烏累). Личното име на Улей е Сиен и той изглежда принадлежи към владетелския род на хунну. Около 11 г. Улей отива в империята Син, където Уан Ман го провъзгласява за шанюй на мястото на Уджулю. Улей е изпратен на север, за да завземе властта, но се предава на Уджулю и получава от него нисша длъжност. След смъртта на Уджулю прокитайската партия поставя на трона Улей, който първоначално ограничава военните действия срещу Син. През 15 г. Улей научава, че синовете му, останали като заложници при Уан Ман са убити и войната е подновена. Войски на хунну отново опустошават крайграничните области, а голяма част от княжествата в Таримския басейн отхвърлят китайската власт, като разчитат на хунну за подкрепа.

18 г. Умира Улей, наследен от брат си Худуаршъ Даогао (呼都而尸道皋). се възползва от гражданската война в Китай и подкрепя противниците на Уан Ман. По-късно той подкрепя и Въстанието на червените вежди, насочено срещу политиката на Уан Ман и заменилия го представител на династията Хан Гъншъ. След разгрома на въстанието Худуаршъ Даогао издига свой претендент за престола на империята, Лу Фан, който намира подкрепа в Китай и воюва срещу официалните имперски сили с променлив успех. Хунну установяват траен контрол върху северните региони на империята, а техни военни сили започват да проникват и във вътрешността на Китай.

Кон, злато, Северозападен Китай, II–I в. пр. Хр.

46 г. Худуаршъ Даогао умира и на престола се възкачва синът му Уда Дихоу (烏達鞮侯). Уда Дихоу умира по-късно през същата година. Наследява го брат му Пуну (蒲奴). По това време земите на хунну страдат от жестока суша, както и от нападения на ухуан. Неговият чичо Хайлуошъ (醯落尸) предлага да посредничи между хунну и империята с цел да получи помощ от Хан. Когато висшите военачалници на Пуну разбират за това, те препоръчват Хайлуошъ да бъде арестуван и екзекутиран. Хайлуошъ бива предупреден за този съвет и събира 50 000 войници, за да нападне военачалниците. По-късно той се премества в района на Ордос.

48/49 г. През зимата Хайлуошъ сключва съюз със Хан и се провъзгласява за шанюй под името Би. През 49 г. Би изпраща брат си Мо да нападне Пуну. Мо успява да залови по-малкия брат на Пуну Аоджиан и се завъща с 10 000 пленници и хиляди глави добитък. Двама от висшите сановници на Пуну преминават на страната на Би. Пуну е принуден да премести щаб квартирата си на север от пустинята Гоби. Аоджиан успява да избяга от Би, но се провъзгласява за самостоятелен шанюй. Пуну го побеждава след няколко месеца.

51 г. Пуну изпраща делегация, за да преговаря с Хан в префектурата Вувей, но посланиците са отпратени.

52 г. и 55 г. Пуну изпраща нови пратеници при Хан, но отново напразно. По същото време той подчинява Западните региони и ги принуждава да му плащат данък.

62 г. Северните хунну извършват мащабно нападение над териториите на Хан, но са отблъснати.

63 г. Хунну овладяват Западните региони и започват нападения над Хан.

73 г. Битката при Ивулу. Генералът на Хан Доу Гу разгромява хунну и възстановява протектората на Западните региони.

75 г. Хунну нападат гушъ и китайският губернаторът на Западните региони Чън Му е убит от местното население.

83 г. Умира шанюй Пуну, който е наследен от своя роднина Юлю (優留).

84 г. Юлю се опитва да установи търговски отношения с управителя на префектурата Вувей, но пратениците му са ограбени и отвлечени от южните хунну.

85 г. Юлю заплашва да поднови нападенията над териториите на Хан. Като знак на помирение империята нарежда на южните хунну да освободи срещу откуп пленниците, взети от Севера.

87 г. Сиенбей атакуват хунну и убиват Юлю.

89 г. През юни империята Хан настъпва в три колони срещу северните хунну, като имперските армии включват и съюзниците им от южните хунну. Силите под командването на генерал Доу Сиен напредват към северните хунну в района на планините Алтай. Голям отряд се насочва на северозапад и в голямо сражение при Алтайските планини те разгромяват войските на Северния шанюй (北單于, наследник на Юлю) и ги преследват в западна посока. Загиват 13 000 войници на хунну, а 200 000 от 81 племена се предават в плен. Доу Сиен се насочва с основната част от армията си на север от планината Хангай и западно от днешния град Хархорин. Там той нарежда да се издълбае надписа от Янран, съставен от историка Бан Гу и открит от монголски и китайски учени през 2017 г. С този надпис той ознаменува своята победа.

След успешната кампания държавата на хунну е почти унищожена. Северният шанюй иска да преговаря за мир.

90 г. Шанюй Тунтухе (屯屠何) от южните хунну обаче е нетърпелив да унищожи напълно северния си съперник и Доу Сиен отново атакува, като заграбва съкровищницата и печата на северния шанюй и неговите жени и дъщери.

91 г. През февруари Доу Сиен започва финалната инвазия срещу хунну, водена от генералите Жън Куей и Жен Шан (任尚). Те напредват от езерото Гашуннур и разгромяват северните хунну, пленяват майката на техния шанюй, убиват 5000 негови войници и го отблъсват на запад от Алтайските планини. Повече нищо не се чува за него. Останалите хунну, обитаващи Джунгария и по-специално района на езерото Баркол не са пряко засегнати и част от държавното обединение е възстановено под властта на нов шанюй.

93 г. Убит е последният шанюй на северните хунну. С това съществуването на враждебната държава на хунну на север от Китай приключва.

94 г. В провинция Шънси 200 000 бежанци северни хунну се разбунтуват и избират за шанюй Фенгоу, син на Тунтухе. Те не успяват да победят южните хунну и бягат през река Хуанхъ към района на планините Гурван-Сайхан-Уул.

96 г. 10 000 северни хунну бягат при Хан.

104 г. Фенгоу предлага да стане васал на Хан, но предложението му не е прието официално. Същото се повтаря и на следващата година.

109 г. Бунт на южните хунну.

Конник от хунну, злато, II–I в. пр. Хр., Сасканохур, Таджикистан

118 г. Фенгоу се предава на Хан и неговите последователи са заселени в префектура Ингчуан.

123 г. Кизиджиан от сиенбей разгромява южните хунну в префектура Вухуан.

140 г. Хунну превземат лагера Тигрови зъби в близост до Чанган (Сиан).

188 г. Кланът Ксючуге сваля от власт шанюй на жните хунну Цянцюй (羌渠), но наследниците му не успяват да се задържат на власт и така настъпва края на династията на южните хунну.

189 г. Скитащият се син на Цянцюй Юфуло (於扶羅) търси неуспешно помощ от династията Хан. След като претърпява няколко последователни поражения от пълководеца Цао Цао, Юфуло се премества в района на Пинян близо до р. Фънхъ.

194 г. Умира Юфуло, наследен от брат си Хучуцюан (呼廚泉).

202 г. Хучуцюан е победен от офицера на Цао Цао Чжун Яо (鍾繇) и неговите хунну племена са заселени в префектурата Тайюан.

216 г. Остатъците от хунну в Ордоса са умиротворени от сили на царството Цао Уей.

284 г. 30 000 хунну се предават и са заселени в провинция Шанси.

286 г. 100 000 хунну се предават при град Юнчжоу, провинция Хунан.

290 г. Император Лю Юен (劉淵) е назначен за регионален главнокомандващ на Петте региона на хунну.

Апликация, злато, I в., Ноин Ула, Монголия

304 г. Империя Хан Джао: Лю Юен се обявява за княз на Хан (漢).

307 г. Империя Хан Джао: Шъ Лъ (石勒), военачалник от народа дзие се присъединява към Лю Юен.

308 г. Империя Хан Джао: Лю Юен превзема град Пинян (Линфън) близо до река Фънхъ и се обявява за император.

310 г. Империя Хан Джао: Лю Яо, Шъ Лъ и Уан Ми нападат градовете Луоян, Сюджоу, Юджоу и Янджоу. На 19 август същата година умира Лю Юен, но наследникът му Лю Хъ (劉和) е убит от брат му Лю Цун (劉聰), четвърти син на Лю Юен.

311 г. Империя Хан Джао: Умира принц Съма Юе от династията Дзин и погребалното му шествие е нападнато от Шъ Лъ, който унищожава армията на Дзин. През същата година се случва и т. нар. „Катастрофа от Юнджя“. Лю Яо и Уан Ми разграбват град Луоян и залавят император Хуай-ди от династията Дзин. Пак през 311 г. Лю Яо превзема град Сиан (Чанган), а Уан Ми е убит от Шъ Лъ.

312 г. Империя Хан Джао: Дзин си възвръща Сиан. Шъ Лъ завладява гр. Синтай. Лю Цун владее за кратко гр. Тайюен, но е отблъснат от Лю Цун.

316 г. Империя Хан Джао: Император Мин предава Сиан на Лю Яо.

318 г. Император Мин от Дзин е заловен от Лю Цун в Сиан (Чанган) и екзекутиран. Наследен е от император Юан (晉元帝).

Империя Хан Джао: Лю Цун умира и наследникът му Лю Цан (劉粲) е убит от хунския пълководец Дзин Джун и на свой ред е наследен от Лю Яо.

319 г. Империя Хан Джао: Дзин Джун е убит. През същата година пълководецът Фу Хун от народа ди се присъединява към Хан Джао. Шъ Лъ разгромява войските на Генерал Зу Ти при Сюни и се провъзгласява за княз на Хан Джао.

През **V в.** в Северен Китай съществуват царствата Северна Лян и Северна Уей, свързани с хунну. Особено интересна е държавата Ся, основана от пълководеца от хунски произход Хълиен Бобо (赫連勃勃). Той се обявява за наследник на древната династия Ся (ок. 2070 пр. Хр.–ок. 1600 пр. Хр.). Тези държавни формирания обаче са по-скоро част от китайската държавна традиция, отколкото от традицията на хунну.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

Sima Qian. *Records of the Grand Historian of China*. New York: Columbia University Press, 1961.

Clark, A. E. *Ban Gu's History of Early China*. Amherst: Cambria Press, 2008.

Di Cosmo, Nicola. *Ancient China and Its Enemies. The Rise of Nomadic Power in East Asian History*. Cambridge: University Press, 2003.

De Crespigny, R. *Fire over Luoyang: A History of the Later Han Dynasty 23–220 AD*. Leiden, Boston: Brill, 2017.

БЪЛГАРСКИЯТ КАН КИЙ/САМО/САМБАТ И НЕГОВАТА ДЪРЖАВОТВОРНА И ЦИВИЛИЗАЦИОННА РОЛЯ В ЕВРОПА ПРЕЗ РАННОТО СРЕДНОВЕКОВИЕ

Валентин Йорданов

ВЗноемската ротонда в *Моравия* има стенопис с изображение в цял ръст на българския кан Само/Самбат, брат на кан Кубрат. Владетелят на *Българо-славянската федеративна държава Дулоба*, която през VII век заемала почти цяла *Централна Европа*, е облечен в красиво декорирана царска дреха, наметнат със зелена пелерина, придържа пред себе си копие и подпрян на земята висок до кръста му щит с капковидна форма. На щита на Само е изкован, с цел божествена закрила, свещеният знак на рода Дуло – „цветето на Тангра“ (сн. 1).

Как и защо Само се оказал в *Панония* през 623 г., а в следващите години създал империя, включваща дванадесет славянски племена от групата на венетите?

За да отговорим на този въпрос, трябва да се върнем пет години назад, когато се е случило събитието, причинило такъв причинно-следствен исторически развой.

През 618 г. в стана на аварския каган Баян в *Панония* неочаквано било извършено вероломно убийство на българския кан Албури (605-618 г.). Последвало рязко влошаване на отношенията между управляващите родове на *Патрия Оногурия*, известна още като *Стара Велика България*, и *Аварския каганат*. Българските канове Органа (618-622 г.) и Кубрат (622-668 г.) направили остър завой във външната си политика: те прекратили близо 60-годишния съюз с аварите, насочен срещу *Източната империя*, като подписали договор с *Източната империя*, насочен срещу аварите. /**Бахши Иман**. *Джагфар тарихи /Историята на Джагфар/*. Свитък от булгарски летописи 1680 година. Превод от руски език Васил Колевски. С., ИК „Кама“, 2005, с. 21, 22/.

Патриарх Никифор коментира тези събития:

„По същото това време [622 г. – б. В.Й.] владетелят на уногундурите Куврат, племенник на Орган, възстанал срещу хагана на аварите и

Снимка 1. Стенопис със изображение на Само в цял ръст в Зноемската ротонда в Моравия. На щита на Само е изкован, с цел божествена закрила, свещеният родов знак „цветето на Тангра“ – на Дуло и на висшите представители на българската войнска каста, наричани боили или уруси (т.е. „бикове“).

Цветето тук има седем листенца, колкото са лъчите на Розетата от Плиска.

Въпреки недобрата съхраненост на стенописа, „цветето на Тангра“, изпълнено в жълт цвят, с оранжев кант, се вижда и върху бялата царска дреха на Само, като най-добре личи на китката на вдигнатата му дясна ръка.

подхвърлил на много оскърбления оставените от него хора [контролният аварски гарнизон в българската столица *Батавил* на р. *Днепър*, край дн. гр. *Полтава* – б. В.Й.] и ги прогонил от своята земя [Кубрат променил названието на държавата *Патрия Оногурия* на *Велика България* – б. В.Й.]. Изпратил пратеници при Ираклий и сключил с него мир, който те и двамата спазвали до края на живота си, защото той му изпратил подаръци и го почел със сана патрикий.“

/Никифор, Патриарх Константинополски. Кратка история след царуването на Маврикий. Прев. от средногръцки Веселин Н. Иванов. С., Изд. „Зограф“, 1997, с. 40, 41./

В изпълнение на посочения българо-византийски договор, през пролетта на 623 г., по заповед на канас ювиги Кубрат (622-668 г.), канас Само/Самбат (623-658 г.), начело на армия, съставена от тежка конница на *българи-кутригури* и *урус-алани* (потомци на античните *сармати*), подсигурена от голямо пехотно съединение от племенния съюз на *антите*, предприел поход срещу Аварския каганат в Панония. Там към българския кан се присъединили с бойни отряди князете на поробените от аварите дванадесет славянски племена: *ляхи*, *дулеби* и *мазовшани* (дн. *поляци*), *пруси*, *ободрити*, *руяни*, *поморяни*, *лютичи*, *сорби*, *словенци*, *карантани* (дн. *австрийци*), *хървати* – всичките от групата на западните славяни *венети*. Последвало ускорено военно обучение на местните славяни от Само и неговите офицери, като едновременно е организирана изработка на оръжие и снаряжение за новообучената войска. **/Бахши Иман.** Джагфар тарихи..., с 22/.

В периода 623-628 г., под умелото ръководство на българския кан Само, *българо-славянската коалиция* провела множество победни сражения, които довели до обезкръвяване и силно свиване на *Аварския каганат*. Единствено по милостта на Само, аварската държавица не била довършена, но така или иначе тя престанала да бъде заплаха и не след дълго щяла да изчезне от картата на *Европа*.

Благодарни за спасението им от аварското робство, дванадесетте славянски князе предложили на Само за съпруги първородните си дъщери, които му родили впоследствие 37 наследници. Съвременникът Фредегар (?~659 г.), секретар и летописец на франкския крал Дагоберт I (623-634 г.), отбелязва:

„ ... Те [българите и славяните-венди – б. В.Й.] настъпили против хуните [т.е. аварите – б. В.Й.]. Само, за който говорих, тръгнал с тях и неговата храброст предизвикала възхищението им: удивително много хуни паднали от меча на вендите. Признавайки неговите заслуги, вендите направили Само свой крал и той ги управлявал тридесет и пет години. Под негово ръководство те няколко пъти воювали с хуните; неговото благоразумие и храброст винаги им осигурявало победа. Само имал дванадесет вендски жени, които му родили двадесет и двама сина и петнадесет дъщери...“

/Фредегар. Хроника (Парижкий кодекс), § 48. Перевод Д.Н.Ракова. – В сайта: Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада./

Утвърждаването му като силен и авторитетен владетел в *Централна Европа* дало на кан Само повод да обяви официално през 628 г. създаването на своята *Западно-българска империя Дулоба* – братска и съюзна държава на *Източно-българската империя Стара Велика България* на неговия брат кан Кубрат. Само приел титлата *канас ювиги* = *велик княз*, равна на титлата на неговия брат. Впрочем имената *Само* и *Самбат (Шамбат)* са подчертавали идеята, че той е “самодържец”, “самовластен” владетел на новата самостоятелна и независима държава *Дулоба*.

Ето защо Кубрат нарекъл брат си *Кий* – т.е. “Отцепника” от централната власт. От прякора *Кий* произлиза името на град *Кийе/Киев*, на който кан *Само/Самбат* поставил основите през 622 г., преди да започне споменатия негов поход срещу *аварите*. /**Бахши Иман**. Джагфар тарихи..., с 22/.

В „Повесть временных лет“ също са записани основателите на града *Киев*:

„В тези времена [през VI и VII век – б. В.Й.] поляните живеели отделно и се управлявали от свои родове, защото и преди тези братя, за които ще стане реч по-нататък [т.е. за Рюрик, Синеус и Трувор, които царували през IX век – б. В.Й.], ги е имало поляните, и обитавали те своите места с всички свои родове, и всеки се управлявал самостоятелно. И имало трима братя: един на име Кий, други – Шчек, и трети – Хорив, а тяхната сестра – Либед [в оригиналния текст Лыбедь – б. В.Й.]. Кий седял на планината, където е сега височината Боричев, а Шчек седял на планината, която сега се нарича Шчековица, а Хорив – на трета планина, която била назована на неговото име Хоривица. И построили град в чест на най-големия си брат, и го назовали Киев. Имало около града гора от величествени борове, и ловяли там зверове, а били тези мъже мъдри и разумни, и наричали се те поляни, от тях [са – б. В.Й.] поляните и до днес в Киев.“

/**Повесть временных лет**. В превод на **Д.С.Лихачева**. Уводна част. – В: <http://www.vehi.net/oldrussian/povest.html/>.

Компиляцията „Повесть временных лет“ е съставена през 1113 г. от Нестор, монах в Киево-Печорската лавра. През следващите четири века, по искане на различни руски князе, тя е поправяна, редактирана и цензурирана от верноподани книжовници-монаси, като Силвестър, Лаврентий и др., които са оставили имената си на съответните преписи. Само че оригиналът, произлезлите от него три редакции, както и техните преписи, направени през XII, XIII и XIV век, са изгубени. Най-старите оцелели копия са Лаврентиевския летопис от края на XIV век и Ипатиевския летопис от XV век, също преписвани в следващите векове.

При такова множество от манипулирани редакции и преписи, нормално е да бъдат допуснати неволни или умишлени фактологични грешки.

Според нас основаването на град *Киев* е било осъществено не от трима, а от двама братя – *Хорив* и *Кий-Шчек*, – защото думите *кий* и *шчек/чек*, използвани тук като антропоними-прякори, са синоними и означават едно и също: „отцепник“. Така че, значението на прякора **Чек** е идентично на значението на прякора **Кий**: „Отцепника“ (от българската държава и въобще отцепване, откъсване, отделяне от някаква цялост). За сравнение привеждаме съществителните *чекия/ножче* (за рязане/дялкане); **чек** – лист/бланка от чекова книжка; *чеканка* – монетосечене; както и глаголите *чеканить* – сека, отсичам монети; *чекна, отчекна, разчекна, цепя, отцепя, разцепя, разчепквам* и пр.

Разбира се, ние ще разкрием ревниво пазената от руската историография тайна: кой е основният източник на монаха Нестор при създаването на неговата компилация „Повесть временних лет“, освен допълнителните източници – Йоан Малала, Георги Амартол, руско-византийски договори и др.

Основният източник е българският летописен свод „Джагфар тарихи“ – много по-подробен и точен, много по-обхванен и пълен. Там е казано, че основаването на град Киев се дължи на двама братя – Кубрат и Кий, като вторият е бил познат и под името Шамбат/Самбат:

„...По заповед на Курбат неговият по-малък брат Шамбат през 620 година основал на мястото на аула Аскал в планината Куянтау град Башту... Жителите на града толкова много го обичали, че нарекли крепостта на неговото име – Шамбат, а целия град – с неговото прозвище Кий. Оттогава анчийците [т.е. антите – б. В.Й.] наричали Башту – Кий.“

/Бахши Иман. Джагфар тарихи, с 22/.

Император Константин Багрянородни (913/самостоятелно 945 – 959 г.), съвременник на руските князе Игор (913-945 г.) и Светослав (945/самостоятелно 963 – 972 г.), потвърждава сведенията в българския свод, а именно, че крепостта на град Киев е носела името Самбат: „Всички те прочее [славяните с изработените от тях лодки-еднодръвки – б. В.Й.] слизат по река Днепър и се събират в крепостта Киев, наречен Самватас.“ /Константин Багренородни. За управлението на империята, § 3. – В: ГИБИ, т. V, 1964, с. 199, 200/.

Във връзка с казаното дотук, ще изтъкна едно свое предположение за възникването на етнонима *чехи* и на хоронима *Чехия*. Възможно е те да са епоними, образувани от прозвището *Чек* на българския кан *Самбат/Само*, или чрез съчетаване на коментираните в по-горния абзац две негови прозвища – *Чек* и *Кий*, появили се вследствие на откритата му демонстрация към независимост и по-добър живот. Не само лидерът *Чек/Кий*, но и неговите бойци

българи-кутригури, урус-алани и анти са били считани за отцепници, т.е. *чеки/чехи*, защото са изоставили родината и семействата си на Днепър.

Моята хипотеза намира потвърждение в самото начало на „Chronica Boemorum“ на Козма Пражки (~1045~1125 г.), относно заселването и наименуването на *Чехия*:

„В тези времена страната не била населена от хора; покривали я гори, озвучени от бръмченето на пчели и птичи песни... Горските простори били изпълнени от стада диви животни, а поляните – от конски табуни... Всички потоци, малки и големи, започващи от различни планини, се поглъщат от една голяма река, наречена Лаба, течаща към Северно море. В тези времена страната била недокосната от плуг, тъй като в нея още не бил дошъл човек, който би могъл да прави това [т.е. дотогава там не са живели земеделци – б. В.Й.]...

...Хората разположили своите първи селища около планината Ржип, между две реки, а именно, между Огърже и Вълтава; тук те основали своите първи жилища и с радост започнали да побиват в земята пенатите, които донесли на своите рамене. Тогава главният, зад който останалите вървели като след свой господар, се обърнал към спътниците си с тези думи:

„О приятели, които неведнъж сте носили заедно с мен тежки несгоди сред чужди земи! Спрете и принесете жертви, угодни на вашите пенати! С чудодейна помощ пристигнахме най-сетне в отечеството, предопределено ни от съдбата! Това е именно страната, която аз често ви обещавах: никому неподвластна, пълна със зверове и птици, мед и мляко... Отвсякъде тече много вода, изобилстваща с риба. Тук ще имате всичко и никой няма да ви пречи. Тази прекрасна и голяма страна ще бъде във вашите ръце, затова помислете какво название ще бъде най-подходящо за нея.“

Съпровождащите го, сякаш под въздействието на оракул, му отговорили:

„Нима можем да намерим по-добро или по-подходящо название освен името, което ти бащице носиш; и щом твоето име е Чех, то нека и тази страна бъде наречена Чехия! [к.м. – В.Й.]“

/Козма Пражкий. Чешкая хроника, кн. I, § 2. По изданию: **Козма Пражкий**. Чешкая хроника. Пер. Г.Э.Санчук. М., Изд. АН СССР, 1962. – Електронна версия в сайта: „Средновековные исторические источники Востока и Запада“. Оригиналът е написан на латински език през 1119-1125 г. от Козма Пражки, декан (секретар) на епископа на Пражкия съборен храм „Свети Вит“. Запазени са 15 преписа./

В цитирания текст виждаме легендарния господар *Чех*, т.е. *Чек*, от преданието, което Козма Пражки е записал от „разказите на старците“, опасявайки се то „да не бъде предадено на забвение“. Козма споделя защо се е наложило да ползва „разказите на старците“: „...в началото на тази книга не исках

нищо да измислям, но не намерих хроники, от които да узная кога са станали тези събития...”

Такава хроника обаче е имало и Козма, който е завършил католическото си образование в *Лиеш*, а след това често е пътувал до *Франкското кралство* и *Италия*, може би е знаел за нея. Това е цитираната от нас по-горе хроника на Фредегар, също писана на латински език, само че в нея вождът на славяните носи името *Само*. Козма е пропуснал да направи връзката между имената *Само*, *Чек/Чех* и *Кий*. Ако това бе се случило, началото на неговата хроника щеше да получи документална опора в хрониката на съвременника Фредегар.

В текста Козма обръща внимание, че при заселването на народа на *Чех*, страната около реките *Лаба/Елба* и *Вълтава* е необитаема, „недокосната от плуг“, „никому неподвластна“, горите изобилни с диви животни. За щастие мъжете в конницата на *Само* произлизили от племенния контингент на *българите-кутригури* – земеделски и уседнал народ, чиито градове, заобиколени от ниви, са били разположени от древни времена в плодородните земи на *Кримския полуостров* и по долината на река *Днепър*. В „Чешка хроника“ неслучайно се разказва за Пршемисъл Орач, харесан от принцеса Либуше за нейн съпруг, когото нейни пратеници взели от нивата му по време на оран, за да го отведат при нея в княжеския дворец.

Тук ще се отклоним за миг, за да кажем, че в античността тази земя е наричана *Бохемия*, но в първата третина на VII век, точно по време на разглежданите събития, както разбрахме тя е била преименувана в *Чехия*.

Боемия или *Бохемия*, защото до II век там е живяло келтското племе *боии*, прокудено тогава от германското племе *маркомани* в хода на продължителната и разнопосочна миграция на германските племена в Западна Европа. Част от *боиите* били увлечени с миграционния поток на юг в Италия, но, предполагаме, че основната част се е изместила първо на запад – в провинция Галия, където римляните ги нарекли *пиктони* (*pictones*), а сетне далече на север. Вероятно това е келтското племе *пикти*, което в края на III и началото на IV век се настанило в планинската северна зона на Британските острови, в днешна Шотландия. /**Изабела Хендерсън**. Пиктите. Тайнствените войни на Древна Шотландия. С., Изд. „Литера Прима“, 2010, с. 5-23/.

Двата етнонима – *боии* и *пикти* – са идентични по смисъл и произлизат от древната им традиция да татуират/рисуват телата си вероятно с божествени сцени. Първият термин произлиза от келтската дума *боя* – *боии* = „боядисани“ (тук впрочем проличава близостта на келтския език със старобългарския), а вторият от латинските думи *pictor* – „живописец“, *pictura* – „картина“, *pictus* – „изписан“, „нашарен“.

Продължаваме по хрониката на Козма Пражки. Та, преди народът на *Чек/Чех* или *Само* да започне работа по укреплението и своите домове, предводителите, които са съвместявали жреческата функция на колобри, са издяляли в гората тотемни стълбове на боговете (според нас – на Перун, Велес, Хорс, Троян/Тангра/Триглаус и разбира се на покровителя на войните Святovit),

изнесли ги на рамо на планината *Ржип*, където ги забили. Там ритуално извършили необходимите жертвоприношения. Вместо *тотем* Козма употребява античната дума *пенати*; така в Рим наричали *езическите идоли*.

Смятаме, че коментираната миграция следва да бъде отнесена към 628 г., след разгрома на Аварския каганат, когато *Чек-Кий* или *Само* е трябвало да определи географското местоположение на военно-стратегическия център на новата държава, т.е. на своята *Българо-славянска федерация*, като засели там армията си: *българите-кутригури* – на река Вълтава; *урус-аланите*, наричани по-сетне *лучане* или *жатчане* – около река Огърже, днешните градове Жатец и Хомутов /*Козма Пражкий*. Чешкая хроника, кн. I, § 10/; *моравците* – в Моравия, а *словаците* – в Словакия. Това е ключова зона, както с оглед ефективното управление на дванадесетте големи племена на *венетите*, така и във връзка с противодействието срещу новия регионален съперник – Франкското кралство (сн. 2, 3).

Снимка 2. Територията на *българите-кутригури* и *урус-аланите* на съвременната карта на Чехия.

Снимка 3. Чехия и Моравия през IX век. Последната е обитавана от *словаците* и *моравците*.

Преминаването от режим на война – походи и битки, към режим на усядане в установена територия с постоянни граници е имало следните етапи: първо, построяване на укрепени военни лагери – онгли; второ, разширяване на онглите, поради прииждане на ново население, търсещо закрила; трето, строителство на градове-крепости с феодални замъци, храмове и необходимата инфраструктура.

Съвсем естествено е владетелят Само да е държал единно и компактно българското ударно ядро на широката славянска военна коалиция. В периода 628-658 г., въпреки многото походи и битки, това елитно бойно ядро е имало своя укрепена базова територия, в която с времето е уседнало и създадо семейства и потомство.

На първо място бил построен лагерът на *българите-кутригури*, а сетне в него – и замъкът на кан *Само/Чек/Кий*. Тази укрепена база била поставена срещу главния военен опонент – франките, – а именно в долното течение на Вълтава, където днес се намира чешката столица Прага.

Следователно *лагерът на Централния онгъл*, както и *замъкът на Само*, трябва да се търсят днес именно в *Прага*, квартал *Храдчани* – под крепостта *Пражки храд*, седалището на чешките князе, на укрепеното просторно плато, издигащо се над река *Вълтава*.

На второ и трето място, както споменахме, в историческите области *Словакия* и *Моравия* са били позиционирани военните лагери на пехотата на Само, съставена от съответните две племена *словаци* и *моравци* от племенното обединение на *антите*. Това било продиктувано от традиционната българска военна тактика за „трите онгъла“ – ляво крило, център, дясно крило – разположени на по няколко десетки, дори стотици километра един от друг, с фронт към противника, в случая *Франкската държава*. Имало и четвърти лагер – на *урус-аланите*, преименувани по-късно на *лучане* и *жатчане*, – който е бил поставен като охранително-предупредителен аванпост най-близо до франкската граница – при днешния град *Жатец*.

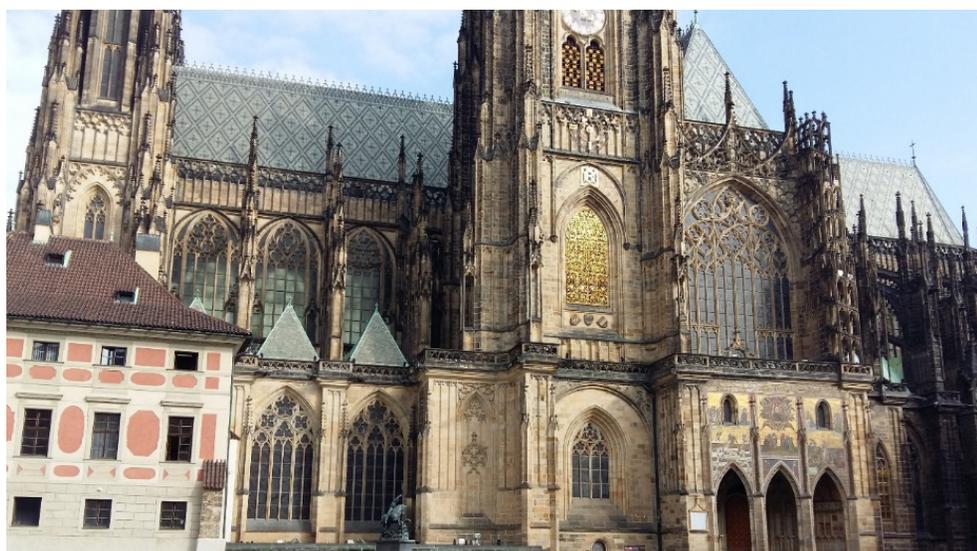
В *Прага*, в крепостта *Пражки храд*, кан Само построил също така и езическия храм на своя боен покровител – победоносният бог-конник *Святовит* („Витяз на светлината“). Несъмнено това е Дионис/Бакхус/Хорос в неговата войнска ипостаз на *Тракийския конник/Херос*, българския *Хурса*, славянския *Хорс*, почитан на цялата територия от *Балканите* до *Кавказ* и на север – до *Северно* и *Балтийско море*.

Разбира се, точно три века по-късно, когато *Ватиканът* започнал насилствено да налага християнството над местните славяни, а немските крале – езика и властта си, езическият храм на бог *Святовит* е бил съборен и прекоен в християнска църква, която, за да бъде по-лесно възприета заедно с новата вяра, трябвало да носи същото или поне подобно име. Това „цивилизаторско“ дело извършил през 925-929 г. тогавашният херцог на *Бохемия* Вацлав I Свети (921-929 г.), от рода *Пршемисловци*.

Поради липсата на достоверни исторически сведения, наложило се на католическите служители в Регенсбург – абат Туто и епископ Михаил – да използват несигурни църковни предания, където открили така необходимото им име *Свети Вит*. Именно по техен съвет Вацлав I възприел тази трансформация на главния храм в Прага, за да направи християнството по-приемливо за неговите поданици-езичници /**пак там**, кн. I, § 17, 18, 19/.

Всъщност *Свети Вит* било едно дете от *Сицилия*, което при гоненията на император Диоклециан (284-305 г.) срещу християните, попаднало сред мъчениците, хвърлени на гладните лъвове на арената.

Много по-късно, едва в 1344 г. започнал строежът на съвременната катедрала *Свети Вит*, седалище на архиепископа на град *Прага* (сн. **4А**, **4Б**).

Снимка 4 А. Катедралата „Свети Вит“ в Пражки храм, изглед от юг. Фото Валентин Йорданов.

Снимка 4 Б. Катедралата „Свети Вит“ в Пражки храм, изглед от запад. Фото Валентина Маринова-Йорданова.

Следователно, днешните чехи се явяват потомци на споменатите *българи-кутригури* и *урус-алани*, а днешните *словаци* и *моравци* – на едноименните *антски племена*. Мобилизацията на посочените военно-племенни контингенти е била извършена в региона около р. *Днелър* в края на 622 г. и началото на 623 г. за осигуряване на българския военен поход срещу *аварите*, в изпълнение на българо-византийския договор, сключен между канове-те Кубрат и Самбат/Само от една страна и император Ираклий от друга.

Важно е да се каже, че с успешните си действия по ликвидирането на *Аварския каганат*, Кубрат и Само се превърнали в спасители на *Византия*, за което император Ираклий (610-641 г.) удостоил и двамата с титлата патриций и богати дарове. Този факт е познат на съвременните историци що се отнася до Кубрат, но не и за Само, за когото по този повод има косвени данни само в "Повест временних лет". **/Повестъ временных лет.** Перевод Д.Лихачева по Лаврентьевскому списку. – В: <http://www.vehi.net/oldrussian/povest/>.

Патрицианската титла на Само ще се докаже, ако някога бъде открито неговото погребение, така както бе открито това на Кубрат – през 1912 г. край с. Малая Перешчепина, близо до гр. Полтава, Източна Украйна. **/Залеская, В.Н. и др.** Съкровище на хан Кубрат. Култура на българи, хазари, славяни. Издание на: Комитета за култура на НР България, Националния исторически музей, Министерството на културата на СССР, Държавния ермитаж – Ленинград. С., 1989. 97 с. + каталог на артефактите 59 с./

От 628 до 658 г. кан Само е водил борба за територии с франкските крале Дагоберт и Сигиберт, от клана Меровинги, успявайки да присъедини към своята империя княжествата *Тюрингия* и *Бавария*. Тези събития са описани на латински език от споменатия кралски франкски летописец и съвременник Фредегар Схоластик (?-659 г.).

Преди да приведем текста на Фредегар, предоставяме съпътстваща информация, необходима за неговото разбиране. Франкският крал Лотар II (597-629 г.) от рода Меровинги, чийто двор пребивавал в Париж (Нейстрия), провъзгласил през 623 г. сина си Дагоберт (623-634 г.) за съуправител и го направил крал на Австразия, оставяйки за себе си Нейстрия и Бургундия. На свой ред в края на своето управление Дагоберт поставил на трона сина си Сигеберт III (634-656 г.), който също се наложило да продължи борбата с неизтощимия кан Само до самия край на своето царуване.

Австразия е обхващала североизточните дялове от кралството на Меро-вингите, а именно днешните Източна Франция, Белгия, Холандия, Люксембург и Западна Германия. По различно време столици на Австразия са били градовете Мец, Реймс, Трир и Кьолн.

Делата, които кан Само извършил в Централна Европа между 623-658 г., заслужават особено внимание, най-малко защото цели два века след могъщия Атила българският кан Само успял да възстанови западната половина от старата Хуно-българска империя на своя прапрадядо Атила. При това политиката на Само явно е постигнала дълготраен ефект, щом век и половина след неговото (на Само) управление, владетелят на Франкското кралство

Карл Велики (768-814 г.) отправил специална молба към българския кан Крум (803-814 г.) да не разрешава на моравците да продават на франките солта, добивана в Трансилвания. Това е така, защото по времето на Крум западните славяни, също както при кан Само, са били поданици на България, която е имала обща граница с Франкия.

За да онагледим респекта от страна на франките към българския кан Само, привеждаме по-обширни цитати от твърде любопитната „Хроника“ на спомнатия негов съвременник Фредегар (?-659 г.):

„48. На четиридесетата година от управлението на Лотар [623/624 г. – Фредегар има предвид от рождението на Лотар II в 584 г. – б. В.Й.] някакъв човек на име Само, франк, родом от Санс, заедно с други търговци, отишъл при славяните, известни като венди. Славяните вече били вдигнали въстание срещу аварите, наричани също хуни и против техния господар – кагана. Вендите били дълго време поданици на хуните [т.е. аварите – б. В.Й.], които ги използвали като *befulci* [авангард – б. В.Й.]. По време на битки с други народи, хуните стояли в строй до лагера, готови за бой, докато вендите се сражавали. Ако вендите побеждавали, то хуните се хвърляли напред за плячката, но ако вендите търпели поражение, то хуните ги връщали и заставяли отново да влязат в битката...

/Фредегар. Хроника (Парижкият кодекс), § 48. Перевод Д. Н. Ракова. – **В сайта:** Восточная литература. Средновековные исторические источники Востока и Запада./

Очевидно е, че прокараната от Фредегар неистина относно франкския произход на Само имала за цел да омаловажи победите на миролюбивите славяни над войнствените и горделиви франки, тъй като тези победи болезнено подбивали самочувствието на франкските крале! Съвсем по друг начин изглеждало ако франк е обучил и повел робките славяни срещу собствените си сънародници франки и ги е подлагал на позорен разгром цели тридесет и пет години!

За щастие има източници, в които тази лъжа на Фредегар е изобличена. Така например в баварския текст *Conversio Vagoariorum et Carantanorum*, т.е. „Обръщането [във вярата] на баварите и карантаните“, кралят на карантаните Само е представен като славянин. **/Conversio...**, MG, SS, T. XI, p. 7/.

А Рутберт Залцбургски е записал следното в своите анали: „655 г. Крал Дагоберт отправил войска в Каринтия срещу Само Славянина, който убил неговите търговци.“ /Анали на **Свети Рутберт Залцбургски**. Година 655. – **В сайта:** Восточная литература. Средновековные исторические источники Востока и Запада./

Другата манипулация на Фредегар се крие в представянето на кан Само като търговец, а не аристократ, какъвто той е бил. Нашият коментар в този случай е категоричен: по онова време е било абсолютно невъзможно човек

без благороден произход, например търговец, да бъде избран за крал от който и да е народ, та дори и от славяните!

Продължаваме по Фредегар:

„68. В тази година [630 г. – б. В.Й.] славяните (или вендите, както те наричат себе си) убили и ограбили в кралството на Само голям брой франкски търговци, и така започнала враждата между Дагоберт и Само, кралят на славяните... Кралят [Дагоберт – б. В.Й.] заповядал да съберат тайно войската от цялото кралство Австразия за поход против Само и вендите... Австразийците на Дагоберт, обсаждащи крепостта Вогастисбург, в която се укрили множество най-решителни венди, били [обаче – б. В.Й.] съкрушени в тридневна битка. И затова те се върнали по домовете си, оставяйки по време на своето бягство всички палатки и снаряжение. След това вендите извършили много грабителски набези в Тюрингия и околните земи в кралството на франките. Покрай това, Дерван, херцогът на сорбите, народ със славянски произход, дълго време подчиняващ се на франките, преминал под властта на Само заедно със всички свои хора...“

„74. На десетата година от своето управление (631 г.) Дагоберт научил, че армия венди е нахлула в Тюрингия. Той събрал войската в Австразия, сам я възглавил в град Мец, пресякъл Ардените и пристигнал в Майнц, готвейки се да премине Рейн. Съпровождали го корпуси отборни войни от Нейстрия и Бургундия под началството на техните херцози и графове. Саксите изпратили вестители при Дагоберт, молейки да ги освободи от данъка, който те плащали на неговата казна, и те му обещали усърдно и храбро да преграждат пътя на вендите и да защитават [своя – б. В.Й.] участък от франкската граница...“

„75. На единадесетата година от управлението на Дагоберт [632 г. – б. В.Й.] вендите, по заповед на Само, извършили обширни набези, често пресичали границата и опустошавали франкското кралство, разтичайки се по цялата Тюрингия и по другите земи. Дагоберт пристигнал в град Мец и там, по съвета на своите епископи и нобили, и със съгласието на всички видни хора от кралството си, поставил своя син Сигиберт на трона на Австразия и му позволил да направи Мец своя столица. За управители на двореца и кралството били избрани епископ Хуниберт Кьолнски и херцог Адалгизел. Давайки на своя син достатъчна хазна, той го снабдил с всичко необходимо за неговия ранг и потвърдил даренията си с отделни хартии. След това, казват, че австразийците храбро защитавали от вендите своите граници и франкското кралство...“

/Фредегар. Хроника (Парижки кодекс), § 68, 74, 75. Перевод Д. Н. Ракова. – **В сайта:** Восточная литература. Средневековые исторические источники Востока и Запада./

Що се отнася до продължителността на царуването на кан Само, в първия цитиран от нас параграф (§ 48) Фредегар твърди, че той управлявал вендите от 623 г. насетне, в продължение на тридесет и пет години, следователно е починал в 658 г. Според българския свод, след тридесет и три години отсъствие (от 623 г.) Само се завърнал в Киев и починал там през 656 г. /**Бахши Иман**. Джамфар тарихи..., с. 22/. Видно е, че и по този въпрос двата източника приблизително съвпадат.

По-големият брат Курбат надживял Самбат/Само с десет години и починал през 668 г. – в края на управлението на император Константин II (661-668 г.). След смъртта на българския кан империята Стара Велика България, ведно с поданиците ѝ, била разделена между трима от синовете му: Бат-Баян, Котраг и Аспарух, а другите двама – Кубер и Алцек – мигрирали с племената си съответно в Македония и Италия. /**Теофан Изповедник**. Хроника. Превод на В. Бешевлиев. – В: Христоматия по история на България. Т. I. Ранно средновековие. С., 1978, с. 84, 85; **Никифор, Патриарх Константинополски**. Кратка история след царуването на Маврикий..., с. 49, 50/.

Гаврил Кръстевич, след като изследва изчерпателно и съпоставя всички гръцки източници по този въпрос, също стига до мнението, че смъртта на Курбат следва да бъде отнесена именно към 668 г. /**Г. Кръстевич**. Българска история. Т. II (485-668 г.). Ръкопис, завършен преди 1865. Първо издание 2019. Превод на съвр. български език Николай Иванов Колев. С., Изд. „ГУТА-Н“, 2019, с. 248, 249/.

Към края на нашето изследване е необходимо да отбележим странните съвпадения между имената на легендарните личности-отци/майки (родоначалници на народи и държави) в руския летопис „Повестъ временних лет“ и в чешкия летопис „Chronica Boemorum“, които впрочем са писани по едно и също време: първият – в 1113 г., а вторият – през 1119-1125 г.

„Повестъ временних лет“ /Увод/	„Chronica Boemorum“ /§ 2-6/
Основоположници на Киевска Рус	Основоположници на Чехия
Кий	
Шчек (Чек)	Чех
Хорив	Крок
Лыбедь	Либуше

Припомняме, че според нашия анализ, направен по-горе относно антропонимите Чек и Кий в „Повестъ временних лет“, същите се отнасят за една личност: Чек-Кий, Самбат или Само – брата на Кубрат. Следователно, освен доказаната от нас идентичност на първата личност в двата текста,

предполагаме че е възможна идентичност и на втората и третата личности в хронологията. Макар в първия летопис Лыбедь да е представена като сестра на Кий-Чек и Хорив, а във втория – Либуше е дъщеря на Крок, който според нас е идентичен с Хорив, т.е. Кубрат.

Освен това и в двата летописа след легендарните родоначалници се забелязва отчетлива празнина – няма епически герои и извършени от тях дела, прескача се един „тъмен период“ от около 200 години и едва след него продължава разказът за реално случили се исторически събития. Тази наша констатация се подкрепя от липсата в „Chronica Voemogum“ на повествование за князете-наследници на Либуше и Пршемисъл Орач. Вместо това Козма Пражки се впуска в лирични отклонения и морални поучения и чак в § 9 изброява седем измислени имена: Незамисъл, Мнат, Воен, Внислав, Крже-сомисъл, Неклан, Хостивит. Повечето изследователи на „Чешката хроника“ забелязват, че посочените княжески имена всъщност представляват славянска версия на седмичните дни и аналогичните им антични езически божества-планети, съответно от неделя до събота.

Исторически точните данни в хрониката на Козма, както той сам признава, започват в § 10 с първия покръстен княз Борживой (~870/872~889/894 г.). Във второто предисловие на своя труд той казва, че проблемът се дължи на липсата на царски летописи за периода VII-IX век. Уверено можем да предположим, че старите книги вероятно са били изгорени от католическите немски свещеници, при постоянната им намеса в чешките дела и по-конкретно при разрушаването на езическия храм на победоносния конник Святovit и построяването на неговото място от княз Вацлав I през 925-929 г. на християнския храм „Свети Вит“, посветен на едноименния мъченик. Може би убийството на същия Вацлав от брат му Болеслав /§ 17-19/ е било извършено по верски причини и също така заради погубването на родовата памет, прилежно съхранявана дотогава в родовите летописи. Така немските духовници, стремящи се да наложат чрез католическата вяра своето етническо и културно влияние над славяните в Централна Европа, постигнали целта си.

Немската военна, верска и културна инвазия в Чехия, Моравия, Далмация и Ободритското княжество е добре засвидетелствана и в други източници: „Фулденските анали“ /за години 844, 845, 846, 848, 849, 851, 855, 856, 857, 858, 863/, „Руанските анали“ /за години 881, 912/, както и в „Аналите на свети Рутберт Залцбургски“ /за години 655, 805, 986, 1004, 1035, 1036, 1040, 1082, 1073, 1076/.

Така например във Фулденските анали е отбелязано подобно събитие през 844 г.:

„Людовик [Людовик II, крал на източните франки от 840 до 876 г. – б. В.Й.] тръгнал на война срещу ободритите [тяхното княжество се намирало в долното течение на р. Лаба/Елба, дн. Северна Германия – б. В.Й.], които замисляли измяна, и ги подчинил. Когато кралят на този народ Гостомисъл загинал, Людовик заповядал тази страна и нейния

народ, които му се подчинили по волята божия, да бъдат предадени под управлението на херцог.“

/Фулденски анали, ч. II, текст за 844 г. – В сайта: Средновековные исторические источники Востока и Запада./

И през 849 г.:

„Бохемците [т.е. чехите – б. В.Й.] вероломно, както при тях е прието, се опитали да настъпят срещу франките. Да подави коварното им настъпление се отправил един от най-приближените на краля херцог на тази област Ернст [маркграф на Нордау, Североизточна Бавария – б. В.Й.], а също голямо число графове и абати с многочислена войска... През деня, когато войската с голям труд водела бой пред укрепленията на врага и по време на сражението от двете страни много [рицари – б. В.Й.], без разлика във званието, се оказали ранени, една стрела се забила в лявото му коляно... Враговете взели надмощие и, непрекъснато убивайки [знатни благородници – б. В.Й.], ги преследвали до самия лагер. Бягащите видели множество загинали, останали да лежат там със своето хубаво въоръжение. Те изпитали ужас и изгубили надежда за избавление...“

/Пак там, ч. II, текст за 849 г./

И още, през 855 г.:

„Крал Людовик навлязъл със своята войска в земята на моравските славяни против разбунтувалия се тогавашен херцог Растица [Ростислав, княз на Великоморавия от 846 до 870 г. – б. В.Й.], само че не постигнал успех. Върнал се обратно без победа, защото неговият противник се намирал под защитата на много здрави укрепления, поради което войската на краля при тежка битка би могла да понесе сериозни загуби...“

/Пак там, ч. II, текст за 855 г./

Констатацията за „бяло петно“ относно периода VII-IX век може да се направи обаче и за другия извор, явяващ се основен за руската история – „Повестъ временних лет“. Там, след мимолетното споменаване в увода на легендарните родоначалници Кий, Шчек, Хорив и сестра им Лыбедь, по подобен начин следва информационен вакуум за период от около 200 години (вж. цитатите по-горе). Конкретното историческо повествование започва от 862 г., когато властта в т. нар. Черна България (това държавно име не е посочено в текста) е узурпирана от Рюрик, хазарски васал, който е обявен за родоначалник на руската княжеска династия, сякаш не е имал баща, дядо и не произхожда от древния кански род Дуло.

Всъщност от българския летописен свод „Джагфар тарихи“ разбираме, че зад прозвището Рюрик („Царчето“) се крие българският кан Лачин, който през 862 г. с хазарска подкрепа свалил от трона на Черна (т.е. Западна) България своя по-голям брат Джилки. На свой ред двадесет години по-късно, в 882 г. синът на Джилки – Алмуш/Олмуш, записан в „Повестта“ като Олег Вещий, отстранил от властта хазарското протеже чичо си Лачин/Рюрик и започнал да управлява Черна България като главен регент на малкия му син Угор/Игор, роден от унгарска принцеса. В 895 г. Алмуш бил избран за владетел на Волжка България и се преместил от гр. Киев в гр. Болгар. А в 913 г. другите двама български регенти на Игор се оттеглили и той поел самостоятелно властта в Черна България, преименувана по това време на Киевска Рус, отхвърляйки категорично продължаващите опити за хазарско покровителство /**Бахши Иман**. Джагфар тарихи..., с. 44-45, 48, 57/.

И така, кой е факторът в Русия, който унищожавал старите княжески летописи, а част от тях е цензурирал в своя полза и пропуснал – тези, които са достигнали до нашето време?

Този фактор е *династията Романови*, която завзела царския престол след Иван Грозни, последния представител на *династията Дуло*, а после владяла Руското царство и империя в продължение на 304 години – от 1613 до 1917 г.

Следователно вредният фактор може да бъде не само външен, какъвто е случаят с Чешкото кралство, но и вътрешен, който е повредил историята на Русия. Разбира се този вътрешен фактор е имал своите мотиви, но засега те остават скрити за обществеността, освен предположението, че Романови са имали родова или етническа вражда към династията Дуло и към българите въобще.

Дори днес, повече от век след безславния край на Романови, съвременната политическа класа на Русия продължава да налага Романовата псевдоисторическа хипотеза за Рюрик и славянството, нанасяйки с това огромни вреди на средновековната история на Европа. Подобно поведение имат политическата и научната общност в Западна Европа, които гледат назад във времето не през призмата на историческите извори, а през кривите очила на съвременната конюнктура.

Горко на търсачите на истината, както и на наивниците, зарибявани с лъжата още от училищната скамейка.

Българският канас ювиги, т.е. император, Само е починал през 658 г., в апогея на своето могъщество и слава. Огромната територия на неговата държава, простираща се в посока север – юг от Балтийско до Адриатическо море, и в посока изток – запад от река Днепър до река Лаба/Елба (**снимка-карта 5**), се разпаднала на дванадесет държави, управлявани в следващите векове от

неговите наследници. Това били канствата/княжествата на *чехите, моравците, карантаните* (днешните австрийци), *хорватите, лютичите, сорбите, прусите, поморяните, руяните, ободритите, мазовшаните и ятвягите* (последните две племена са днешните поляци). Този разпад се дължал от една страна на липсата сред наследниците на Само на силна личност, притежаваща неговите лидерски, военни и управленски качества, а от друга – на стремежа на отделните славянски племенни родове към самоуправление.

Все пак империята на Само се запазила номинално в Средна Европа, като единна етно-културна територия под названието *Славия/Склавия*. Освен етническата близост, езика и икономическата общност, тази територия била под духовната власт на обединено жреческо съсловие, което изповядвало култа към Непобедимия конник Святovit, донесен в Европа от кан Само и неговите дружинници. Непобедимият войн на слънцето Святovit, разбира се е аналог и продължение през тази епоха, на Божия син-слънце, почитан от дълбока древност в Азия, Египет, Елада, Тракия, Персия и Рим като сокол и кон/конник – Хорс/Хурса, Хор/Херу/Старият Херакъл, Герос/Гераки, Тракийският херос или Митрас (Mitrás Sol Invictus). В историческата област *Славия* всяко славянско племе е имало свои светилища на висшия езически бог Тангра/Троян/Триглаус/Тригелави и на бога-войн Святovit („Витяз на светлината“), като главният храм на областта се е намирал на остров Рюген, в столицата Аркона на племето *рюгяни/руяни*. /вж. **Валентин Йорданов**. Конят – свещеното животно на траките и българите. – В: списание „Горгони“, кн. 1, 2016, с. 7-26/.

Ако *западните славяни (венети)* бяха запазили империята на Само под формата на конфедерация с централизирано върховно управление, те нямаше в периода IX-XII век да бъдат постепенно асимилирани, понемчени и покатоличени, а Европа несъмнено щеше да има днес един естествен, разнообразен и автентичен национален облик.

ПЕТ-ВЕКОВНАТА ДУХОВНА АВТОНОМИЯ НА ЧЕПИНСКО – СПОМЕН ЗА ТЕРРА БЕСИКА И БЕСИТЕ

Свилен Топчиев

Легенди се носят за средновековната крепост Цепина и за нейния владетел Алексий Слав, сестрин син на цар Калоян. Неслучайно тази част от планината, Северозападните Родопи, започват да се наричат Славиеви гори. За да се помни и да се знае, че тук местните тачат миналото и корените си. Запечатали са в приказките и в песните си своята духовна идентичност. Разказват на деца и внуци за смелостта на цепинци, които в едно по-късно време устоявали с месеци на напъните на османската войска.

След възхода на българската държава през XIII век идва упадъкът през XIV век. Идват латинците, превзели Константинопол, след тях идва нов враг – османците. Началото поставя Осман I Гази (1299 – 1324), който е първият султан от османската династия. Той непрестанно атакува Византия и откъсва земи от нея. Наследен е от своя син Орхан I (1324 – 1362) – вторият османски владетел. От 1326 г. столица на Османската държава е Бурса. Решаващо влияние за Родопите и за България има третият османски владетел – Мурад I (1362 – 28 юни 1389 г. на Косово поле). Потомците му дават прякора Худавендигяр – “Приближеният до Бога”, а съвременниците го помнят като Мурад Гази – воин на вярата, истината и справедливостта. Смята се, че той е архитектът на Османската империя.

През 1362 г. личният учител (лала) на султан Мурад I, Лала Шахин паша, превзема Адрианопол (Одрин). След Бурса Одрин става столица на Османската държава до падането на Константинопол през 1453 г. Две години след Одрин, през 1364 г., Лала Шахин паша превзема Пловдив. Настанява се в Пловдив като първия бейлер бей на Румелия (военен и административен управител на Румелия), която малко по-късно има 124 хиляди квадратни километра територия (малко повече от територията на днешна България). На практика Лала Шахин паша е вторият човек след султан Мурад I.

1. ОСМАНСКОТО НАШЕСТВИЕ В СЕВЕРОЗАПАДНИТЕ РОДОПИ

Укрепил се в Тракия Мурад I непрестанно атакува съседните територии. Неговият граничен командир Гази Дауд паша напада родопските крепости. Ето какво пише краеведът Стефан Захариев: “В единъ часъ растоіаніе къмъ югъ отъ село-то [село *Голямо Белово*] на единъ връхъ въ планина-та наименуванъ Раковица, има пространна крепостъ съ черкова Преображеніе Христово развалена, дето въ завоеваніе-то на тези места като отишълъ Гази Даутъ паша да покорява Българи-ты, те ся събрали от близки-ты села, та ся затворили въ тая крепостъ и ся бранили много время съ оръжие-то си; нъ най-после като видели, че неще можатъ да стоятъ противъ турска-та сила, те ся предали с некои условія и по заповедъ на пашата сами разсипали крепост-та и черкова-та”¹ Вероятната година за превземането на крепостта Раковица е 1372. Условіята, които поставили беловци, според проф. Иван Батклиев са били: да не се посяга на имуществото им и да не ги прогонват от родните места. Пашата приема и като награда за него получил околните села като вакъфски имот на негово име: “Войни-ты на Даутъ паша, като покорили българи-ты въ Раковица, нападнали на Спасовскійтъ Мънастиръ, та го опленили, исклали 30 души от калугери-ты, а други-ты предварили та бегали въ Цепина, дето Българи-ты още ся държали, На този мънастиръ са били подвластни цепинските села Белюво и Загорово [*днешният град Септември*], на които приходити отъ десятъкътъ подиръ завоеваніето посветили на царска-та Архива (тефтерхане) въ цариградъ съ име Гази-Даутъ-паша-вакуфу”².

Това е времето на цар Иван Шишман (1371-1395 г.), когато в битката при Черномен (26 септември 1371 г.) Вълкашин и Углеша претърпяват разгром от османските войски, предвождани от Лала Шахин паша. Разправил се с останалите християнски княжества, султан Мурад I насочва силите си срещу България и неукрепналият още Иван Шишман се оттегля зад Стара планина в Северна България. Останали без подкрепа, крепостите в Северозападните Родопи се съпротивляват доколкото могат. Най-упорита съпротива оказва Цепина. Към цепинци се присъединяват и оцелелите бойци на войводата Курт от Раковица. Ето какво пише краеведът Стефан Захариев за защитата на Цепина през 1373 г.: „Отъ цепински-ты Българи в завоеваніе-то едни са се били съ Турци-ты на Куртово (това место е в Рилла планина 6 часа на югъ отъ Големо Белово и е пределъ на белювското окружіе, а наречено е така отъ тогавашнїйтъ юнакъ Курта), а други-ти были въ речена-та крепостъ [*Цепина*], и подир превземането на Раковица, още 9 месеци ся били с Гази Даутъ паша, нъ като ги насилїль отъ три страны, отъ техъ едни побегнали

¹ Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечественя фронт, 1973 г., цитираното издание е “Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза”, стр. 54.

² Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечественя фронт, 1973 г., цитираното издание е “Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза”, стр. 55.

при рудопскій-тъ Деспотъ, а другиты испратили посланици въ Пловдивъ при Лала Шахбединъ и се подчиниле подъ турска-та властъ съ тези условія: 1) да си развалятъ до основа сички-ты цепински крепости; 2) за сека душа да платятъ по една жлътица военны разноски; 3) да даватъ десятъкъ от сички-ты произведенія на Гази Даутъ паша; 4) на место харачъ и други данацы да ся длъжни сички-ты мъжіе, отъ 20 до 35 години, да отиватъ съ турска-та войска на битви-ты, дето и да было като помагачи (отъ кое-то ся и наричатъ отъ помагачи Помацы) и 5) да не зависятъ отъ друга черковна властъ, а сами да си се управляватъ духовно. Това последне преимущество и до днесъ иматъ останали-ты непотурчени Помаци Българе, защо-то двам-та техни свещенници съ самовластни, те ся ръкополагатъ отъ който Владика искатъ и неплащаха никои правдини на Агатоникійскій-тъ Епископъ въ градътъ, нито после на пловдивски-ты Митрополиты, кои-то много пъты мъчиха селяни-ты най-паче вули за бракосъчетаніе да зиматъ отъ техни-ты Епитропи, та други-ты владишки правдини пакъ да не даватъ, нъ Цепинци-ты основаеми на свои-ты стари правдини никогашъ несклониха. И така селски-ты кметове съгласно съ свещеници-ты самовластно си управляватъ свои-ты черковны работы. Техниты моми като не можатъ да живеятъ въ полски-ты села, не ся женятъ навънъ отъ Цепина, нъ и полски-ты момы неотиватъ въ онова студено место, ако и климатъ-тъ да е много здравъ, и човеци-ты живеятъ повече години тамо, нежели въ полет-то, а споредъ това цепински-ты Българе са принудени да ся зимат и първи братовчеди³.

След превземането на крепостта Раковица, отбранявана от войводата Курт и затова понякога наричана Куртово, част от защитниците оцеляват. Според проф. Иван Батаклиев това се е случило след 1371 г. Османската войска разбива Вълкашин и Углеша през 1371 г. и веднага след това се насочва към планинските крепости в Родопите. Крепостите в Северозападните Родопи са атакувани от войска начело с Гази Даут паша. Нахлувайки в Беловското дефиле, османлиите минават през Белово и Загорово (днешния град Септември). Водени от Курт, българите бягат в крепостта Раковица. Тази крепост не е така укрепена и въпреки героизма, не издържат дълго. Решават да се възползват от османското военно право, при което, ако селище или крепост се предаде, може да се запази живота на хората и да се преговаря. Защитниците на Раковица искат да се запази живота на хората от селищата и да не ги прогонват от родните места.

Следващата голяма битка е битката за Цепина. Това е последната крепост в Родопите. Тя е крепост-полис (сн. 1, 2, 3, 4). Около същинската крепост е имало заграждение, опазващо жилищата на обикновените селяни, обслужващи крепостта. При най-малката опасност там бързо се прибирали селяните от околността и добитъкът.

³ Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечествения фронт, 1973 г., цитираното издание е "Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза", стр. 66.

Снимка 1. Цепина откъм с. Дорково.

Снимка 2. Изглед към Цепина от пътя за с. Дорково.

Снимка 3. Изглед от дома на деспота към с. Дорково, гр. Ракитово и връх Сютка.

Снимка 4. Цепина с метоха и овчарника.

Следва същинската крепостна стена. Зад нея най-важните съоръжения са две църкви и две водохранилища (сн. 5, 6, 7, 8), които се пълнят с дъждовна вода, но и с вода от специален водопровод, свързан с планинския рид Каркария.

Снимка 5. Фамилната църква на деспота в крепостта Цепина.

Снимка 6. Стара еднокорабна църква в крепостта, под която има основи на антична трикорабна.

Снимка 7. Водохранилище за гарнизона на крепостта.

Снимка 8. Голямо водохранилище за жителите на крепостта.

Освен това крепостта е разполагала с входове-изходи (сн. 9), които са давали възможност за осъществяване на търговски, военни и други връзки с околността.

Снимка 9. Входът на крепостта Цепина.

На най-високата част се е издигала трета стена, която е затваряла Цитаделата (сн. 10, 11). В Цитаделата са разположени още два водоема – за владетеля и за неговите приближени (сн. 12, 13).

Снимка 10. Цитаделата на крепостта.

Снимка 11. Вътрешната стена на Цитаделата.

Снимка 12. Фамилното водохранилище на деспота в Цитаделата, над което е бил неговият дом.

Снимка 13. Голямото водохранилище в Цитаделата, предназначено за нейните защитници – приближените на деспота.

Поради естествената укрепеност на мястото и поради възможността за добро водоснабдяване Цепина никога не е била превземана. Тя е преминавала от български във византийски ръце и обратно с договор. Гази Даут паша я обгражда от всички страни и се надява водата и храната на защитниците да свършат. Но както вече бе посочено по-горе крепостта е напълно осигурена и може да издържи много дълго време. Защитниците се отбраняват девет месеца през тази фатална 1373 година. Те са можели да се държат и повече. Но информацията, която получават е обезкуражаваща. Цар Иван Шишман се е оттеглил на север от Стара планина и е станал формално васал на Султан Мурад I. Родопите са покорени. Цепина е островче в огромен океан.

2. ДОГОВОРЪТ

В тази обстановка цепинци решават да се възползват от Османския военен закон, според който защитниците на предалите се селища и крепости могат да запазят живота си и да преговарят. За тях е очевидно, че озлобеният от съпротивата им Гази Даут паша не е добър преговарящ. Те решават да се обърнат към приелия исляма грък Лала Шахин паша. Още повече, че той е върховен военен и административен ръководител на Румелия като бейлер бей. Излизат през проходите, които още не са намерени и отиват в Пловдив, където е седалището на Лала Шахин паша. Били са много добре подготвени какво да искат. Не се държат като отчаяни хора, а като войни, които си знаят цената. Очевидно е, че и Лала Шахин паша, който е учителят преди всичко по военно дело на Султан Мурад I Гази, е оценил по достойнство делегацията. Ако Цепина продължи да се съпротивлява това ще е знак, че османските войски не са непобедими и ще предизвика желание за бунт на току що окупираните християнски (най-вече български в този момент) земи. Затова е обяснимо, че най-важният въпрос е да се разрушат цепинските крепости. Те са няколко в района: Селското кале край Дорково, Калето край местност Алков камък над Костандово, Пелевата кула край Ракитово, Кулата – Калинката край Ракитово, Кулата – Градот (селището Потука) край Ракитово, Калето под връх Сютка, Калето под връх Домузалан. Вероятно е ставало въпрос и за крепостите по северните склонове на Родопите: Семчиново, Варвара, Баткун, Паталеница, Црънча, Дебращица, Капитан Димитриево, Радилово, Пещера. Повечето от тези крепости вече са били повредени, но поради планинския терен все още са били опасни и е трябвало населението само да ги доразруши, за да не се използват срещу османците.

Второто условие е било да се плати по една жълтица военни разходи за всяка душа. Покореното население е плащало разходите по покоряването. Вижда се, че още в първия момент завладените земи са ставали част от материалната база на завоевателя.

2.1. АГРАРНИ ВЗАИМООТНОШЕНИЯ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ

Третото условие е още по-интересно. Въвежда се данък десятък, който трябва да се дава на завоевателя Гази Даут паша. На практика върху цепинските села или както са по-известни по-късно Чепинско, се учредява мюлк/вакф в полза на Гази Даут паша. Това са първите години, когато се поставя началото на шериатската система на икономически и правни отношения в Османската империя. Терминът мюлк означава безусловна частна собственост. Физическо или юридическо лице купува земя от владетеля, който е абсолютен собственик на цялата земя. Различават се истински и неистински мюлк. Истинският е земя, която се намира в регулация на селището или е в непосредствена близост до нея, придобита „първоначално с шериатска покупко-продажба, в което отношение продава хазната, а впоследствие – обект на свободна покупко-продажба между физически и/или „юридически“ лица (каквито са например „градските“ вакфи, опериращи с приходи от градска недвижимост)⁴.

Неистинският мюлк (гайр-и сахих мюлк) – буквално преведено неистинска безусловна частна собственост, се конституира върху държавна земя. Придобива се с изрично дарение с мюлкнаме, наричано и темликнаме, документ, изразяващ изрично волеизлияние на конкретен османски владетел, без да се ангажира владетелската институция. На практика това означава, че тази земя е собственост на мюлксахиба – ползвателя на земята, докато е жив този османски владетел. След интронизацията на нов османски владетел мюлксахиба трябва да получи документ мукаррернаме – признаване на правата му като действителен владелец на тази земя.

Всички вакфи на практика са неистински мюлкове, при което физическото лице мюлксахиб се заменя с юридическо лице – фондация, която разпределя печалбата от конкретната собственост за постигането на определени цели. И отново вакфите са истински и неистински.

Истинските вакфи – хайри (благотворителен, наричан и „асъл вакф“). Средствата от този вакф отиват за благородна и благотворителна цел – строеж и поддръжка на сгради с култов характер или социални сгради, създаване и поддръжка на инфраструктурни съоръжения, издръжка на религиозни служители и за подпомагане на най-бедните членове на ислямската общност.

Неистинският вакф – „ахли вакф“ – е спорен от гледна точка на шериата. Допуска се средствата да се разходват за служители на религиозния култ или на упоменати в документа заслужили лица, както и на техните потомци. Проблемът произтича от факта, че понякога липсват потомци. За този

⁴ „Вакфите в България“, съставителство и научна редакция Веселин Янчев, Мария Кипровска, Григор Бойков, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2020, стр. 21.

случай е постигнат компромис средствата да се ползват за най-бедните членове на ислямската общност⁵.

Очевидно е, че възможността цепинци да плащат десятък на Гази Даут паша произтича от неистински „ахли вакъф“. Вакъфът представлява поземлен данък, който е еднакъв за всички данъчно облагаеми субекти. Той не може да бъде изменян по желание на вакъфсахиба – собственика на поземления имот. И доколкото тук е указана стойността на плащането – 10%, очевидно е, че това е поземлен данък. В случая не става въпрос за същински поземлен имот – нива, ливада, а става въпрос за селища. В такъв случай имат значение броят на ханетата – домакинствата. Вакъфсахиба брои домакинствата и получава от тях десятък. За да се увеличи прихода, трябва да се увеличат домакинствата: да се заселят нови или да има положителен естествен прираст.

Особената важност на мюлковете и вакъфите в завладените територии произтича от разбирането, че това е инструмента за финансиране на новите военни походи. Така се финансира свещената война – газа. Затова Бистра Цветкова ги нарича „гази мюлк“, а Вера Мутафчиева ги нарича „поземлен мюлк“. За период от половин столетие (1354-1402 г.) в Тракия, Македония и частично Албания, където са най-ранните османски владения в Европа, са документирани 31 поземлени мюлка и вакъфа, от които само 4 са султански. За следващия 50 годишен период (1402-1453 г.) в същия географски район има документирани 92 мюлка и вакъфа, от които само 6 султански⁶. Това е инструментът, който генерира приходи и мотивира завоевателните стремежи на граничните военни командири да водят свещената война. В Северозападните Родопи военачалникът е Гази Даут паша. Неговата награда е десятъкът от 7^{те} селища в Чепинско.

Има съмнения на някои български историци в съществуването на паша с име Гази Даут. На страница №106 от книгата на Стефан Захариев има пояснение, че съмненията са неоснователни, защото в турски документ от 1868 г. се споменава село Старо Бельово, Татарпазарджишка каза и се пояснява: „Реченото село е завещано на вакъфа от покойния Гаази Даут паша“. Белешката е цитирана по Д. Ихчиев, Турските документи за Рилския манастир, София, 1910, стр. 485, акт №30.

2.2. ХАРБАДЖИИ

Четвъртото споразумение е задължението всички мъже от Чепинско от 20 до 35 годишна възраст да отиват с османската войска като помагачи където и да е. Това ги освобождава от задължението да плащат джизие/хадж/харач – шериятски данък, който в началото са плащали отделните ханета – къщи, но

⁵ Вакъфите в България“, съставителство и научна редакция Веселин Янчев, Мария Кипровска, Григор Бойков, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2020, стр. 27-28.

⁶ Вакъфите в България“, съставителство и научна редакция Веселин Янчев, Мария Кипровска, Григор Бойков, Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“, София, 2020, стр. 21.

после е станал поголовен данък за другOVERCI (хората на книгата – християни и юдеи). Джизиеето е било различно за различните райони. Граничните райони са били с намалено джизие. Също така този данък е бил съобразяван с икономическото и социално положение на районите и е варираал. Другият данък за другOVERCI е бил кръвният данък, но чепинци са били освободени и от него. От района не са вземани момчета за еничари, защото техните бащи са били с армията. Вероятно тази четвърта точка от споразумението е последното искане на Лала Шахин паша. Като бейлер бей на Румелия и като висш военнопачалник, водещ османската войска срещу Вълкашин и Углеша преди около година, той е знаел колко е важно попълването редиците на армията. Още повече, че Османската империя в този момент воюва на няколко фронта. Цепинци са приели, защото са нямали избор, а и защото това ги е спасявало от джизиеето – спасили са се от непоносимо обедняване.

2.3. ДУХОВНА АВТОНОМИЯ

Петото споразумение очевидно е наложено от цепинци. Да не зависят от друга черковна власт, а сами да се управляват духовно. Трудно е да си представим как едни хора, които е трябвало да се погрижат преди всичко за оцеляването си – своето и на децата и близките си, са мислели за духовна независимост. Очевидно е имало нещо, което е провокирало тяхната загриженост за духовната независимост. От една страна това е фактът, че се води религиозна война – газа. Но в началния период – веднага след завоюване на териториите османците са били много толерантни към другOVERCI. Оставяли са ги да почитат своя култ. Единствената разлика е бил фактът на икономически натиск – изповядващите ислям не плащат данък джизие/хадж (десятьък от произведеното отива за османската хазна). Тогава какво е принудило цепинци да бъдат толкова активни по отношение на религията и духовното самоуправление?

Още през 1364 г. османската войска, водена от Лала Шахин паша превзема Пловдив и той се настанява там като бейлербей на Румелия. Установява се практиката в завоюваните територии духовната власт да се предава на гръцката патриаршия. Сменят се българските митрополити в Пловдив и Стара Загора с гръцки. В българските църкви влизат гръцки свещеници, които водят службата на гръцки. Още преди падането на Константинопол през 1453 г. процесът по гръцизирането на църквите в завоюваните български земи е факт. Сигурно това са видели цепинци, за да се загрижат за духовната си независимост наравно с оцеляването си. По-важното е, че получават тази толкова желана духовна автономия.

Споразумението от пет точки е предадено от краеведа Стефан Захариев в неговата книга „Географико – историко – статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза“, написана до 1865 г. и отпечатана във Виена през 1870 г. Той обособява седемте села от Чепинско отделно, защото му се струва, че те са естествено географски отделени. Когато бил няколко години

правителствен ковчежник (сандък-емини) в Пазарджик му се случило неприятно приключение. Около 1840 г. областен управител и управител на града бил Махмуд бей Кавазоноглу, който започнал да строи голяма укрепена сграда срещу арменската черква в града. Кавазоноглу насила взел от ковчежника Ст. Захариев една голяма сума пари, което принудило Ст. Захариев тайно да отиде в Цариград, за да се защити. С помощта на патриаршията след едногодишно съдене се оправдал, а Махмуд бей Кавазоноглу бил наказан. Поради тази случка Захариев напуснал областната управа и станал владишки наместник на пловдивския митрополит в Пазарджик и Пазарджишката каза (област). Като такъв обикалял многократно казата и събирал информация. Срещал всякакви хора, слушал разкази за геройства и погроми, събирал археологически артефакти и документи. Така получил от стария поп Илия от Батак (според Христо Попконстантинов от Белово), на 96 години, препис от летописа на поп Методи Драгинов за помохамеданчването на Чепинско. Поп Илия бил получил преписа от дядо си поп Иван. Като владишки наместник Захариев бил потресен от жестокия начин за събиране на владишки данък по селата от българогонителя пловдивски митрополит Хрисант, който през 1857 г. бил отстранен. Бил заместен от Паисий – благосклонен към българите и тяхната борба за църковна независимост, заради което бил заточен в Атон. Стефан Захариев бил активен борец за църковна независимост, заедно с д-р Стоян Чомаков – представителят на християните от региона. За вредите, които е нанесъл на гръцката патриаршия през 1859 г. с патриаршеска заповед е отстранен от длъжността владишки наместник. Той е и един от създателите на читалище „Виделина“ в Пазарджик през 1862 г. и е библиотекар, цели 12 години – от 1858 г. до 1871 г. в библиотеката на училището, която е била и читалищна библиотека. Починал през 1871 г.

3. ДАЛИ ДОГОВОРЪТ Е ВЛЯЗЪЛ В СИЛА

Има много писмени документи за големите битки на османците през 14 и 15 век: Плочник – 1386 г., Косово поле – 1389 г., Никопол – 1395 г., Варна 1444 г. Родопите са бяло петно в документално отношение. След предаването на Цепина през 1373 г. всичко утихва чак до 17 век – до времето на помохамеданчването на Чепинско. Какво се е случвало през този дълъг период от близо три века? Дали наистина неписаният договор между бейлербея на Румелия Лала Шахин паша и цепинци се е прилагал на практика или всичко се е случило по друг начин? Дали легендата за падането на Цепина и за Мулешкия чучур, която се разказва до днес е вярна?

3.1. ЛЕГЕНДАТА ЗА МУЛЕШКИЯ ЧУЧУР

Снимка 14. Мулешката чешма днес.

Христо Попконстантинов и Стефан Веркович извършват през лятото на 1892 г. първите археологически разкопки на крепостта Цепина (след Полихроний Сурку, който се движи с руските военни части по време на Руско-Турската освободителна война 1877/78 г.) Те наемат от с. Дорково показвачи и помощници при разкопките. Един от тях е 50 годишният Али ага Мехмедов Паралаята, който на 09.07.1892 г. разказва легендата за Мулешкия чучур. „За паданъето на крепостъта Цепена подъ турците има едно предание, отъ което произхожда името на гореспоменатата Мулешка чешма. Преданието, което изслушахъ отъ деда Алия, гласи така: Българите много време се държали въ калето. Те имали доста храна, отнапред приготвена, а водата имъ иде-ла по кюнци отъ отсрещния баиръ. Всичко отивало добре, но отъ Бога било вече определено, турците да станатъ господари и на Чепино, а щомъ Господъ реши нещо, никой не може да измени решението му. Не щешъ ли, да се случи единъ день , едно дете, безъ да го съзратъ нито родителите му, нито вардачите на крепостната порта, да излезе отъ крепостната сграда и да попадне въ турски ръце. То било заробено от обсадниците. Милостивата му майка заплакала дотолкозъ, щото обсадените решили да я пуснатъ вънъ отъ крепостта. Майката била пусната и се втурнала въ турския лагеръ, за да грабне милата си рожба отъ умразната сганъ, но турците не й давали детето, докато не имъ укаже, по кой начинъ биха могли да надвиятъ обсадените ратници. Майката тогава разправила на турците, че българите имали всякакви потреби вътре въ крепостта, само водата им идела отъ вънка по кюнци, но отъ где и тя точно не знаяла. За да могатъ прочее да намерятъ извора на водата, хитрата жена имъ казала, да дадатъ на едно гладно муле да излиже

три оки солъ, и, като го зажеже жажда за вода, то ще намери местото, отгдето водата отивала на българите въ крепостта. Като направили турците това, мулето се разтичало на Метойската поляна, разприпкало се по бърчинките като диво и най-после се спрело при една бърчинка срещу крепостта и започнало да рови съ предните си крака местото, гдето бил изворътъ. Турците спрели водата, и зажднелите българи се предали, разбира се не безъ раздоръ. Едни били съгласни да се предадатъ, други искали да противоустоятъ до последна капка кръвъ. На изворчето сетне била направена малка чешмица и я нарекли Мулешка-чешма⁷.

3.2. ОСМАНСКИ ВОЕНЕН ЗАКОН

Съгласно османския военен закон, когато дадено селище се съпротивлява до последно и османската войска го превземе, то войниците имат пълно право да разграбят движимата собственост и да заробят селяните. Същото се отнася и за всяка крепост. Ако легендата е вярна, то тогава защитниците на крепостта Цепина и населението от околните селища е трябвало да са избити или отведени към Мала Азия. От турските регистри от следващите десетилетия се вижда, че това не е така. Селищата в Чепинско са многобройни и жизнени.

Въпросът за договора, който са сключили чепинци с Лала Шахин паша е коментиран от К. Иречек. „Относно информацията, която дават Ст. Захариев и В. Дечев за завладяване на Родопите в хода на ранните османски завоевания от отредите на Гази Дауд паша, Ибрахим паша и Джедит Али паша, част от нея, по причина, че В. Дечев все още не е написал “Миналото на Чепеларе” /1928 г./, е приета и използвана още от Константин Иречек. Позовавайки се на “родопските и средногорските народни предания, които се предавали от род на род”, събрани от Захариев, той отбелязва защитата на крепостта Раковица при Белово, отбраната на областта Цепина и в крайна сметка договорът, сключен между тази част от родопското население и Лала Шахин, според който родопските жители ставали “харбаджии”, освобождавани от данъци, което според Иречек е началото на създаването на войнушкия корпус⁸. Видно е, че Иречек приема договореността за влязла в сила и чепинци са станали харбаджии – помощници в турската войска.

Съществуват данни за собствеността и данъците и за селищата от Чепинско в регистъра от 1515 г., наречен още муфассал регистър – подробно записване на данъчни приходи от населението от тимари, зеамети, хасове, мукатаи, мюлкове, вакъфи, чифлици и крепости. Тук термините тимари, зеамети и хасове означават ленно владение с различни размери, предоставяно срещу служба в армията или други услуги, оказвани на държавата. Това е не толкова същинско владение на земята, колкото годишен приход на

⁷ Христо Попконстантинов, Родопски старини: българи мохамедани (rodopskistarini.com).

⁸ The vakf institution in Rhodope mountain in 15-17centuries – Chapter 1 (Вакъфската институция в Родопите – XV-XVII в. – Глава I), стр. 32.

тимариота – владетеля на тимара, отчислен от централизираната феодална рента. При тимарите годишния приход е до 20 000 акчета, при зеаметите – до 100 000 акчета, при хасовете – над 100 000 акчета. През втората половина на XV век обстановката на Балканите постепенно се успокоява. В полето около Пловдив и новопоявилият се Пазарджик се развива оризарството. В Западните Родопи – Разложко, Чепинско се отглеждат пшеница, лен. Развива се планинското пасищно животновъдство, преди всичко овцевъдство. „Същата картина е налице и за Чепинските и Разложките села, които през 1530 г. също са част от хаса на румелийския кадъаскер – Чепинските села /без Лъжани, което е тимарско/ дават 31 324 акчета, а Разложките /без Якоруда, Драглище и Баня – тимарски/ – 72 083 акчета“⁹.

Няма данни за феодалните приходи от чепинските селища за периода веднага след завоюването. Някакви реални данни има известни от началото на XVI в. по-специално данните са от данъчни регистри от 1515 г., след това от 1528 – 1529 г. в Таблица 1, която може да бъде разгледана по-долу първите три колони: селищата, данни от регистрите от XVI в. и от XVII в. са взети от дисертацията на Дамян Борисов от Пловдивския университет „Вакъфската институция в Родопите XV – XVII в.“¹⁰. Четвъртата колона от таблицата е добавена допълнително от автора на този материал, за да се направи директно сравнение на данните за населението на населените места от Чепинско през XVI, XVII и XIX в. Данните от XVII в. са от периода непосредствено преди по-мохамеданчването на Чепинско.

Данните за четвъртата колона са от книгата на Стефан Захариев и са от периода 1843-1859 г., когато той е обхождал Татарпазарджишката каза като владишки наместник. Тези данни се използвани и от Вера Мутафчиева, когато тя подготвя статията си за Чепинско като част от вакъфа на Султан Сюлейман I.

ТАБЛИЦА 1

Селища	XVI век						XVII век		XIX век		
	TD77 1515 г. ханета		TD370 1528/29г. ханета		TD498 1570/71 г. ханета		Kuyudu Kadime 1595 1595 г.	MMD №152 1634 г.	1639 –41 г. Ст. Захариев 1865 г. ханета		
	х	м	х	м	х	м	общо за селата	джизие ханета	джизие ханета общо за селата	х	м

⁹ The_vakf_institution_in_Rhodope_mountain%20.pdf, таблица за чепинските села на стр. 55.

¹⁰ The vakf institution in Rhodope mountain in 15-17centuries – Chapter 1 (Вакъфската институция в Родопите – XV-XVII в. – Глава I).

Каменица	100	0	88	0	-	5	472 християнски домакинства (от 641 за 1569/70 г.) 216 мюсюлмански домакинства (от 193 за 1569/70 г.)	120	593 за 1639 г. 479 за 1641 г.	140	
Ракитово	89	7	90	12	-	78		45		40	80
Костандово	88	1	70	0	64	49		-		-	80
Баня	54	4	63	4	96	31		-		-	350
Корова	52	0	46	0	-	-		-		-	40
Дорково	135	3	122	4	-	-		-		-	40
Лъжани	100	7	88	4	-	-		91		-	60
Общо	618	22	567	24	160	163					180

Информация за селищата от Чепинско дават и други източници. „Селища в Неврокопско /Садово, Вълкосел, Корница, Абланица, Мусомища/ и Чепинско /Костандово и Корова/ се срещат и в известния пълен доганджийски регистър за Румелия от 1482 г.“¹¹.

Селищата от Чепинско се срещат и в регистъра на джелепкешаните. Ето какво пише краеведът Петър Гелин от Ракитово:

„Името на Ракитово се споменава за първи път в **регистъра на джелепкешаните (едри скотовъдци) от 1576 г.** Записани са онези животновъди, притежаващи над 25 овце. (29).

Каза Татар Пазар

Чрез султанска заповед чрез дворцовия мубашир Мехмед чауш се съставя списък на старите и новите джелепкешани от каза Татар пазар за овце кавърджик през тежкия сезон.

Написано през първите десет дни на реби юл евел (7 юни 1576).

Село Ракитова. Юсуф, син на Исмаил – 40, Стойчо Душо – 40, Драйко Душо и Драгине Русю – 70, Хюсеин, син на Хасан, нов – 25, Хюсеин Мюми, нов – 25, Драгине Милчмо, нов – 25, Дойча Радул, нов – 25, Радослав Драгине и Русю Драгине, нови – 60, Ибрахим Якши – 25, Всичко 335 овце.

От изброените лица 6 са нови, т. е. тях за първи път ги записват в джелепкешанския списък. От упоменатите 11, с български имена са 7, останалите с турски. Това показва, че единични помохамеданчвания в Чепинския край стават през 16 в. Според броя на овцете може да се приеме, че селището е с най-много население и ливади за паша. То е обложено с най-големи феодални задължения за разлика от другите чепински села. Джелепкешаните се определят като едри скотовъдци, които се занимават с търговия на добитък. Тяхно задължение е да осигурят животни за държавните нужди¹².

¹¹ The_vakf_institution_in_Rhodope_mountain%20.pdf, стр. 56.

¹² Петър Гелин, Миналото на Ракитово, София, 2007, АДГ – Пловдив, стр. 33.

3.3. ХУДУТНАМЕ ЗА ЧЕПИНСКИТЕ СЕЛА КАТО ЧАСТ ОТ ВАКЪФА НА СЮЛЕЙМАН I

Най-много информация за Чепинско от този ранен период на османското владичество дава худутнамето /синурнамето/ на Сюлейман I от 1550/7. Худутнамето може да се вземе от произведението „ЧЕПИНО (едно българско краище от северозападните разклонения на Родопските планини)“ от Христо Попконстантинов, 1890 г. За този документ говори и историкът Вера Мутафчиева в статията си „Към въпроса за статута на българското население в Чепинско под османска власт¹³“, но тя също ползва текста на худутнамето от горепосоченото произведение на Хр. Попконстантинов. За да може да се придобие по-цялостна представа прилагаме текста: „Границите на Чепино са очертани подробно и въ следващия общъ документъ на всичките села, що го населяватъ и които села са били вакуфъ на некой си паша Едирналия, комуто били посветени отъ Султан-Сюлеймана. Речениятъ документъ е преведенъ и на български, по случай на поземления процесъ между Каменчанье и Коровчанье отъ една и Беловчанье отъ друга стр, и благодарение на добрината на любознателния Каменски жителъ г-на Ст. Масларова, можахме да се здобиемъ съ единъ преписъ отъ превода и да го поместимъ тукъ.

Документътъ гласи така:

„Граниченъ Актъ (Худутнаме).

На селата Корова, Каменица, Баня, Ракитово, Костандово и Дорково, които са отъ вакуфите на умрелия въ Цариградъ покойни Султанъ Сюлейманъ Ханъ.

На селата К. К. Б. Р. К. и Д. (Корово, Каменица, Баня, Ракитово, Костандово и Дорково), находящи се въ Чепинската Нахия, Татаръ-Пазарджишка Околия, които са посветини (вакуфирани)за имарета (благодетелно заведение), понеже границите им са прилепени едни къмъ други, то пристъпи се за определението на границите имъ, както следва:

Границата започнува първо отъ Чайлять-Тепе, която се намира до Лабакъ-Айлагъ въ северната страна на с. Корово, отъ дето гледашецъ къмъ юго-западъ слиза нанадоле до Катранъ-Чукуръ; отъ тамъ като отива до два мила (два пъти по около 2.500 аршина), стига до една голяма река (Яденица и Марашъ-Дере); отъ тамъ върви нанাগоре къмъ същата страна и среща течението на водата, и като отива около два мила место къмъ Марашъ-Дереси стига до Хасанъ-Мандрасъ, която се намира въ Каинлекъ-Тепеси; отъ тамъ пакъ като отива още, около два мила, стига до Айлака, називаемъ Хаджи Мустафовъ; по-нататъкъ отива на Юрухъ-Яйласъ, който се намира надъ Айгър-Чукуку, отъ дето стига на Канлъ-Бунаръ, който се намира край пътя; отъ тамъ достига на Фучу-Мандрасъ (непреводими неясноти).

¹³ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html> – Вера Мутафчиева.

Плаща правото на Айлакъ, както са наложени по на равна половина, а отъ тамъ върви около четире мила право къмъ западната страна на Тунеръ-Бурну Назовиваемъ Силахи стига на Гюмратлъ Дереси, отъ дето по сърта въ Кростова, което го наричатъ Юрюклеръ-Чалъ и което е отъ Вакуфа; на нагоре върви малко къмъ същата посока и стига въ Айлакъ Тирле, който яйлакъ е отъ Вакуфа; отъ тамъ пакъ по същата посока върви нанадолу стига на Ялия-Нам-Юрюкъ-Юрду, називаем Сюткья, която тоже е отъ Вакуфа; отъ тамъ гледащецъ къмъ истокъ върви, до едно време, ще стига на Браза-Аланъ и то е от Вакуфа, отъ дето влиза на ракитовската граница и се достига на Шахънъ-Каяси. Отъ тамъ стига на яйлака Чемрене, отъ тамъ на яйлака Сефержа, отъ тамъ на Юлу Иолъ (големия път), отъ дето презъ големия път стига на Енгечъ-Дереси, отъ тамъ достига на Юрюклеръ-Джамисъ, находящъ се въ Батакъ и отъ тамъ стига на камъка, който е приложенъ по пътя за граница, отъ тамъ върви по пътя колко едно хвърляне съ лъкъ (биръ акъ атьмъ) стига на камъка находящъ се въ пътя като слизашъ отъ Бей-Бунаръ и който камъкъ състамлява за граница приложенъ отъ непаметно време, отъ дето по същия пътъ ходи неколко и стига на местото при влизанието на Чамлъка, въ което место има приложенъ камъкъ; отъ тамъ стига на яйлака називаемъ на Тукмакъ Хасанъ Намъ Юрукъ Яйлакъ; отъ тамъ стига на Кемикли-Тепе а отъ тамъ на Новоделие а отъ тамъ на Каркария-Бунаръ, отъ тамъ на Калчеша отъ тамъ на Куагунъ Каясъ, отъ тамъ на Голагалъ (Голецъ) и отъ тамъ стига дерето (реката) називаема Елли-Дере, а отъ тамъ като пресича казаното дере, стига на Ески-Кешишликъ, отъ тамъ стига на местото називаемо Иланжа, което место е граница или край на Корово; отъ там отива неколко време по баиря и стига на Бусакъ-Яйлакъ, който яйлакъ принадлежи на село Корово; отъ тамъ стига въ баишря називаемъ Езерище и отъ тамъ стига на Даръжа-Манджасъ на местото називаемо Леска, което е отъ Вакуфа и отъ тамъ стига на и отъ тамъ стига на Ликова-Мандра находящи се въ Каилджи, което е тоже отъ Вакуфа; отъ тамъ стига на Папрадинъ и отъ тамъ на съртаназиваемъ Куикълъ и от тамъ опира пакъ до Лабакъ-Айлакъ, отъ дето се и почна границата.

Настоящиятъ преписъ е снетъ отъ едно автентично обгербувано худутнаме, първообразно, на което е пазено въ казания по-горе екзафъ и е верно съ първообразното. 1 Шеваль Мюхаремъ 1068 год.

Подпись нечетимъ
 Печать нечетимъ
 На гърба Каидите

Книга на село Костандово от Вакуфите на умрелия в Цариградъ покойни Султанъ Сюлиманъ Ханъ Околия нахия Чепене село Костандово привързано на същата нахия¹⁴.

Въпреки, че худутнамето е било известно и е цитирано веднага след Освобождението от Христо Попконстантинов, то не е много популяризирано в историческата литература. За него се сеца Вера Мутафчиева във връзка със статута на чепинските българи. Тя използва публикувани документи от турския историк М. Т. Гьокбилгин, отнасящи се до седемте чепински села за втората половина на XVI в. Гьокбилгин публикува данни за феодалните приходи от чепинските села, които дават основание на Вера Мутафчиева да констатира, че това са стари и доста богати селища за времето и мястото си. „Впрочем няма съмнение, че цитираният документ говори за седемте чепински села. Съвсем кратките сведения, съдържащи се в публикацията на Гьокбилгин¹⁵ във от имената на тия села, са данните за феодалните им приходи, а именно:

Село Дорково в нахията Сарухан бейлю	16834 акчета
Село Костандово в нахията Сарухан бейлю	20116 акчета
Село Каменица в нахията Сарухан бейлю	13706 акчета
Село Корова	8000 акчета
Село Ракитово в нахията Сарухан бейлю	31238 акчета
Село Баня в нахията Сарухан бейлю	20084 акчета
Село Лъжани в нахията Сарухан бейлю	9737 акчета

С това се изчерпват сведенията за въпросните села, включени във вакъфа на Сюлейман I в Татарпазарджишката каза и обнародвани от Гьокбилгин. Колкото и лаконични, те дават възможност за редица важни изводи.

Преди всичко ясно е, че изброените села са съществували до едно през XVI в. Излишно е да бъде поставян въпросът за тяхното основаване и за народностния им състав. Това били без всякакво съмнение български, заварени от завоеванието селища. Първото е доказано от техните български наименования – в това отношение не може да съществува спор. В полза пък на твърдението, че през XVI столетие те вече са имали зад себе си дълъг живот, говори фактът, че през управлението на Сюлейман I седемте чепински села имали значителен брой жители – признак, характеризиращ именно старите селища.

Впрочем ако сравним феодалните приходи на изброените вакъфски селища с феодалните приходи на мнозинството наши села по същото време (описани в съхраняваните у нас османски феодални регистри), то ще забележим, че при последните рядко се среща село дори с приход над 7-8000 акчета. (Тук става въпрос за номиналните, а не за реалните приходи, тъй като

¹⁴ <https://www.rodopskistarini.com/2012/02/1890.html>, стр. 3-5, Христо Попконстантинов.

¹⁵ M.T. Gokbilgin, Edirne ve Pasa livast vakiflar, mulkler, mukataalar, Istambul, 1952, стр. 498.

в регистрите, включително и в цитирания случай, са вписани именно номиналите). Следователно, що се касае до чепинските села през XVI в., очевидно е, че сме се натъкнали на необичайно големи и богати селища за даденото време и място¹⁶.

По-нататък в статията Вера Мутафчиева продължава с изводите: „В крайна сметка обнародваните от Гьокбилгин сведения от XVI в., що се касае до демографията на Чепинско през втората половина на XVI в., а именно че районът, ударен през XVII в. от едно от най-масовите помохамеданчвания в Родопите, е бил вакъф¹⁷.

3.4. ПОЛОЖЕНИЕТО В ЧЕПИНСКО ПРЕЗ XVI В.

Не са отбелязани никакви по-значителни събития през XVI в. в района на Северозападните Родопи и по-специално в Чепинско. Населението е почти изцяло християнско. Първите мюсюлмански ханета (къщи, домакинства) се появяват в регистрите в началото на XVI в. През 1515 г. те са 22, а през 1528-1529 г. те са 24. Въз основа на худутнамето за вакъфа на Сюлейман I от 1550/7 г. Вера Мутафчиева счита, че през този период няма трайно установили се османски колонизатори. По-скоро става въпрос за юруци номади, свързани с летните планински пасища в района.

Ако приемем, че худутнамето е издадено при учредяването на вакъфа през 1550/7 год. и на този документ му е направен точен препис през 1658 г. то прави впечатление, че в него има много турски названия. Този въпрос е коментиран от Вера Мутафчиева:

„Мнозинството турски местни имена, отразени в худутнамето, принадлежат преди всичко на летни пасища или на мандри: Лабак яйлагъ, Хаджи Мустафа яйлагъ, Юрюк яйласъ, Тукмак Хасан, наречено Юрюк яйлагъ, Бусак-яйлагъ, Хасан-мандрасъ, Дураджа-мандрасъ и пр. Те убедително свидетелствуват, че в Чепино е било налице не уседнало, а пастирско турско население, което е дало турски имена предимно на пасищата (към тях трябва да бъдат отнесени и имената на някои планински ливади, като Браза-аланъ, Сеферджа и др.), на мандрите, а след това на някои съседни върхове и реки. В полза на това предположение говорят и някои съвсем изрични местни наименования из същия документ, а именно: Юрюклер-яйласъ, Юрюклер-чалъ, Ялия, именуемо Юрюк юрду, Юрюклер джамиси, Тукмак Хасан, именуемо Юрюк яйлакъ. Следователно повече от очевидно е, че турското население, което се срещало из този край, е било номадско – факт, който Дечев доказва, що се отнася до Чепеларе. Това население се е изкачвало от Беломорието или от Маришката низина в Родопите само лете – свидетелство за това е фактът, че топонимията ни указва изключително

¹⁶ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html>, Вера Мутафчиева, стр. 119-120.

¹⁷ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html>, Вера Мутафчиева, стр. 120.

летни пасища – яйлаци. Известно е, че за зимните пасища в турския език съществува нарочен термин – къшлак, а в худутнамето не срещаме нито един къшлак.

Затова пък запазилите се в худутнамето български местни имена от Чепинско съвсем не са свързани с номадски бит, издават именно уседналостта на местното българско население. Някои от тях са били дублирани с юрушки наименования. Това е например Крастова – българското име на Юрюклерчалъ. То не е нищо друго освен Кръста, може би старо християнско оброчище. Вече бе споменато Браза-аланъ, вероятно извратена форма на Бърза или Бреза. Не е изключено Чемрене да представлява изменено Чумерна или подобно. Смесено – гръцко-турско – е името Каркария-бунаръ. Наред с тези български в турски изговор или наполовина турски имена в худутнамето се натъкваме и на чисто български: Новоделие, Кълчеша, Голагалъ (Голец или Голакът), Езерище, Леска, Ликова мандра, Папратино и др.

Основен извод от изложеното е, че значителна част от топонимията в Чепинско се е запазила българска докъм средата на XVI в. въпреки преводните, турски форми на някои имена и въпреки обстоятелството, че османската канцеларска практика е предпочитала поначало турските форми или имена при успоредното съществуване на български и турски или дори превеждала някои български имена при съставянето на даден документ. Освен това турската топонимия от този район разкрива номадския характер на турското население дотолкова, доколкото е било известно в Чепинско.¹⁸

Процесът на ислямизация се засилва през втората половина на XVI в. От Таблица 1 се вижда, че през 1569/70 г. общо за чепинските села има 193 мюсюлмански домакинства, а през 1595 г. мюсюлманските домакинства стават 216. Не е ясно какви са причините за ускоряването на този пълзящ процес. Въз основа на изказаните от Вера Мутафчиева съображения при анализа на цитираното худутнаме не става въпрос за идването на турски заселници. Очевидно става въпрос за българи, приели исляма.

4. ВЛОШАВАНЕ НА ВЪТРЕШНОТО ПОЛОЖЕНИЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XVII В.

Станал султан на 11-годишна възраст през 1623 г., Мурад IV практически не управлява. Чрез него управлява майка му Кьосем султан. Империята отслабва. Избухват бунтове: в Крим през 1624-1628 г.; в Румелия и Анадола през 1629 г.; в Египет, в Йемен, в Ливан през 1630-1631 г. Държавите са обременени с многобройни дарения за еничарите, данъците и таксите се събират неравномерно, доходите от вътрешната и външната търговия намаляват, снабдяването на градовете и особено на столицата се сблъсква с големи трудности, което предизвиква повишаване на цените.

¹⁸ <https://www.rodopskistarini.com/2012/09/1965.html>, Вера Мутафчиева, стр. 123-124.

В началото на 1632 г. има сериозни инциденти в Истамбул, чиито жертви стават двама велики везири: единият загинал в резултат на еничарски бунт, а вторият е екзекутиран по заповед на султан Мурад IV, който става на 22 години и от този момент нататък до края на управлението си през 1640 г. реално управлява империята. Особено важно е, че конфискува незаконно придобитите богатства, **прави ревизия на данъчните регистри** и стабилизира държавните финанси.

След Мурад IV на престола сяда брат му Ибрахим I, наложен отново от майка им Кьосем султан. Интригите в двореца започват отново. В края на управлението на Ибрахим I (1648 г.), наречен Дели (Лудия) заради неадекватното му поведение, бюджетния дефицит на държавата възлиза на 150 милиона акчета, което било 1/3 от националния доход. Избухнали бунтове сред служителите в двореца и спахиите в Истамбул¹⁹.

Новият султан Мехмед IV, син на Мурад IV, бил на 6 години, когато седнал на престола през 1648 г. Баба му Кьосем султан искала още да управлява, но била отстранена от майка му Хатидже Турхан султан. Заради нови опити за интриги Кьосем султан била удушена през 1651 г.

„Как се обяснява тази деградация на османската държава? Най-напред трябва да се констатира фактът, че тя вече не е онази динамична държава от XVI в. Вече няма завоевания, следователно няма плячка и доходите са значително по-малки, още повече, че трябва да се поддържа скъпоструваща армия (броят на военните от 48 000 през 1595 г. достига 66 300 през 1609 г., 70 900 през 1630 г., 64 150 през 1635 г., 59 200 през 1640 г., 85 000 през 1652 г., като еничарите представляват две трети от тези цифри). Броят на тимарите остава същият, а броят на тези, които ги ползват, не намалява, а се увеличава поради нарастването на приближените на висшите сановници. Конфискациите служат най-вече за попълване на хазната“²⁰.

„Опитът на великия везир Тархунджу Ахмед паша да реорганизира администрацията и да напълни хазната предизвикал такава реакция от страна на всички облагодетелствувани от режима, че те успели да го свалят и екзекутират (март 1653), а бюджетният дефицит достигнал 170 милиона акчета (докато доходите се покачили на 500 милиона акчета). От друга страна, улемите се опитали да въздействуват на обкръжението на султана в дух на строг консерватизъм и против всякакви вътрешни реформи. Две години по-късно великият везир Ипшир Мустафа паша също бил постигнат от трагична съдба. Финансите се намирали в пълен безпорядък. За да се плати на войските, обикновено се прибегвало до конфискация на имущества, до сечене на акчета, които съдържали повече мед, отколкото сребро. В Истанбул ги наричали "цигански пари" или "кръчмарски пари". Два последователни бунта – на еничарите и на столичното население през май 1655 г. и март 1656 г. – предизвикали вълна от екзекуции, служебни размествания, конфискации, без това

¹⁹ https://electronic-library.org/books/Book_0046.html.

²⁰ Пак там.

да подобри положението. Населението на провинциите също се бунтувало срещу корумпираните управители и чиновници или пък самите управители се надигали срещу централната власт, както например Абаза Кара Хасан паша, който отново оглавил бунта на джелялиите в Централен Анадол.

Към всичко това се прибавила и войната с Венеция. През март 1650 г. венецианската флота преградила Дарданелите. През юни същата година тя разбила османската флота, която се реванширала през май 1654 г. Но победени отново при Дарданелите на 26 юни 1656 г., османците изоставили островите Лимнос, Самотраки и Тенедос (юли–август 1656). Това поражение предизвикало паника в Истанбул, където цените на стоките рязко се покачили. Великият везир с мъка успял да убеди султана, който избягал в Юскюдар, да се върне в столицата (3 септември 1656). И точно при тези обстоятелства султанът, или по-скоро майка му Хадидже Турхан, се обърнала за помощ към Мехмед Кьопрюлю, който станал велик везир (15 септември 1656)²¹.

„Малко известен, без солидни връзки с различните кланове в Истанбул, енергичен, решен да преследва непреклонно целта си и да върне авторитета на управлението, Мехмед Кьопрюлю незабавно се заема с така наречените кадъзаде, религиозни екстремисти, езекутира Абаза Ахмед паша, обвинен, че е изоставил на венецианците Бозджа Ада (Тенедос), потушава бунта на спахиите, чийто корпус след това прочиства, **спечелва една морска битка срещу венецианската флота (юли 1657)**, с което си възвръща Бозджа Ада и Лимнос (август и септември 1657). Проливите са освободени от блокадата на венецианците и жителите на Истанбул са избавени най-сетне от опасността от глад и бунт“²².

„Водейки политика на въвеждане на ред в империята, Мехмед Кьопрюлю прави чистка във военните и цивилните институции, наказвайки строго джелялиите, както и офицерите и чиновниците, които заемат постове незаконно, без официално назначение. Неговата строгост се проявява също така и във финансовата област, където излишните разходи са ограничени, нарушителите — подведени под съдебна отговорност. Притежателите на тимари и зиамети от своя страна трябва да подновят актовете за притежание посредством изплащане на определена такса. Данъчните постъпления са редовни и ако в началото на управлението на великия везир на войската било плащано благодарение на принудителен и гарантиран заем от притежателите на големи богатства, по-късно заплатите на войниците се изплащат редовно: през 1071 г. (1660–1661 г.) държавният бюджет практически е уравновесен (580 милиона акчета приходи срещу 593 разходи), което свидетелствува за големи усилия за възстановяване на стабилността“²³.

²¹ https://electronic-library.org/books/Book_0046.html.

²² Пак там.

²³ Пак там.

5. ПРОБЛЕМЪТ

По време на управлението на Султан Мурад IV в Чепинско постепенно се поражда правен проблем. Без да се съобразява със специалния харбаджийски/войнушки статут на цепинци султанската канцелария включва част от населението в джизие-списъците. С това се нарушава Договорът между цепинци и румелийския бейлербей Лала Шахин паша, сключен при предаването на крепост Цепина през 1373 г. Нарушението е по-специално на точка четвърта от споразумението: всички мъже-християни от Чепинско на възраст от 20 до 35 години участват заедно с османската армия **като помагачи**, когато са поканени, навсякъде, където има нужда. Нарушението се вижда от Таблица 1. До края на XVI в., последно през 1595 г., ханетата/домакинствата се отчитат като християнски и мюсюлмански. Християнските домакинства имат задължението да пращат помагачи харбаджии/войнуци в армията и поради тази причина се води точна сметка за техния брой. Но в началото на XVII в., по специално през 1634 г., за три от селищата: Каменица, Ракитово и Лъжани се появява, за първи път в Чепинско, запис за джизие-ханета в регистър MMD №152 от 1634 г. Не е ясно защо са пропуснати другите 4 селища в Чепинско: Костандово, Дорково, Баня, Корова. Възможно е те да са пратили мъже за харбаджии/помощници в армията някъде. Или просто в султанската канцелария на Султан Мурад IV е царял хаос и просто са пропуснати. Във всеки случай **вписването на част от цепинци в джизие регистрите е явно нарушение на техния статут** и те са реагирани. Най-вероятно са отказали да платят този данък.

Конфликтът се задълбочава още повече, защото през 1639 г. в джизие-регистъра има записани вече 593 джизие ханета, а в регистъра от 1641 г. са записани 479 джизие ханета от Чепинско. Намалването на джизие ханетата през 1641 г. с около 100 спрямо 1639 г. може да означава, че толкова домакинства са приели исляма, за да не плащат тежкия данък. Още повече, че е възможно да има натрупване на неплатен данък от 1634 г., откогато възниква казусът.

5.1. ЛЕТОПИСЪТ НА ПОП МЕТОДИ ДРАГИНОВ ОТ С. КОРОВА

Наличието на спор за плащане на данъци между цепинци и султанската канцелария е отразен от Стефан Захариев. В книгата си за Татарпазарджишката каза той публикува Летописа на поп Методи Драгинов от с. Корова.

„Когато турският емир цар Мехмед, наречен Ловец, започна сефер (война) в Мора (Морея, Пелопонес), в Гърция, та изпрати 105 хиляди (по-точно 105 ладии) войска по море и 150 000 на сухо, тогава дойдоха в Плодин (Пловдив) град 6 паши, та преминаха през Пещера. И Мехмед паша с много еничари дойде в Чепино на Костантово (Костандово) и събра всички попове и кметове, та ги окова във вериги и каза:

- Бре, хаинлар (предатели). Вас Али Осман патишя (господар) ви обича, та не давате царевото (данък). Само когато трябва помагате на нашата войска. И ние ви обичаме като нашите еничари, а вие сте искали да вдигате глава против нашия цар.

Тогава бан Вельо и протопоп Константин отговориха:

- Чесни везиру, нашите момчета доскоро са били с царските войски по Тунос (Тунис), по Траболус (Триполи) и Мисер (Египет). Че какво грозно (лошо) видяхте у нас?

А пашата каза:

- Вие лъжете. Мен ми обади карабашот (черноглавият, владиката) във Филибе (Пловдив) – (проклетият пловдивски митрополит Гаврил).

А те казаха:

- Той не ни заповядва на нас, тъй като не му даваме верим (данък), та ни клевети.

И пашата отговори:

- Нали и вие сте кауре (неверници, християни), защо да не давате? Ето че сте асии (бунтовници).

И заповяда на еничарите да ги изколят всичките. Тогава някой си Каримам Хасан ходжа измоли от пашата да ги опрости, ако се потурчат. И на Гергьовден се потурчиха бан Вельо, протопоп Константин, поп Георги с поп Димитър в Костантово, и всички кметове и попове от другите села. И тъй като имаше голям глад, пашата остави още четири ходжи да ни потурчат и които се потурчат, да им дадат жито за ядене. А той отиде през Разлог в Солун. Нашите се потурчваха до Богородица (август). Които не се потурчиха, едни изклаха, други избягаха по гората, а къщите им изгориха. Хасан ходжа изпрати много коне в града (Пазарджик), та докараха жито от Беглик хан (по-късно Куршум хан) и го стовари в църквите „Света Петка“ и „Свети апостол Андрей“ в Костантово и раздаде на потурчените къщи по две мери ръж и по две мери просо. Та на Петковден дойде ферман от царя да се съберат българите, да станат рая, да дават харач и верим и да ходят на ангария, само турците да отиват във войската. И събраха се бежанците, та съградиха къщи в Каменец и Ракитово. Тогава повечето бежанци от страх отидоха при Стара река, та съградиха ново селище, Батево. Хасан ходжа за кашмер (подигравка) накара потурнаците, та разрушиха всички църкви от Костенец до Станимака – 33 манастира и 218 църкви. И така по божие благоволение бяха разсипани балгарите в Цепина. Помни, Господи,

грешния и недостоеен твой раб поп Методи Драгинов от село Корова. Записа се в годината 16...“²⁴ .

Конфликтът и исканията на двете страни са ясни. От едната страна е везирът Мехмед Кюпрюлю, който пита защо цепинци, които са християни, не дават царевото – данък харадж/джизие? От другата страна са цепинци, които казват, позовавайки се на стария Договор, че техните момчета ходят с войската и те не плащат джизие. Никога не са плащали. Те се имат стари правдини – права и по погрешка са вписани в джизие-регистрите. Обръщението е „чесни везиру“. Мехмед Кюпрюлю паша е над седемдесет годишен, еничар от Албания, справедлив и честен офицер. Надеждата на цепинци е точно този честен мъж да ги разбере и да ги защити, да възстанови правата им. Всички султани от 1373 г. до 1634 г. са зачитали Договора и не са оспорвали или променяли нищо от него. Но те не знаят, че великият везир трябва да защити държавата, да напълни хазната, да разкъса примката, която венецианците са затегнали на Дарданелите и се опитват да удушат Османската империя. В тази паметна пролет на 1657 г. Мехмед Кюпрюлю отсъжда против цепинци и ги поставя в най-тежката ситуация, която те са преживявали от векове. Той, а чрез него и невръстният султан, вече са решили да променят Договора и по-точно точка 4 от споразумението. На цепинци се отнема харбаджийския/войнушкия статут. Те стават християнска рая. Султанският ферман, променящ статута на цепинци, пристига по Петковден (в средата на октомври 1657 г.), веднага след като Мехмед Кюпрюлю, разбивайки венецианците, се връща в Истамбул.

6. ИЗХОДЪТ ЗА ЦЕПИНЦИ

В тази ситуация, когато лично великият везир Мехмед Кюпрюлю, който е приел да изпълнява длъжността с уговорката за пълни правомощия, съобщава на цепинци, че трябва да плащат, че губят харбаджийския си статут и е въпрос на месеци да има султански ферман за това, за тях няма надежда. Не могат да платят, защото са се натрупали много данъци, поради правния спор и неплащането от години. По принцип свещениците са освободени от данък джизие. В този случай, за да не последват репресии поради неплатени данъци, административния водач бан Вельо и всички попове приемат исляма първи. След приемането на исляма данъкът джизие отпада. Последват ги повечето от селяните.

При пристигането на войската в Чепинско през май 1657 г. някои от българите се разбягват по горите. Може да се предположи, че ферманът задължава християните да плащат от момента на издаването му напред. Тези, които решават да запазят вярата, се заселват в Каменица и Ракитово. Каменица е изцяло християнско селище, докато Ракитово още от 1515 г. става смесено селище. Има запазен спомен, че избягалите ракитовци отиват в една местност,

²⁴ Подбрани извори на българската история, том трети, Тангра ТанНакРа ИК, София, 2008, стр. 38-39.

наречена „Бежаница“, на около 15-17 км. от селото по посока на пещерата Извора/Лепеница. Там те са живели до есента на 1657 г., докато султанският ферман по Петковден им позволява да се върнат по домовете си.

Има и българи, които не приемат исляма и не искат да плащат джизие. Те трябва да намерят такова селище, в което населението е със специален статут, какъвто е бил техния преди управлението на Мехмед IV. Не е достатъчно просто да се изселят на друго място, защото това означава да си изоставят къщите и имота, и пак да плащат джизие. За тяхна радост такова селище има наблизо. Това е село Батеве (Батак). Това селище от средата на XVI в. има статут на дервенджийско село. Дервенджиите са пазели проходите. С други думи, те са помагали на османската войска без да напускат селото си. „Що се отнася до пътищата в Родопите, този, за който вероятно може да се твърди, че е действал и се развивал като „много оживен търговски път“ (може би най-рано след 30^{те} години на XVI в., понеже в документите от това време, които ще имаме възможност да разгледаме, той все още не се „засича“), при все високия риск, като се има предвид, че населението, живеещо покрай него се занимавало „със земеделие, животновъдство и разбойничество“, е начертаният по-горе Западен, свързващ Северна Тракия (по-точно западната ѝ част) и Беломорието през Чеч – Неврокопски и Драмски. Доказателство за това може да бъде и фактът, че: 1. В иджмал регистъра от 1528-29 г., който тепърва ще разгледаме подробно, единственото дервенджийско село, за което би могло да се допусне, че е в северните склонове на Родопите и е свързано с този път е записано след Пещера и 2. Батак (между Пещера и Велинград) е единственият засега известен на нас мензил по документ от 1671 г. Бихме могли да предположим, че използването на това трасе е и една от причините Неврокоп да се запази през целия османски период със статут на град – и оттук – трайно в административно-властови център, единствен за Родопите, през целия интересуващ ни период, и да понесе значително „преформатиране“ в османския контекст за разлика от другото при/родопско селище с териториални и демографски характеристики на град, още от предосманското ни средновековие и след това – разбира се в предложените за този период параметри – Станимака“²⁵.

²⁵ The vakf institution in Rhodope mountain in 15-17centuries – Chapter 1 (Вакъфската институция в Родопите – XV-XVII в. – Глава I), стр. 26-27.

7. ПЪТИЩАТА ПРЕЗ ЗАПАДНИТЕ РОДОПИ

Тук е мястото да уточним, че трайното овладяване на Западните Родопи от османците е свързано с пътищата. Съществуват няколко трасета, които са свързвали Истамбул и Пловдив с Неврокоп и Беломорието. Основният път, съвпадащ с античния път Виа Траяна е: Пловдив – Ново село – Пещера – Батак – Доспат – Неврокоп – Драма. Най-трудния участък тук е около Батак, защото се преминава през участък с вековни гори. Това превръща Батак в дервенджийско селище, а впоследствие и в мензил – пощенска станция.

Другият път е през Станимака. Той е: Пловдив – Станимака – Перущица – Кричим – Пещера – Батак – Доспат – Неврокоп – Драма. Вижда се, че в по-голямата си част той съвпада с основния път през Пещера и Батак.

Третият път отново е през Станимака. Той е: Пловдив – Станимака – Девин – Доспат – Неврокоп – Драма. Може да се разглежда и негов вариант, при който след Станимака пътят тръгва през Чепеларе – Смолян – Доспат. Естествено пресичането на планината създава достатъчни трудности, за да се ограничи движението и тази част от планината да се свързва преди всичко с пасищно животновъдство.

Пътят от Пловдив през Чепинско е през Баткун (Паталеница) – пресича планинския рид Каркария в месността Талпици – Дорково – Костандово – Баня – връх Сютка – Беглишки хан (сега на дъното на язовир Голям Беглик, след Батак) – Доспат – Неврокоп – Драма. След село Костандово пътят е имал отклонение през Ракитово – връх Сютка – Беглишки хан.

Старите пътища са били охранявани от много крепости и кули. Всички те са били разрушени или повредени от местното население при завладяването на планината от османците.

8. ДЕМОГРАФСКА ХАРАКТЕРИСТИКА

В старите учебници и в съзнанието на хората трайно е установено разбирането, че помохамеданчването в Чепинско е свързано с избиване на населението. Ислямът е наложен с меч и кръвопролития. Но проблемът в основата си е свързан с плащането на данъци. Той не е предизвикан от клеветите на „чернокапецот“ – омразният гръцки владика от Пловдив Гаврил. Въпреки че той многократно е протестирал, че българите от Чепинско не плащат данъци. Известно е, че гръцките попове и владици са тънели в разкош за сметка на обедняващото българско население. Бройката на домакинствата/ханетата в Чепинско бе показана в Таблица 1. За по-голяма яснота демографската характеристика на Чепинско като цяло може да се види от модифицираната Таблица 2. Данните в нея съвпадат с тези от Таблица 1, но са показани общо за седемте селища.

ТАБЛИЦА 2

Селища в Чепинско	XVI век								XVII век			XIX век	
	TD77 1515 г. ханета		TD370 1528/29г. ханета		TD498 1570/71 г. ханета		Kuyudu Kadime 1595 1595 г.		MMD №152 1634 г.	1639 г.	1641 г.	Ст. Захариев 1865 г. ханета	
	х	м	х	м	х	м	х	м	джизие ханета Каменица Ракитово Лъжани	джизие ханета общо за селата	джизие ханета общо за селата	х	м
Общо	618	22	567	24	641	193	472	216	256 ?	593	479	180	650
	640		591		834		688					830	

Вижда се, че броят на ханетата/домакинствата варира от около 640 до 840 за периода от XVI до XIX в. Християнските домакинства/ханета варират от около 470 до около 650. Няма рязък демографски срив през XVII в., както би могло да се очаква след масов погром над чепинското население. Очевидно масово избиване на население не е имало. Ако се разгледа казусът от гледната точка на великия везир Мехмед Кюпрюлю той би изглеждал примерно по следния начин: държавната хазна е празна – по-добре е да има християни да плащат данъци; има външни врагове – венецианците, които са блокирали Дарданелите и Истамбул и е по-добре да се справят с тях; има еничарски и спахийски бунтове в Истамбул – не е необходимо да се предизвикват нови бунтове в Родопите. Но при създадената ситуация, която се е усложнила и натрупала с десетилетия, великият везир не е можел да допусне някой да не плаща данъци на държавата. Това би могло да се изтълкува като слабост и други да поискат да не плащат.

9. ИЗВОДИ

9.1. ЗА ХАРБАДЖИЙСКИЯ СТАТУТ НА ЦЕПИНЦИ

Фактът, че последвалият султански ферман по Петковден е за промяна на харбаджийския статут на цепинци е още едно доказателство, че проблемът е свързан с този статут и данък джизие, а не с християнската вяра на хората от района. Проблемът не е и в клеветничеството на гръцкия владика Гаврил. Ако населението приеме исляма Гаврил нищо не печели, напротив той окончателно губи връзка с тези селяни. Докато са християни той има шанс да получи власт над тях.

Нещо повече – щом като има издаден султански ферман за отмяна на харбаджийския статут на цепинци то това е доказателство, че Договорът между цепинци и румелийския бейлербей е влязъл в сила. Можеш да промениш само нещо, което действително съществува. И този статут е съществувал от 1373 до 1657 г. – 284 години.

9.2. ЗА ДУХОВНАТА АВТОНОМИЯ НА ЦЕПИНЦИ

Със султанския си ферман Мехмед IV отменя само едно от споразуменията с цепинци. Останалите споразумения от Договора остават в сила. В случая нас ни интересува споразумението за духовната автономия на цепинските села. По този въпрос в книгата си за Татарпазарджишката каза, издадена през 1870 г., Стефан Захариев е категоричен. „5) да не зависят от друга черковна власт, а сами да си се управляват духовно. Това последно преимущество и до днес имат останали-ты непотурчени Помаци Българе, **защо-то двам-та техни свещеници съ самовластни**, те ся ръкополагат от който Владика искатъ и неплащаха никои правдини на Агатоникійскій-тъ Епископъ въ градътъ, нито после на пловдивски-ты Митрополиты, кои-то много пъты мъчиха селяни-ты най-паче вули за бракосъчетаніе да зиматъ отъ техни-ты Епитропи, та други-ты владишки правдини пакъ да не даватъ, нъ Цепинци-ты основаеми на свои-ты стари правдини никогашъ несклониша“²⁶. В случая Захариев говори за свещениците от Каменица и Ракитово. По негово време само в тези две селища още има християнски домакинства. И доколкото той е бил владишки наместник в Татарпазарджишката каза над 15 години със сигурност е знаел, че свещениците на двете християнски общности в Ракитово и Каменица са автономни и независими от гръцката патриаршия.

В Каменица църквата „Св. Троица“ е построена през 1816 г. на мястото на малък вкопан каменен параклис. В 1823 г. в нея е открито първото килийно училище в района, а по-късно – първото светско училище. През 1869 г. е изграден притвор с женска църква над него, отделена от наоса с дървена решетка. През 1891 г., вече в Княжество България, е изградена камбанарията в северната част на църковния двор.

9.3. ДУХОВНАТА АВТОНОМИЯ И ДУХЪТ НА РАКИТОВО

След разрушаването на базиликата „Св. Никола Летни“ през 17 век Ракитово остава без църква. В селото има около 40 християнски къщи. Дълго време ракутовци ходят пеша на църква в Каменица след съграждането на каменската църква през 1816 г. Извършват се и религиозни обреди от свещеници от Каменица в Ракитово в къщата на Димитър Терзиев. Когато турският султан Абдул Хамид издава Хатихумаюна през февруари 1856 г. в Ракитово се заговарва за църква. Кмет е Юсеин Афузът, а зам. кмет – Муса Карамусов. Те

²⁶ Стефан Захариев, фототипно издание с коментар, изд. На Отечествения фронт, 1973 г., цитираното издание е „Географико-историко-статистическо ОПИСАНИЕ на Татар-пазарджишката кааза“, стр. 66.

помагат на ракитовските християни да изпратят искане до областната управа в Татарпазарджик за построяване на християнски храм в селото. Отговорът е отрицателен. Областната управа не може да издаде такова разрешение. Тогава с помощта на Стефан Захариев искането на ракитовци се препраща до д-р Стоян Чомаков в Пловдив – представител на християните за региона. Към искането се добавя едно писмо, в което се описва, че ракитовци вече имат определено място и готови материали, за да изградят отново църквата на име Св. Неделя. Д-р Чомаков, който е личен приятел на Али паша – велик везир и отговорник за вероизповеданията, съдейства на ракитовци. Съществува разбирателство и взаимно уважение между ракитовските мюсюлмани и ракитовските християни. Израз на това разбирателство е дарението, което кметът Юсин Афузът прави – дарява своята градина за място, където да се построи църквата. А зам. кметът Муса Карамусов със свои пари плаща на майсторите. Камъните се докарват от местност Чукура, а дървен материал от околните местности. Строителите са от с. Ковачевица. На 15 март 1861 година е положен в основата първият камък на църквата. Християни и мюсюлмани заедно построяват храма. Църквата е покрита на 8 ноември 1861 г. – Архангеловден. Същия ден е отслужен водосвет от поп Атанас от с. Каменица. От всяка християнска къща се дава курбан. При отчитане на курбаните неизвестно защо част от покрива се срутва. За поправянето му са наети майстори от с. Дебърско, преселници в Брацигово²⁷. Въпреки че не е осветена официално, църквата става действаща.

„Във фонда на църковното настоятелство при храма „Св. В. Неделя“ – с. Ракиново, Пазарджишко се съхранява доклада на свещеник Васил п. Атанасов по случай 100-годишнината от изграждането на храма, в който е отразено участието на българи мохамедани в неговото построяване: „И макар християните в Ракиново по онуй време да са били само 25-30 къщи, при това бедни ратаи у богати потурнаци, решително се заговорило за построяването на църква в Ракиново и само една година след акта от Великден 1860 г. тя била построена. При това забележително в случая е това, че била построена с пълна морална и материална подкрепа на българи мохамедани, които били повече, по-състоятелни и с големи политически права. Известни са дори имената на тогавашния кмет на селото Афуза Юсеин Ефенди и на помощник кмета Муса Карамусов, които не само разрешили и проагитирали построяването на храма, но и сами дали от личните си средства за целта: още от самото начало единият дал своята градина за построяването на църквата, а другият плащал от свои средства за майсторите. Населението – християни и мохамедани ентусиазирано участвало при събирането и извозването на материали и при самото строене. Всеки давал каквото и колкото могъл. А задружността идвала да припомни, от една страна за еднаквата,

²⁷ Петър Гелин, Времето на Ракиново, София, 2007, стр. 44.

*българска кръв и за предишната еднаква християнска вяра, както и за голямата разумна братска веротърпимост и отговорност на тогавашните раkitовчани – от друга страна*²⁸.

10. КРАЯТ НА ДУХОВНАТА АВТОНОМИЯ В ЧЕПИНСКО

Същинското освещаване на раkitовската църква „Св. В. Неделя“ се извършва от пловдивския митрополит Панарет на 4 март 1873 г. Той е представител на Българската екзархия, възникнала през 1871 г. в резултат на борбите за църковна независимост. Фактически чепинските църкви преди османското завоевание на Родопите са част от Българската патриаршия. След предаването на крепост Цепина през 1373 г. стават автономна духовна общност, закрепена юридически с подписването на военен Договор с бейлербея на Румелия. С освещаването на раkitовската църква през 1873 г. от митрополит Панарет духовната автономия е прекратена и чепинци стават част от Българската екзархия.

Петстотин години Духовна автономия – това е резултатът от действията на защитниците на крепост Цепина. Това е резултата от непрестанната борба за независимост на духа. Земята на бесите, Свещената земя на Дионис, никога не е покорявана в духовен план.

²⁸ Славиеви гори, сборник, том 1, Пазарджик, 1994, стр. 216.

РАЗДЕЛ „МУЗИКАЛНА ТЕОРИЯ“

ПЪТЯТ, ГОЛЯМАТА МЕЧКА И РЪЧЕНИК В 7/8 ТАКТ

Таня Доганова-Христова

ПРИЗОРИ ...

Заслушали ли сте се някога в първите звуци на Зората, когато още не се е разтворила? Отначало са тихи, нежни чуруликания, след което целият птичи хор оживява старата гора с прелестно красиви трели... Надпяват се, бързат да приветстват настъпващия ден. Истински прекрасни птичи ансамбли, божествен хор, който контактува с космоса и слънцето, песента и полъха на вятъра, и цялата пробуждаща се земя.

И ето че първите слънчеви лъчи надникват през малките пролуки на за-качливи, пухкави бели облачета, за да ни кажат: „Време е, хайде ставайте, гответе се за дългия път!“

И цялата природа е готова, всички са усмихнати, ведри, защото знаят, че ги очаква нещо непознато в околния свят. Това е онзи радостен възторг от всяка нова среща, от дара, който ни доставя природата, усетила устрема ни към все още непознатите явления на Бъдещето. А Бъдещето, то е в познаването на Миналото, в усвояването му, за да можем най-достойно да говорим и мечтаем за Бъдещето ни. Да извлечем не само спомените оттам, но и опита на по-знаещите от нас, разгадали и усвоили Миналото – изградило ни като Личности и История, която е дълги векове сътворявана.

Трудно бихме могли да си представим онова хилядолетно, непознато ни време и простите човешки радости на нашите далечни прадеди. А те са ги имали, те също са били хора като нас – изпитвали радост и мъка, мечти, обич и уважение. Хора обикновени, хора с душевни възвращения, които ежедневно изпълват човешкия живот.

Предците ни не са стигнали изведнъж до своята строго логично изградена форма на жизненост и движение, във вечно противостоене и единство – Върховенството на Закона. Безкрайните земни пътища или дългите звездни нощи край огъня, юртата, са били огласяни от песните, съпровождали не лекия понякога труд на домакините. А просветващата лула на Старейшината е отбелязвала едно спокойно, отмерено въздъхване, при подетия разказ за отминалите времена...

Когато се замислим какво сме дали на света, трябва преди всичко да се обърнем към нашата *вокална същност и образност*, които от първия миг на живота и до последния ни жизнен дъх неизменно регистрират нашия жизнен път. Звездите са ни подсказвали тайните на Всеобщия Закон на Космоса – неизменно повтарящ се и регулиращ целия обкръжаващ ни мир.

Можем ли да разгадаем, например, приказните творения, закодирани от нежните женски пръсти, сътворили *народните шевици*? И ако поразсъждаваме върху техните названия, ще открием смисъла на нравите и времето, в което те са създадени. Ще съзрем посеви и жътви, или пък пътуване с гапопиращи коне, надпреварващи се с вдигнати опашки...

Дали някой се е опитал да събере, проучи и систематизира *българските шевици*? От най-големите до най-фините бордюри, изшити с копринени конци върху тънко тъкана свила, отгледана от работливата и неуморна българка. А ние днес все още мъдруваме какво значи всеки бод. Та това е бил техният живот: „поддъбиче“, „кръстец“, „онгъл“, „елбетица“, „рожетата“, „цветето“, „пилето“, „небе и звезди“, и т.н. и т.н.

А когато сърцето не издържи и започне край огъня по-силно да бие, и хиляди огнени искри се разпръскват на всички страни, едва ли някой от слушащите Старейшината ще се въздържи да не скочи...

Безброй поколения играят този чуден буен танц, известен като *Ръченик*, *Ръченица*, *Надиграване*, имащ сигурно много още най-различни названия. На всеки българин е познат, а и от незапомнени времена е прехвърлил границите на Родината. Знаят го по целия свят. Отнесен там наедно с родните нрави и традиции, за да не се забравя Родния дом и никога да не заглъхне любовта към него.

Характерен с подвикванията „Ей-хей!“, „И, ха, ха!“, „Айде опа, а!“, „Зизай Нане, шоп те газил!“, и т.н., посредством които по-лесно се влиза в танцовия ритъм. И както на прочутата маслена картина „Ръченицата“, изобразяваща старата кръчма в село Бистрица, Софийско, така тя се тропва на всеки мегдан, на всеки празник – личен, семеен или всенароден. Няма българин, който да не е заподскачал от най-ранно детство щом чуе пискливата гайда, медените извивки на кавала или ударите на тъпана, придружени от тези на барабана. „И-ху, и-ху“ – сърцето лудо заиграва! Ех българи, къде сте, къде... ?!

Следовниците на Дионис, кукерите, и до днес се обличат в животински кожи и, окичени целите със звънци, скачат, подвикват, танцуват буйно и призовават всички добри сили в Поднебесната шир, за да предизвикат на двубой, да накажат, да победят злото. Всяко българско сърце затрептява интуитивно, на генно ниво, само като чуе мистерния ритъм.

Но защо 7/8 г. седем, та и осми?

Какво всъщност означават тези числа? Дали е предание или истина; и защо аз вярвам безрезервно в нея?

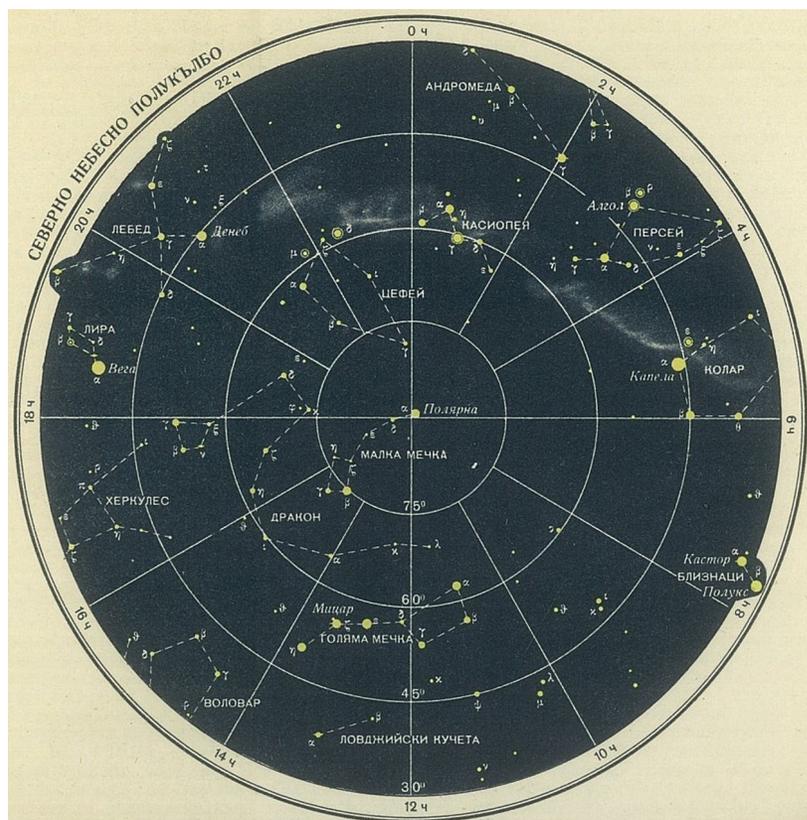
Седем, това свещено число, още от най-дълбока древност. То е определено като най-силното число в поредицата от Едно до Десет. За посветените люде на древните цивилизации – мисти, кабири, офити, маги, влъхви, колобри,

друиди – „7“ е било числото на Голямата мечка, но и на Малката мечка – уникални съзвездия, съставени от по седем звезди. И в двете звездите образуват фигура, която напомня също така кола-каруца.

Обаче това познание, тази космогония, не били придобити лесно и изведнъж, а за много продължително време. В първоначалната си неопитност древните започнали да търсят опора в небесните богове, да наблюдават звездните движения. Най-напред видяли най-ярката, най-забележителната звезда, която нарекли Северна или Полярна звезда, защото стои винаги точно над полюса и не се измества при въртенето на Земята (в 26 000-годишния цикъл).

Поларис блестяла като брилянт на нощния небосвод. Отправяйки често поглед към нея, за да се ориентират при пътуване, съзрели, че тя се комбинира с група от седем звезди, с които образува интересна причудлива форма, оприличавана от едни на каруца, а други на животно. Подобно на останалите съзвездия, наречени на животни, нейното получило името „Малката мечка“, като по-долу от нея, имаща подобна форма, но обърната, е разположена и „Голямата мечка“. За една година двете „мечки“ правят пълен оборот около Полярната звезда, т.е. полюса (сн. 1).

Снимка 1. Звездното небе в Северното полукълбо.

Наблюдението нощем на движението на двете съзвездия станало любимо занимание и тема за размисъл. Поколения наред започнали да свързват знаменателни събития от живота си с местоположението на „мечките“ на небето. Според движението и изменението на техните фигури на небосклона, очаквали раждането на своите наследници, както и на малките на домашните им животни. Освен това те станали знаков ориентир кога да се сее; за времето, необходимо за отглеждане на посевите; кога да се прибере реколтата и кога е благоприятно време за дълъг път и дори за война.

Постепенно хората започнали да си обясняват повтарящите се сезонни промени в климата с периодичните движения на звездите и съзвездията. Опознавайки по този начин околния свят, те решили, че *числото Седем е съкровено и водещо*:

- 7 са планетите в Слънчевата система;
- 7 са дните в седмицата;
- 7 са цветовете на дъгата;
- 7 са основните музикални тонове;
- 7 са лъчите на Розетата от Плиска, със знака на Дуло – YU;
- 7 са отворите на човешкото лице;
- 7 са планинските езера в Рила;
- 7 са тепетата на Пловдив, най-стария град в Европа;
- 7 са Чудесата на света;

И като здрав фундамент на целия простор

- 7 са посоките на света, произтичащи от Земно-Небесния Кръст:

ЦЕНТЪР, ГОРЕ-ДОЛУ, ИЗТОК-ЗАПАД, СЕВЕР-ЮГ.

Намирайки опора в тези вечни изначални истини, нашите прадеди започнали да се замислят как да измерват пътуванията си по безкрайните степи и морета, дори как да открият *мярка за самото време, за календара* (Коленд-Дар, т.е. „Дар от Колед“). Използвайки данните, събрани от хилядолетното наблюдение на небето относно неизменно повтарящите орбитални движения на планетите и звездите, те определили един годишен регулярно повтарящ се цикъл от $360 + 5$ денонощия – всяко съдържащо изгрев и залез на слънцето (ден), и изгрев и залез на луната (нощ). Разделили така установената година на дванадесет месеца, всеки от по тридесет дни – разделени приблизително на по четири седмици. А месеците групирани по три в четири сезона – всеки имащ свой характер и особености. И, разбира се, включили в тях безбройните празници по повеля на древната традиция на Слънчево-Лунния култ, като основните били:

- Зимно слънцестоене от Игнажден до Коледа (21-25 декември) – раждането на зимното слънце Колад/Холод/Мраз, наричан още Дионис/Бакхус/Митрас/Хорос/Сурья – бележещо началото на всяка Нова година;
- 14 февруари – Трифон Зарезан празник на свещеното вино и зарязване на лозите;
- Първата неделя на март – Песпонеделник, фестивал на кукерите, които маскирани, въоръжени и надаващи гръмовен звън, прогонват злите духове на зимата и смъртта;
- Пролетно равноденствие (21 март) – ден на Баба Марта и на женското начало Ин – старт на жизнения цикъл на природата – събуждане, съживяване и вегетация;
- 6 май – ден на героя-войн Тракийският конник Хероса, Българският сиен конник Хурса или Славянския непобедим конник Святovit – присвоен по-късно от християнската църква и посветен на християнския светец Георги Победоносец;
- Лятно слънцестоене (21-24 юни) Еньов или Яньов ден (Янкул/Янус/Юпитер/Зевс) – енергийна кулминация на цялата природа, на мъжкото начало Ян и зачеването на нов живот;
- 21-24 август – Consualia или Дни на Конс – празник на нивата;
- Есенно равноденствие (21-23 септември) – карнавал, посветен на приключването на плодотворния земеделски цикъл, посредством ритуали на благодарност към земята-майка;
- 8 ноември – събор на архистратега Архангел Михаил, отбелязващ отварянето на Небесните порти и слизането на безплътните сили от Света на душите в Земния свят (настъпване на зимата);
- 14-20 декември – Saturnalia или Дни на Сатурн-Янус – дни на радост, забавления, пиршества и заслужена почивка след окончателното приключване на годишния цикъл.

Така древните установили строен ред в своята държава. Укрепили я с гранични валове, построили градове със здрави крепостни стени. Обработвали земята – изоравали я, засаждали я със семена, жънели и прибирали реколтата. Отглеждали домашни животни, но и бойни коне, като обучавали в езда младите войни. Откривали и добивали от земята руда, а от метала изковавали не само земеделски сечива, но и оръжия, защото постигнатото трябвало да бъде защитено от грабителите и нашественици.

Но не само материята и битът занимавали тяхното съзнание. Те имали ясното съзнание и *силната потребност от духовна изява и развитие*. В какво се изразявало това?

Именно по време на споменатите празници е била отприщвана огромната енергия да изригнат буйната си радост от постигнатото в дълги, трудни и тежки делници, или пък при изпълнението на обществения дълг в полза на сънародниците, държавата, царя. *Дионисовите карнавали и огнени шествия* включвали вихрени танци – под ритъма на тъпана, свирната на гайдата

и мелодията на кавала: подскачане, рипане, клякане, подвикване, подсвирване и други жестомимични фигури на тялото, крайниците и главата. Духът трябва да се освободи от тежобата на тялото, да разчупи ограничаващите го вериги! Духът трябва да се прероди в невероятния Либер! Да вкуси сладостта на Свободата!

Разбира се, нашият фолклор е едно богатство, наследено от *Дионисовите мистерии и орфизма*. Ето какво пише Диодор Сицилийски (~90~30 г. пр.Хр.) за античните понятия „музически представления“ и „музическо изкуство“:

„Дионис станал също така изобретател на свещените лицедейски състезания, учредил театрите и създал системата на музическите представления, а освен това, благодарение на него се появили хора, свободни от обществени повинности, а също занимаващи се с определен род музическо изкуство [изкуство, в което е вплетена музика] във военните походи. Впоследствие били създадени музическите съобщества на можещите [τεχνιταί, т.е. „технитай“], причастни към изкуствата, свързани с Дионис, като той освободил от налози посветилите се на такъв род дейност.“ **Диодор**. Историческа библиотека, кн. IV, V-4/.

Трите музически изкуства – поезията, музиката и танца, – поради абстрактността им се смятали за висши и с тях се ангажирали жреците и аристокрацията. Дейностите *техно*, свързани с преработка на материалната среда, като *архитектура, строителство, скулптура* и *всички занаяти*, минавали на втори план, макар че и те са давали възможност за изява на човешкия дух, оставяйки ни изключителни шедеври.

Театърът е възникнал в кръга на *Дионисовите мистерии* като обединяващо ядро – синкретична сплав на музическите изкуства – поезия, музика, хор, танц, драматично действие. Участващите актьори, които пеели, танцували, рецитирали и пр., а това са дейности, произлезли от херметичните ритуали на култа, не плащали данъци и не служели като войници.

Уточняваме, че тук се говори за дълбока древност, когато *театърът*, бидейки част от комплекса на *мистерии*, бил игран само в затвореното съсловие на жреците и аристократите. Много по-късно, едва в VI век пр.Хр., той бил изваден от списъка на херметичните забрани и станал достъпен за цялото общество от свободни граждани.

Музикалният и ударен съпровод по време на кукерските шествия, или в нестинарския обряд – при ходенето бос по разстлана огнена жаравя, и въобще вокалната вибрация и ритмичната стъпка при изпълнението на традиционните песни и танци, в съпровода на гайда, гъдулка/лира, кавал/авлос, тимпан/тъпан и кимвал, *били част от тайните средства за изпадане в трансово състояние*, с цел свързване с духовете на богинята-майка и бога-отец на племето.

За античните изкуства музика, поезия, „хорово пеене и танци“, обвързани до голяма степен с култа по това време, съобщава и Страбон (63 г. пр.Хр. – 24 г. сл.Хр.):

„... Платон, а дори и преди неговото време питагорейците, са нарекли философията музика; и казват, че космосът е съграден съобразно с хармонията [тоновете на октавата], приемайки, че всяка форма на музика е дело на боговете. И в този смисъл също Музите са богини, а Аполон е водач на Музите, а поезията [химните и пеаните] като цяло е възхвала на боговете. И в същия ход на разсъждения те приписват на музиката изграждането на морала, като вярват, че всичко, което изправя ума, е близо до боговете. Повечето елини [както и траки] са приписали на Дионис, Аполон, Хеката, Музите и над всички – на Деметра, всичко, което е от оргиастично, или бакхическо, или хорално естество, както и мистичния елемент в инициациите...“

/**Страбон**. География, кн. X, гл. III, § 10. – В изданието: **Страбон**. География. Кн. IX-XI. Превод от старогр. Валерий Русинов. Институт по тракология при БАН. С., ИК “Рал Колобър”, 2008/.

Но да се върна на темата за ръченицата. И така, поведен възторгнат от небесната картина на Голямата мечка в конфигурацията ѝ с Малката мечка, завършваща с Полярната звезда, опознал НЕБЕТО и ЗЕМЯТА – ГОРЕ и ДОЛУ, той – ЧОВЕКЪТ Е ЦЕНТЪРЪТ/КРЪСТЪТ, който, танцувайки, се обръща на ИЗТОК и ЗАПАД, СЕВЕР и ЮГ!

Ето къде е скрита *тайната на Седмицата в сакралния танц на траките и българите*: тя е пластично възпроизвеждане чрез движението на тялото на седемте основни посоки на света от отправната точка на играещия човек: *сатир* или *менада* в древна Тракия, както и *бахар* или *бахарка* в древна България (вторите произхождат от първите, затова имат идентични танци, песни, ритуали и носии).

Следователно седем/осминки ноти в музикално-ритъмното изпълнение, съчетани с движението/танца Ръченица, *отразяват космологичната представа за време-пространството*, като седмицата е числовата величина на вертикално-хоризонталния план, а осмицата – само на хоризонталния план (земната равнина като кръгла основа на Ин + Ян, с четири основни и четири междинни посоки = общо 8 КИ/ЦИ/ЧИ).

Седемте осминки ноти, равностойни една към друга в тривремения такт, са отмервани с ударите на тъпана, явяващ се церемониалният водач на тържеството! Чрез метроритъма, утвърждаващ вечния, неспирен ход на Вселената! А в центъра е играещият homo ludens, стъпил здраво на- и разтърсващ земята КИ, който с движенията си овладява напълно пространството, става пълновластен негов обитател и господар. Ето това е *философският смисъл на Ръченишкия ритуал*. Затова подвиквали: „Дръж се земя, шоп те гази!“ В тези простици на пръв поглед, но оказва се, мъдри слова, е събрана

безмерната мъжка обич на Големия владетел, които оре, сее, жъне плода на Майката земя, но и който воюва, пролива кръв, за да я брани...

Необходимо е тук да изразя почитта си към нашия незабравим учител Панчо Владигеров, който ни учеше по един достъпен и твърде резултатен начин как да усвоим особеня, но уникален и завладяващ ритъм 7/8:

двой-ка , двой-ка , трой-ка-та
бе-ли , бе-ли , гъ-лъ-би

Или наопаки:

трой-ка-та , двой-ка , двой-ка
гъ-лъ-би , бе-ли , бе-ли

Съгласно приведените примери, мога да кажа, че *ръченицата*, в *характерния за нея неравноделен 7/8 такт*, представлява композиция от три времена, едното от които е удължено и служи като акцент, ударение. Според местоположението на удълженото или удареното време тя е позната в *две конфигурации*.

В *едната конфигурация* тройката заема първото време на такта, следвана от двете двойки и това конкретно е „Пиринският мъжки ръченик“. Той започва бавно, тежко с първото удължено време (тройката) и после ускорява (с двете двойки). Мъжете образуват кръг, хванати за рамене, потропват и пеят в ритъма, като мощните им гласове кълтят из цялата планина. Запомняща се, трогателна, силна картина на мъжката мощ и солидарност. Картина, която съм запаметила през 60-те години на миналия век, на величествените народни събори „Пирин пее!“

В *другата конфигурация*, характерна при Добруджанската, Врачанската, Шопската и Тракийската ръченици, тройката минава като последно време на такта 7/8, а двете двойки я изпреварват. Тези ръченици започват бързо (с двете двойки) и завършват бавно с удълженото време (тройката). Този тип ръченица е по-разпространен в България, видно от регионите, в които се играе, и по позната по света. Тъй като танцьорите играят индивидуално, а не колективно, при него се практикува буйно надиграване по двойки, не само момче с момиче, надиграват се също така момичешки или момчешки двойки.

Няма българин или българка, няма българско сърце, което да не се развълнува и да не заиграе, щом гайда писне и тъпан думне!

Но и не един чужденец се е трогвал от красотата и живостта на Българската ръченица. Например едрият високорасъл ирландец Джеймс Баучер, балкански кореспондент в края на XIX век на британския вестник „Таймс“, когото виждаме да рипа ръченица в стара препълнена шопска кръчма, за която днес претендират жителите на поне три села около София: Драгалевци, Бистрица

и Баня. Баучер е пожелал и е погребан в България; почива вечния си сън в Рилската света обител.

Маслената картина (сн. 2) е майсторски пресъздадена от друг чужденец, живял и творил в България – чехът Ян/Иван Мърквичка. Заедно с нашия художник Антон Митов, Иван Мърквичка е един от неколцината учредители през 1896 г. и пръв директор на Държавното рисувално училище, днес Национална художествена академия.

Нека вземем пример от тези двама знаменити мъже – Джеймс Баучер и Иван Мърквичка, – защото са ни показали как страстно може да се обича чрез изкуството!

ДА СЕ ОБИЧА БЪЛГАРИЯ!

Снимка 2. Иван Мърквичка: „Ръченицата“, масло, 1894 г.

РАЗДЕЛ „ФИЛОСОФИЯ НА ИЗКУСТВОТО“

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА: ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ НА КУЛТУРАТА
Магистърска програма: "Изкуства и съвременност XX-XXI век"

ДИПЛОМНА РАБОТА

„ОПИТЪТ“ С РАДИКАЛНО ДРУГОТО И НЕГОВОТО МЯСТО
В СЪВРЕМЕННИТЕ АРТИСТИЧНИ ТЕХНИКИ

Дипломант:
Валентина Живкова Маринова
Ф. № 28077

Научен ръководител:
Проф. д.ф.н. Владимир Градев

София, март 2014

ВЪВЕДЕНИЕ

„Да, но ако човек поставя име тъждествено на вещта, или ще е принуден да произнесе името на нищо, а ако каже, че то е на нещо, ще стане така, че то ще е само име на име, но не на нещо друго.“

„Софистът”, Платон

Оказва се, че в изкуството на модернизма, а след това на авангарда и по-ставангарда се появяват литературни, визуални, музикални и други образи, чиято „безграничност, безформеност и други трансгресии – на присъствие и отсъствие, на видимо и невидимо, биха могли да се интерпретират през дискурса на апофатическото. Ако интенцията на една част от изкуството на XX и XXI век (казано най-общо), е да се даде „видимост” или репрезентация на трансцендентното като експликации на „несводимо Другото” или Другото в Аза, то средоточие на тези усилия става образът или *мястото*, което той би заел. Въпросът за *мястото* (локуса) в репрезентирането на възвишеното¹ е особено релевантен, доколкото има отношение към немиметичното и нерепрезентируемостта в изкуството. В същото време тъкмо в полето на изкуството се проявява невъзможността да се мислят в дихотомии слово и мълчание, видимо-невидимо, на лично-неналично, естетическо-неестетическо, доколкото самото (без)образно репрезентиране на единия елемент от опозицията се оказва, че е конститутивен за втория и обратно, което води до тяхната взаимозаменяемост в художествените парадигми на модерното и постмодерно изкуство. Тези процеси могат да се мислят както през деридианския дискурс за следата, така и през концептите за мимезис и репрезентация, отнасяни към апофатическото.

Репрезентацията, антирепрезентацията и въобще опитите за създаване на образи на радикалното друго предполагат необходимостта от място, където да бъде положен „отпечатък” на тази „сянка на сенките”, копие или нещо друго. Това място прави донякъде видимо/невидимо отношението означаемо-означаващо, доколкото означаемостта въобще може да има битие и същност, мислено през апофатическото. В различни артистични парадигми и техники то може да получи различни въплъщения. Това място може да бъде безмълвие, отказ от име, хора, пустота, утопия, аура, епифания, тишина. Акцентът върху живописата, поезията и музиката произтича от необходимостта да се открият най-общо двата модела на „репрезентиране” на радикално Другото – като топос/у-топос, епифания в модерните изкуства или като като „онова”, което разрушава формата. Това може да са аура, тишина, хора в процесуалното изкуство на постмодернизма.

¹ В работата не се цели търсенето на различия между „сакрално”, „възвишено”, „трансцендентно”.

Проследяването на динамиката на това място, този у-топос² и пустота имат отношение към динамиката на самата форма³, нейното трансгресиране и начинът, по който се сменят артистичните техники в полето на изкуството.

Затова и в работата се отделя внимание на концепта *хора* най-вече в дискурсите на Жак Дерида и Юлия Кръстева – може би като една съвременна версия на у-топоса и пустотата. Тези „локуси“ са явяванията на следите, в които се поражда резонанс между проблематичните възможности на езика и естетическите хоризонти на модернизма и авангарда, което дава тласък на различни артистични решения.

Ето защо сме се опитали в някаква последователност да теоретизираме пътя на този сложен „образ“, който трябва да фокусира видимост и невидимост, присъствие и отсъствие и винаги трансцендентност. И вероятно сме поели голям риск, защото всяко говорене, което не се вглежда максимално в различията, а се опитва да търси тенденция или някакъв по-общ образ на такъв тип отношения, си позволява да употребява доста понятия като синоними, което води до редукции и разминавания.

Считаме, че след първата глава, която е съсредоточена върху апофатическото като историческо понятие, с акценти върху конципиране на нищото и въобще на nihilизма, втората е посветена на мимезиса, репрезентацията и антирепрезентацията. Тази глава прави връзката: апофатизъм – изкуство и образ. Тя проследява мимезиса и репрезентацията като исторически понятия в дискурсите на различни автори.

Оказа се необходимо да се отдели специално внимание на отношението на Жак Дерида към негативната теология, доколкото се осмислят проекциите върху езика и отвъд него. В деридианския дискурс още повече се акцентира върху тази връзка, както и върху различието между апофазиса и деконструкцията. Акцентът е поставен върху текстовете „Освен името“ и „Как да избегнем разговора. Денегации“. Като продължение на тази глава е проследено теоретизирането върху концепта *хора* в дискурсите на Юлия Кръстева и в едноименното есе на Жак Дерида. Проследяват се отделни аспекти на прочита на *хора*, доколкото в това понятие се съдържа богат интерпретативен потенциал в плана на апофатизма спрямо творби на авангарда и постмодернизма.

В последните три глави, които касаят визуалните изкуства, „апофатическото мълчание“ в дискурса на модернистите и музиката на минимализма, се опитваме да интерпретираме мълчанието и тишината в изкуството. Мълчанието е антропологема, то има различни естетически режими на явяване. В първия текст мълчанието е топос, то се настанява в текста като образ-проекция на „несводимото друго“. Когато изхожда от това Друго мълчанието се трансформира в тишина (тя стаява липсващото битие и същност). То се опитва да деконструира възможностите на мимезиса, да се оттласне от него в

² У-топос тук се появява като синоним на място, което отрича самото себе си, доколкото то показва нищото, но не е лишено от референциалност.

³ Доколко имат отношение към нея (формата).

посока на изговаряне на една трансцендентност в писмото и чрез писмената реч като „глас, който запазва мълчанието”.

В главата, посветена на музиката, мълчанието и тишината са в по-различен модус. Тишината манифестира мястото, у-топоса или може би това е хора, където би могло да се чуе нещо. Боравенето с тишината е демиургическо усилие за реконструиране на някаква цялост и обратното – за деконструкция. Тишината е трансгресия на формата, освобождаване от звука, от смисъла, от от всяка референциалност. В този смисъл тишината е нещо съвършено, абсолютно, нищо, бездна, нищото, което „ни гледа”, по израза на Диди Юберман.

Само ще отбележим, че връзката между главите, посветени на мълчанието и музиката на минимализма, може да се мисли в хоризонта на писмото и гласа в деконструкцията на Дерида, но това не е предмет на настоящата работа.

С оглед употребата на термините апофатическо и негативна теология, ще поясним, че в „негативна теология” се съдържа апория⁴ доколкото негативна е отрицание на всяка предикатност, а теология имплицира в себе си система от знания за Бог, т.е. онова, което се подлага на отрицание. Апофатическото можем да отнесем въобще към радикалното Друго, което остава отвъд езика и опита. В работата се появяват често и като синоними, макар че предпочитанията са към понятието апофатизъм.

⁴ Това е отбелязано от Дерида в „Освен името”.

ПЪРВА ГЛАВА

„ОПИТЪТ“ С РАДИКАЛНО ДРУГОТО В КОНТЕКСТА НА АПОФАТИЗМА

Опитът за концепиране и репрезентация на радикално Другото може да касае различни топоси на съвременната култура и онтология. От друга страна, то не може да бъде свеждано просто до онтология, доколкото се мисли като някаква трансцендентна „несводима другост“⁵ и в рефлексии за тази радикална другост се трангресира всяка онтология, защото не другостта е неговата същност и битие. Излизайки от тази апория и от дискурса на Левинас, можем да видим един от топосите на тази другост в религиозното, и ако религията според превода от латински (*re-ligio*) е създаване на връзка, то тази връзка отново е с радикално Другото.

В уводната част на своето изследване „Между абсолютното тайнство и нищото“ Владимир Градев синтезира конотациите на термина религия в две посоки: „обективната страна на *religio* като дума, която сочи скрупулезно съблюдаване на култовите практики и верски порядки; а от друга, са изтъквали субективната страна на термина, според която *religio* препраща към личното отношение с божественото.“ Тази връзка – отнесеност може да бъде мислена през Кантовото понятие за антиномия, доколкото това Друго се оказва непроницаемо, непостижимо и непредставимо, т.е. въпросната връзка едновременно е налична и прекъсната. В същото време това осмисляне е следствие на въпросната референция. Наличието на референт на пръв поглед е също толкова проблемно, колкото неговата постижимост и репрезентация. И тогава влизаме в парадигмите на апофатическите дискурси, в чиято основа е разбирането, че Бог не е съвместим с нищо, което е постижимо посредством сетивата и разума. Тук отново ще си позволя да цитирам горепосочения текст: „Безкрайното никога не може да бъде „съдържание“ на един краен субект, трансцендентното затова е трансцендентно, защото надхвърля всеки възможен опит.“⁶ Бог не може да има образ, той е пустота, мрак, мълчание, чиято трансцендентност в мисленето на философа, в езика и въобще в изразните средства на изкуството може да се въобрази като нещо у-топично. Ще се опитаме да разберем как апофатическото може да се рефлектира и през у-топичното.

Дистанцията между субекта и обекта на репрезентация е непреодолима, което подрива възможностите и границите на самата репрезентация, т.е. въпросът е дали обектът може да получи второ битие чрез репрезентацията. Отговорът на този въпрос не може да бъде еднозначен. Той преминава през дискурсите за нищото и nihilизма, през концепта за пустотата в контекста на А. Бадиу. Дотук на пръв поглед се „нахвърлиха“ доста понятия, които ще трябва да отслабят в контекста сгъстеността и хомогенността на своите семантични полета, за да могат да се сработят и сговорят заедно. Имаме

⁵ В контекста на Емануел Левинас радикално Другото не подлежи на никакви обективации.

⁶ Цит. по Градев, Вл. Между абсолютното тайнство и нищото. С. 2007.

предвид най-вече *апофатическо – репрезентация – утопия*. Самото отрицание, върху което се градят апофатическите теории, предполага появата на нищото и пустотата, които придобиват различни роли, натоварват се с някакъв смисъл, получават някакво битие като утопии. У-топията в този контекст се мисли като празнота, празно място, пустота (А. Бадиу), нищо, когато се състои опита за репрезентация на трансцендентното. Дори и мислейки, дефинирайки през отрицанието (според формулата на Н. Кузански, че опитът за всяко определение е отрицание) ние даваме на нещото битие, т.е. чрез непостижимото постигаме непостижимото. Това удвояване чрез опосредстването може да се репрезентира чрез огледалото, мислено като утопия в контекста на М. Фуко, но тук няма да се ангажираме в тази перспектива.

Задачата ни ще е да „разкрием” опита с радикално другото и съотнесеността на този опит в изкуствата (литература, музика, визуални изкуства). Ще се опитаме да потърсим в тези хетерологии⁷ възможните връзки между понятията, посочени горе, като в този процес около тях ще се „появят” и други. Ще се търси отговор на въпроса, за това как могат да бъдат представени. Проблемът за репрезентацията освен исторически става и естетически, когато се рефлектира в плана на модерното, авангардно и постмодерно изкуство и се продемонстрира невъзможността езикът или въобще образът да репрезентират нещо друго освен самите себе си. Концептът репрезентация в аспекта на потенциал да се мисли феноменологически, ще потърсим в разбиранията на Ж. Делюз, Ж. Дерида, Ю. Кръстева, М. Ямполски. Репрезентацията винаги предполага отношение между субект и обект, елементи на открояване или заличаване на различията между тях и съответно произтичащите от това възможности за реконструиране на събития в полето на изкуството. Мислена по този начин, репрезентацията търси основания в мимезиса – едно също историческо понятие, доколкото могат да се проследят в развитие динамиките на представяне и образ в полето на изкуството.

Апофатическите дискурси, които не отразяват само опита на богословието, но и на философските и естетически рефлексии, се опитват да преодолеят опростяването, схематизацията и редукцията. Те се конструират чрез посредничеството на понятията, за да се постигне представата за алогичното, фрагментарно репрезентиране. Апофатическото мислене е част от онова полагање на рамките, когато човешкият индивид пита и узнава за своето място и роля в света, ако се подкрепим с цитат на Чарлз Тейлър: „рамките са ... хоризонтите, в които водим нашите животи и им придават смисъл, трябва да включват силни качествени различавания”. Тези различавания включват и (не)възможностите чрез езика, или други познати изразни средства да се състои разкриването на истината, съществуването да се представи (извика) в съществуващото. В контекста на размишленията на Хайдегер това може да стане само, ако казаното се извлича от още неказаното, от това, което остава скрито. Оповестяването, което прави нещата очевидни е нищо-неказване, а

⁷ Употребата е в смисъла, който Ж. Батай дава като опит за изследване на Другото.

в същото време чрез мълчанието могат да се изговорят много неща. Тази разлика между говорене и казване при Хайдегер кореспондира с апофатическото мислене.

Осмислянето на *нищото*, като фокус на апофатическата теология има отношение към философията на образа, респективно към проблемите за репрезентацията, мимезиса и утопическото. Ще се опитаме да проследим някои рефлексии върху нищото в кодовете на апофатическата линия във философията и богословието. Неизбежно е, и необходимо, в тази връзка да се коментира исторически и понятието *нихилизъм* във връзка с появата на някои естетически теории. Неслучайно в крайна сметка целта е да се види доколко те имат проявление в полето на модерното, авангардно или съвременно немиметично изкуство и доколко чрез тях може да се рефлектира върху неговото отношение към религиозното. Както и до каква степен *нихилизъмът* може да се мисли като апофатизъм.

Когато Дионисий Ареопагит говори за катафатическата и апофатическата теология в сборника от съчинения *Corpus Areopagiticum* (в „Мистическо богословие“ и „За Божествените имена“), той най-общо ги определя през опозицията утвърждаване-отрицание. Що се отнася до обосноваването на апофатическата теология, се разчита на система от апофатически отрицания: „Бог не е душа, и не е ум, ни разум, не е мисъл, нито число, не е мяра, ни велико нещо, каквото и да е, ни малко, нито равенство, нито неравенство, нито подобие, ни неподобие...“. Като неоплатоник той фундаира разсъжденията си върху Платон. Във „Федър“ Платон описва „наднебесния свят“ като „безцветен, безформен и неосезаем“. В апофатическата теология Бог може да се репрезентира само чрез отрицанието на всичко, което може да се постигне чрез разума. Дионисий Ареопагит добросъвестно изброява какво и кое не е Бог в „За Божествените имена“: „Той няма нито тяло, нито форма, ни образ, ни качество, нито количество, нито маса“ (Д. Ареопагит). В контекста на този апофатизъм се дискредитират тотално възможностите на дискурсивното мислене за постигането на Абсолюта, а оттук и всички рационални опити за институционализиране на религията и създаването на йерархии в опитите за *репрезентинане* на Абсолютното. В „За божествените имена“ Дионисий казва, че за изразяването на нашите мисли за Божественото ние си служим със символи и аналогии. Представата за екстатично сливане с Бога в *ероса* при Дионисий Ареопагит е коментирана като „богопричастие и богопознание“, като „еротическа гносеология“ – пише С. Булгаков в „Свет невечерный“.

Максим Изповедник се опитва да „помири“ катафазиса и апофазиса, като твърди, че ние познаваме Бог чрез това, което ни се разкрива, но неговата същност остава непостижима: „Бог е всичко и нищо. Той е безначален, непостижим, изключва всяка мисъл за време и образ. Той не е нито начало, нито край, нито среда.“ В това твърдение на Максим Изповедник „всичко“ и „нищо“ могат да се мислят като тъждествени, доколкото са всеобемащи и надхвърлящи перцептивните възможности на човека. Оттук и цялата условност на границата, на различието между катафазис и апофазис. Един от ключовите

за апофатическата теология концепти – „нищо” – става предмет на рефлексия от редица автори. С. Н. Булгаков, който мисли „нищо”-то през дихотомията земно-Божествено „нищо”, като актуализира размислите на философите от Платон до Бьоме, откроява три ипостазии на Божественото „нищо”: 1) като *небитие*, nihil, от което Творецът създава света и човека, откъдето произтича архетипния страх на човека от небитието (Нирвана, смърт и т.н.), както и при Хайдегер нищото се проявява в страха от смъртта; 2) това е непроявеността на неоплатоническия Абсолют; 3) това е абсолютността и пълната трансцендентност на Бог чрез разума. Но той е повече от нищо (свръх-нещо), доколкото се явява на посветения в епифаниите.

В подобен контекст на третата ипостаз на „нищо” е схващането за апофазиса на Плотин. Той се опитва в словото да презентира разбирането си за възможното сливане с Единното чрез постигане на абсолютната пустота, нищото, чиято цел е екстазът. В състоянието на екстаз се случва сливането, т.е. отпадането на антиномията, освобождаване от страха от небитието и възлизане в Единното. В „Енеада“ казва: „Съзерцаващият не съзерцава и не противопоставя съзерцаемото като друго, но самият става друг и не принадлежи на себе си, а на това, което съзерцава и става с него едно. Как може да се опише нещо като друго, след като с това, което посветеният е съзерцавал е *едно*“. Този акт остава несподелим за непосветения. За дискурсивното съзнание Бог остава трансцендентен. В културноисторически план подобен акт се наблюдава както в будизма (Нирвана), така и в някои езически общества (напр. в Дионисиевите мистерии). Състоянието на *екстаз* при Плотин предполага влизането в такова състояние на религиозното съзнание, в което се случва утопичното завръщане в лоното на Абсолюта. Този акт, обаче, не може да се мисли за сливане на природите на човек и Абсолют, доколкото Бог се разкрива на човека, но богопознанието не би могло да се състои, то остава утопия. Няма и не би могло да има „носител” (образ, слово) чрез който да се направи екстазът споделим.

Интерес в контекста на негативната теология представляват проповедите на Майстер Екхарт. В „За съкровената дълбочина” той говори за раждането на Бога във вътрешния свят на човека, където според Екхарт има частици, наречена от него „искри”, които са тъждествени на Божията субстанция. Представата за „искрите” на душата има референции още в ученията на гностиците, а по-късно при неоплатониците. При Екхарт тази „искра” има амбивалентна природа: тя е едновременно единосъщна на Бог, т.е. божествена, но пребиваването и в субективното битие я принизява, т.е. „Бог е в човека, но човек е в света, а не в себе си”. Следователно пътят към Бог не е навън, а навътре, във вътрешния човек („съкровената дълбочина”), „защото никой не може да познае Бог, ако първо не познае себе си” (Екхарт). Философът проповядва, че мисията на човека е да се освободи от външното и този процес на интроспекция е условие за т.н. „второ раждане”, доколкото в тази дълбочина Бог е действителен и действен („За съкровената дълбочина”). В тези твърдения по херменевтичен път можем да открием алузия към състоянието на екстаз, за което говори

Плотин. При Екхарт този процес е видян като път на надмогване, като „избор на себе си“, както казва по-късно С. Киркегор, когато концептуализира „второто раждане“ на човека. Майстер Екхарт нарича това отдаване *отречение*, което: „не иска да бъде някакво, защото който иска да бъде някакъв, той иска да бъде нещо, а отречението изисква той да бъде *нищо*. Това „неподвижно“ отречение повече от всичко уподобява човека на Бог“. Характерна за Екхарт дихотомия, която отвежда към смисъла на начало и чиято еманация е Бог-Божествено. Бог е трансцендетно начало, което не може да бъде съзерцавано. Ако в него се открие троичността на ипостазите, то тогава съзерцаващият не е постигнал съвършенство. То е възможно, когато съзерцаващият изгуби Бога като нещо, за да го открие като *нищо*. Тази парадоксална постановка на Екхарт отвежда към идеите на Реформацията, а в по-късно време и към nihilизма на Ницше, към Сартр, Батай, Хайдегер, Делюз, Дерида, А. Кожев. При Сартр имаме: „Човекът не съвпада с битието си тъй като е и *нищо*. Тоест в човешката реалност се промъква *нищото* чрез човека“ (Сартр). Това, което Екхарт обговаря като *отречение* трансцендира всякакви обективации, дискурсивни практики, „автономен разум“ (Декарт) и субстанциалности. Ако отречението на Екхарт се мисли като изгубване на Бога като нещо, като умира-не на Бога в човека, то тази апофатическа парадигма кореспондира донякъде с nihilизма на Ницше в оповестяването на истината за „смъртта“ на Бога. Батай също е подвластен на obsесията за „смъртта на Бога“, което е изява на неговия апофатизъм. По този начин заявяването на края на ирационалното мислене за Бога съвпада не просто с едно „разомагьосано“ разбиране за света и респективно за свещеното, а и с раждането на „по-субтилните“ дискурси за божественото отсъствие, за които говори Чарлз Тейлър⁸. Манифестирането на „смъртта на Бога“ при Ницше, за разлика от апофатизма, не усилва трансцендентността на непознаваемия Абсолют. То, както казахме, има амбивалентно отношение към *отречението* на Майстер Екхарт. Осъзнаването за отсъствие на някаква външна каузалност и детерминанти, както и въобще на каквато и да е субективност, акумулира енергия в *отречението*. То е акт на трангресирането на богоискателството в богоотрицание, който поражда п(р)оявяването на божиите „искри“. По-горе в текста беше коментирано, че само освобождавайки се от Бог, човек става част от него, пада границата между него и вечността, в което се състои и парадоксът на тази апофатика. Отречението в контекста на Екхарт има своите референции в едно от Блаженствата от проповедите на Христос: „Блажени нищите духом, защото тяхно ще бъде царството Божие“. Очевидна е близостта на апофатизма на Екхарт и Ницшевия nihilизъм. Ако nihilизмът на Ницше е определим като трангресия на съществуващия до него опит, на историческото въобще, то той отваря перспектива към пустота (място), която трябва да бъде изпълнена с нещо ново и различно, може би „несвоевременно“. Този тип нагласи очевидно

⁸ Има се предвид петата част от изследването на Чарлз Тейлър „Изворите на Аза“. С., 2003 г., чието заглавие е „По-субтилни езици“.

кореспондират с негативната теология. Това е осигуряването на пролуката, мястото, където се очаква да се прояви Нищото.

През 30-те години на XX век Александър Кожев пише „Философия на несъществуващото“. Повлиян от Хегел, съзвучен с екзистенциализма на Хайдегер, Кожев е оказал влияние и върху Жорж Батай. Счита се, че „Философия на несъществуващото“ е мост от Хегел към „Битие и нищо“ на Сартр, където нищото се мисли като същностно за човека, дори плодотворно за него, доколкото отрицанието захранва и задвижва мисленето. Нищото в контекста на Кожев е такъв тип конструкт, който поражда новото.

Михаил Ямполски концептуализира нищото като прекъсване на историята, разрыв, атемпоралност (безвреме), отстранение, като подчертава принадлежността на тези категории към саморефлексиите и самоизговарянето на авангарда в неговите манифести. Всички тези „деформации“ или отклонения са единствено по отношение на обичайното и ежедневното, но не в посока на някакво небитие, към „разкриване“ ценността на трансгресията на повтарящото се. В този контекст ще рискуваме с една асоциация по отношение на Ж. Батай и идеите около обществото „Ацефал“, свързана с тезите му за жертвоприношението и еротизма в едноименната му книга⁹. Жертвоприношението на Ацефал е „безумие, отричане от всяко знание, падение в пустотата“. Очевидна е близостта с отречението на Екхарт. Според Батай екстатичното състояние на пълнота е постижимо само в акта на жертвопринасянето и пределния еротизъм. В граничното ексцесно състояние на жертвоприношението „присъстващите се съприкосновяват с един елемент, разбулван от нейната (на жертвата – б. В.М.) смърт. Точно този елемент е възможно да назовем (заедно с историците на религията) *сакрално*.“ Очевидно този „елемент“ е някаква еманация, чиято природа не се подчинява на рационално отразяване. Ексцесът, трансгресията, разрушаването на формата, „освобождават“ енергиен потенциал, който е нещо надредно, и става осезаем на основата на някакъв мистичен опит (самият Батай определя така „вътрешния опит“). Макар и не толкова пряко, това твърдение отправя своите валенции към събитието на *отречението* при Екхарт, доколкото по отношение на жертвата и присъстващите на ритуалното жертвоприношение, се заличават всички идентификатори, обективиращи човешкото в света, т.е. настанява се *нищото* като *смъртта на Бога*. Преживяването на *непрекъснатостта* на битието в този ритуал на „сакрален еротизъм“ поставя човешкото в една по-различна позиция към сакралното, основана на негов изначален вътрешен, мистичен опит, който има някакви случайни форми. Говорим за подобни форми, доколкото този опит не би могъл да бъде предсказуем, дискурсивен, въобразен и споделим. Затова и Батай във „Вътрешният опит“ разчита на концепта *невъзможно*, с целия му конотативен ореол на лишеност от проявление, което

⁹ Батай, Ж. Еротизмът. С., 1998.

отпраща към кодовете на Лиотаровата „нерепрезентативна естетика“¹⁰ и апофатическата теология. В постановките на Батай *невъзможното* се мисли като граница на човешкото битие, отвъд която може да се постигне суверенност. Но тази суверенност е неподатлива на дискурса. Понятията, с които се ословесява Бога не набавят хоризонт за неговата репрезентация, точно обратното, те се самоподриват. С други думи, линията, която се опитваме да следваме е от Екхарт, през Ницше и Батай и има основание в категоричното конципиране на гибелта на Бога, съответно: при Екхарт умирането на личния Бог чрез пребиваването в освободената от себе си „глъбина“, в името отново на някакво *изчезване* на субект и обект, което е първообраз на Ницшевия нихилизъм и съответно на жертвоприношението на Бога в дискурса на Батай. И при тримата идеята за *смъртта на Бога* е основана на мистичния опит за *трансгресирания, невъзможния, антиномичния Бог*. Екхарт пише: ”В моята дълбочина аз пребивавам вън от себе си, както и Бог пребивава вън от Своето“ („За съкровенната дълбочина“).

Действително Екхарт отеква твърде силно у Батай в неговата негация спрямо социалните норми, културните традиции, морални забрани, в ексцеса, насилието, смъртта, разкъсването. Самият образ на Ацефал е трансгресия на Бога в своята телесност, обезглавеност, еротичност. Ценни разсъждения за обществото „Ацефал“ откриваме в изследването на М. Бланшо „Неописуемото общество“¹¹, където през ключовия за Батай концепт *жертвоприношение* се коментират условията за членство в това общество. Те са в ключа на апофатическото и се оглеждат в теорията за отречението на Майстер Екхарт. Според Бланшо доброволното самоотричане от всичко, дори от живота, самоотричането до безкрайност на членовете на това общество се мисли като *техен дар*¹², който ги сближава с трансцендентното. Бланшо говори за начина, по който в обществото се преживяват състоянията на любов и самоотдаване в себеотчуждението на *екстаза*: „Обект на екстаза е отрицанието на изолираното битие“ (Ж. Батай). В контекста на Батай екстазът е освобождаване на някакво вътрешно, сакрално пространство, на някакъв „вътрешен опит“, което е възможно само в безмълвното споделяне с другите, защото всеки опит за споделяне в езика постига мълчание и всяко присъствие на другия се превръща в празнота, отсъствие.

Самият Бланшо се вписва във философията на апофатическото, доколкото за него литературата е негативен опит. Отношенията на писателя със себе

¹⁰ Касае тезата на Лиотар, че събитието не може да бъде въобразено, неговото изобразяване е само референция към неизобразимото, непредставимото. Подобно на Кант, Лиотар се интересува от „възвишеното“, рефлектирайки го като определящо за естетическите нагласи на съвременното изкуство. Ясна е необходимостта от диференциране на понятията възвишено, сакрално, трансцендентно, Бог, в контекста на настоящия дискурс, като тук рискуваме да влезем в противоречие с тезите за тяхната нерепрезентируемост.

¹¹ **Бланшо, Морис.** La Communauté Inavouable. Текстът е ползван в превод на руски език от Ю. Стефанова в www.lib.ru.

¹² Понятието има достатъчно активно осмисляне във връзка с Другото в дискурсите на Хайдегер, А.Бадиу, Дерида.

си, с писането, със завършената творба в контекста на Бланшо са изпълнени с негация. Особено продуктивен е Бланшо в апологията на мълчанието.

Ж. Делюз в своята интерпретация на философията на Ницше в „Ницше и философия“ коментира реактивността на Ницшевия нихилизъм. Тази негова особеност обуславя потенциала за преобразяване. Според Делюз тази реактивност на нихилизма е механизъм за пораждање на истории, доколкото подриването, преобръщането и преоценката на съществуващите ценности генерират нови модели, които се откриват в нихилизма на авангарда и деконструктивизма към съществуващото до тях. Ако се опитаме да открием потенциала на нихилизма да поражда творчество, идеи, ще трябва да се върнем към ключовия за авангарда мотив за творение *ex nichilo*.

ВТОРА ГЛАВА

АПОФАТИЧЕСКАТА ТЕОЛОГИЯ И ДЕРИДА.
„ОСВЕН ИМЕТО“, „КАК ДА ИЗБЕГНА РАЗГОВОРА“

Налага се да отделим специално място на апофатическия модус на мислене при Дерида, доколкото неговото отношение към традицията на негативната теология може да ни бъде методологически необходимо при интерпретация на артефакти от модернизма, авангарда и съвременността. Още от момента, в който се появява деконструкцията, е забелязана хомологията между нея и апофатиката. В есето си „Освен името“¹³ Дерида се опитва да обговори апофатическата теология, поставяйки я в мрежа от референции. Той употребява израза „апофатическа дързост“ за усилието ѝ да трангресира някакви граници:

„Ето една от същностните черти на всяка негативна теология: преходът към границата, после преодоляването на някакъв предел, включително предела на някаква общност...“

Можем да видим интертекстуален диалог с Батай. Когато говори за „неограничената трангресия“ той казва, че „Боговете, възплъщаващи сакралното“ предизвикват у нас трепет и благоговение, като обаянието, или можем да кажем фасцинацията, отключват трангресията. Батай работи с дихотомиите сакрално-профанно, делнично-празнично, за да открие границите между рационално и ирационално, забрана и нарушаване на забраната. Батай вижда трангресията в ужаса и екстаза пред общенното: „Няма чувство, което по-силно да захвърля в изблици на буйство, от чувството за нищото.“¹⁴ Съприкосновяването с нищото тласка към трангресирането на рационалното, на епистеме, на езика и на всички онези идентификатори, които трансцендират субекта от тази другост. Тогава идват екстазът – „забравата“ или „благоговеенето“, за което говори Батай. Дерида, фокусирайки се върху Августин, вижда подобно състояние в акта на изповедта. Но ако на изповедта е присъща форма или ритуал, които се основават на някаква рационална практика, без да трангресира в ирационалното или в празника, то дали това не подрива нейния апофазис? В „Освен името“ Дерида се пита съществува ли *класическа* негативна теология и къде са ѝ класическите граници, като преди това уточнява, че тя не е жанр, нито изкуство. Самото пораждање на това питане вече е интуиция за безкрайно разширените граници на апофазиса. Това всеобемашо на негативната теология експлицира в писането – в писмото и надхвърля писмото, в езика, но надхвърля езика. В същото време се знае, че *via negativa* е с „изчерпани дискурсивни възможности“, че няма даже едно име, или референция, че езикът не се отнася до нищо друго освен към самия себе си, т.е. дискурсът е белязан от кенозис. Има много примери в авангардистката поезия, особено в нонсенса на дада,

¹³ Дерида, Ж. Освен името. С., 1995.

¹⁴ Батай, Ж. Еротизмът. С., 1996.

където се срещаме с кенозиса на дискурса, например: „Я А” или „Дванадесет” на Курт Швитерс, В. Хлебников, по-късно в драмата на абсурда – най-вече при С. Бекет, Йонеску. И този факт ще се окаже един от многото парадокси на негативната теология през дискурса на Дерида. Той в същото време твърди, че негативната теология е една култура с архив и традиция, че тя е *език*, „който поставя на изпитание самите граници на езика”, т.е. тя е този език, който се опитва да теоретизира, да твърди нещо като истинно. Дерида се опитва да го определи като „дискурс върху езика”. Какво се случва тогава с образите и фигурите като част от корпуса на подобен език. Дерида говори за *следата*, която оставя събитието на този език и това е събитието на появата на този кенозис.

След като стана ясно, че според Дерида апофатическата теология е име на език, на дискурсивен опит, той я презентира още като „парадоксална хипербола”¹⁵. Той вижда в този език *нещо* („идиом”), което го отваря в две посоки: „вкоренява” го в плътта на собствената му философия и го отваря към универсални интерпретации. Въобще като събитие заразява с енергията да посочва нещо, което е и да произвежда движение не само отвъд битието, но и „отвъд Бог като име”. От своя страна това движение отделя субекта от знанието за себе си като част от Твореца. Дерида цитира Ангелус Силезиус: „Аз не зная какво съм. Аз не съм това, което знам: Нещо и не нещо: точка и кръг.” Тази близост и отчуждаване едновременно от знанието и името на Бог е симптоматична за европейското мислене през и след Първата световна война. Този мистичен и квазирелигиозен екзистенциален модус дава тласък на техниките на авангарда, на манифестното отстранение от всичко, негацията, страха от другия, страха от себе си, отдадеността на някакъв Бог без име и съответно търсенето на език, който да взриви възможността езикът да казва нещо. Особено емблематични са работите на В. Кандински – „Църква в Мурнау”, „Импровизация 3”, „Танц в синьо”; Марк Шагал – „Зеленият цигулар”, „Падащият ангел”; Франц Марк – „Съдбата на животните”, на Емил Нолде, Оскар Кокошка, Паул Клее, Ханс Арп, Курт Швитерс, в театъра – на А. Арто. В „Зеленият цигулар” Марк Шагал разчита на работата с цветовете и композицията, за да се въобразят изгубените ориентир в съществуването, преобърнатите ценности, отчуждението от всяка устойчивост на един вече отминал свят, модел, традиция. В същия момент изкуството, чиито конотации тръгват от цигулката е следата на това отминало време в деестетизирания съвременен свят, която може да преобърне смисъла на отношенията „високо-ниско”, „изкуство-разпад”. Зеленото лице е мястото, където се манифестира „дехуманизацията”, някаква общценност, неосветеност от „искрата” на вътрешното аз, пропадане и изгубване. Тео Ван Дусбург е известен като създател групата „Стил” около списанието със същото име. Тео Ван Дусбург разчита на диагоналите в своята работа и на изплъзването на формата отвъд рамката на платното, където трябва да се доконструира невидимото във видимо.

¹⁵ Дерида употребява това понятие във връзка с пасаж от „Държавата” на Платон: „Хиперболе назовава движението на трансцендиране, което отнася или пренася отвъд битието или биването, отвъд битието”.

В литературата – творбите на Георг Хайм, Хуго Бал, поетите от „Ди акцион“ – провокират с текстовете си формата, смисъла, обръщането, травестирането на отношението общенно-високо. Търсят се синестезните внушения, които отключват някакви пролуки в индивидуалното безсъзнателно. В този контекст би било интересно да се интерпретира и обръщането към „примитива“, за което говори Сирак Скитник в „Тайната на примитива“ – като за „изгубения рай“ на обществото.

Напълно се доверяваме на Дерида, когато казва, че текст, в който се говори за Бог, не принадлежи на негативната теология, а само тя му принадлежи. Тази принадлежност Дерида нарича „референциално трансцендиране на езика“, което предполага да се обговаря Бог отвъд неговите образи. Парадоксът, който е имплицитен тук в това размишление отправя към два модуса на отношението негативна теология – изкуство: модусът на модернизма, където се обговаря Бог в неговата трансцендентност, отвъд това, което е казано за него – в дискурсите на символизма, и модусът на авангарда, където се заговаря както е *присъщо* на Бог, чрез освобождаване от всички конвенции, рационални и логически понятия.¹⁶

В изследването си върху „Денегация“ на Дерида, Елена Гурко¹⁷ проследява как той последователно полага дискурсивното усилие да оразличи негативната теология от деконструкцията чрез рефлексия върху мълчанието като модус на апофазиса. Негативната теология търси своето мълчаливо приобщаване към невъобразимото, отвъд интелигибелния свят, но мълчанието не е нещо друго освен модалност на речта. Тази амбивалентност на негативната теология се оголва в пресечната точка на мистическото невъобразимо с опита за обговарянето на този мълчалив опит. В тази амбивалентност се оглеждат хомологиите и оразличаването между деконструкцията и негативната теология.

Най-пространно е изложено отношението на Дерида към негативната теология в есето „Как да избегнем говоренето: Денегация“¹⁸, където той поднася своята теоретична рамка на апофатическото. Дефинира по този начин:

„Под твърде общото название „негативна теология“, както е известно, може да се скрият много неща: и определена форма на езика, с неговите *mise en scene*, и риторическите и граматически модуси, и процедурите на демонстрация, накратко казано текстуална практика, регистрирана или по-точно локализирана „в историята“. Съществува ли една негативна теология, единствена негативна теология? Независимо от отговора на този въпрос, единството на нейното наследство (архив) е еднозначно неопределимо.“

Според Дерида в ключа на негативните теологии и риториката на негативните определения, всеки един предикативен език е неадекватен относно същността (или свръхсъщността) на трансцендента. Същият негативен

¹⁶ В „Есе за мълчанието“ С. Зонтаг говори за артиста в съвременния свят, който преобръща своята субверсивна позиция спрямо логоцентризма и рационалността, които го ограничават.

¹⁷ Гурко, Е. Жак Дерида – Денегация: Тексти и интерпретация. Минск, 2001.

¹⁸ Harold Coward, Toby Foshay, Jacques Derrida. Derrida and Negative Theology. – How to avoid speaking: denials. SUNY Press, 1992.

модус на обговаряне има и по отношение на деконструкцията. Дерида пита: „Какво е деконструкцията? Нищо.“ Единствено апофатическият език може да се доближи до него чрез една мълчалива интуиция за Бога. Както в деконструкцията на Дерида словото не може да замести нещото и го отправя към някаква „следа“ от смисли, т.е. към нещо друго, така е и в апофатическия дискурс. В контекста на негативната теология опитът да се репрезентира Бог, който стои отвъд словото като нещо неизразимо, води до пустота и мълчание – „слово за Бога, което е отсъствие на слово“. Според Дерида отказът от обговаряне на трансцендентното е вариант за неговото изговаряне, който подрива катафатическата теология като подменя нейната същност. В същото време апофатическото безкрайно отдалечава срещатата със своите граници, поради което близостта с *differance* на Дерида е налично, но не много очевидно. Той припомня някои популярни тези от текстовете на Витгенщайн и Хайдегер. Дерида цитира следните твърдения на Витгенщайн от „Логико-философски трактат“, които провокират неговото мислене: „Неизразимото съществува на практика. То проявява себе си – това е мистичното“. И също: „Относно това, за което не трябва да се говори, следва да се запази мълчание.“ Целта е да се види парадокса в това, че невъзможността да се обговори Бог е зададена като изискване, след като в същия момент той се подлага на деконструкция. Дерида се противопоставя на опитите да се подчини мисленето за „следата“ или практиката на *differance* на моделите на негативната теология, въпреки наличието на достатъчно твърдения, оборващи това, доколкото в контекста на постмодерните дискурси се върви от познанието за неизвестното към непознаваемото, от непознатото към невъзможното за репрезентиране. Но Дерида поставя въпросите: как след като всички говорят за негативната теология, да се запази мълчание; как да не се говори за това и на какъв език.

Дерида се опитва да обясни какво представлява в същността си системата *differance* като същевременно казва, че това не е апофатическо богословие, т.е. дефинирането чрез отрицание е същностна характеристика на деконструкцията и апофатиката, на тяхната риторика и онтология. Дерида сравнява „невъзможните“ граници на текста, които се разпростират толкова надалече, че превръщат текста в нещо всеобемашо и абсолютно. В тази перспектива се вижда симетрията между особеностите на текста и безграничността на Бога, както би коментирал Майстер Екхарт, между апофатиката и деконструкцията. И въпреки това, Дерида счита че неговия *differance* е несъвместим с негативната теология. Но отречението на Екхарт, което предполага отрицание на всяко име, на всеки образ, който може да се открие като знак на Бога, всъщност стои много близо до деконструкцията. Екхарт е в позицията на молитва към Бог да го *освободи* от Бог, налага му се употребата модели на деконструкцията в името на тази свобода. За Екхарт става ясно, че езикът е във невъзможност да въобразява и означава. Деконструкцията, прекъсването, липсата на йерархичност се появяват в различни варианти в дискурсите на Екхарт, когато той трябва да се опази от създаването на

образи-идоли, от опита да се материализира светът на духовното или да се търси поклонение пред някакъв репрезентабилен Бог. В разбирането си за езика Екхарт стига до там, че отрича всяка негова функция, за да стане ненужна самата му употреба.

Въпреки изложеното дотук, за Дерида няма основание за съполагане на апофатическия дискурс и *différance*. В деридианското мислене отношението към името е по-радикално, то не разчита на отрицанието с цел намирането на името сред дадено множество, т.е. да разчита на временно отлагане на някакво намиране и назоваване. Дерида настоява, че няма език, който да репрезентира това име или въобще нещо друго. В този смисъл деконструкцията е по-радикална и освобождаваща. Коментарът на Е. Гурко¹⁹ за есето „Освен името“ на Дерида²⁰ визира твърдението му, че негативната теология винаги съхранява „референциалната трансценденция“, задължително в нея е наличен битийстващ референт, за който не би могло да се говори, за който се мълчи. Парадоксът на името е, че то не се състои в своите граници, трансгресира ги, което води до обедняването на дискурса, до *кенозис* на дискурса. В есето си за „името“ Дерида казва, че негативната теология е език, изпитващ, деконструиращ, подриващ границите на езика, който бяга от всяка теоретизация, пропозиция, констатация, за да запази някакво мълчание.

В статията си „Как да избегнем говоренето: Откази“ Дерида визира дискурса на молитвата, която според него има апофатически модус. Той прави разлика между два типа дискурс – този на молитвата като ориентираност спрямо Бог и панагерика или славословието, като казва, че молитвата се стреми към единение с Бог, а панагерическото в най-добрия случай е нейно допълнение, може да я следва, но не и да е идентичен с нея:

„Молитвата не е просто преамбюл или обхождащ модус на достъп. Тя конституира същностния момент – ограничава дискурсивния аскетизъм и му помага да преодолее пустотата на дискурса, референциалния вакуум. Като се обръща от самото начало към другия, към тебе, тя преодолява пустословието. Но само към онзи Друг, който има свръхбитие и превишава Пресветата Троица.“²¹

Молитвата е дискурс нито истинен, нито неистинен. Тя за разлика от панагерическото слово няма предикативна цел. Нейната цел е постигане на единение с Бог, неговата свръхбитийност и отвъдност, за което не би трябвало да се говори, защото е извън словото. Молитвата не може да назовава, да призовава. Постигането на инициацията за дара е невъзможно, както и дарът е „невъзможен“. Молитвата е апофатическа, тя не може да бъде записана и цитирана, съобщена, тя е нещо, което не може да бъде повторено. Словото не би могло да бъде ориентирано към Другото, чието битие и същност не могат да се сведат до нещо.

¹⁹ Пак там, с. 195.

²⁰ Дерида, Жак. Освен името, С., 1995.

²¹ Harold Coward, Toby Foshay, Jacques Derrida. Derrida and Negative Theology. – How to avoid speaking: denials. SUNY Press, 1992.

ТРЕТА ГЛАВА

МИМЕЗИС – РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ – АНТИРЕПРЕЗЕНТАЦИЯ

Като понятие „мимезис“ се появява във връзка с мистериите около Дионисовия култ, както и Орфическите мистерии, и обобщава сакралните действия на жреците, в които са се съчетавали танц, музика и песен. Това е изначалният, така да се каже „музически“ смисъл на понятието, в който то надхвърля значението на уподобяване на заобикалящия свят и се допълва с постигането на определено състояние на духа, с експресия на вътрешния човек. В същото време не бихме могли да го изчерпим дотук. Теоретиците на *mimesis* го определят не като състояние, а като процес, като начин на създаване на специфичен език (изразно средство, фигура, образ). Мимезис е историческо понятие, което се опитва да обясни демиургичната роля на твореца-артист. В полето на мимезиса се срещат непроницаемото Друго като безграничност на творението и енергията и „техниката“ на субекта на творческото участие – артистът.

Култовият смисъл на мимезиса преди античността следователно е възстановяване на изгубената връзка с абсолютното творещо начало. Нещо повече, той се мисли преди всичко като действие на идентификация със сакралното, като епифания, в която се получава такава метаморфоза на профанното в сакрално и смисълът на това *уподобяване е тайнството около божественото и „формите“ на неговото „явяване“*.

В Платоновия дискурс мимезисът е копие на копието, сянка на сянката. В контекста на „Държавата“, това, което уподобява и възпроизвежда подобие е копие на сянката на идеята, което двойно дистанцира чувствения образ в изкуството от съответния първообраз, следователно мимезисът е отклонение от пътя към истината. В „Софистът“ Платон прави съществено разграничение между изкуството, което се стреми към вярност в уподобяването на пропорциите и формите и другото, в което това уподобяване е деформирано от въображението на художника. Диференцирането в случая е обвързано с двете взаимобулавящи се действия на подобие и пренос в самия творчески процес. Преносът има отношение към техниката, към самия праксис, в който е същинското преобразяване на материята. Този втори тип в античността се определя като *techné* и се възприема като практика и знание, които може да се усвоят и да се възпроизведат чрез *участие*.

Аристотеловото определение на мимезис в изкуствата, което познаваме от неговата „Поетика“, се е превърнало в отправна точка на изследванията на естетическото. То касае модусите на уподобяване, по-скоро „подражанието“ на обективно съществуващото или предметите: „такива каквито са били и са; или такива каквито ги представят и каквито изглеждат; или такива, каквито би трябвало да бъдат“.

През Романтизма се разширява денотацията на мимезис в посока на представяне, както го превежда вече Шлайермахер. В „Естетика“ на Б.

Кроме значението на понятието се колебае между „имитация“ и „репрезентация“. Теорията за мимезиса е актуална с оглед на различни рефлексии, концепции и изследвания²² по отношение на репрезентацията и образа. Особен интерес представляват границите на понятието и отношението на мимезиса към фотографията, проблема за идентичността между обекта на представяне и неговия образ.

С конципирането на мимезиса в по-ново време са свързани имената на Теодор Адорно, Ауербах, В. Бенямин, Ф. Лаку-Лабарт, Ж. Дерида, Рене Жирар, Н. Брайсън, В. Подорога. Те се завръщат към мимезиса в едно немиметично време, когато в изкуството доминират абстрактното, дори безформеното. В контекста на „негативната диалектика“ на Адорно мимезисът е конструиране, одухотворение, преобразование, т.е. той е нещо като нетъждественост и негативност. Адорно употребява понятието „миметичен импулс“, за да улови типа отношение на изкуството към реалността, когато то търси реалността, но се отдръпва от нея, защото търси истината като друга реалност и я намира в одухотворяването:

„Мимезисът в изкуството е явление до-духовно, противоположно на духа и в същото време, въпреки това, именно то възпламенява духа. В произведенията на изкуството духът става техен конструктивен принцип, но той не удовлетворява своята цел само там, където се поражда от това, което е необходимо да се конструира, от миметическите импулси, където той се слива с тях, а не им диктува своята суверенна роля.“²³

В изкуството миметическото приема образа на духа според Адорно. Миметическият импулс всъщност е спасение от конкретиката, което предполага своеобразна трансформация на понятията. Оттук и разбирането на Адорно, което по-късно се споделя от Филип Лаку-Лабарт, че мимезисът не е само уподобяване, имитация, копиране. Дори в поетиката на Аристотел, както отбелязва Ф. Лаку-Лабарт изкуството от една страна е имитация на природата, а от друга – я допълва и завършва в онези феномени, които тя не може да породии. Не трябва да се пропуска, че в „Поетиката“ си Аристотел съполага двете страни – подражание и изобразяване, – в които се валоризира намесата на твореца. Според Аристотелевата „Поетика“ мимезисът има освен имитативен и познавателен аспект, той е имитация и творчество. В есето си „Проблематика на възвишеното“²⁴ Ф. Лаку-Лабарт, за да утвърди тази амбивалентност на природния потенциал, употребява два концепта *phusis* и *techne*. Първият като явяване и саморазкриване на природата и *techne* – като разкриване на природата, като мимезис, т. е. като знание. Аристотел назовава този когнитивен аспект на мимезиса *mimesis* (познание). Ф. Лаку-Лабарт коментира мимезиса като източник на знание,

²² Предмет е на проведена през 2012 г. научна конференция „Mimesis now“ в University of Rochester, N.Y.

²³ Адорно, Т. Естетическа теория. С., 2002.

²⁴ Lacoue-Labarthe, Philippe. „Problématique du sublime“. Есето е цитирано в превод на руски от Артемий Магун – <http://www.abai.kz/node/1241>.

доколкото той като *(re)презентира*, разкрива нещото, което до определен момент остава скрито. Тук ще си позволим да допълним този когнитивен аспект на мимезиса през дискурса за *techne* на Хайдегер от „Въпроси на техниката“ (1949).

В контекста на Хайдегеровото размишление техниката е способ за разкриване на скритото. Тя е нещо като посредник между човека и Битието. Хайдегер се връща към някои фундаментални понятия от античната философия, за да означи прехода от природата като нещо скрито към наличното като изкуство в Битието, т.е. прехода от неприсъстващо към налично, както от естество-изкуство. Чрез посредничеството на *техне* става въвличането в Битието, репрезентацията на нещото. Още в „Пир“ на Платон се употребяват понятията *пойесис* и *алетейа*, за да се изрази съответно произведеното от небитие в битие (въвеждане в откритост) и истината. Според Хайдегер всяко произведение на изкуството е разкриване на *алетейа* чрез *техне*, което същевременно е *пойесис*. От своя страна *пойесис* е и епистеме, доколкото е начин за постигане на истина. Твърдението на Ф. Лаку-Лабарт е, че мимезисът е *техне*, доколкото разкрива и прави репрезентация на нещо, което е, а не на това, което *не е*. Той казва: „Мимезисът е откровение на битието“, и също така вижда в него потенциал в плана на апофатическото, доколкото има отношение към възвишеното.²⁵ Основавайки се на Лонгин, Лаку-Лабарт казва: „Възвишеното се счита за представяне (presentation) на метафизическото“, и пояснява, че демиургичния потенциал на природата може да се разкрие от възвишеното, което, както ще поясни авторът на есето, има отношение към трансцендентното, или по-точно казано на този аспект на природата, на някаква нейна извънмерност, който остава скрит или може би непроникнат, невъзможен за *пойесис*. И оттук се отключва парадоксът според Лаку-Лабарт, че репрезентацията на възвишеното не представя нищо. Той дава пример със стих на Хьолдерлин, където се описва мълния, която е знак на Бог, но не и неговото явяване. Този парадокс отвежда до негативните категории на непредставимото, на отдалечаващата се *алетейа*.

Всеки опит за въобразяване на възвишеното се оказва не откровение, не докосване до сакралното, а негова профанизация, допълване, подмяна с друго. Такава е ролята на ритуала в езическите общества, когато се реконструират с помощта на различни предмети сакрални събития. От това следва, че всяка репрезентация, всяко присъстващо води до трансцендиране на възвишеното и обратно – репрезентацията на отсъстващото се доближава до истината. В играта на отсъствие/присъствие се долавя според Ж. Ф. Лиотар наличие на някаква субстанциалност, което предполага наличието на *място*. Това място се оказва празно, като само така би могла да се загатне иманентността на сакралното. Връщайки се на есето на Лаку-Лабарт

²⁵ Възвишеното в контекста на Кант се доближава до идеята за непредставимост, т.е. до апофатическото. В есето на Лаку-Лабарт виждаме възвишеното като историческа категория. То се дефинира през различни традиции на философското мислене, като съществено внимание е отделено на трактата „Peri hupsous“ на Лонгин, философ и ритор от III век.

ще стигнем до коментара на Хегеловото разбиране за непредставимото, неприсъстващото. Те не са валидни по отношение на истината, доколкото тя като такава трябва да бъде представена, явена чрез абстракцията. Възвишеното, което не може да бъде явено, според Хегел притежава някаква ущърбеност, несъответствие между метафизическо и физическо. То може да бъде само подстъп към прекрасното, в което метафизическото се проявява във физическото, а това според Хегел е гръцкото изкуство, което въплъщава съвършенството на човешкото тяло, въобразяващо същността на божественото, но не и самото него, което е едно отдалечаване от истината, *алетейа*. Според Лаку-Лабарт тази дистинкция се задълбочава в епохата на модернизма, когато се наблюдава репрезентация без репрезентиране, т.е. изкуство, което е немиметично, което преминава през разрушаването на формата, т.е. търси да се изрази в безформеното, безобразното, непрезентируемото.

От казаното дотук следва да открием значението на образа като посредник между природата и творческия потенциал на художника. Образът е съизмерим с това, което Хайдегер след Платон ще нарече *пойесис*. Това разкриване не може да се мисли чрез абстрахиране от Платоновия дискурс, защото неминуемо стигаме до дихотомии като привидно-същност, присъстващо-отсъстващо. Мисленето на образа през негативната теология отвежда към невъзможността за репрезентация, като в същото време се рефлектира върху мястото, което невъобразимото има или би заело в пространството и времето. Това преместване на вниманието от субстанциалността на обекта на репрезентация върху потенциалните граници на неговото отсъствие е образ на у-топоса на репрезентацията. В този контекст на рефлексии спрямо мястото на откриване и скриване, присъствие и отсъствие, можем да си помогнем с въвличането на концепта *хора*, което ще ни постави пред по-широк хоризонт за полагане на значения.

По същество концептите *мимезис* и *репрезентация* са в каузална връзка. Те са концептуалната рамка, през която се рефлектира изкуството. Те имат своя исторически характер и рефлексията за тяхната взаимообусловеност стои в основата на полагането на граници, очертаването на разриви, метаморфози, дистанции и т.н. Този тип рефлексии имат отношение към фундаменталното за философията на изкуството конципиране върху историята и съ-битието на образа, на които са посветени многобройни изследвания: от Ханс Белтинг ²⁶, Диди Юберман, Ервин Панофски, Р. Краус, Ж. Л. Нанси, Р. Барт и др. Категорично можем да твърдим, че тъкмо чрез концептите мимезис и репрезентация може да се проследи динамиката на естетическите парадигми в европейското изкуство през XX-XXI век. С помощта на тези понятия се конципират и основните положения на негативната теология. Те имат отношение към апориите копие-оригинал, оригинален текст-превод, чиито първообрази са в Платоновата дихотомия на ейдосите и сенките.

²⁶ A History of the Image Before the Era of Art. Chicago, 1994.

С възможностите, които завоюва техниката в средата на XIX век да възпроизвежда реалността, умножавайки я чрез създаването на копия, се подриват фундаменталните основания на миметическото изкуство, сменя се и романтичният ореол на художника, който твори по подобие на Бога-демиург. Тази намеса на техниката в битието на изкуството е предмет на известната студия на В. Бенямин „Художественото произведение в епохата на неговата техническа възпроизводимост“ (1936), където той говори за освобождаването на изкуството от неговата култова принадлежност и превръщането му в достъпно за по-широка публика, когато започва да се експонира в музеи, галерии и салони, което заедно с фотографията довежда до кризата в живописа в края на XIX и началото на XX век и съответно до търсенето на новия език, чрез който изкуството да изрази себе си. Така в изкуството на авангарда се търси нов тип диалогичност между зрител и творба, чрез трансформациите и деформациите на образа, чрез различни акции, изпълняващи ролята на естетически провокации. Мимезисът може би не изчезва, но се минимализира и трансгресира във фрагмента, чрез който се умножава образът. Това се постига на принципа на кумулацията и фасетъчното зрение, позволяващи разрастването на възможните гледни точки за него. Трансгресията на мимезиса в авангардното изкуство отново може да се мисли през цитирания текст на В. Бенямин, където се посочва амбивалентната природа на техническото възпроизвеждане – като скриващо и откриващо едновременно, от една страна в него загива т.н. *аура* на творбата, но от друга се открива нещо неуловимо от човешките сетива:

”Под снимката в едър план се разтегля пространството, под рапидната кинокамера – движението. И както при фотоувеличението не се касае просто за разясняване на нещо, което ПОНАЧАЛО се вижда неясно, а по-скоро за появяване на съвсем нови структурни образувания на материята, така и рапидната кинокамера не показва просто познати мотиви на движението, а в тези познати мотиви открива напълно непознати, „които въздействат съвсем не като забавяне на бързи процеси, а всъщност като плъзгащи се, витаещи, свръхестествени движения“. Така става очевидно, че пред камерата се разкрива по-друга природа, отколкото пред окото. По-друга преди всичко поради това, че на мястото на едно пространство, разнищвано от човека с помощта на съзнанието, идва пространство, разнищвано несъзнателно.” (В. Бенямин).

Ако се позовем на Бенямин, то следва, че самото разколебаване на потенциите на човешките сетива да възприемат света в неговата пълнота подрива статута на миметичното изкуство със съмнението, че същинският мимезис е всъщност само една утопия. Но има и други схващания. В миметическото изкуство категориите време и пространство работят по специфичен начин. Отдавна е разколебана истинността на Лесинговата теза за „границите между живописътта и поезията“, където живописътта се мисли като пространствено изкуство, а поезията като времево. В миметичната живопис

според Норман Брайсън ²⁷ (в случая той има предвид картината от класическата епоха) се предполага преминаването на застиналото време във вечност. Теорията на Н. Брайсън касаеща реалистичната живопис се основава на схващането, че живопис, която се стреми да разкрие същността на битието и истината в реалността е трансцендентна. Това парадоксално на пръв поглед твърдение се обяснява с интенцията „да се спре времето“ в картината, да се увековечи едно зрително възприятие на действителността, т.е. светът, изобразен на картината е неисторичен, той се превръща в метафизика, докато реалността е историческа. Брайсън задава въпроса също за избора на мига, който е увековечен в картината. Реализмът счита, че изборът не е случаен, той отразява абсолютното съдържание на света, т.е. представлява негово Същностно копие (Essential copy). За създаването на такъв образ художникът трябва да се абстрахира от случайното и ежедневно възприятие на света, за да намери метафизическия Универсален зрителен опит ((Universal Visual Experience). Художникът не носи този опит в себе си, той го открива в реалността, изважда го и го разбулва като съществуващ. В опита на художника се долавя някакъв мистичен елемент, който не може да бъде рационализиран. Според Брайсън тези особености на реалистичното изкуство превръщат времето във възобновимо, циклично, а мимезисът не е просто фотографско копие на реалността, то отразява някаква трансцендентна истинност. В тези схващания се долавя референция към Беняминово понятие „аура“, която се свързва с някаква култова ценност и религиозна ритуалност, създаващи дистанцията между твореца и обекта. В същото време според В. Бенямин авангардното изкуство, както и „техническите“ изкуства като фотографията и киното, които разрушават аурата, възвръщат алегоричността, за която е характерна религиозна трансцендентност, а именно начина, по който тя замества невъобразимото.

Мимезисът трансгресира в репрезентацията, която конституира съвършено различно знаково пространство, както можем да наблюдаваме в изкуството на авангарда. Там репрезентацията се превръща в радикална политическа акция, която цели да демонстрира нещото в друг контекст, произвеждайки по този начин нов смисъл, задавайки някаква идеологическа перспектива. Често този тип демонстрации предполагат преобръщане на темпорални и пространствени кодове, което произвежда ново отношение към обекта. Според Стюарт Хол ²⁸ репрезентацията е част от процес на производство и обмен на значения между членовете на една културна общност, което предполага използването на езици, знаци и образи, които симболизират (заместват) или репрезентират нещата.

В крайната си степен авангардът или поставангардът стигат до деконструиране на границите на репрезентацията, като крайната цел е отказът от нея, което предполага радикалната трансгресия на мимезиса, т.е. на

²⁷ Bryson, Norman. Looking at the Overlooked – Four essays on Still Life Painting. London, 1995.

²⁸ Hall, Stuart: The work of representation at <http://nknpu.pbworks.com>.

възможността нещото да се репрезентира по някакъв начин освен чрез самото себе си – работите „ready made“ на М. Дюшан, „доматената супа“ на А. Уорхол или „масления стол“ на Йозеф Бойс. Ролята на твореца в този акт е не да създава, а да експонира обекта в различен от присъщия му контекст, където той губи своята референциалност, престава да означава самия себе си и се превръща в естетически, или проблематизира самите граници на естетическото. В този процес на „пренос“ на репрезентация, обектът остава без присъствие. Отказът от репрезентация травестира изкуството в елементарен източник на информация, т. е. то губи своята ентропичност, редуцира се конотативният ореол на творбата, а теоретиците на изкуството Кл. Грийнбърг, Майкъл Фрийд²⁹ говорят вече за изчезването на обекта, който формира свой естетически образ. Теоретиците визират на първо място изкуството на минимализма, а преди това – „рейди мейд“, за да аргументират повторенията на елементи, липсата на йерархичност, кохерентност и появата на „празното място“ или „мястото на събитието“. *Пустотата* се превръща в концепт за Ален Бадиу, който обговаря „нерепрезентираното в репрезентацията“ като събитие, което притежава уникалност, но чието съществуване не би могло да се твърди и уточни. Това неповторимо събитие, което се повтаря или е елемент от някаква автореференция, може да се коментира единствено като заемащо (имащо) място и чрез това събитийно място то се репрезентира като *пустота*, която може да се мисли в контекста на апофатиката поради присъствието на радикално Друго. Жорж Диди-Юберман определя минималистичните обекти като „обем“, т. е. място. В музиката Кейдж, Булез, Щокхаузен, Арво Пярт достигат тази „пустота“ или отказ от интериорност, където няма мелодия, но е налично звуково пространство. Минимализмът е предел за онтологията на обекта, но се задава хоризонт за нови отношения, доколкото единствен референт се оказва човешкото възприятие. Наблюдаващият това изкуство става част от системата на обекта, който претърпява трансформация в неговия рецептивен хоризонт. Тук ще намесим понятието *аура*, в което Диди-Юберман влага различен от В. Бенямин, мистичен смисъл. Тук ще си позволим перефразиране на известния цитат от Диди-Юберман, а именно, че аурата се появява не само когато аз наблюдавам обекта, но и тогава, когато чувствам, как обектът е вгледан в мене. Той мисли пустотата в минимализма като аура, епифания, откъдето ни гледа култовото, възвишеното. Такъв тип аура или епифания можем да доловим в минималистичната музика на Арво Пярт, или в картините на Ротко, Малевич, Мондриан, инсталациите на Доналд Джъд, Дан Флавин, пърформансите на Йозеф Бойс. Диди-Юберман концептуализира като източник на такъв тип ауратически ореол най-абстрактни или обикновени геометрични форми като квадрат, куб, които се оказват вместилище на някаква метафизическа субстанция. Опитът на зрителя да доконструира обекта в някаква цялост е вид съучастие и по същество е вид епифания.

²⁹ Owl Night: Michael Fried's Art and Objecthood at <http://www.dxarts.washington.edu>.

Подобна е ситуацията в разбирането за репрезентацията в съвременното изкуство на Розалинд Краус, където тя борави с концептите „индексален знак“ и „безформено“, „анаморфизъм“, за да обговори нахлуването на освободената от конвенции реалност в изкуството. Според авторката в света властват разрушителни стихии, които оставят във времето и пространството своя *следа*. За следа говори и Дерида, във връзка с деконструирането на субективните измерения на събитията във времето и пространството, отхвърлянето на индивидуалистски зададени форми, които в своята природа и повторителност са архе-форми. В контекста на Р. Краус следите са по-скоро индексални знаци на пулсиращата жизнена енергия, която оставя отпечатък като свидетелство за съществуването си. За пример могат да се дадат антропометричните пърформанси на Ив Клайн с моделите „живи четки“. И в този контекст отказът от репрезентация е начин да се разруши формата като нещо устойчиво, като застинала, лишена от виталност и развитие универсалия. Оправдан е страхът от формата, като предчувствие за някаква крайност, предел. В същото време Р. Краус апелира за това да се види генеративната енергия на безформеното. Неговата овъзможностност да създава формата от своята неструктурираност, след като първо я разруши, е проява на вътрешна памет, която изпълнява ролята на матрица. Размишленията в тази посока ще ни отведат към концепта *хора*.

Своята концепция за мимезис Дерида нарича *миметологизъм*, което в същността си е деконструкция на класическото концепиране на мимезис, в което се разчита на границата между това, което попада в обектива на артиста и всичко друго, което остава извън него, но в никакъв случай не е по-малко важно. Миметологизмът на Дерида е своеобразен витраж, колаж от различни елементи, което манифестира трансгресиране на граници и йерархии между изкуство и всекидневие, трансгресия на логоцентричния модел на света. Това превръща репрезентацията в нещо *друго* (нещо като антирепрезентация), което протича във времето, то е процес, пърформанс, незавършеност. Това бягство от обективизирането на света, което се случва чрез репрезентацията, е всъщност отхвърлянето на нейната репресираща власт над нещата в концепта на *безформеното*.

Съвременното изкуство трансгресира формата в посока към перформативното и безформеното, които са заредени с енергията на живота. Негативността към формата е трансгресия на представата за въплътеността на човека, както и за въплътеността на Христос. Именно в духа на негативната теология се осъществява механизмът на овластяване на безформеното над формата, която се компрометира във възможността си да поражда смисъл, когато се докосваме до непредставимото.

Особено характерни в тази посока са опитите на дада, сюрреализма, кубизма, супрематизма, футуризма, и въобще на -измите, които „дехуманизират изкуството“, по израза от есето на Хосе Ортега-и-Гасет. В този контекст попадат и композициите на Дюшан, на Жорж Брак, Раул Хаусман, Франсис Бейкърн, Йозеф Бойс и Георг Базелиц.

В литературата се появяват nonsens, амплификации, логогрифи, които се проявяват като някаква деконструкция на сакралния език. Опитът да се отхвърли всеки контрол, парадигма, форма, морал, вкус, фигура, е резултат от желанието за изтласкване на опитите за цензура като посредник на творческия акт. Търсят се дълбините на свръхсъзнанието, или индивидуалното безсъзнателно. Според Ч. Тейлър ³⁰ епифанията в творбите на авангардистите „се произвежда не толкова в творбата, колкото в пространството, установено от творбата не в думите или образите, или в споменатите предмети, а между тях. Ние установяваме не толкова епифания на битието, колкото епифания на интервали.”

³⁰ Пос. съч., с. 458.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

ОТВЪД ДИСКУРСА, ОТВЪД ОБРАЗА. ПОНЯТИЕТО *KHORA*

Както вече се оказа, нерепрезентируемото, невъобразимото метафизическо имат своето място, където полагат своя отпечатък. Какво би могло да бъде това място, когато говорим за липсата на форма, на време и пространство, на присъствие и отсъствие, или може би това е у-топос на репрезентацията. Преди да се огледаме в дискурсите за *хора*, ще кажем, че за Дерида *хора* е *мястото*, на което се появява словото, т.е. това е *опространствяването на словото*. Оттук следва, че ако липсва това място словото не би се появило. И още тази *пустиня*³¹ (разбираме празно място) е в нас, което предполага „да го разпознаваме и да се освобождаваме от него“.

В дискурсите на Дерида, а също и на Юлия Кръстева, по-късно и на М. Ямполски се появява концептът *хора*³², който е зает от „Тимей“ на Платон. В тълкуването на Платоновата *хора* в плана на мимезиса М. Ямполски вижда нейното присъствие/отсъствие в необходимостта да се прояви различието между автентичните неща, идеите и техните подобия, образи. Размишлението се докосва до въпроса за копието и оригинала. Във феноменологически план то може да се определи като запълващото пространството между видимото нещо и онези, които виждат нещото. Пролуката – *хора* – пространство е между копието и оригинала, между битието каквото е и нещо друго, негово копие.

Но да видим присъствието на концепта в източника – при Платон. В „Тимей“ ще прочетем следното обяснение:

„И така понастоящем трябва да си представим мислено три рода: това, което се ражда; това, в което се ражда; това, по чийто образец се създава раждащото се.“³³

Концептът *хора* не е толкова имажинерен. Дори в Платонския „Тимей“ той се оказва твърде релевантен, доколкото може да се определи като миметическа, утопическа конструкция, и да се мисли като вместилище, като трета, невидима страна от всяка опозиция. В контекста на Платон *хора* е пространството, в което става оформянето, *отпечатването* на идеята в плана на материята. Такава е и природата, която приема отпечатъка, динамизира се и получава форма на нещата, които влизат в нея. Това отпечатване определя нейната променливост, дори обогатяване, чрез натрупването на различия и многообразие. Необходимостта от *хора* е в посока на т.н. „миметическо

³¹ При Дерида *пустинята* се появява като метафора не само на *хора*, но и на кенозиса на Дискурса.

³² За интерпретацията на концепта *хора* сме работили с източниците: 1) Гурко, Е. Ж. Дерида. Деконструкция: текстът и интерпретация. Минск, 2001; 2) Margaroni, M. „The Lost Foundation“: Kristeva's Semiotic Chora and its Ambiguous Legacy/Hypatia. – <http://staff.blog.ui.ac.id/tommy.christomy/2008/06/29/semiotic-chora/>.

³³ Платон. Диалози, 4: Тимей. С., 1990.

отклонение”³⁴, за което говори М. Ямполски. Той счита, че в триадата на раждащото се (дете), мястото на раждане (майка) и образаца (отец), *хора* е аналогия на майката, която е пасивна, тя носи тайната на раждането като нещо невидимо, непроследимо, като чудо, възпроизвеждащо паметта на онтогенезиса. Доколкото се определя чрез негативни описания – недискурсивност, невидимост, неисторичност, непроницаемост и т.н. *хора* попада в дефинитивните рамки на негативната теология и деконструкцията. В този негативен ореол *хора* остава непостижима за всеки опит да бъде докрай обговорена, което я затваря и превръща в непостижимо тайнство, начало, което остава отвъд паметта.³⁵

Интересно е да се проследи отношението на *хора* към проблема за паметта. Ако се върнем на Платоновия текст, ще видим, че в диалога настъпва момент, в който Тимей прави рязък преход в речта си за божествената първопричина на света, за неговото начало, като се опитва да предложи алтернатива на „счетаването на ума и необходимостта“:

„Тук трябва да се върнем назад и като вземем пак за същите тези неща едно *друго начало*, подходящо за тях.”

В разсъжденията на М. Маргарони относно интерпретацията на Салис, в този момент се припомня онова, което излиза от властта на паметта или попада отвъд нейните граници като удържане и репрезентация, особено що се отнася до неведомите за началото гърци.³⁶ То, „другото начало” може да достигне до съзнанието на днешните гърци и техните потомци като памет на някой различен от тях, друг и това е младият Критий в диалога на Платон. Според М. Маргарони като фундаментално понятие за „Революцията на поетическия език” (и не само) на Ю. Кръстева *хора* е някакво пространство, в което да се отпечата (материализира) идеалния образ на полиса, но то не е нещо, което е във възможност да репрезентира някакъв статус. За Кръстева *хора* е трансвербална и трансисторическа, тя е нещото, от което зависи дискурса, но и което не се поддава на дискурсивност. За нея се оказва важно различieto между „упражнението по припомняне” и самия акт на разказване на паметта, дискурсивното репрезентиране на паметта, което тя нарича анамнеза и което „прави възможно обновлението на субекта”. В този смисъл, в ролята на „другото начало” може да бъде *онова*, което съпътства акта на припомняне и запълва белите петна на паметта (минимализма на паметта), която се реконструира с реактивирането на някаква архепамет, някаква изначална памет. Считаме, че този механизъм е

³⁴ Ямполски, М. Ткач и визионер. Очерки истории репрезентации, или О материальном и идеальном в культуре. М., Новое литературное обозрение, 2007.

³⁵ Въпреки това, се появяват множество изследвания върху т.н. „хорология”, например това на J. Sallis. *Chorology: On beginning in Plato's Timaeus*. 1999.

³⁶ За „историческата” памет на гърците говори Шпенглер в „Залеза на Запада”, което потвърждава тази липса на историческо мислене при гърците, компенсирана с обсесята от преувеличената видимост на съдбата, примерно чрез „Бога от машината”.

в основата на т.н. от Радосвет Коларов поетика на автотекстуалността на художествените наративи ³⁷, (която се оказва по някакъв начин решаваща за повишаване активността на читателския интерес). Анамнезисът, който се появява в дискурса на Ю. Кръстева в по-широк смисъл може да се мисли като поетика на *хора*. Тук ще се опитаме да перефразиране размишленията на М. Маргарони. Според авторката анамнезисът е обръщане към онази архепамет, която е отвъд нашите представи за нея. Това абсолютно начало е непостижимо през логоса, то може да се преосмисли като процес на преход от семантическо към символическо („тетическа фаза“), което се сближава дотолкова с трансцендентното, че отправя субекта към някаква предметност за сметка на сакрализиране на Другото. С други думи Ю. Кръстева се опитва да се оттласне от теологическия аспект на началото.

С оглед на това, че *хора* като някакъв тип начало, което има проблематично означаване, но същевременно влиза в ролята на интерпретанта, е ценно за нашето изследване, ще се опитаме да обговорим възможните му импликации в Платоновия „Тимей“. Това, което се превръща в лийтмотив на диалога е троичността, която смекчава дуалността, но и същевременно изтъква фундаменталното на тази дуалност. Това е Платоновата онтология – идеите, независими от интелигибелния свят. *Хора* се въвежда като нещо трето в тази онтология, но без да трансформира и деконструира нейния модел. Тя е лишена от форма:

„Затова родът, който ще приема всички видове неща, трябва да бъде вън от всички форми... Но ако кажем, че е някакъв вид невидим, лишен от форма, всеприемащ, но самият той участващ в мисленето по някакъв най-труден и най-мъчно разбираем начин, ние няма да излъжем.“ ³⁸

И тъкмо тази безформеност може да се мисли като енергията на *хора* да търпи преобразяване и така се стига до усъмняване в нейната неутралност и пасивност. В този контекст те пораждат парадокс. Подвижността на *хора* не може да бъде мислена само като рецептивност. В изследването на М. Маргарони за концепта „семиотическата хора“ на Ю. Кръстева, се казва, че тя е също процес, „трансформираща практика“. Съдържайки в себе си памет (провиденция), нещо отвъд логоса, *хора* може да бъде въввлечена в разрешаването на социални и политически апории – между желанието и Закона, между обикновеното възпроизводство и репрезентацията и т.н. За Кръстева тя е „пулсиращ космос“, онова което въздейства, но е и извън субектното, а също и от социалното и политическото, като в същото време нейното въздействие, потенциала ѝ да генерира събитийност, би могло да трансцендира демоничното, но това е етичният аспект на *хора*.

С оглед на това, че е медиатор, у-топос, „нещо трето“, онова начало, което носи архепамет като отпечатък между ейдоса и събитието, *хора* е разрыв

³⁷ Класически примери са романите на Марсел Пруст и Дж. Джойс, в по-съвременен план – на Пол Остър.

³⁸ Платон. Диалози, 4: Тимей. С., 1990.

на образа, но и условие за неговото репрезентиране и повторение – радикалната нерепрезентационност на „Черния квадрат“ на Малевич – „Летящ самолет“. Подобни са работите на Мондриан, Барт ван дер Лек, Ротко. Значи ли това, че *хора* трансгресира в образ или остава някакъв нерепрезентируем у-топос? Според Б. Манчев³⁹ „образът е това, което не е нито идея, нито обсъдено, – той е разпънат между нерепрезентируемостта на Възвишеното и Безформеното. Затова се опитват да го въдворят в сферата на медиацията, на посредничеството.“ Дали опитът да се репрезентира сакралното е вече трансгресия на репрезентацията и въобще може ли да се представи непредставимото? Отговорът е в радикалното отхвърляне на всяка референциалност, което освобождава потенциала на творбата не просто да трансгресира всяко уподобяване, но и да заеме мястото на самото сакрално (не на принципа на субституция, а на семантизация). В тази посока вече се проявява целта на транспозицията на Ю. Кръстева между семантиката и символа.

Има още един аспект на *хора* в изследването на Ю. Кръстева, което според Дерида отдалечава изследователката от класическата семантика на *хора* в контекста на Платон. И това е интерпретацията ѝ в ключа на женското начало, което я подлага на риска да бъде критикувана от Дерида⁴⁰. Той счита тези семантизации като „кърмещо, материнско начало“ за „антропоморфизъм“ и редукция на смисъла, макар че и в текста на Платон се появяват подобни семантизации – „майка“, „кърмилница“ и т.н. Отношението на Дерида към *хора* е симптоматично, той не я отнася към „женската раса“, а я определя през един от деконструктивистките концепти – „допълнение“, т.е. като необходимост, което в случая касае въпроса за външната, допълнителна памет. Тя, освен че се определя през отрицанието, се оказва и непреводима, което тласка Дерида към отказ да се обговаря името или същността на концепта *хора* и да се даде приоритет на структурата. Някъде между същността и структурата се губи съгласието между Кръстева и Дерида, доколкото в нейния контекст майчиното тяло е фундаментално за *хора*. То се оказва важно, защото мислено в неговата дуалност или амбивалентност се съвместява иманентният материален процес, механизъмът на този процес и от друга страна социализираното тяло, трупашко телесен опит от различни хора в различни ситуации. *Хора* на Кръстева се оказва неизбежно в политическото, не само заради социализираното тяло. При попадането в различни ситуации и позиции на различните субекти, у тях се поражда необходимостта за преоценка на отношенията с другите.

За разлика от хорологията на Кръстева, при Дерида *хора* възплъщава дееспособност. Тя е „недостъпна, безстрастна и аморфна“. ⁴¹ Усилието му е да я освободи от всяка антропоморфност, избягвайки риска на Платон да я сравнява с женското начало на майка, матрица и хранителка (както видяхме,

³⁹ Манчев, Б. Невъобразимото. Опити по философия на образа. С, 2003.

⁴⁰ Дерида, Ж. Есе об имени, с. 143. – <http://philosophy.ru/library/derrida/nom.html>.

⁴¹ Пак там, с. 146.

върху този аспект Ю. Кръстева основава една от посоките на интерпретацията си). Усилието на Дерида се доближава и до апофазиса, доколкото модусите на говорене за *хора* са през отрицанието, рефлексииите върху името също са по посока на оттласкване от нарицателното *la khora* и търсенето на някакъв синтезиран, макар и некохерентен, абстрахиран от интелигибелното „образ“ на концепта. Че *хора* при Дерида е в хоризонта на апофатическото няма съмнение. Доколкото, както в казаното по-горе, негативната теология се сговаря с деконструкцията или влиза в полифония и апории с нея. Въведена в един херменевтичен дискурс, *хора* ще приеме различни определения, ще им даде място, но ще се изплъзне от всички тях. Тя може да се мисли като заемаща своето неуловимо място и Дерида го намира в писмото, което противопоставя на мита. Това, върху което той размишлява е явяването на необходимостта от една „друга“ памет за онтологията на гърците, която се пази в писмото и сбъдва спасението и съхранението, за разлика от „детските приказки“, които предлагат митовете.⁴² Записан в писмото, този наратив става вместилище на легендарни истории, като всеки разказ е вместилище на друг. Дерида припомня, че *хора* е тъкмо вместилище и ако дава място на историите, тя също ги получава и като такава остава нереперенциална, тя не е предмет на никакъв дискурс, остава непроницаема, нереплексуема. *Хора* става нещо, което е пасивно и не подлежи на самоструктуриране. Тя е аморфна, безформена. В „Тимей“ четем:

„Действително подхожда да оприличим приемащото на майка, образа – на баща, а природата между тях двете – на дете.“

Ако си позволим аналогията с троичността на психическото в контекста на Фройд, *хора* може да е хомолог на „То“, което е вместилище на история и памет, които не са преминали, обаче, в писмо, т.е. не обладават цензурата, властта, „образца“ на свръх-Аза и пребивават в пред-образна и пред-езикова аморфност. Тогава в дискурсите на сюрреализма и дада могат да се търсят протуберансите на *хора* – в екстатичното, в трансгресията, в нон-сенса. Там, където езикът не репрезентира нищо освен себе си – в текстовете на Тристан Цара, Курт Швитерс:

„О, ти, любима на моите 27 сетива, обичам ти!
 Ти твоят тебе ти, аз ти, ти ми, – - Ние?
 На това (без друго) мястото му не е тук!
 Коя си ти, неизброима жено, ти си – - ти ли си?
 Хората говорят, ти би била.
 Нека си говорят, те не знаят откъде изгрыва слънцето.“⁴³

⁴² Проблематично според автора е „постоянното детство“ на гърците, чиято памет е девствена. Той я сравнява с „девствен восък“ който си остава такъв извън всяко време и пространство, „ахроничен и анахроничен, неопределен в такава степен, че не търпи даже името и формата на восъка.“

⁴³ Цитатът е от култовото стихотворение на К. Швитерс „На Анна Блуме“.

Не бихме сгрешили много, ако кажем, че Дерида подлага на съмнение и деконструкция „семантичката хора“ и феминисткия ѝ седимент в дискурса на Ю. Кръстева. Неговото разпластяване на концепта в по-голяма степен ще се приближи до негативната теология. Според Дерида хора не принадлежи на „женската раса“ и запазва „асиметрично отношение с всичко надолу и нагоре от нея... Тя е предначална, до и извън всяко рождение, тя няма даже чувства за минало и настояще.“⁴⁴ Хомологията, която Кръстева прави на хора с „вечната женственост“ не е твърде далеч от безформеното, доколкото например т.н. „софийност“⁴⁵ няма постоянна форма или ипостазии. Според Дерида осмислянето на хора предполага връщане към „начало, по-старо от началото“, тя може да се мисли като вместилище на идеята за дар⁴⁶, и за вечността.

⁴⁴ Пак там, с. 182.

⁴⁵ Вече в контекста на Вл. Соловьев.

⁴⁶ В тази връзка е интересен дискурсът на Д. Тонев – „Деридарът“ в „Отклонения. Опити върху Жак Дерида“.

ПЕТА ГЛАВА

ЗА ДИНАМИКАТА МЕЖДУ ФОРМА И БЕЗФОРМЕНО ИЛИ
ЗА ДВАТА МОДЕЛА МЯСТО НА НЕВЪОБРАЗИМОТО

Когато Анри Бремон ⁴⁷ говори за необходимостта от „чиста поезия“ през 1925 година в един свой доклад пред Френската академия, той безспорно е повлиян от сюрреализма и дада. Но неговото есе не се сговаря толкова добре с манифестите на сюрреалистите и дада, колкото с появилите се по-късно артистични техники на концептуалното изкуство. Андре Бретон търси необходимостта от освобождаване на поезията от всяка субстратност, материалност, от лъченията на думите, в които той съзира „нечистотата“ на поезията и нейните дифузии с прозата, която е достъпна до разсъдъка. Според Бремон „чистата поезия“ е „загадка, мистерия“. И парадоксът е, че не просто освобождаването от материалността на творбата прави поезията „чиста“, а *нищото*, което е неуловимо, някакъв „тайнствен флуид“, който не е част от нея, а нещо друго. Тези думи на Анри Бремон говорят едновременно за две неща: за „чистата“ поезия като кенозис на дискурса; и за наличието на *място* в нея, отвъд думите, което провокира интуицията на възприемащия отново отвъд думите, и това е „чистото мълчание“. Възможността на „чистата поезия“ е само мълчанието. Твърденията на Бремон по някакъв начин стават профетични по отношение и на постмодерното визуално изкуство.

Димитър Аврамов ⁴⁸ прави една интержанрова и интересетическа връзка между утопията на „чистата“ поезия и супрематизма на Малевич, където чисто-бялото платно е мястото, у-топоса на „чистото усещане“ за „Нищото“, където се появяват опитите за пълно освобождаване от фигура, текстура, колорит, от всяка референция и субстанция, от всяка обективация. „Нищото“ като „творческа задача“, като последна цел, означава край на самата живопис и неслучайно Малевич през 1920 г. признава, че видът на всички тези бели и черни квадрати пораждал у него желание да се откаже от живописиста и да се посвети на теорията. Въпросът за неизразимото, мистичното, тайнствения флуид, остава необговорен, но неговия хоризонт е в апофатическото, което еднопосочно ни отправя към онова Нищо, което е отвъд езика, отвъд образа и има своето място. Но това място може да е част от Бог, може да е слово, може и да е самият Бог, а може да е просто място – невидимо, недоловимо. Но Бремон говори за събитие-„катарзис“, т.е. някакво отключване на откровение, на епифания, отвъд волята, към което мястото остава безучастно и постоянно. Това е мястото, което разколебава и възпрепятства всяко желание и възприятие, всяко твърдение. В деридианския дискурс това е *хора*, което, ако може условно да бъде отнесено към артистичните техники на концептуализма и минимализма, може да е основание само за изпитание, за деконструкция на всичко до този момент, освобождаване от всяко *име*. Това място субверсира образа като възможност

⁴⁷ Анри Бремон (1865-1933) – религиозен писател, теоретик, критик.

⁴⁸ Аврамов, Димитър. Естетика на модерното изкуство. С., Кибя, 2009.

да отговаря и да означава нещо, защото това би било край за самия образ. Оттук се разколебава и възможността съвременното концептуално изкуство да репрезентира нещо, да бъде предикативно. То самото би могло да се състои като предикат, но връзката между означаемо и означаващо е разпадната. Ако в дискурса на апофатическото означаемото е радикално Другото – несводимо до нищо, то може да се каже, че съвременното изкуство се сближава с апофатиката.

Кризата на репрезентацията, отказът от репрезентация, са конститутивни за това изкуство, което разчита на хиатуса, на нарушаването на формата, на паузата, на прегъването и компресията на време-пространството, на бифуркацията. Те го сближават парадоксално с апофатическото по линия на оттласкване от материалност и фокус върху „чистотата“ и повторемостта, процесуалността и перформативното като далечна алюзия за Абсолютно. Парадоксално е доколко съвременното изкуство се опитва да се освободи от заиграване с идеологии, които биха могли да го принизят към обективации. Преодоляването на репрезентацията в перформативността е всъщност преминаване от обективацията във формата към процеса на нейната метаморфоза и трансгресия, което поражда въпроса за мястото. Така се очертават двата модела, по които „работи“ отварянето на място за сакралното.

Първият модел – в модерното изкуство, мястото, където се отпечатва образът на нуминозното ⁴⁹, ако ползваме тази категория на Рудолф Ото, е конститутивно за формата, то не предизвиква нейната трансгресия. Образът е апоричен – едновременно референтен към нещо разпознаваемо, но също така и субверсиращ референциите, вкоренен и изплъзващ се в посока към нищото, към празнотата и мълчанието, към епифанията, които са конститутивни. Те могат да бъдат топоси и у-топоси на модерното и авангардно изкуство – въобразяващо невъобразимото в репрезентацията – в поезията на символистите, а по-късно в работите на Рене Магрит – „Бял гълъб“, „Илюзия“, „Полет“, „Завръщането“, „Това не е лула“. В изследването си „Невъобразимото. Опити по философия на образа“ Б. Манчев визира една от посочените творби – „Завръщането“, за да каже, че „у Магрит именно дълбината, истината, като непостижима дълбина или по-скоро като непостижимост на дълбината е отречена.“ Преди това той коментира силуета на гълъба като „сублимната алегория“ на Светия дух. Може би тази творба на Магрит е емблематична за типа изкуство, където съхраняването на формата е препратка към някаква универсалия, но тук считаме, че не по малко значеща е „(не)празнотата“ на формата. Тази апоричност тук е в стила на деридианския дискурс – пълнота-празнота се мислят като единство. Силуетът на гълъба е пълен с небе. Поставен на фона на небето, обаче, той съдържа празнотата, защото е явяване на същото, на фона, липсва явяване на образ. Тази сакрална празнота е именно дистанцията, топоса на влизане в различен ритъм, отказ от образ, апофатизъм. Тази прекъснатост на небето в силуета на гълъба не задава флуидност между двете небета, тя само

⁴⁹ Ако ползваме категорията на Рудолф Ото за Святото.

явява разрива между тях. Тя не е просто повърхност, тя е мълчание, самота. Ако образът в сюрреализма е изблик на безсъзнателното, то неговата апоритичност е в резултат на обременеността с конотации, отпращащи от една страна към сакралното и към Манифеста на сюрреализма, а от друга – презентиращи „объектност“ спрямо старите ценности. Четен в тази парадигма, образът на Магрит може да се мисли в линията на травестирането на дълбочината, която задава Б. Манчев в цитирания текст: „Бог е на повърхността..., сведен и сводим е до повърхността, в този смисъл изтръгнат от универсалността на сакралното.“ Тази многопосочност на осмислянето не отхвърля релевантното акцентирание върху мястото. Казаното дотук ни тласка към изкушението да въвличем манифеста „Небето“ на Гео Милев, който макар и в ключа на една друга естетика, пише за „небето“: „То е синтез на невидимото и неведомото; заключване на много стихии – невидимото и неведомото – и затова: маса, синтез: Платонова идея. Не можем да кажем небето е. Предикатността е неприемлива, небето си остава *небосвод* – небе, сведено до самото себе си, но не и до нещо друго.“

Съвременното изкуство задава втория модел – трансгресира формата в безформеното, заменя обекта с процеса, играта, идеята. *Мястото* на образа съвпада със събитието на търсене и разсейване на смисъл. *Мястото* побира пространството, което е анонимно, извънвременно, структурирано по по специфичен начин. В изследванията на Розалинд Краус ⁵⁰ върху безформеното се казва, че „хоризонталата противостои на вертикала, както опитът на живота противостои на културата. Победата над вертикала в изкуството е победа над смисъла.“ Според Р. Краус безформеното е следствие от формата, произтича от нея, то продуцира хетерология. Безформеното пази някаква матрица, форма, следа, която може да се мисли като ейдетическа, като вътрешна памет, която динамизира неговите инкарнации.

В модерното изкуство и това на формализма (ранните авангарди – супрематизъм, конструктивизъм) формата репрезентира някаква естетика и идеология, тя не е свободна от референции и в голяма степен е подчинена на мимезиса и алегорията. Това я прави зависима от езика, респективно от субекта, който борави с него и го направлява. Кризата на репрезентацията е в посока на заглушаване диктата и словото на субекта. Смъртта на автора като смърт на субекта и смъртта на обекта, правят репрезентацията нещо невъзможно. Означава ли това тласък към непредставимото, т.е. несводимото до нищо друго, или не? Отговорът е в изкуството на дада, сюрреализма, концептуалното изкуство, минимализма, където властва безформеното като място, като *хора*, като спонтанност, случайност, като изблик на безсъзнателното, като ексцес. Това изкуство има симултантен характер, то е израз на неструктурирания опит като някаква отвъдност на интелигибелното.

Според теорията на Доналд Каспит ⁵¹ за края на изкуството, той вижда в съвременното изкуство „неинтелигибелни стихии на „чистото желание“. Той

⁵⁰ Krauss, R. The optical unconscions. – <http://www.thefreelibrary.com/The+Optical+Unconscious.-a>

⁵¹ Доналд Каспит – професор по история на изкуството, критик, поет. Интервюто с него по повод книгата му „End of Art“ (2004) е поместено в <http://www.themodernword.com/reviews/kuspit.html>.

се отнася с резерви към разрывите, хиатусите между различните артистични техники, опасява се от реификацията на изкуството – нещо, което би обезсмислило основните му цели – да се освободи от диктата на реалността, на материята, да разчита на дистанцията от всичко. В тази линия на оразличаване можем да положим теориите на Джоузеф Косут за концептуализма от есето „Изкуството след Философията” (1969)⁵², където се долавят иконоборски и апофатически нагласи: „За това, за което не може да се говори, трябва да се мълчи”.

Концептуалистите и в частност изкуството на минимализма боравят по специфичен начин с концепцията за радикално Другото, както и с понятието аура, което познаваме при Бенямин⁵³. Материалите в инсталациите на концептуалистите, например при Йозеф Бойс имат свой семиозис, код, който отправя към архетипното и сакралното – животинската мазнина в тях е с необичайно присъствие и употреба. Заедно с филца, те са субстанциални доминанти в инсталациите на Бойс, които излъчват силата на природата и потенциата на метаморфозата. Аурата може да се мисли като „отваряне” към сакралното. Тя се поражда като резултат от стратифицирането на пространството, в което се обособяват зони, носещи вътрешна памет, следа, което се свързва с избора на материя. Изборът на Бойс е породен от натрупан опит в инициационното му оздравяване под грижите на татарите. Опитът на Бойс намира израз в архетипни конструкции, ауратически обекти, които организират пространството като друго, освещават го. Инсталацията на Бойс „Искам да видя моите планини” е опит да се апробира идеята за постигане на личния духовен потенциал. Изборът на материя в култовата работа „Маслен стол” (1964) е реплика към инсталацията „Един и три стола” на Дж. Косут, която пък е реплика към рейди-мейд. Освен, че се настоява за тоталната обезвластеност на формата, „Маслен стол” е опит за отваряне към персоналната митология и архетипност, коментират се изблиците на безсъзнателното. Аурата на творбите на Бойс е в динамиката на архетипно и безформено, от недоизказаното, пораждаща различни трансформации.

В работите на минималистите – Доналд Джъд, Дан Флавин, Р. Морис, представени в изложбата „Първични структури” (1966), аурата е в незавършеността, нецелостта на формата, паузата, хиатуса, което отново отваря пролука за нахлуването на нуминозното, както и провокира зрителя към съучастие в инсталацията чрез силата на въображението да постигне архетипната завършеност.

Опитахме се да очертаем два модела на работа с формата, респективно с образа, където се проявява тенденцията към трансгресиране на формата, към заличаване на дистанцията, към перформативното съучастничество и търсенето на имплицитна памет в материята.

⁵² http://vcisi.ru/files/art_after_philosophy.pdf.

⁵³ Вж. „Художествената творба в епохата на нейната техническа възпроизводимост” (1936).

ШЕСТА ГЛАВА

АПОФАТИЧЕСКОТО МЪЛЧАНИЕ НА МОДЕРНИЗМА: ЯВОРОВ И МЕТЕРЛИНК

В контекста на казаното в предните глави, ще се опитаме да изясним „мястото“ на радикално Другото в текстовете на двама поети модернисти. Компаративисткото обговаряне търси тук модусите на модернистското боравене с езика при срещата с радикално Другото. Мястото, в което то полага себе си в езика е мълчание, или това е превръщането на мълчанието в топос на нерепрезентируемата Другост.

Един от основните казуси, които стоят пред поетите на модернизма е отношението между антимиметическия патос на новата естетика и репрезентативните възможности на езика. Ще се опитаме да очертаем една рамка от тезиси, която ще бъде отправна за конципирането на проблема.

Появата на новото схващане за езика, неговите вътрешни саморефлексии в текстовете на символистите във Франция след 1850 г. дават основание на Р. Барт да концептуализира *почерка* като поле, което онагледява взаимодействието между читател, автор и текст. Водеща роля в модерните текстове има стилът, онова, което имплицира „авторовата тайна митология“⁵⁴. Индивидуалният почерк е онова, което максимално се оттласква от обективациите на света в посока на отхвърлянето на всяка референциалност и търсене не просто на Аза, а на „другото“ в него. Словото, което въплъщава индивидуалната история на поета има сложната задача да въ-образи невъобразимото и тук неизбежно попадаме в Платоновия дискурс. В „Пир“ Платон употребява понятието *пойесис*, за да назове произведеното от небитие в битие. Хайдегер в труда „Въпроси на техниката“ (1949) се опитва да реабилитира древногръцкото „техне“ като единство между изкуство, наука и религия. В контекста на Хайдегеровото размишление, техниката е способ за разкриване на скритото, на същността. Според Хайдегер всяко произведение, включително това на изкуството, е разкриване на *алетейа* чрез *техне*, което същевременно е и *пойесис*. Но този *пойесис* на Хайдегер е обременен с личен, исторически и инструментален опит, което го превръща в нещо твърде далечно на *алетейа*, появява се разрыв между *алетейа* и *пойесис*. На това място се настанява мълчанието, което е един от начините да се овъзможности Бог в езика.

В споменатото изследване на Б. Манчев „Невъобразимото. Опити по философия на образа“ той казва⁵⁵, че „истината е нерепрезентируема“, а образът „няма за цел да явява сакралното, а да свидетелства за неговата трансцендентност“. Отново тръгвайки от Платоновия дискурс, за Маларме, който вижда поета като „преводач“ на символите на Вселената, ключов става въпросът за езика и неговите възможности да ословеси непроявеното. Търсейки свръхпотенциала на чистото поетическо слово, той се стреми към

⁵⁴ Барт, Р. Нулевата степен на почерка. Митологии. С., 2007.

⁵⁵ Манчев, Б. Невъобразимото. Опити по философия на образа. С., 2003.

изразяване отвъд думите като въвежда в композицията на текста празните бели полета, работи с графическия образ на буквите, за да внуши пустотата, мълчанието, да акцентира върху идеята. Тези опити на Маларме са повод да се мисли близостта на модерната поезия с визуалните изкуства и музиката по линия на синестезията на образа.

Концептът репрезентация в плана на модерното, антимиетическо изкуство дава потенциал за феноменологическо осмисляне на мълчанието, нищото, пустотата, невъобразимото, през апофатическите дискурси. През апофатизма се опитваме да преодолеем опростяването, схематизациите и редукцията. Осмислянето на езика на мълчанието и пустотата в контекста на апофатиката преминава през nihilизма, представите за *нищото*, най-вече в естетиката на Ницше, Батай. Мълчанието е топос, но и конституент в дискурса на символизма, то е елемент от „по-субтилните езици“ и епифаниите, за които говори Ч. Тейлър.⁵⁶ В тази си натовареност то може да бъде предмет на коментар в дискурсите на българските символисти: Емануил Попдимитров – „Лято“, „Кулата на безмълвието“; Теодор Траянов – „Надежда“, „Кипариси“; Николай Лилиев – „Кажете тоя странен ден“. Най-често ще го срещнем в Яворовия символистичен корпус.

В текстовете на Яворов и Метерлинк мълчанието като репрезентанта отправя към просветлението, но и към несподелимостта на метафизичния опит, оттам към самотата, небитието, преживяното отвъд интелигибелния свят. То е и мястото, където се настанява Другото, срещата, която е съпроводена със „страх и трепет“.

В своята студия „Поет на нощта“ Вл. Василев отбелязва: „Макар нигде пряко не изказал и не развил своите поетически идеи, ред мотиви от поезията на Яворова засягат философските настроения на Метерлинка.“ И конкретизира малко след това: „Ала нашата душа е затворена с вратите на разума и чувствата, които не ни дават да се приближим до себе си и чуем гласа на Бога.“ Така критикът обговаря тази открояваща се интертекстуална връзка, а ние можем да кажем, че в същността си коментарът му е един изпреварил времето си, може би, Ролан-Бартов дискурс по отношението на неизбежните импликации на институционалното и историческото в дискурса на всеки писател. За тази интертекстуална връзка Яворов-Метерлинк говори и Н. Георгиев⁵⁷. Той я определя като „контактологична“, доколкото Яворов превежда девет стихотворения на Метерлинк и „типологична“, чието основание той вижда в доминирането на някои мистични топоси в текстовете на двамата автори като слепотата, тишината, безмълвието, смъртта. В статията си „Морис

⁵⁶ **Тейлър, Ч.** Изворите на Аза. С., 2003. Тейлър казва: „От символистите насетне съществува поезия, която изтъква нещо благодарение на съполагането на образи... Епифаниите изникват между думите и образите, които установяват помежду си, а не от един централен референт, когото описват, докато го преобразяват.“

⁵⁷ **Георгиев, Н.** Нови насоки в неисторизма на българското литературознание. Шумен, 1994.

Метерлинк и декадентството в литературата”⁵⁸ Иван Ст. Андрейчин казва за езика на Метерлинк: „С такива средства и с такъв език още никой не се е опитвал да изкаже и потърси невидимото... В „светая святых” на религията не се влиза с отворени очи – там се влиза със сляпа вяра...”

Ще се опита да осмислим безмълвието през опитите за репрезентация на „несводимото друго”, а именно сакралното, небитието, пустотата. В поетиката на модерната поезия, както се посочи вече, мълчанието получава амбивалентен статус – едновременно на тема и на репрезентанта, фигура (конструираща дискурса).

В негативната теология говоренето за мълчанието води към Дионисий Ареопагит, Майстер Екхарт, Я. Бьоме, по-късно – към Шопенхауер и Ницше, а в съвременния свят – към Ж. Батай, М. Бланшо, С. Зонтаг, А. Арто, Ж. Дерида, Ж. Делюз. Внимание заслужава задълбоченото изследване на Д. Цацов „Онтология на безмълвието”⁵⁹, където авторът проследява различни рефлексии върху мълчанието като топос, който разширява своята територия в духовността на ХХ век, в пряка зависимост от прекъснатата връзка между нещата и думите, от невъзможността на словото да репрезентира.

Патосът на Ницше в „Раждането на трагедията от духа на музиката”⁶⁰ чрез противопоставянето „логос-ейдос”, съответно Аполоново и Дионисиево начало, е да заяви дихотомиите наука-въдъхновение, слово-мълчание. Един от нашите изявени ницшеанци Д. Кьорчев в „Тъгите ни”⁶¹ се опитва да рефлектира дуализма и разрива на слово и мълчание. Чрез словото по емпиричен, каузален начин, индивидът се завръща към природното, явлението, а другото е като „постоянно гостуване на вечността” в мълчанието. Оттук следва, че самият опит за репрезентиране на безмълвието е отново търсенето на езика като посредник, т.е. осмислянето на мълчанието през апофатическото се затваря в този кръг. Както Маларме заявява, че в езика на света езикът мълчи, защото „навлиза във времето на отчаянието, времето на отсъстващите богове”⁶² и търси едната дума, както казва М. Бланшо. В „Една дума” на Яворов четем:

„Добро и зло, началото и края –
събрал ги бих в една едничка дума...
... Уви с език човек не ще я никога издума
свещената и все проклета дума.”

Това е изповедта на възможното съвпадане на началото със смъртта, мястото на свързването, в която Азът изчезва, изчезва и словото като

⁵⁸ Андрейчин, Ив. Ст. Морис Метерлинк и декадентството в литературата. – В: Критическото наследство на българския модернизъм, т.3. С., 2009.

⁵⁹ Цацов, Д. Онтология на безмълвието. Велико Търново, 2003.

⁶⁰ Ницше, Фр. Раждането на трагедията и други съчинения. С., 1990.

⁶¹ Кьорчев, Д. Избрани студии. С., 1993.

⁶² Бланшо, М. Литературното пространство. С., 2000.

субстанциално. В смъртта Азът се излага на нищото и безкрайността. Смъртта е възможност и невъзможност за изговаряне на „думата“.

Друг поклонник на Ницше – Ж. Батай във „Вътрешния опит“ вижда взаимната трансгресия на автора и неговата книга. Авторът жертва за написването и своите душа и тяло, а книгата му се реваншира като се разпада, или словото се подчинява на субекта с цената на своята смърт, което утвърждава вътрешния опит като несподелим. Долавя се антидискурсивната интенция в духа на апофатическото да се отмени самото изкуство, което в своята субстанциалност не може да разкрие невъобразеното и затова трябва да се замени с мълчание. В „Сфинкс“ на Яворов четем: „Сърце ми ги не вижда и мълчи, сърце ми знае всичко и мълчи.“ Вътрешният опит е трансгресивен и екстатичен. Той поставя на изпитание онова, което е очевидно, в стремеж към оня смисъл, който се разкрива чрез отричането на всички останали. В основата на този мистичен опит са любовта и смъртта като две гранични състояния, в които животът се утвърждава в своето радикално отрицание и където индивидът, забравяйки за себе си, намира своето Аз. В „Може би“ на Яворов се долавя този антидискурсивен патос на невъзможния опит:

„И аз сломен попитах – и сломен,
най-после чух! То беше знам, душата,
една вълшебна корда в тишината.“

Синтаксисът е накъсан, елиптичен, анжамбманът допълва внушението за усъмняване във възможността за себенамирането. Очакването е траяло толкова дълго, че сломеността на героя сочи не само интензитета на преживяваната епифания, като докосване до невъобразимото, но и усилието за инициационното вслушване и чуване. В същото време в този опит действително и недействително са трансгресирани в усъмняването за истинността на самото събитие – дали е било или не. В т.н. „статичен театър“ на Метерлинк също доминира напрежението от очакването на събитието, вместо самото него. Екстатичността на мълчаливите, недискурсивни интуиции при Метерлинк се допълва от репрезентацията на външния човек като марионетка, захвърлена в ръцете на съдбата. В неговите „синтетични драми“ се разчита на паузите, недоизказаността, накъсането на диалога, въвличането на езика на тялото, както е в „Натрапницата“ и „Там вътре“, за да се даде образ на ексцеса в трансгресията на границата живот-смърт. В апологията си за мълчанието Метерлинк казва: „И когато говорим, нещо ми казва, че някъде се затварят врати.“⁶³ Класически пример за подобна трансгресия и същевременно статичност на тялото-марионетка виждаме в „Угасна слънце“. Отчетливо е емфатичното натрупване на отрицание в текста: „няма“, „не ще“, „нивга“, „неподвижен“, които демонстрират апофатическата употреба на езика за внушаване на едно ексцесно преминаване отвъд видимите неща. Негацията доминира над смисъла в текста, тотална е властта на нищото, което мълчи: „И

⁶³ Метерлинк, М. Съкровището на смирените. Варна, 1999.

аз лежа, безсилен да извикам / в безмълвието гробно на нощта.” Безмълвен е и „чудовищният сън на вековете”, с който Азът постига пълно единение в мълчанието и мрака, което се допълва от внушението за херметичност на пространството и разтварянето на героя в него. Това отваря референции към апофатическото „отречение” при М. Изповедник, в което става единението на индивида с *нищото*.

В „Натрапницата”⁶⁴ на Метерлинк смъртта става по-осезаема в мълчанието на насядалите около масата марионетки. Тя също усилва интуициите, събужда вътрешния човек, отваря вътрешни пространства на паметта, страха от отвъдното като ограничение, край, съпътствана е от дионисиевска образност – нощ, тревожност, безмълвие, загадъчност, статичност. Ексцесът идва от липсващия опит за смъртта, непроницаемостта на отвъдното, оставащо неизговорено, непознаването единството на отсам и отвъд. Текстът е накъсан, изпълнен с паузи и недоизказаност, лишен от кохерентност. Езикът не информира и не изпълнява драматургични функции. И това е начинът, по който се „озвучава” властта и непроницаемостта на съдбата.

В „Нирвана” на Яворов ясно се откроява един дуализъм, в основата на който е апофатическото мълчание на вечността. Конструирването на текста, дори и графически явява асиметриите на настанилото се безмълвие между световите и очакването на познание за другото като „страх и трепет”. Човешкото и вечността не са в някаква дифузна взаимопроникнатост. Азът проектира своя опит във въобразяването на водите чрез отсъстващото, негацията, която е опространствена. Този nihilистичен в същността си опит се спира до невявяването на тайната. Създава се алюзията за огледалото (от символния ред на водите) като анти-епистема, което не може да отрази образ, поради асиметрията на отсам и вечност. Водите са образ, сочещ към крайна антиреференциалност, антимииметичност, доколкото е потопен в отсъстващото, непроявеното, безформеното. Според размишлението на Хайдегер за дистинкциите между Бог и божествено: „присъщи на божественото са дарът и зовът, знакът и тайната, явяването и скриването”.⁶⁵ Езикът на творбата всъщност опровергава и надхвърля смисъла на паратекста като заглавие и посвещение, доколкото съзерцанието, въпреки екстатичността си, не постига нищо феноменално. Ако Бог е в събитието, в което крайното излиза от самото себе си, то тук очакването и вслушването само потвърждават тази човешка прекъснатост и крайност. Според М. Бланшо човекът е „отвърнато същество” – той обговаря човешката участ като крайност, в която човекът е винаги пред нещото, дори пред самия себе си. Винаги е налична дистанция, място, бездна, отделящи го от свободата. В подобна перспектива може да се мисли появата на „ледена стена” в едноименната творба на Яворов, която кореспондира с репрезентативния за М. Метерлинк цикъл „Парници” (1889)⁶⁶. И двата образа

⁶⁴ **Колектив.** Сврака на бесилката и още осем пиеси от класиците на белгийската драматургия: Морис Метерлинк. С., 2002.

⁶⁵ **Градев, Вл.** Между абсолютното тайнство и нищото. С., 2007.

⁶⁶ **Метерлинк, Морис.** Аналогии. С., Библиоскоп, 2010.

насочват към мястото, граница между Аза (затворен и изолиран) в някакъв антипаноптикум (въпреки алюзията за прозрачност, видимост) и света отвъд, или света вътре. В цикъла на Метерлинк четем:

„Чакам нощи без утрешни дни
и немощи без никакви лекове;
Чакам сянката му по моите ръце
и образа му в хладките води.”
(„Амин”)

Както в „Нирвана”, така и в цитирания текст на Метерлинк, водите не са епистеме, не са мястото, където се „отпечатва” Другото, а са просто граница, която в перспектива може да провокира разширяване на вътрешните пространства. В контекста на Бланшо ⁶⁷ този процес е видян като модус на преобразяване:

„В една от своите последни поеми Рилке казва, че вътрешното пространство „превежда нещата”. Прехвърля ги от един език на друг, от чуждия, външен език на един изцяло вътрешен език, можем дори да кажем „вътрешното в езика”, когато езикът назовава мълчаливо и чрез мълчание превръща името в мълчалива реалност.” Така вътрешното пространство, което трансформира и преобразява, става място на епифания, на опространствяване на езика на невидимото и това е мълчанието. Точно тази модернистка концепция, че азът *обладава дълбочина*, вътрешно пространство като място на епифанията, отделя модернизма от последвалия го авангард.

За подобен опит за интериоризиране на видимото във вътрешното пространство и епифанията говори Чарлз Тейлър, който дефинира в изследването си „Изворите на Аза” епифанията така: „Епифаниите изникват измежду думите и образите, така да се каже от силовото поле, което установяват помежду си.”

Епифанията следователно преобразява нещата, тя е констелация от думи и образи, които създават смислово поле около един образ. Така обговорени, епифаниите са във властта на писмото, на репрезентацията, където в движението на смислите се пораядат нови значения или смислите се разпръскват, за да размият всяко възможно значение – на мястото, в което се настанява отново мълчанието. Тейлър употребява термина „субтилни езици”, за да характеризира поетиките на модерните автори, като се доверява на понятие, заимствано от изтъкнатия представител на романтизма Пърси Б. Шели. Те се изплъзват от дефиниции, самите те са слово, което не назовава, не обективира, а само отваря място, на което се отварят пролуки и се появява, просветва тишината, без да разкрива в себе си нещо Друго.

⁶⁷ В цитираното „Литературното пространство” Бланшо говори по повод „Дуинските елегии” на Райнер Мария Рилке.

СЕДМА ГЛАВА

МИНИМАЛИЗМЪТ В МУЗИКАТА: МЯСТО ЗА ВЪЗМОЖНИТЕ ПРЕОБРАЖЕНИЯ НА СЛУШАТЕЛЯ

Доверявайки се на Ницше: „Не съществуват факти, а само интерпретации“, трябва да мислим света около нас като непрекъснато подложен на интерпретиране. Постоянно сме в ролята да възприемаме през каналите на съзнанието случващото се около нас или въ-образеното като друг (фикционален) свят в изкуството. В резултат на това „неконтролируемият поток“ от интерпретации затруднява възприятията ни. Сюзън Зонтаг напомня, че „да интерпретираш предполага да превърнеш света в „този свят“, да го приватизиращ по някакъв начин. От друга страна, има и нещо хубаво, правейки го „този свят“, интерпретирайки го, означава и да го очудниш или да го досътвориш като някаква цялост.

Изкуството на минимализма може да се мисли като част от хетерологията, доколкото е в съотнесеност към опита с радикално Другото. Минимализмът в музиката, като продължение на концептуализма, е манифестиране на нещо същностно за апофатическото – отказ от текстура, от логоцентризм там, където се състои (или не се състои) епифаническото. Радикалният експеримент на Дж. Кейдж „4,33“ е опит да се създаде „място“, пауза, в която да се състои вслушването в тишината. Трансгресирани са формите, връзката автор-изпълнител-слушател, самия музикален език.

Съвременната музика и преди всичко музиката на минимализма се оказва такова предизвикателство, в което самият музикален образ в интерпретацията на слушащия се превръща в нещо друго. Минималистичният музикален образ оставя достатъчно място, широк хоризонт, където възприемачият да полага своите значения, като в същото време се „скрива“ самия автор, което създава условие за херменевтичен подход, чиято роля е конститутивна по отношение на музикалния образ.

Музикалният минимализъм деконструира традицията по отношение на формологията – конкретно идеята за цялото като логическа конструкция. В стила на деконструкцията на Дерида се пренебрегват йерархичните връзки между елементите в системата на творбата, характерно е паратактичното им подреждане, като всеки елемент е тъждествен на другия или цялото и може да го репрезентира. Вниманието се фокусира върху звука като самостоен, значещ репрезентант. В музиката на минимализма се появяват често неподвижни, монотонни звуци, паузата, тишината, в опита да се репрезентира Другото. Някои творци постигат ефект чрез добавяне или отнемане на тонове в музикалните фрази, което представлява в същността си трансгресия на формата. В духа на апофатическото тази работа със звука създава чувство за безкрайност, за флукус като особено значение има повторението. Характерни са отворените творби, без начало и без край, което е една от особеностите на „тоталното произведение“, характерно въобще за съвременното

изкуство – перформативно, незавършено и процесуално, рецепцията на което протича в „реално“ време, в което слушателят става активен участник. Някои теоретици използват за минимализма термина „процесуална музика“. ⁶⁸

Минимализмът деконструира традиционната йерархия автор-изпълнител-публика. Всички са включени като съ-участници в „проиграването“ на музикалния перформанс.

Минималистичната музика се появява като реакция на сериалната, алеаторна музика, на додекафонията. Нейните конституенти според Г. Арнаудов са: „репетативността, стазиса, консонантният рисунък, неизменно пулсиращите звукови структури“. ⁶⁹ Минимализмът има отношение към Другото (религиозните и етнокултурния дискурси), което на ниво репрезентация се манифестира в модуса на негативната теология – в накъсване, репетативност, фрагментарност, фундирани върху скрит вътрешен код, като *следа* (може би в смисъла на Дерида). Отключва архетипни натрупвания в рецепцията на слушателя, който доконструира липсващото.

През 60-те години на XX век Стив Райх, Филип Глас, Ла Монте Янг и Тери Райли създават различни варианти на репетативната техника. Разбирането за ценността на всеки отделен елемент провокира неговото възобновяване и създава внушението за безкрайност, ритъм, пулсация. Това, което в дискурса на Дерида е памет, следа, се превръща в кръговост, повторение, власт на означаващото над означаемото. Във всяко следващо се съдържа паметта на това преди него. Говори се за *репетативен минимализъм*. Известно е, че повторението като универсален принцип на музикалния израз е присъщо на изкуството още от древността, но в минимализма то е основна формална единица. Определена фраза се повтаря многократно, при което или се добавят допълнителни тонове или се отнемат. Разчита се на експерименталния опит за постигане на по-добър акустичен ефект. По отношение на този вид експерименталност на транссъдържателността, изследователите цитират като фундаментална книгата „Експерименталната музика: Джон Кейдж и след това“ от 1974 г., където М. Нийман коментира, че в нейното начало стои Джон Кейдж и същностните особености на минималистичната музика като процесуаност, разтваряне на индивидуалното Аз в безграничността на времето, липсата на наратив.

Репетативността ни поставя пред шанса да видим повторението като повторение на тъждественото, но и Другото същевременно, но Другото е несводимо до нищо обективно, което ни отвежда към Левинас, който смята безкрайното за възможност, предхождана от срещата с Другото, което съдържа тъждественото и нещо Друго. В това отношение има когнитивен момент: „Идеята за безкрайността, т.е. безкрайното повече, което се съдържа в по-малкото, конкретно се осъществява във видовете отнасяне към лицето.“ ⁷⁰

⁶⁸ Известното изказване на визуалния артист-минималист Ед Райнхард: „Повечето е по-малко, по-малкото е повече“.

⁶⁹ Арнаудов, Георги. Музикалният модернизъм: произход и начин на употреба.

⁷⁰ Левинас, Еманюел. Тоталност и безкрайност. С., УИ „Св.Климент Охридски“, 2000.

Репетативността в музиката на минимализма прави възможно събитието на тази среща между същото и Другото, в едно непрекъснато надхвърляне на познатото във времето и отваряне всъщност към безкрайното.

Доколкото музикалният образ се разгръща във времето, събитието на възприемане съвпада със събитието на интерпретацията и херменевтичният модус на това интерпретиране е конститутивен по отношение на минималистичната музика.

Чисто технически повторението на музикалните фрази, което е емблематично за минимализма като техника на музикалната композиция, се основава на различни вариации, комбинации, пермутации на тонове, т.е. основанието му е преди всичко в Теория на вероятностите, в математиката, а по-рано – в школата на питагорейците. Числото е в ролята на конститутивен елемент, а ефектът на повторението е от безкрайното обновяване до постигането на някаква трансгресия и непрекъснатост, освобождаване в обезпелтяването и лекотата.

В една от своите „Американски лекции“ Итало Калвино говори за шестте литературни достойнства, които заслужават да бъдат съхранени през новото хилядолетие. Те са Лекота, Бързина, Точност, Нагледност, Множественост и накрая Съдържателност. Последното за съжаление остава неразгърнато от автора.

Лекотата е начинът, по който се постига отнемането на тежестта на материята, на битието. Калвино споменава поезията на Кавалканти като илюстрация на постигната лекота, чрез изличаване конкретността на сетивния опит в стихове с отсечен, ясно учленен в срички ритъм, което постига точност и предопределеност. Повторението при минималистите е подобно фигуративно изобразяване на лекотата, деконструкция и преобразяване, постигането и чрез отърсването от сетивния опит, сливане с Цялото. Секуларизацията на света при модернистите е вече изчерпан сценарий в точката на поставангарда. Там хетерологията стига до нещото, до някаква форма, която е изпълнена с пустота. В точката на поставангада (или постмодеризма) формата е изчезнала. Пустотата, безкрайното, у-топоса са музиката, което понякога се постига чрез съединяването на архаични мелодически формули и съвременни методи на структуриране.

Ще се спрем на някои характеристики в композициите на трима композитори, които могат да се интерпретират чрез изложените дотук интерпретативни ключове. Това са Стив Райх, Филип Глас и естонецът Арво Пярт. И тримата могат да се мислят в контекста на репетативния минимализъм, макар, както посочва Г. Арнаудов в цитираната статия, те невинаги (особено Филип Глас) се идентифицират като минималисти.

– „gradual phase shift”

След 60-те години Стив Райх е композиторът открито деклариран нежеланието си да бъде отнасян към следвоенния establishment: „Щокхаузен, Берно и Булез искрено се опитваха да свържат в едно нишките, които Втората

световна война разкъса. Но в Америка, в атмосферата на tail fins, Чък Бери и милиони хамбургери, да се дава вид, че ни заобикаля тъмнокафяв виенски Angst, би било лъжа, и то музикална.”

Райх се стреми да се освободи от всичко, което ограничава музикалната му интуиция. А тя е безпогрешна в експериментите с нови музикални техники. В „Music as a gradual process” (1968) Стив Райх акцентира върху процесуалността и постепенността в музиката: „Под „постепенно” имам предвид процес, който протича толкова бавно и постепенно, че слушането му напомня на наблюдение на минутната стрелка на часовника”.

Акцентите са върху детайла, а не върху композиционните особености, а творбите се определят като пиеси. Рецепцията на такъв тип музика, по думите на Райх, отваря хоризонт пред слуха към нещото, което се простира по-надалеч и така музиката може да се слуша отново и отново. Слушаният такава музика би могъл да постигне освобождение или да постигне епифаннично състояние на духа. Отваря се онази гносеологическа перспектива, за която говори Левинас при среща с Другостта.

След дълга експериментална работа с tape music Ст. Райх се натъква на ефекта на „постепенното фазово преместване”, което намира място в неговата манифестна пиеса „Piano Phase”, която се изпълнява от двама пианисти повтарящи в сложна система patterns (звукови модели), като те звучат в различни отношения помежду си – между синхрон и напрежение. Роджър Съдърланд в статия за Стив Райх определя тази техника като игра, която същевременно е много трудна за изпълнение (Райх я изпълнява със своя ансамбъл), но хипнотизираща като звучене, особено една нейна адаптация от 1969 година, която е за пиано и синтезатор. Разчита се на репетитивната техника и се постига почти геометрическо построение на множество цикли.

Друг е експериментът на Стивън Райх в „Различни влакове” (1988). В същността си е преработване на физическа реалност, на психически опит от миналото в акустичен феномен. Творбата, която е за струнен квартет и магнитофон има своята генеалогия в биографията на Райх.⁷¹ Той прави записи на звуковия фон, който съпътства движението на влак, също и на фрагменти от разкази на хора. След което транскрибира самата интонация и я записва с ноти. Това, което се случва в тази творба е „пренаписването „на миналото, „цитирането” му в нов контекст, като по този начин се заличава дистанцията между минало и настояще. И още нещо, което също се вписва в спецификата на постмодерното мислене: създаването на нов художествен продукт като синтез между реални гласове, звуци и техника – компютърна и музикална. Основава се на деконструирането на старите форми, трансгресия на жанровете, на йерархиите, на границите между изкуствата, разпадане на опозициите високо-ниско, интуитивно-рационално, художествено-нехудожествено и т.н.

⁷¹ Отразява период от детството на Ст. Райх, след развода на родителите му, когато той със своята бавачка пътува често с влак между Чикаго и Ню Йорк. Тези спомени намират израз в „Различни влакове”.

В по-късните работи на Райх тематичната доминанта е в посока на историческото, религиозното, въобще сакралното. В операта „Пещера“ („The Cave“) намират израз тълкуванията на различни етноси и култури на библейската притча за пещерата Хеврон (т.н. пещера на патриарсите, на първите богове). От друга страна се налага интертекстуалната връзка с мита на Платон за пещерата в „Държавата“, където експлицира идеята за двоимирието – света на идеите и на сенките, между които не може да има тъждественост. Светът на идеите остава завинаги херметичен, друг, невъобразим и несводим за хората в пещерата. Технически операта използва видеоинтервюта на композитора с израелтяни, палестинци и американски евреи, като интонацията на думите и фразите се транскрибира в инструментални мелодични мотиви. Операта е пресъздавана от ансамбъла на Стив Райх, а също и от Кронос Квартет.

Р. Съдърланд коментира в късните работи на Ст. Райх диалога между източни и западни стилове, между модерни и древни традиции. Докато в по-ранните си творби той се дистанцира от западната традиция, в късните му творби се открояват нейни аспекти в съчетание с източни и афро-азиатски елементи.

– „additive process“

В контекста на минимализма се полага и Филип Глас с неговото разнообразно по жанрове и обемно творчество. Глас е резервиран към етикета минимализъм, той буквално заявява, че този термин трябва да бъде заличен, при все, че репетативността и лаконичността на израза доминират работите му. Техниката му се описва като (additive process), като при повтарянето на музикалните патерни се добавят или отнемат елементи. Всяка от фразите се повтаря няколко пъти преди да се премине към следващата.

В саундтрака към експерименталния американски филм „Кояанискатси“ („Cooyaanisqatsi“ или „Живот извън равновесие“; режисьор и продуцент Годфри Реджо, и копродуцент Франсис Форд Копола; 1982 г.), впечатлява мащабът на звученето, хипнотичното съчетание между вокал и визия, отчетливата репетативна техника, пулсацията, постигащи внушенията за разбягване на световите – на древността, на културата и цивилизацията, на обременения автоматизиран и обезличен хуманоид. Всичко това, съотнесено към космогоничните и есхатологични вярвания на северноамериканските индианци Хопи, постига онова, което Фройд, а и след него изследователите определят като тревожна странност, безпокойство.

В бележките си преди изпълнението на творбата „Mad rush“ Филип Глас рефлексира музиката си като повлияна от Дзен-будизма. На коментарите на своите изпълнители от ансамбъла, че при изпълнението забравят за себе си и изпадат в нещо подобно на транс (отпратка към Батай, че в съприкосновението със сакралното човекът е друг спрямо себе си), Глас иронично отговаря, че музиката, която е сътворил, „изисква бдителност през цялото време“. Коментира като много дисциплиниран, той създава и опери, симфонии, саундтрак към филми, проявява също предпочитания към работа в

колектив. Има определено афинитет към литературната класика, историята, източните религии: „Айнщайн на плажа“, „Потъването на замъка Ъшър“ по Едгар Алън По, „Метаморфози“ по Франц Кафка, „Часовете“ по Вирджиния Улф, „Ехнатон“.

– „tintinnabuli“

На естонеца Арво Пярт са изказванията: „Какви са нотите, които можем да напишем, за да са достойни пред предхождащата ги тишина...“; „Достатъчно е да се изсвири прекрасно една единствена нота.“ Някои теоретици казват, че в музиката на Пярт с течение на времето все повече се настанява тишината. Самият той заявява, че паузите са конститутивни за неговата музика, там се долавя вибрацията на всеки звук. Паузата е „концентрация на всички сили“ и „ядро на мъдростта“. В паузите се отваря хоризонт пред слушателя да се уподоби на това, което чува и да се съедини с неговата простота и лекота. От слушателите на Пярт се изисква доста – да проявят активност и творчество. Пярт е може би най-близо до т.н. *сакрален минимализъм*, доколкото религиозните му нагласи (смирение, мълчание, „в което се долавят тихите стъпки на Бога“ – Димо Кьорчев), стремежът му към съвършенство в простотата и лекотата, са експлицирани в музиката, която създава.

Верен на разбирането, че формата трябва да носи чувство за безкрайност, Пярт създава композиции, подчинени на математически програмирани пропорции, симетрия, безупречна репетитивност, подчинена на строг алгоритъм. Запитан в интервю дали разчита в работата си на компютърни програми, той отговаря: „Не, нямам необходимост от компютър. Моята музика е построена толкова точно, че можете да проверите чрез нея компютрите си, дали работят правилно.“

Под влияние на работата си със старинна музика и контакта с „Hortus musicus“, Пярт след 1976 г. създава свой стил, който нарича „Tintinnabuli“ (лат.), в превод „Камбанки“. Той се характеризира с лаконичност (П. Поспелов говори за „нова простота“), одухотвореност, културна дълбочина. Теоретици като Лотар Матнер, Леополд Браунайс определят „Tintinnabuli“ като събирателно название, което има отношение към техниката и стила: обединява техника на композицията – алгоритмична симетрия, централна тоничност, специфична интонация. В началото е поставена формула, а разгръщането на нотния текст се явява разшифроване на тази формула: „Fratres“, „Tabula rasa“. Строгата систематична репетитивност се съчетава с полифония. „Spiegel im Spiegel“ („Огледало в огледало“), „Alina“, „Da Pacem“, в изпълнение на The Hilliard Ensemble, са истинска епифанична музика. За Пярт е известен афоризмът, че ако някой може да построи от три тона Вечност, то това е той.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В предложената работа се опитахме да проследим връзката между изцяло Другото и изкуството през апофатическото, с посредничеството на мимезис-репрезентация-антирепрезентация. От казаното дотук могат да се направят изводи в следните посоки. „Опитът“ с радикално Другото е метафизичен и по своята природа недискурсивен. Затова и може да се мисли най-вече през апофатическото и донякъде през деконструкцията.

Думите на Левинас „невъзможността да се говори – това е вероятно най-неоспоримото преживяване на нашата епоха“ акцентират върху тази доминация на недискурсивността, а всяко мълчание е опит с Другостта. В секуларизирания свят – и с радикалната Другост. Струва ни се, че през апофатическото най-адекватно може да се интерпретира появяването на мълчанието, тишината, епифанията в полето на изкуството. Мълчанието е по-скоро антропологема, която касае дистанцията на субекта „нуминозно“ (по Рудолф Ото). Тишината е нещо друго – трансцендентност и пустота, безобразност, тайна, дистанция, нищо. Симптоматично е наложеното присъствие на тези два топоса в модерното, авангардно и постмодерно изкуство, доколкото радикално Другото може да се въобрази само като дистанция, като заемащото място, доколкото то е невъобразимо, респективно нерепрезентируемо. Заемането на място би могло да се мисли и през концепцията за дара – в дискурсите на Хайдегер, Дерида, но тук не сме работили в тази посока.

Размишлявайки за образа и репрезентацията на божественото и тяхната невъзможност, се опитахме да конципираме мястото, което имат или биха заели, което ни отведе до мълчанието като топос, до епифанията като техника, до аурата – като дистанция, до *хора* като възможност в полето на модерното, авангардното и постмодерното изкуства, където се откриоиха най-общо два модела на боравене с формата. В артистичните парадигми на модернизма опитът е формата да репрезентира Другото като топос, като мълчание и празнота. В артистичните практики на поставангарда и съвременното изкуство Другото подрива, взривява формата и се състои като следа, памет, *хора*.

Тази специфика на формологията може да бъде отнесена като наблюдение към повече изкуства, може да бъде илюстрирана с повече примери и съответно да се появят повече и по-релевантни изводи, като не забравяме, че този „опит“, който си остава изплъзващ по отношение на дискурса, е когнитивен за нашите възможности за качествени различавания.

РЕЗЮМЕ

Задачата, която се опитва да реши настоящата работа, е да се открият възможните репрезентации на радикално Другото или „изцяло Другото”, както го определя Рудолф Ото в артистичните техники на най-общо изкуство. Работата с Тезата, проведена през апофатическите дискурси е, че все пак непредставимото или невъобразимото „несводимото до нищо друго” Друго, по Левинас, в артистичните парадигми на модернизма и постмодернизма се „явява” като място, или като у-топос, пустота, мълчание, но и като аура, епифания и т.н. Проследяването на динамиките на този у-топос, тази пустота, имат отношение към динамиката на формата, към нейното трансгресиране в съвременното изкуство.

Употребата на у-топос считам за удачна, доколкото откроява разрива между означаемо и означаващо, назовимото и неназовимо безименно. У-топос в случая е понятие, което контаминира като смисъл доминиращата тема и мястото.

В хода на работата установихме, че е удачно отношенията „форма-безформено” да бъдат рефлектирани през операторите на деконструкцията и негативната теология на Дерида – най-вече от есетата „Освен името”, „Хора” и „Как да избегна разговора. Денегация”. Те биха могли да онагледят динамиката на най-общо два модела. Деконструкцията трансцендира всичко познато, систематично, завършено и устойчиво, за да се оголи в различието Другото. Например мълчанието в контекста на модернизма, където то е топос, то е конститутивно, то е опространствяване на езика на невидимото. То е вътрешно пространство, дълбина, както го вижда М. Бланшо по повод на Р. Рилке. Разчита се на формата, т.е. образа, например в символизма – водите, огледалото, душата, съня в дискурсите на Яворов и Метерлинк, образи, които заемат своето място в текстурата на текста и в смисловото му поле. В живописна подобен у-топос можем да открием в платната на Рене Магрит.

Изводите относно другия модел касаят манифестирането на трансгресията на формата в безформено, краха на репрезентацията. Безформеното отправя към Другото не само като отказ от слово, то е разрыв на словото, прекъсване, но то е и процес, например незавършеността, нецелостта, повторението, паузата в музиката на минимализма. За целта въвлякохме в употреба концепта *хора* като оператор от дискурсите на Жак Дерида и Юлия Кръстева, което отваря възможност да се търси в тишината, паузата, отпечатъка на невъобразимото. *Хора* застава като трети елемент в разрива между означаващо и означаемо като памет, като тишина, като аура – например в ауратическите инсталации на Йозеф Бойс, пърформансите, репетитивната музика, тази на Джон Кейдж, Филип Глас, Арво Пярт. Във визуалното изкуство – работите на Доналд Джъд, Дан Флавин.

Изводите са, че опитът с Другото в техниките на модернизма отвежда към образи и тополи като мълчание, пустота, празнота, т.е. невъобразимото заема място, където се полага образът. Дори и той да отсъства – то зее, като

пустота, хиатус, откъдето ни гледа Нищото. В артистичните практики на поставангарда репрезентацията на Другото подрива формата и самата тя се оголва до *следа, аура, хора, тишина*.

Работата може да разшири теоретичните си оператори – например с дара в дискурса на Дерида и съответно с анализи върху модернизма, в частност символизма. Интересни са негациите по отношение на Вечната женственост като въобразяване на Другото при символистите – „ничия никога“, „непознатата“ и т.н.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамов, Димитър.** Естетика на модерното изкуство. С., ИК „Кибеа“, 2009.
- Адорно, Теодор.** Естетическа теория. С., 2002.
- Андрейчин, Иван Ст.** Морис Метерлинк и декадентството в литературата. – В: Критическото наследство на българския модернизъм, т. III. С., 2009.
- Аристотел.** За поетическото изкуство. С., Изд. „НИ“, 1975.
- Батай, Жорж.** Еротизмът. С., 1996.
- Барт, Р.** Нулевата степен на почерка. Митологии. С., 2007.
- Бенямин, Валтер.** Художествена мисъл и културно самосъзнание. С., Изд. „НИ“, 1989.
- Бланшо, Морис.** Литературното пространство. С., Изд. „ЛИК“, 2000.
- Генова, Ирина.** Историзиране на модерното изкуство в България. Възможности за разкази отвъд модерността. С., Изд. на НБУ, 2011.
- Градев, Владимир.** Прекъсването на пътя. С., Изд. „ЛИК“, 2000.
- Градев, Владимир.** Между абсолютното тайнство и нищото. С., Изд. на СУ „Св.Климент Охридски“, 2000.
- Гурко, Елена.** Жак Дерида. Деконструкция: Тексти и интерпретация. Минск, 2001.
- Дельоз, Жил.** Различие и повторение. С., 1999.
- Дерида, Жак.** Освен името. С., 1995.
- Дерида, Жак.** Гласът и феноменът. С., 2007.
- Колектив.** Сврака на бесилката и още осем пиеси от класиците на белгийската драматургия: Морис Метерлинк. С., 2002.
- Кьорчев, Димо.** Избрани студии. С., 1993.
- Левинас, Еманюел.** Тоталност и безкрайност. С., Изд. на СУ „Св.Климент Охридски“, 2000.
- Манчев, Боян.** Невъобразимото. Опити по философия на образа. С., 2003.
- Метерлинк, Морис.** Аналогии. С., Библиоскоп, 2010.
- Метерлинк, Морис.** Съкровището на смирените. Варна, 1999.
- Ото, Рудолф.** Идеята за свящото. С., Изд. на СУ „Св. Климент Охридски“, 2014.
- Платон.** Диалози, т. IV: Тимей. С., 1990.
- Тнев, Дарин.** Фикция и образ. С., 2012.

- Тенев, Дарин.** Отклонения. Опити върху Жак Дерида. С., Изд. „Изток-Запад“, 2013.
- Тейлър, Чарлз.** Изворите на Аза. С., 2003.
- Фартинг, Ст.** Изкуството, цялата история. С., 2013.
- Цацов, Димитър.** Онтология на безмълвието. Велико Търново, 2003.
- Ямполский, Михаил.** Ткач и визионер. Очерки истории репрезентации, или о материальном и идеальном в культуре. М.: „Новое литературное обозрение“, 2007.
- Blanchot, Maurice.** La communauté Inavouable. Превод от руски Ю. Стефанова, 1998, www.lib.ru.
- Bryson, Norman.** Looking at the Overlooked – Four essays on Still Life Painting. London, 1995.
- Hall, Stuart: *The work of representation.*** – at <http://nknpu.pbworks.com>.
- Harold Coward, Toby Foshay, Jacques Derrida.** Derrida and Negative Theology. – How to avoid speaking: denials. SUNY Press, 1992.
- Margaroni, M.** „The Lost Foundation“: Kristeva’s Semiotic Chora and its Ambiguous Legacy/Hypatia. – <http://staff.blog.ui.ac.id/tommy.christomy/2008/06/29/semiotic-chora/>.
- Sallis, J.** Chorology: On beginning in Plato’s *Timaeus*. 1999.
- Дерида, Ж.** Ессе об имени: с. 143. – В: <http://philosophy.ru/library/derrida/nom.html>.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение

Първа глава: „Опитът“ с радикално Другото в контекста на апофатизма

Втора глава: Апофатическата теология и Дерида: „Освен името“, „Как да избегна разговора“

Трета глава: Мимезис – Репрезентация – Антирепрезентация

Четвърта глава: Отвъд дискурса, отвъд образа. Понятието *chora*

Пета глава: За динамиката между форма и безформено или за двата модела място на невъобразимото

Шеста глава: Апофатическото мълчание на модернизма: Яворов и Метерлинк

Седма глава: Минимализмът в музиката: място за възможните преобразования на слушателя

Заклучение

Резюме

Литература

РАЗДЕЛ „ИСТОРИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРА“

NATALIS SOL INVICTUS ИЛИ РАЖДАНЕТО НА НЕПОБЕДИМОТО СЛЪНЦЕ

Епос

за родилните прекеждия и великия възход
на Божия син-слънце, наричан в:

Тракия, Елада и Рим – Дионис, Бакхус, Либер, Митрас, Конс;
Египет – Хонсу, Херу, Хорос;
Финикия – Шири, Сири;
Индия – Шива/Сива, Сурья;
Балхара – Сиявуш, сияйният конник;
от българите – Сива бога, Хърс, Хурса;
от славяните – Хорс, Род, Божич, Дажбог, Колад, Ярило,
Святовит, което значи Витяз на светлината

**Роман за сакралните тайни на митологията,
написан от Валентин Йорданов**

2024

ВТОРА ГЛАВА

ОТ КЪРМАЧЕСТВОТО НА ДИОНИС/ХОР ДО ЮНОШЕСТВОТО
НА БАКХУС И ПЪРВИТЕ МИСТЕРИИ НА ЛИБЕР.
УЧРЕДЯВАНЕ В ТРАКИЯ КУЛТА НА БОЖИЯ СИН

1. ПРОРИЦАТЕЛЯТ МУЗЕЙ, СИН НА ХЕФЕСТ И КАБИРО, ВЪЗПИТАВА СИНА СИ ЕВМОЛП, АПОЛОНОВИЯ ВНУК ТАМИРИС, И СИНОВЕТЕ НА СИЛЕН – АСТРЕЙ, ЛЕНЕЙ, МАРОН И ФОЛ. ПРОДЪЛЖЕНИЕ НА ЕПОСА ЗА БОЖИЯ СИН-СЛЪНЦЕ.

Землището на град Пулпудева. Мегалитният замък на Хефест и сина му Музей върху едно от тепетата. Началото на VII-мо хилядолетие преди Христа.

От пътя, излизаш от древния лес, се появиха два огромни расови коня, черен и дорест, яздени в тръс от Музей, облечен в обработена еленова кожа, без ръкави, и Хиона – в ленен походен хитон. Бяха посетили една от ковачниците на Музеевия баща Хефест, издигната край потаен железен рудник в планината Панагюр.

На зелената морава, спускаща се плавно към река Кабирос, която някои наричаха Кеброс, ездачите успокоиха конете си и забавиха ход. Недалеч по лъката кротко пасяха градските стада, огласяйки цялата мера с напевен хор от безброй хлопки и звънци.

- Е, доволен ли си вече, съпруже мой? – погледна спътника си лъчезарната Хиона. – Носиш на кръста си оръжие, изковано от твоя отец, макар че наскоро сам си изкова подобно в ковачницата горе в нашия замък!
- Да, мила. Налагаше се да взема една от челичените махайри на татко, защото тъмно зло се е появило в човешкия град! Добри хора ми се оплакаха за тормоз от някакви странници, търсейки смирено моята защита! А и аз, знаеш, провиждам какво предстои! Трябва да се намеса и да пресека злите помисли и намерения!
- Отлично познавам твоята дарба, съпруже! Напълно те подкрепям! Влез в ролята си на пастир и водач! Бандитите трябва да бъдат озаптени, за да има мир и животът да тече спокойно, според Божия закон!

Конете умело прецапаха реката през бързоструйния брод. Навлезнаха в Лаута – града на смъртните. Минаха покрай няколко продълговати родови дома от добре измазан плет, покрити със слама, сепарирани за отделните семейства на рода. Пред домовете играеха шумно групички малки деца, зорко наблюдавани отдалеч от техните майки, някои от които полюшваха бебета на гърдите си.

Стигнаха до централната част на човешкия град, чиято архитектура бе различна. Там се издигаха стабилни дървени къщи, на един или два ката, в малките дворчета на които растяха овошки.

Тъкмо приближиха мегдана, когато избухна гълчава, пронизвана от остри викове. Музей пришпори черния си жребец, а Хиона – дорестата си кобила. Веднага съзряха проблема: край централния градски геран трима яки бандити налагаха някого с дряновите си сопи. Бедният мъж бе паднал по гръб и опитваше да се препазва с ръце от жестоките удари. Една жена, навярно

съпругата му, се опитваше да спре главатаря им, но той я блъсна и тя падна, стенойки. Главатарят вдигна високо сопата си над нея.

Точно в този миг бързият жребец на Музей връхлетя върху бандита. Ослепително блесна челичената махайра и разполови вдигнатата дрянова сопа, сякаш тя бе някаква крехка пръчица. Музей ловко използва инерцията на тежката махайра, завъртя я с плоското ѝ я стовари върху черното лице на главатаря, който тъкмо го беше изгледал накриво. Бандитът се плюсна по очи в праха. От силния удар бе изпаднал в несвяст.

Помощниците му, изненадани, стояха парализирани, все още държейки тоягите си.

- Ако не пуснете дряновиците, считам го за бунт и главите ви вземам на мига! – изкрещя бесен Музей, а в мускулестата му ръка, свикнала не само с тежкия ковашки чук, махайрата светкавично описа кръг, свистейки тънко. – Как си позволявате, мизерни долни и низки твари, да мародерствате в града на моя баща Хефест, ковачът на боговете?!
- Милост, сине на великия Хефест! Виновни сме! Смирено молим за прошка! – пуснаха скоростно бандитите своите тояги и коленичиха, навеждайки покорно глави.

Макар и постфактум, появиха се градските пазванти, въоръжени с къси копия.

- Вържете тези тримата и ги затворете в Капана. Утре заран ще ги съдя! – разпреди се Музей.
- Веднага, господарю! – отвърна високият главен пазвант, който вече ускуваше въже около китките на единия престъпник. – А пострадалия мъж и жената?
- Нека ги види Добри Лечителят, а утре заран и те да се явят в моя съд, за разпит!
- Ще бъде сторено, господарю! – поклони се главният пазвант.

След кратък галоп Музей и Фиона стигнаха подножието на царското тепе и потеглиха бавно нагоре по пътя към непристъпния семеен замък. От горичката, покриваща склона, се чуха детски гласове.

- Това са момчетата. – каза Хиона и се провикна. – Евмолпе! Деца! Елате на пътя при нас!
- Идваме! Чакайте ни! – чу се звънко-напевният глас на Евмолп.

След малко детската тайфа изскочи от храсталака на пътя. Единият от синовете на Силен – Фол – носеше нещо, а другите го следваха възбудени.

- Мамо, татко, вижте какво намерихме! – Евмолп посочи Фол.
- Фол хвана една гугутка! – рече брат му Ленеи.
- Не я е хванал, взе я от земята. Малка е, не може да лети добре! – обясни Тамирис.

Хиона ги огледа с добри, любящи очи:

- Успокойте се деца! Покажи ни, Фол, тази гугутка!

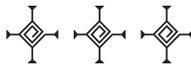
- Ето я, сърцето ѝ тупа ли, тупа! – разтвори длани Фол, като все пак държеше за краката бялата птица, която изпърха с криле, усетила разхлабването на неговата хватка.
- Веднага да върнете младата гълъбица там, където я намерихте! – строго каза Музей. – Знаете ли, че това е свещената птица на богиня Персефона! Не бива да се пипа дори!
- Поставете я на клона на дървото, под което беше паднала! – допълни го Хиона.

Евмолп и останалите деца се обърнаха към Фол.

- Ще я върнем, нали Фол? – изгледа го Евмолп.
- Разбира се! – ухили се Фол. – Не бива да обиждаме милата ни баба Персефона.

Тайфата хукна обратно в горичката, за да свърши доброто дело.

- И момчета, чакам ви в замъка! Ще има продължение на историята за Божия син! – провикна се Музей след тях.

Огромната зала ухаеше на свежо дърво заради красивата нова дъбова маса и столове, ала седнеш ли там, друго ухание надделява. От разтворените пергаментови страници на дебелия кожена книга, посветена на Божия син, изпълзяваше натрапливият мирис на минералното мастило, приготвено лично от Музей, с което той прилежно бе написал този епос – трогателен отначало и героичен в средата и края му.

Щом влезе в залата детската тайфа утихна, настройвайки се за упражненията на ума, както бе казал веднъж учителят им Музей. Обаче „кошерът“ отново забръмча, когато той свали от колана си и закачи на стената златната кания с челичената махайра, чиято сребърна дръжка бе увенчана с главата на сокол. Та бива ли един бахар, както наричат певците на словото, да се разхожда с махайра на бедрото?

- Тате, ти имаш нова махайра! – забеляза възхитен Евмолп.
- Не е нова. Кована е от дядо ти Хефест преди повече от двеста години! – отвърна Музей. В гласа му се усети нотка на гордост.
- Преди двеста години, ама блести като нова! – възкликна Марон, единия от синовете на Силен.
- Блести, защото не е от бронз, а от оня непобедим метал адамас, чиято тайна знаят неколцина! – важно поясни хитрият Тамирис.
- Вярно е! – съгласи се Музей. – Тази тайна дава голямо предимство в битка; тук бронзовите оръжия и брони са безпомощни. Много отдавна нашата всеобща богиня-майка Гея е посветила в това знание прадядо ни Кронос, а той го предал на внуците си Дионис, Хермес и Хефест. Последният, моят баща, на свой ред изучи мен и братята ми Кабири как

- да добиваме желязната руда; как да строим пещи с по-силен огън, за да я стопим; как да ковем и закалим получения метал.
- Това е тайната на Кабирите, скрита в мистериите на вашия род! – вметна Тамирис.
 - Браво момчето ми, много точно казано! – засмя се Музей. – Мистериите на Кабирите са почитани на трето място след мистериите на Дионис и тези на Деметра.
 - Твоят баща се е казвал Хефест, странно име? – продължи озадачен Тамирис.
 - Не е странно! Хефест или по-точно Ге-Вест има смисъл; означава „вещ в тайните на Гея, земята“. Моят баща познаваше различни руди. Намираще ги, изкопаваше ги и извличаше метали от тях. Както казах, той изучи мен и братята ми на този ценен занаят.
 - Тате, а тази кръв на канията и тя ли е отпреди двеста години? – посочи Евмолп няколко яркочервени капки, открояващи се в горната част на златната кания.
 - Глупости! Това е съвсем прясна кръв! – каза категорично Астрей, друг от синовете на Силен.
 - Да, да, тази кръв е от днес,... – призна Музей, желаейки да продължи.
 - Уби ли някого? – прекъсна го прелюбопитният Тамирис.
 - Не, не, за бога! – тросна се Музей. – Ударих с плоското на махайрата главатаря на бандитите, който биеше с тояга един от човеците и жена му долу в града! Тъй усмирих набързо тримата злодеи!
 - И какво ще стане с тях? – включи се в разговора и малкият Фол.
 - Сега са затворени в Капана, на гладен режим, а утре ще ги съдя. Мисля да ги прокудя от града, но дамгосани с печата на позора, за да предпазя хората там, където те възнамеряват да отидат.
 - Тате, все искам да те питам нещо...? Сегашният разговор ме подсети. – каза Евмолп. – Нали когато някой бъде убит или умре от старост, душата му напуска тялото и отлита на небето? Какво става после?
 - О, това е сериозна тема, сине, но аз мога накратко да ви посветя в нея, защото вие сте умни деца и заслужавате това знание! – засмя се доволен Музей. – Душата, наричана Пси, е малка частица, фина искра от Твореца на Всемира, вълпътена в тялото на всеки от нас...
 - Искра, като искрите на огъня в огнището? – вметна Тамирис.
 - Да, нещо като огнена искра, слънчев или звезден лъч! – продължи Музей, като почука по масата. – Това дърво или дяланите камъни в стените на замъка, както и нашето тяло: те могат да бъдат видени и пипнати. Ала душата е толкова фина: нито да я видиш, нито да я почувстваш, камо ли да я пипнеш. Обаче тя е в нас и води тялото ни според законите на Твореца... И когато настъпи смъртта на тялото, душата Ка го напуска, защото не може да съществува в мъртво тяло, обаче кръжи над него, свързана с тънка и невидима, но здрава нишка. Тази нишка се скъсва чак на четиридесетия ден след смъртта. Едва тогава

освободената от тялото душа, която старите жреци зовяха Саху, отлита волно нагоре към Селенията небесни, достигайки до Палатите на Сътворението, в които душите се подреждат и образуват големи форми, подобни на гроздови чепки. Там Творецът ги пречиства от натрупаните в земния свят впечатления и спомени, за да не помнят нищо от предния си живот, след което ги връща обратно на земята в новородени тела. Ясно е, че душите, бидейки частици от Твореца, са вечни и свършени, а телата – тленни и кратковременни.

- Аз пък се чудя... – вмъкна се в разговора Леней. – Защо нашите дядовци и баби, майки и бащи, живеят по хиляда години, а пък човеците долу в града едва изкарват по сто? И сякаш се отличават от нас, но по какво, не мога точно да кажа!
- Аз също мисля, че смъртните са различни от нас! – подкрепи го Тамирис.
- Така е и ще ви кажа защо! – засмя се отново доволният Музей. – Нашите прамайка и праотец Гея и Уран са живели, никой не може да каже колко, но по мои сметки повече от десет хиляди години. Техните деца титаните – по около пет-шест хиляди години. Децата на титаните – нашите дядовци и бащи – по две-три хиляди години, а нашето поколение, навярно и вашето, изглежда ще достигне възраст до хиляда години. Чичо ми Хермес ми е разправял, че душата забулва тялото в невидими ефирни обвивки. Но с времето те неумолимо намаляват. Първоначално са били дванадесет, сетне десет, а сега осем. При човеците те са между пет-шест, а при някои по диви човеци – три-четири.
- Значи душата подхранва дълговечността на тялото, ала за толкова хиляди години силата на душите е отслабнала? Тъй ли е тате? – попита Евмолп.
- Точно тъй! Силата на душите постепенно отслабва. Оттам намаляват ефирните обвивки на тялото. – съгласи се Музей.
- А защо става така? – промълви замислен Марон.
- Не знам точно. Хермес говореше, че не бива да се сродяваме с човеците. Но не само това. В обществото ни, изградено от родове и семейства, трябва да живеем праведно, спазвайки законите на своя създател Твореца; те са съчинени за нас и за нашето добро. Безкористната ни любов към Твореца и почитането на предците ни действа позитивно на душата и я зарежда; иначе тя полека-лека отслабва, изтощава се. Ако не почитаме с много любов Духовете-медиатори, или не дай боже се отречем от тях, как те да продължат да посредничат и да превръщат душите при техния дълъг път към Твореца и обратно в тяхното вечно циклично обновление?
- Провиждаш ли, учителю, че някога в бъдещето нашата цивилизация може да угасне? – озадачен бе Тамирис.
- Да, за съжаление: провиждам именно това! То ще се случи след девет хиляди и петстотин години! – въздъхна Музей. – Ние, божествените потомци, които се наричаме безсмъртни, ще сме се претопили отдавна в

множеството на смъртните. А глупавите човеци сами ще се обрекат на гибел, не спазвайки завещания им Божествен Закон, отричайки се от вярата и почитта към Създателя, събаряйки Светите Храмове и отдавайки се на безбожие, скверност и грях. Човеците ще забравят, че имат духовна същност. Ще се опияняват от временното и тленното, за да изгубят вечното и нетленното. Те ще издигнат в култ материята, богатството, парите, разкоша и всички произтичащи от тях пороци. Вместо истината, любовта, творчеството и градивността, човеците ще почитат лъжата, завистта, омразата и ненавистта. Човешката цивилизация ще бъде разкъсвана от безброй конфликти, войни, заразни болести, изтребление и смърт... А Творецът не желае да приема души на хора, отдали се на насилие – изгубени, блуждаещи души... Тогава Духовите-медиатори ще са принудени да прекъснат връзката на човеците с Небето, оставяйки им само по две или три етерни обвивки, колкото да могат да живеят в стада, подобно на животните... И тогава Творецът ще трябва пак да слезе тук долу, на земята, да се омърси в материята и отново да създаде други същества, които да започнат всичко отначало в пореден следващ цикъл на живота. И дано този негов следващ опит към съвършенство да бъде по-успешен от предишния, с който е създал нас ...

Настъпи тишина. Музей интуитивно усети как умовете на момчетата смят полученото в състоялия се съкровен диспут знание. Испита блаженството на пастира. Бе посял вълшебните семена, които щяха да породят сияйния плод на Вечната Истина.

2. НЕИЗБЕЖНАТА СРЕЩА С ГРИФОНИТЕ КРАЙ ЗЛАТОНОСНАТА РЕКА СКАМАНДЪР. КЪПАНЕТО В ПЕЩЕРАТА НА ЕВИТЕ. ПРИКАЗНИЯТ ПАЗАР В ТАРС. РАЗДЯЛА СЪС СПЪТНИЦИТЕ В УГАРИТ.

От Анатолия до Сирия. По крайбрежния път на юг през Троада-Илиуса, Евес, Тарс, Угарит.

АНАТОЛИЯ В IX-VII ХИЛЯДОЛЕТИЕ ПР. ХР.

И така деца, нека продължим чудната история за Божия син...

Бяхме стигнали дотам, където смелите млади богини, сестрите Йо и Микена, прегазили протока Босфор или „Кравешки“, наречен с такова име защото някога Йо се била превъплътила в красива бяла крава...

Сестрите поели по крайбрежния път. За да пестят сили, си разменяли от време на време бебето, което било едричко, макар и седмаче. Ту го слагали добре завито в кошницата, ту го гушвали в пазвите си, под дебелиите овчи кожуси, за да го топлят.

- Кое ли е това море? – попитала Йо, взирайки се в трептящите мраморни води.
- Хелес-понт. – уверено отговорила Микена.
- Как разбра? – погледнала я Йо озадачено.
- Бяхме в пещерата на връх Сутка, когато Клото разказа една удивителна история. Ти обаче бе заспала, уморена от тежкия път.
- Сподели с мен тази история, любопитно ми е! – помолила Йо сестра си.
- Това се случило в Беотия, не много отдавна. – започнала Микена. – Една пролет житото не поникнало. Пустите ниви предвещаваха глад. И тъй като семето за посев явно било пострадало в царските хамбари, народът поискал от царя Атамант да принесе в жертва сина си Фрикс и дъщеря си Хела, та дано се умилостивят боговете. Царицата Нефела обаче предварила този отчаян акт и успяла да спаси децата си. Тайно ги качила на лек и бърз кораб, с екипаж от опитни моряци. Трябвало да стигнат в Колхида, при цар Еет, син на Хелиос. Еет владеел магическото знание, защото умее да чете древните книги, изписани с божественото писмо.
- Виж ти! Колко ли книги е имал мъдрият Еет? – зачудила се Йо.
- Колко да е имал...; книгите били голяма ценност и трудно се намирали. – отвърнала Микена и продължила. – Та, на царица Нефела е била известна тази слабост на Колхидския цар Еет, затова тя връчила на децата си един много скъп дар за него – руна или книга, изработена от златни ламини.
- Казваш, че страниците на тази книга, вместо от кожа са били направени от злато?
- Да, върху тези тънки златни ламини руните или буквите били релефни, а имало и образи. Тези руни нанесъл Хермес, ученият на боговете, като записал ценни рецепти с лечебни и отровни билки.
- Нашият Хермес, който ни помогна да се спасим от злия Арес?
- Да, точно той! Хермес е много талантлив: събрал е цялото знание, постигнато от отците и дедите ни, и го подредил, като е съставил четиридесет и две книги, от които само медицинските са шест. Нарекъл е своя труд „Душата на Ра“, от който да черпят мъдрост следващите поколения. И тъй като папирусът и пергаментът са нетрайни, той умно е решил да ползва злато, което не се бои от времето.
- И какво станало после? – нетърпеливо подканила Йо сестра си.
- Какво е станало? Станало това, че царица Нефела била преценила добре своя дар. Защото когато стигнали в Колхида и Фрикс предал златното руно или книга на цар Еет, царят веднага запрелиствал

страниците с огромно любопитство, забравяйки за всичко около него. Тогава неговият писар му напомнил, че трябва да се разпорежи какво да правят с младия чужденец. Еет наредил добре да се погрижат за почетния гост, с който ще разговаря подробно на следния ден. И изчезнал в покоите си, носейки книгата с треперещи ръце.

- Значи книгата го е обладала с написаното в нея?
- Направо го е превзела! Цялата нощ царят прекарал с новата си придобивка, а на другия ден поръчал на личния си знахар какви билки да му донесе и какви отвари да забърка. Тогава чак повикал Фрикс, за да разбере целта на неговата визита. Разказвайки за сполетялото го нещастие, Фрикс признал, че е беглец от своята родина и че търси убежище. Научавайки за премеждията му, Еет прегърнал сърдечно младежа като свой роден син. Успокоил го, че може да остане колкото време поиска и че никой не ще смее да го преследва, докато е под негова закрила... Минали години, Фрикс възмъжал и тогава получил ръката на по-голямата Еетова дъщеря Халкиопа, която трябвало да роди престолонаследника на Колхида. А по-малката си дъщеря Медея Еет въвел в магическото знание; подготвял я да поеме жреческите дела на царството. Медея усвоила древното писмо, станала пазител на бащината библиотека и добър лечител.
- Почакай, мила сестро! Нищо не споменавах за Хела; къде се изгуби тя? – попитала Йо.
- Сега ще ти кажа и за Хела! – засмяла се Микена. – Още по средата на пътуването им, като всяко добро момиче, Хела се затъжила за своята майка. Помолила брат си Фрикс да я остави на тракийския бряг, той е ей-там отсреща в далечината. Фрикс се съгласил, с условие да вземе един от моряците за свой спътник. Тя си избрала млад мъж на име Стикъл, красив и благороден. Когато слезли на брега, местните хора нарекли това море Хелес-понт или „Морето на Хела“; дотогава то и без това си нямало име. Сетне Хела и Стикъл тръгнали да дирят късмета си из Тракия, „Земята на козлите“, докато накрая стигнали в планинския масив Пангея – царството на непобедимите траки-сатири.
- Там, откъдето дойдохме ние с теб?
- Да. Ти роди божия син Дионис в западната част на Пангея – върха Сутка или Ниса. А Хела или Гела, заедно с приятеля си Стикъл, се установили в средната част, между ридовете Карлък и Перелик. Това ми каза старата мойра Клото. Каза ми също, че след твоето раждане, заради голямата важност на това събитие, планинският масив Пангея ще промени името си на Рода или Родопа... Та, под рида Карлък, в подножието на връх Турла, Гела и Стикъл си построили дом, народили си деца. Тяхното трудолюбие, находчивост и добрина привлекли околните планинци, които се заселили покрай тях, настроили си къщи и заживели задружно, а селището нарекли Гела, на името на неговата основателка. И, както казах, първоначално Гела била намислила да се върне при

майка си Нефела. Но като поживяла в прекрасната планина на сатири-те, заобиколена от децата си, тя променила намерението си – решила да повика своята майка при себе си. Изпратила с тази цел верен човек в Беотия, обаче, когато се върнал, той съобщил, че за жалост Нефела е починала от тревоги за Хела и за Фрикс, защото дълго време нямала никаква вест за тях...

В този миг бебето в кошницата проплакало.

- Сигурно е гладен, мъничкият ми! – разтревожила се Йо.
- Ами да! Хем да седнем да починем, пък ти да си го накърмиш! – приседнала Микена на една зелена туфа.
- Вече суче като хората! – радвала се Йо на апетита на сина си.
- Браво! Юнак ще стане! – грейнало лицето на Микена. – Бях се уплашила първия и втория ден, когато той само спеше, а ти го будеше и му слагаше в устата капки кърма с кутрето си.
- Тъй ме научи опитната акушерка Клото. Вечно ще ѝ бъда благодарна!
- Велики са трите мойри: велики като дават живот, вещи като дават прорицания!

Бебето се заситило с топлото и вкусно майчино мляко, след което сънят пак почнал да го бори. Сега главната му задача била да расте. Добре, че на южния бряг на Хелеспонта не било толкова студено, колкото по върховете на Пангейските планини. Гушвайки сина си, Йо отново поела по крайбрежния път. Микена я последвала, хвърляйки бегъл поглед назад. Преследвачът Арес явно бил изостанал, но все пак трябвало да са предпазливи.

Така, след няколко дни преход, сестрите достигнали до началото на тесния пролив Дарданели, свързващ голямото Тракийско море с малкия Хелеспонт. Пред тях се разкрил широк морски простор, разнообразен с острови, най-близо от които Имброс, а зад него Самотраки и Лемнос. Тук обаче пътят, преграден от обширно езеро, свил навътре към сушата. Водата била дълбока, брод нямало. Тъкмо се чудели колко трябва да заобиколят, когато се чули звънчета и блеене; иззад недалечния храсталак изпъплило козе стадо, а след него, тътрейки дълга сопа, се появило и козарчето.

- Здравей момче! – приветливо извикала Йо. – Много ли обикаля тоя път? Искаме пак да хванем край морето.
- Колагере, булки хубави! – отвърнало дружелюбно козарчето. – Ей-там горе е началото на езерото Стомалимни, където се вливат в едно Скамандър и Симоис. Там има здрав дървен мост, по който можете да минете, за да слезете пак на морския път.
- А да ти се намира малко сиренце? – примолила се ласкаво Микена. – От сума дни нищо не сме туряли в уста!
- То излишно нямам, за да гоцавам случайно срещнати, ама ще ви дам моята бучка и последния ми коматец за днешния ден! – изчервило се козарчето, озарено от красивите очи на Микена.
- А ти ял ли си? – забезпокоила се Йо.

- А, одева хапнах. Все ще изкарам някак до вечерта... Пък вие имате и бебе; по-важни сте от мен.
- Сполай ти, мило момче, как те викат! – попитала Микена.
- Геро съм аз, от селището на грифоните.
- Ай! Това да не са страшните грифони, за които ни предупреди Прометей? – прехапа Йо устни.
- Вярно е! Не бива да ходите там! Господарите-грифони не пускат никого нагоре по двете реки, защото те са пълни със злато! Дъното им е покрито не с пясък и камъни, а със златинки и слитъци – ей-толкоз големи! – показва им с юмрук Геро.
- Притрябвало ни е тяхното злато!... А кои са тези господари? – полюбопитствала Микена.
- Скамандър и Симоис, а сега е дошъл при тях брат им Стримон чак от далечния край на Тракия.
- Значи те са взели имената на реките? – заключила Микена.
- Не, обратно! Реките нямали имена, а били наречени по имената на господарите.
- И тези тримата братя се превръщат в грифони, лъвове-орли?!
- Истината е, че когато се появи някой мераклия да нагребва злато от реката, господарите обличат своите страшни костюми, въоръжават се и така прогонват всякакви натрапници.
- Ей че интересно! Искат ми се да ги видя тези смъртоносни грифони?! – Микена погледнала Йо умолително.
- Не може! – сопнала ѝ се Йо.
- Само да ги зърна с крайчеца на очето си! Съвсем мъничко!
- Сестро моя! – скарала ѝ се Йо. – Забрави ли що ни рече Прометей? Да избегнем срещата с опасните грифони. Той явно е провидял нещо лошо, което би могло да стане. Със зла умисъл, или случайно, има ли значение. Не забравяй, че ние носим голяма отговорност – божия син, по-доброто бъдеще на този свят!
- Добре, скъпа сестро, права си! Ще следваме пътя си, който съдбата ни е орисала! – примирила се неохотно Микена.

Сестрите хапнали на крак, защото храната не била много, но пък козето сирене и хлябът им се сторили вкусни като мана небесна. Щом усетили прилив на сила, отново хванали пътя. Чакали ги още нелеки дни.

Тъкмо достигнали дървения мост, към който ги бе упътил Геро, трябвало да спрат уплашени, защото страшен грохот, съпроводен от прашна вихрушка, се задал по десния бряг на реката, спускаща се край града. Току пред тях по моста изтопуркали трима уплашени ездачи, здраво стискащи малки, но очевидно тежки кожени дисаги. Тъкмо преминали отвъд, когато на моста изскочили три огромни грифона: крилати лъвове, но с орлови глави и клюнове, и святащи очи. Те внезапно се изправили на задните си лапи и тогава се видяло, че това били хора, облечени в костюми от лъвска кожа и орлови пера.

Без да се бави, първият човек-грифон бързо завъртял над главата си тънко въже с привързани към него тежести и го метнал след бегълците.

- Падна, улових го! – извикал радостно ласометачът.
- Браво, да идем да ги пипнем! – отзовали се двамината му другари.

Йо и Микена последвали възбудените от схватката мъже, не за друго, а защото това бил единственият път към морето. Разбира се, Микена била запленена, както винаги, от гложещото я любопитство. Очите ѝ се взирали напред, за да видят какво се е случило. И ето грифоните се задали насреща им, водейки вързаните бегълци. След няколко мига се оказали лице в лице, но главният грифон проявил пак своята войнственост, грубоватост и нелюбезност.

- Тези жени откъде се взеха? Сигурно са гребнали в реката от нашето злато!
- Да ги претърсим! – съгласил се вторият грифон.
- Ние идем от Тракия. Прецапахме Босфора и вървим на юг по крайбрежния път. Там срещнахме козарчето ви Геро. – кротко отвърнала Йо.
- Не сме ходили нагоре към града ви, нито пък ни е нужно вашето злато! – зяпнала ги Микена с присъщата ѝ дързост.
- А-а, пред нас такива хитринки не минават! – казал неодобрително вторият.
- Ще ви науча аз вас! – повишил тон първият.

И докато сестрите се усетят, той светкавично замахнал с камшика си. Йо разбрала, че ще я сполети камшичен удар, но не помръднала, запазвайки гордата си осанка. В този миг нечия ръка хванала камшика, благодарение на което коженият му ремък изсвистял встрани от богинята. Това била десницата на третия грифон.

- Спри Скамандре! И ти, Симоисе! – извикал третият грифон. – В Тракия много се говори за тези жени. Едната е Йо, наричаема още Изида, а другата е сестра ѝ...
- Аз съм Микена! – потвърдила девойката.
- Да, Микена, тъй беше. – повторил името ѝ третият грифон.
- И що са дирили тези моми в Тракия, Стримоне? – попитал Скамандър.
- Ходили са в главното светилище, при мойрите! – отговорил Стримон.
- При мойрите? Сигурно са ги питали за бъдещето? – рекъл Скамандър.
- Клото, Лахезис и Атропа ми помогнаха да родя последния син на Зевс – най-важния от всичките му синове, наследникът на неговия трон!
- А Хермес, Аполон и Силен с неговите сатири избиха отряда на Арес и ни спасиха от сигурна смърт! – допълнила я Микена. – За жалост Арес оцеля! Проклетникът върви неуморно по дирите ни, без да го знаем къде е и кога ще ни изненада!
- Хубаво, ама в кошницата дете я криеш отзаде си, какво криеш? – сменял Симоес посоката на разговора, поглеждайки недоверчиво към Йо.

- Пазя си бебето от невъздържания камшик на Скамандър! Ето вижте малкия Дионис, сина на Зевс и бъдещия господар на света, както пред-рекоха мойрите! – рекла гордо Йо и показала детето на грифоните.
- Хубавец е! Бая е наедрял за няколко дни! – усмихнал се приветливо Стримон. – Моля да ни извините за това глупаво спречкване, но сме притеснени от честите набези на алчни чужденци.
- Дионис днес направи десетия си ден; така или иначе расте красиво и едро дете! – отвърнала щастливата майка. – Е, ще ни пуснете ли сега, че дълъг път ни чака?
- Не само ще ви пуснем! – сменил тона си Скамандър, щом разбрал с какви важни богини си има работа. – Вие вървете, а аз ще пратя след вас няколко конници, верни мои хора, които скоро ще ви настигнат! Хем да ви съпроводят, догдето поискате, хем ще водят две оседлани кобили и за вас, та да достигнете по-бързо до вашето назначение.
- О-о, много сме ви благодарни! – Изида озарила със сиянието си тримата братя.
- Заповядайте и малък дар от нас, заради преживяното неудобство! – Стримон подал на Микена тежката си кесия.
- От реката ли са тези слитъци? – Микена повдигнала полата си и изсипала кесията в нея. – Има колкото грахови зърна, но има и едри като яйца! Най-различни форми! А защо светлеят така – златото не е ли по-оранжево?
- Светлеят, защото това е електриум – природна сплав от злато и сребро! – обяснил Скамандър.
- Доста пленителна е вашата сплав! Благодарим за прекрасния дар! – рекла Йо. – Не случайно идват тук авантюристи и аз се чудя как се справяте с тях?
- Не ни е лесно, ала се преборваме с тях засега! – наперено отговорил Симоис.
- Е, сбогом, смели мъже-грифони! – сбогувала се Йо.
- Сполай ви и лек път! – отвърнал вместо тримата Стримон.

Така Инаховите дъщери се разделили най-приятелски със страшните грифони. Скоро след това двете сестри възседнали доведените им кобили и се радвали на компанията на четирима смели конници-кавалери, които щедро споделяли с тях храната и виното си. Пътуването станало по-сигурно, и хем лесно и приятно.

Така, ден след ден, неусетно стигнали до една красива зелена долина. Няколко малко как да не спрат за отдых, да се напият с вода от бистрия извор. Конете им също били жадни и уморени, само че съчетали своята почивка с лакома паша из сочната ливада.

Докато заедно отмаряли върху меките постелки, осигурени от любезните кавалери, изведнъж несвъртливата и любопитна Микена скочила и бързо се изкатерила по ръбестите скали на близкото възвишение. Изчезнала между камъните, но пак се появила, ухилена до уши.

- Ела Йо, да видиш какво намерих тук!
- Ех, сестро! Нямах мира! Какво има пак!
- Ела, ела! Трябва да видиш с очите си, с думи трудно се описва.
- Добре лудетино, идвам! – надигнала се неохотно Йо от своята постеля.

Микена бе открила пещера с езеро в нея. Изпаренията, излитащи от входа, миришели на сярра, а водата се оказала топла, тъкмо за къпане. Младите жени, чиято последна баня се била случила преди доста дни в пещерата на мойрите, се спогледали щастливо. А топлата вода позволявала да бъде изкъпан дори младенецът.

За миг одеждите били свалени и голите тела блажено се отпуснали в прегръдката на вълшебния минерален извор.

- Водата е синя, светло-синя, не е ли странно? – изрекла лениво Микена, отпусната и омаломощена.
- По-скоро е изумрудена, синьо-зелена! Което се дължи на скалното дъно, измито от бликащата вода. – отвърнала Йо, като същевременно държала детето с лявата си ръка, обливайки с десница главичката му.
- Нима ще отречеш, сестро, че това място е божествено? – попитала Микена.
- Божествено е, да! Мисля да го назова „Пещерата на Зевс“. – казала Йо.
- Вярно! – засияла Микена. – Твоят Зевс имаше точно такива очи – изумрудени!
- Тъй беше! Той сега ни пази отгоре, грижи се постоянно за нас! – замислила се Йо.
- Вярно! – повторила Микена. – Както си лежахме спокойно одеде, и хоп, някаква невидима сила ме вдигна и довлече при тези скали и видях пещерата!

Освежени от банята, жените станали още по-красиви – с порозовели лица и бухнали медно-блестящи коси.

- Не сте се любовали на голотата ни, нали? Не сте ни наблюдавали тайно? – Микена хитро изгледала четиримата мъже.
- Не, разбира се! Това не е достойно! – възнегодувал единият от тях.
- Е, оттук мярнахме за миг красивите силуети на две Еви, но това бе не нарочно, а по волята на съдбата! – засмял се другият.
- Нищо особено не е станало. Затова пък местността ще се запомни като Мястото на Евите, или Евес. – отбелязала Йо. – А вие няма ли да се изкъпете?
- Невъзможно! – отвърнал водачът на групата. – Ние имаме свещена мисия: да ви отведем до града Библос, където ще бъдете под закрилата на местния цар Адонис, защото той ненавижда проклетия Арес. Това

ни наредиха тримата грифони. Особено Стримон, на който се заклех да ви опазя!

- Спокойно, ще се изкъпем на връщане, след като сме ви предали в сигурни ръце! – казал четвъртият спътник.
- Прави са, Йо! – обадила се, този път трезво, Микена. – Представи си, че се отпуснат в приятното топло езеро и тъкмо тогава се появи подлият Арес?
- Да! – съгласила се Йо. – Освен това не бива да се бавим, за да не загубим преднината си пред нашия преследвач. Тъй ме посъветва Прометей. А при предишното ни идване в Библос, Адонис ни прие много радшно, така че аз наистина ще се чувствам спокойна в неговия дворец.

Щом постигнали единно мнение, хората от групата бързо се приготвили и продължили по южния крайморски път.

Преход след преход, ден след ден, след което групата се спуснала от склона на „Планината на Небесния бик“ – Таурус – в просторната долина и широкия залив на града Тарс. Този град бил прочут с пазара си, чиито сергии плътно обгръщали кея на пристанището. Тук именно се предлагало обилното производство на Едемските градини: зърно от лимец и питки от лимец, семе от фий, плодове, мляко, кожи, вълна, платове, шапки, цървули и какво ли още не.

Пътят ги извел тъкмо на пазара, където можели да попълнят изчерпаните си хранителни припаси. Пъргавата Микена припкала от сергия на сергия, а Йо и трима от мъжете я следвали, докато четвъртият пазел конете.

- Гледай Йо, какви невероятни златисти плодове! – извикала Микена.
- И много сочни! Това са персики, които божественият земеделец Кронос, когото тук зоват Енлил, сътвори и посвети на внучката си Перса, позната в Египет като Нефтида. – обяснила Йо.
- А тези какви са? – грабнала Микена друг – яркочервен плод – от същата сергия.
- Това са айпалки! Греят като божественото око на слънцето! – отвърнала Йо.
- Ще вземем и от двата плода, нали сестро? Имаме с какво да платим!
- Да мила, ще си купим и персики, и айпалки! Аз много ги обичам!

Неусетно напълнили дисагите на два от конете с плодове, хлебни питки, мляко, като двете сестри си харесали и по една кожена шапка, а Йо взела за бебето топло вълнено одеалце на червени и зелени квадрати. Мъжете, освен с храна, се снабдили с красиво изработени бронзови ножове от един майстор-ковач, който бил изложил примамливо стоката си в края на пазара.

- Господарке Йо, а вие защо не отидете в Едема при вашия свекър Енлил? – попитал единият придружител. – От Тарс до Светилището на Енлил е съвсем близо! Иначе чак до Египет има да биете много път!
- Знам, но свекър ми, бащата на Зевс, е много стар вече и не ще може да ме закриля от жестокия Арес, който, освен другото, му е внук! – отвърнала Йо.
- Как така? – възкликнал другият придружител. – Та Енлил, когото величаят като Ра, господарят на Двата хоризонта, е върховен съдия на боговете. При него идват всички с огромна почит и той разрешава най-тежките съдебни спорове!
- Вярно е, добри момци мои и аз ви благодаря за вниманието и загрижеността, обаче Прометей, прорицателят, ми предрече, че Египет е единственото място, където ще намеря спасение за детето ми и мен от упорития Арес! – усмихнала се Йо.
- Е, щом Прометей ти е казал това, ние не бива да се месим в твоята съдба, за да не сторим непоправим грях! – извинително промълвил третият придружител и се обърнал към останалите. – Нали, дружина?
- Тъй-тъй! Правилно! – съгласили се младите мъже. – Трябва да внимаваме да не разбъркаме тънките, но здрави нишки, които са ни предопределени от съдбата!

Прекарали нощта в един от хановете на Тарс и много рано сутринта продължили на юг. След няколко прехода стигнали до друг известен град – Угарит, – където Йо и Микена решили да освободят верните си спътници. Разбрали, първо, че Библос никак не е далеч, и второ, че царете оттук-насетне по техния маршрут са открити противници на Арес и негласни на Сет...

3. ОТНОВО В БИБЛОС. НЕОЧАКВАНИ ПРЕМЕЖДИЯ И КРИЕНЕ ОТ ВСИЧКИ. ОТПЪТУВАНЕ КЪМ ЕГИПЕТ СЪС СПАСИТЕЛНИЯ КОРАБ НА АПОЛОН.

В Древен Ливан. Град Библос.

Библоският цар Адонис, наричан още Малкандър, бил плод от кръвосмешение между царя на остров Кипър Кинир и дъщеря му Мира. Когато пораснал, Адонис се прочул с хубостта си: от юношеските му години до зряла мъжка възраст неговата красота привличала силно женския пол.

След убийството на Озирис, търсейки неговия ковчег, бременната Изида и придружителката ѝ Нефтида посетили град Библос, където се срещнали със същия цар Адонис. Там Нефтида и Адонис се харесали съвсем непринудено, като впоследствие имали тайни срещи. Изида не знаела за това, защото по същото време тя, бягайки в Тракия от Арес, родила в Родопите божия син Дионис.

Но и друга богиня била привлечена по това време от красотата на Адонис: Афродита, наричана още Ищар или Астарта.

Когато се разбрало, че венчавката на Арес и Йо е провалена, защото Йо била тайно забременяла от Зевс, Хера, за да запази доколкото е възможно авторитета на сина си Арес, уредила женитбата му именно с богинята на любовта Афродита. Божественият порядък сякаш бил възстановен, но уви, Арес отново се провалил на любовното поприще. Вместо да окаже нужното внимание на красивата си съпруга, той се впуснал в нови битки и приключения. Тогава Афродита, почувствала се самотна, открила, че е влюбена в прочулия се Адонис и започнала да го ухажва. Даже се преместила на остров Кипър, за да е близо до Библос. Арес, разбира се научил за изневярата на жена си. Дошло му в повече – за втори път. И той си наумил да отмъсти на Адонис при удобен случай.

Между другото, при преследването на Йо и Микена, Арес, без да знае, ги изпреварил, когато те ношували в Тарс. Пътувайки сам на силен жребец и с малко почивки, той пристигнал в град Библос цели четири дни преди двете богини. Богът на войната бил харесван от войнствения принц Гладис, затова го приели с почит в царския дом на Библос. По молба на принца, баща му Адонис веднага организирал царски лов за едри диви прасета, които се въдели в тъдявашната гора.

Ловците се разделили на две групи: Арес и Гладис застанали на пусия с пригответни копия и лъкове, а Адонис с няколко другари, водещи обучени ловни кучета, трябвало да подгонят плячката към пусията. Обаче нещата някак се объркали. Един огромен колкото бивол глиган изскочил внезапно и спрял за миг точно пред пусията. Гладис, изненадан, не успял да реагира толкова бързо, но Арес все пак смогнал да метне едно от малките си копия, което се забило в десния заден хълбок на глигана.

Разлютен от болката, глиганът хукнал да бяга назад, към гончиите. Гората се разтресла, а дърветата се разклатили, белязвайки пътя на свирепото

и зло животно. Виждайки идващата бързо опасност, гончиите се разбягали панически във всички посоки. Адонис обаче останал сам и вцепенен от ужас. След миг глиганът забил огромните си бивни в него, влачейки дълго време безжизненото му тяло.

Окуражавайки се взаимно, ловците заградили раненото животно и го довършили с дългите си копия. Но прекрасното тяло на Адонис лежало там разкъсано и смачкано от ужасния удар на огромния глиган. Смъртта на царя била мигновена. А Арес, тайно в себе си, ликувал, че така добре се е подредило неговото отмъщение.

Този гибелен за Адонис лов бил проведен три дни преди пристигането на богините в Библос. Те дошли точно в деня и по време на погребението на нещастно загиналия Адонис, на което се наложило да присъстват инкогнито, виждайки, че Арес е застанал там най-отпред, до опечаленото семейство. Присламчвайки се към периферията на хорската тъпла и вслушвайки се в разговорите на местните жени, Йо и Микена бързо се ориентирали в ситуацията. Напуснали погребалната церемония и се озовали в центъра на града. Приседнали до градския фонтан пред царския дом. Нямало никого.

- Нашият приятел Адонис е мъртъв, а синът му Гладис другарува с проклетия Арес! – изплакала Йо.
- Ако ни видят с детето, обречени сме! – съгласила се Микена.
- Да! Арес ще постигне целта си: ще умъртви невръстния ми син, а нас ще плени, измъчва и отведе при жестоката си майка Хера! – трагично занареждала Йо.
- Така е! И глупавият Гладис, който вече царува в Библос, ще му помогне да извърши това престъпление! – допълни Микена.

След кратко колебание Йо оставила кошницата със спящия Дионис на прага на голямата порта. Двете се отдръпнали и прикрили зад близката смокиня. След малко портата се отворила и излязла жена от свитата на царкинята. Засуетила се, но прибрала детето, а Йо и Микена се отдалечили успокоени, че божият син е в безопасност.

След погребението на баща му, младият цар Гладис, син и наследник на Адонис в Библос, започнал да се движи постоянно с госта си Арес. Йо и Микена трябвало да прикриват самоличността си и добре, че успели своевременно да скрият детето. Защото и Арес, и Гладис тепърва наредили на съгледвачите си да очакват пристигането в града на две млади жени с дете, да ги заловят и доведат в двореца. Естествено това не станало, тъй като Йо и Микена вече били изпреварили и ловко заблудили враговете си. Последните не знаели, че търсеният от тях Дионис е приютен от самата царица Неманус в нейните покои в женското крило на царския дом.

По това време Йо и Микена побързали да се отдалечат от градския площад. Спускайки се надолу по една стръмна улица, те неусетно се оказали на градския пристан. И тук, както в Тарс, имало пазар, но малък – само няколко

сергии. И все пак тълпата си я бивало: пъстра, енергична и гласовита. Пазарлъците вървяли с пълна сила.

- Ех, да можеше някак да се появи Аполон с неговия бърз кораб! – въздъхнала отчаяно Йо, взирайки се между акостиралите лодки към откритото море. – Уморих се да се крия и тревожа!
- Би било истинско чудо! – въздъхнала и Микена. – Ама той откъде ще знае да ни търси точно тук?
- Как откъде! – учудила се Йо. – Не помниш ли? Когато той и Хермес освободиха Прометей от тежката верига, с която бе прикован в планината, Прометей ми предсказа предстоящия път и очакващите ме неволи, докато стигна до Египет.
- Вярно, тъй беше! – засмяла се Микена и надеждата отново озарила лицето ѝ. – Аполон е умен, сигурно е тръгнал да ни търси от пристанище на пристанище?...
- Прощавайте, но се заслушах какво си говорите. – включила се в разговора младата продавачка на риба от близката сергия. – Наистина мина вчера един красив лек кораб с големи копринени платна. Управляваше го симпатичен мъж с буйно-руси коси, синеок и висок. А приятелят му бе червенокос, леко къдрав и зеленоок, и носеше на бедро крив меч от лъскав бял метал. Дръжката на този меч имаше вид на сокол с прибрани криле; очите на сокола бяха от едри прозрачни смарагди. Не бях виждала такова оръжие!
- Та това са Аполон и Хермес! – възкликнала Йо; двете с Микена се спогледали щастливо.
- Да, мъжът ми, който е от добрите тукашни рибари, каза, че това е най-бързият кораб в морето – корабът на бог Аполон, Стрелометеца!
- И накъде пое корабът на Стрелометеца? – попитала Микена.
- На север! Доплава от юг и продължи на север, навярно към Угаритския пристан. – посочила с ръка рибопродавачката. – А-а! И още нещо! Когато корабът пристана на нашия кей, червенокосият мъж слезе при нас и заразително за две млади хубави жени с бебе на ръце.
- А вие? – втренчила се в нея Йо.
- Какво ние? Казахме му, че не сме виждали тъдява и в града чужденки с бебе. – погледнала ги жената с любопитство. – Е, вие сте чужденки, само че без бебе! И се появихте днес!
- Ами сега? Какво ще правим? – зачудила се Микена.
- Спокойно! Тези мъже ще се върнат..., ако търсят вас и са сериозни в намеренията си! – съчувствено казала жената. – Да обходят най-много две три пристанища на север и пак ще се спуснат на юг! Мисля, че до няколко дни красивият кораб пак ще кацне на нашия кей!
- Сполай ти за добрината, мила жено! – прегърнала Йо рибопродавачката. – Замолвам те да не споделяш с никого за нашата среща, даже и с мъжа си.

- Така ще направя! – обещала жената и добавила. – Мълчалива устица – мирна главица!
- Bravo! Умно момиче! – пак я прегърнала Йо.

Двете богини се спуснали от пазарчето към кея. В неговия край, на пясъчната ивица имало извадени повредени обърнати лодки. Приседнали на една от лодките сами, встрани от хорската суета и уши. Започнали да обмислят своето положение. Йо каза:

- Най-разумно е да се разделим, защото съгледвачите на новия цар Гладис, в услуга на Арес, ще разпитват хората за „две млади хубави чужденки“, както рече одева жената...
- Аз най-добре да остана на пристана, за да дебна кораба! – прекъснала я Микена.
- Точно това исках да предложа, сестро! – засмяла се доволна Йо. – Обаче какво ще правиш дни наред сама и без работа? Това лошо бие на очи!
- Мога да се престоря на шивачка, да прикърпвам платната на закъсалите рибари или на дошлите странни кораби? – предложила находчиво Микена.
- Bravo, умна ми сестро! Ами игли и конци откъде? – зачудила се Йо.
- Ще се примоля на новата ни познайница, рибопродавачката! Нали мъжът ѝ е рибар?
- Как чудесно всичко се подреди! – засияла Йо.
- А ти? Къде ще се денеш? – попитала Микена.
- Аз ли? – хитро я погледнала Йо. – Аз ще вляза в устата на звяра! Там е най-безопасно и там никой не ще ме открие!
- В царския палат? – досетила се Микена.
- В царския палат, разбира се! Нали малкият гладник ще се събуди и ще заплаче...
- И царицата ще прати да му търсят дойка! – пак се досетила Микена. – А ти, сестро, трябва да си там наблизко, под ръка!
- Вярно, трябва да се навъртам пред портите на царския дом, за да не намерят друга дойка! – изправила се Йо.
- Тръгвай бързо! Аз ще съм на пристана доне и ноще! И щом Аполон и Хермес пристигнат, ще ти дам знак! – успокоила я Микена.

Разделили се. Йо с бързи крачки хванала нагоре по улицата към центъра на града. Тиха, едва забележима усмивка озарявала лицето ѝ. Тя мислено крояла планове за бъдните си действия в името на спасението на малкия божи син – нейния син, в ръцете на който съдбата щяла да постави бъдещето на света. Залогът бил голям, а нейните усилия пак придобили смисъл.

Неусетно бе стигнала пред царския дом. На пейката край фонтана седели три момичета, хубаво облечени, навярно от свитата на царицата. Йо ги приближила и поздравила.

- Откъде си, мила жено? – попитало едното.

- Как хубаво миришеш, амброзия ли е това? – проявило любопитство и второто.
- Да не си някоя богиня? – предположило третото.
- Не съм никаква богиня, но умея да се грижа за себе си! – отвърнала наперено Йо. – Ще ви дам от моето розово масло, за да станете привлекателни! Освен това виждам, че имате хубави коси! Искате ли да ви ги сплета като моята?
- Ще ни посветиш ли в тази магия? – зарадвало се едното момиче.
- Магията е да гледате как се сплита коса! После вие ще се справите сами, с малко моя помощ! Не е трудно, обаче трябва да внимавате!

Захванали да се разкрасяват. Щом е за женска хубост, старание проявили. Един гребен и четири чифта чевръсти ръце се потрудили с хъс и бързина. Накрая се огледали доволни и тъкмо да се похвалят една на друга, когато от портата надзърнала строга жена и наредила:

- Идвайте, господарката ви вика!

Момичетата се сбогували набързо с Йо, която в това време успяла да капне на всяка от розовото масло, което Силен ѝ бе дал за спомен от розовите градини на Зевс в Тракия. Тези вълшебни градини били създадени навремето от Зевс, който се видял в чудо с тяхното опазване, затова бе заповядал на Силен да ги брани от вредни посегателства.

След малко, както Йо очаквала, едно от момичетата излязло и дошло при нея:

- Странице, нашата царица Неманус иска да те види!
- Тъй ли? И защо?
- Впечатлена е от прическите, които ни направи, а и от твоята амброзия!
- Не е амброзия, а роза!
- Твърде е хубава тази роза, ала не е позната нам!

Момичето въвело Йо в царския дом, придружило я до женското крило. Качили се на втория кат и влезли в одаята на царкинята. Момичето се поклонило дълбоко, а Йо сдържано.

- Благодаря Ви, че приехте моята покана, благородна госпожо! – казала любезно царицата. – Аз съм Неманус, съпругата на загиналия при последния злополучен лов цар Адонис и майката на младия цар Гладис.
- Чух за това голямо нещастие и Ви изказвам моите съболезнования!... От своя страна аз благодаря, че ме приехте във Вашия дом, светла госпожо! Но на какво се дължи вниманието към скромната ми особа?
- На прическите, които сте благоволили да направите на момичетата!
- Медените им коси заслужават повече грижи и аз ги научих как да ги сплитат.
- Но тези прически с осем плитки отзад и по четири на двете слепоочия са характерни за богините! Хера, Деметра, Персефона, Афродита носят такива!

- Възможно е! – отвърнала неопределено Йо. – Мен ме научи една странница в град Тарс.
- Навярно от нея имате и прекрасната амброзия, на която ухаеете? – усмихнала се Неманус.
- Така е! Тази госпожа беше много специална! А що се отнася до уханието, това е розово масло. Мога да Ви подаря моето шишенце! Мисля, че розата е подходяща за жена като Вас! – Йо подала шишенцето на Неманус.
- О-о, не мога да приема толкова ценен подарък!
- Настоявам, царице и съм сигурна: розата наистина е подходяща за жена като Вас!
- Трогната съм! Благодаря! – взела Неманус шишенцето с треперещи пръсти.

В този момент влязла жената със строгото лице и каза:

- Господарке, бебето се събуди! Неспойно е, аха да заплаче! Сигурно е гладно!
- Мария, сетих се за онази слугиня, дето кърмеше преди време! Има ли още мляко? – попитала царицата.
- О-о, нейното бебе отдавна не суче! Повече от месец мина, откакто тя спря да го кърми!
- Тогава потърсете дойка за хубавото чуждо бебе, ама бързо! – наредила Неманус.
- Почакайте! – намесила се Йо, чийто план се сбъдвал стъпка по стъпка. – Аз имам мляко! Много мляко! Тече от мен обилно!
- Наистина ли? Какъв късмет! – почудила се Неманус. – А Вашето бебе къде е?
- Оставих го при майка ми. Ама то е голямо, кърмил го цели три години и преди няколко дни спря да суче. – излъгала смело Йо. – Мама го захрани с млечна попара, прясно сиренце... Много обича зрели персики!
- Да-а, на Тарс има персики и много още други хубавини! – въздъхнала замечтано Неманус. – Ами какво ще кажете ако Ви помоля...
- Разбира се, че ще помогна! – Йо не я изчакала да довърши думата си, представяйки си колко е гладен нейният малък Дионис. – Къде е горкото детенце?
- В съседната соба е и май го чувам да плаче! – отвърнала Мария.
- Отидете бързо при детето! – наредила обезпокоена Неманус.

Йо приласкала Дионис, а той засукал веднага от майчината гръд. Нямамо колебание или безпокойство. Божият син усетил добре познатото съвършено ухание и най-сладкия вкус на майчиното мляко. Той намерил спокойствие и сигурност в майчината прегръдка, а тя – щастието, че ще продължи необезпокоявана да му предава своята сила и любов.

Така изминали три спокойни дни. По искане на Йо, царицата Неманус своевременно осигурила за нея и детето друга соба с камина, коритце за къпане на бебето, чисти пеленки и едно момиче-помощница. Когато Дионис заспивал, Йо, стареейки се да бъде незабележима, излизала навън и припкала до пазарчето на пристана, купувайки по някоя дреболия.

Истинската ѝ цел обаче била друга: да зърне сестра си, но отдалеч, а освен това да попита новата си приятелка – рибопродавачката – за кораба на Аполон. Сестра ѝ Микена добре се била превъплътила в ролята на шивачка на платна. Заради качествените шевове, които правела, моряците я опознали и заобичали; наемали я всеки ден и дори я препоръчвали на корабите, които пристигали от странство.

Аполон и Хермес още ги нямало. Може би щели да се появят в утрешния ден?

Йо тръгнала да се прибира. Трябвало да заръча на своята помощница да зареди камината с нови дърва. Рано сутрин, когато обитателите на царския дом спели най-дълбокия си сън, Йо извършвала таен свещен ритуал, за да придобие малкият Дионис безсмъртие.

Бе сварила в едно менче отвара от сушени листа и цветове на рядката родопска билка Селивряк, които старата мойра Клото ѝ бе дала на изпроводяк, с напътствие как да я използва. Дионис редовно се будел много рано, за да суче. Преди да го нахрани обаче, Йо, която винаги имала топла вода на огнището, му правела баня в коритцето с отварата. Сетне, както е мокър, го вдигала за крачетата и го отнасяла над предварително подготвения бавен огън в огнището, тъй както ковачът закалявал метал.

Само първия път синът ѝ се нацупил и приплакал от горещината. Но още тогава свикнал. Втория и третия път дори се усмихвал и мъркал като доволно коте. Клото ѝ бе предрекла това и бе познала. Само че бе заръчала строго: по време на ритуала трябва да се пази мълчание, иначе магията се разваля.

Дошла четвъртата утрин. Йо се послушала: в тишината на дома напълно властвал Морфей, богът на съня. Тя приготвила отварата и добавила няколко цепеници в камината. Малкият тъкмо се събудил, мляскайки с пълните си устни. Пуснала го в коритцето, за да се накисне хубаво, после го вдигнала и поставила над пламъците, вихреци се в огнището. В този миг той се усмихнал, правейки я щастлива.

Но тогава най-неочаквано вратата се отворила и влязла царицата.

- Боже, какво се случва тук?! Защо държиш детето в огъня!? – изпищяла Неманус.
- Замълчи глупава жено! Всичко ще провалиш! Тихо! – зашептяла Йо, но късно, ритуалът бил провален и тя изтеглила детето от огнените пламъци.

Богинята пак се обърнала към царицата, с намерение да я въведе и посвети в тайния ритуал, но тогава видяла, че Неманус лежи в несвяст на пода. Била припаднала от уплаха. Явно разумът ѝ не могъл да осъзнае и приеме случилото се.

Вдигнатият шум навярно е разбудил ако не господарите, то поне слугините. Йо преценила, че отново и незабавно се налага да бяга. Бързо повила сина си, грабнала най-необходимите неща, които впрочем била подготвила, очаквайки подобен развой на събитията.

Спуснала се във фойето. Там било полутъмно. Първо чула спокойното хъркане на пазача, после го съзряла – излегнал се блажено на широкия му удобен стол. Йо пипнешком и внимателно повдигнала дебелия вътрешно резе, леко открехнала тежката врата и се промъкнала навън. Когато затворила вратата от външната ѝ страна, се чуло леко скърцане, което я стреснало, но свежият прохладен въздух, просторът и свободата я извадили от шока, и нейният силует бързо се стопил в утринния здрач.

Малко след това съненият пазач се събудил, може би заради изскръцването на вратата. Проверил резето и видял, че е вдигнато. Веднага надникнал навън: площадът бил пуст в тихата утрин. Пазачът се прибрал обратно, пуснал резето, като огледал предпазливо фойето. Помислил си: „Никой не видя! Ако царят ме пита, няма да признавам, че снощи, след хубавото вино, съм забравил портата отворена! Била е заключена и толкоз!“

Царят Гладис наистина извикал пазача, за да го пита за портата. Но това станало по-късно. Първо изтичал в женското крило, откъдето дошли писъците на слугините, когато намерили припадналата царица. Те продължавали да викат при опитите си да я свестят, пръскайки я със студена вода. Накрая постигнали успех: полулегнала в скута на една от жените, тя се усмихвала глупаво с ококорени очи.

- Какво се случи, майко? Нападна ли те някой? – навел се над нея Гладис, а зад гърба му надникнал Арес, който също се бил събудил.
- Никой не ме е нападнал! Просто зърнах за миг нещо, което ме уплаши! – отвърнала Неманус, все още прекалено ококорена.
- Че какво може да те уплаши тук, у дома?! – зачудил се синът ѝ.
- Сигурно е онази пущина, дойката на подхвърленото дете! – обадила се слугинята, която прегръщала и успокоявала царицата.
- Почакайте! Каква дойка, какво дете?! – изчервил се изведнъж Гладис.
- Вие, жените в двореца, не разбрахте ли, че ние дирим под дърво и камък Изидата и бебето ѝ Дионис?! – извикал ядно Арес.
- Изидата и Дионис? Че защо не казахте?! – попитала озадачено Неманус.
- Ама Гладис, ти не ги ли предупреди? – учудил се на свой ред Арес.
- Мислех, че са разбрали? Всеки ден давам на хората на висок глас команди къде и как да търсят майката с детето! – оправдал се Гладис.
- Не сме чули сине, прощавай! Знаеш, че ние жените си имаме предостатъчно работа и грижи в този дом, и по начало много не се месим в

- мъжките работи! – тук Неманус направила пауза. – Освен ако не бъдем помолени изрично!
- Ама че глупаво се получи! – махнал Гладис с ръка.
 - Доста глупаво! – съгласил се Арес. – Ние я търсим къде ли не, а тя хитрушата се спотайвала в двореца!
 - Момиче! – викнал Гладис на една от девойките в стаята.
 - Да, господарю! – поклонила се тя.
 - Изтичай и ми доведи пазача! Бързо!
 - И все пак, уважаема госпожо Неманус... – обърнал се Арес почитателно към царицата. – Какво точно стана, какво ви уплаши?
 - Ами аз зърнах, наистина само за миг, как дойката, която казвате, че е Изида, държи бебето над огъня. Странното е, че пламъците бяха го обвинили и погълнали изцяло, но то не плачеше, не викаше. Стори ми се даже, че гука щастливо... – обяснявала съсредоточено царицата, напрягайки се да си спомни всичко.
 - Но Изида е държала някак детето? – уточнил Арес.
 - Държеше го за глезените, надолу с главичката, в буйните пламъци! Горкичкото! – кимнала царицата.
 - Това трябва да е някаква магия? – предположил Гладис.
 - Ето ме, царю! Викали сте ме! – изпънал се мирно пазачът до вратата.
 - Портата беше ли заключена тази нощ! – рязко го питал Гладис.
 - Снощи пуснах резето, царю! Както винаги го правя! И събала, рано, като стана шум и се вдигна тревогата, аз нали дежуря нощем там, та първата ми работа бе да проверя резето! – чинно отговорил пазачът.
 - И...? – изгледал го царят.
 - Резето си беше пуснато, а долу никой не се е мяркал! Инак щях да го видя и хвана!
 - Значи, Изида трябва да е още в двореца! – усмихнал се доволен Гладис.
 - Свряла се е с бебето в някое тъмно къоше! Да я потърсим! – извикал Арес, а в гласа му отчаянието се сменило с надежда.
 - Преди да хукнете трябва още нещо да ви кажа! – задържала ги царицата с неуверен глас. – Привидя ми се в мига, когато ми прилоша: Изида се превърна в птица, в лястовица с бяла гуша и черни криле, а детето ѝ, и то – в малко лястовиче! Двамата полетяха в кръг около едната колона, сетне около другата, направиха осморка и излетяха навън през прозорчето...
 - Глупости бръщолевииш, мамо! – засмял се смутено Гладис, взирайки се в малкото прозорче. – Пак ли за магия намекваш?
 - Магия или не, не знам! Ала мисля, че няма да я откриете в двореца! Тя избяга!
 - Хайде да претърсваме, без да губим време! – подканил ги Арес, надявайки се да хване така желаната плячка. – После ще доизясняваме мистерията с магиите!

В това време Йо, носейки Дионис, доприпкала на пристана. В утринния здрач и през гъстите изпарения, вдигащи се от водата в залива, ѝ се мярнали големи бели платна, но дали така ѝ се е сторило...? Изведнъж отдолу в мъглата изникнало като призрак светлото усмихнато лице на Микена:

- Сестрице, тъкмо бях тръгнала да те викам и ти ми идеш насреща! Аполон и Хермес пристигнаха преди малко!
- Наистина ли?! – почти изплакала Йо. – Да отплаваме веднага, защото в двореца се вдигна голяма врява! Там вече ме търсят, а сигурно ще дотърчат и тук!
- Тъй ли? Тогава да се качваме на кораба!

На палубата моряците качвали бурета с прясна вода, която били налели от чучура на пристана. В суматохата изскочили Хермес и Аполон. Прегърнали Йо.

- Здравей, мила Йо! Как е малкият змей? – огледал Аполон нея и детето.
- Гладен е, не успях да го накърмя, защото в двореца се вдигна олелия и аз избягах в последния миг! Добре, че вие тъкмо навреме сте дошли на Библоския кей! – радвала се Йо.
- Иди в голямата каюта, за да го накърмиш на спокойствие; после ще ни разкажеш патилата си! – пуснал Хермес широката си усмивка.
- Моряци мои! Ето сутрешният бриз захвана да издухва мъглата! Вдигайте платната, та да се засилим навътре в морето! – извикал Аполон, отвързвайки бордовото въже от кея.

Моряците ловко се справили с необходимите въжета. Щом повдигнали платната, те мигновено се издули и невидимата сила на бриза рязко тласнала лекия кораб. Аполон на кърмата чрез кормилния лост насочил кораба през изходния коридор на пристанището към открито море. Корабът се понесъл с бързината на гларус, отдалечавайки се от Библоския бряг и въобще от крайбрежието. Крайморските обитатели не бивало да виждат Аполоновия кораб, за да не докладват после на съгледвачите на Сет. Защото следващият пристан щял да бъде в Египет, в делтата на свещения Нил, където Арес не би посмял да припари. Там сега царувал могъщият бог Сет, когото наричали още Адад, Адес или Хадес.

4. АКОСТИРАНЕ НА АПОЛОНОВИЯ КОРАБ В ЕДИН ОТ РЪКАВИТЕ НА ДЕЛТАТА НА РЕКА НИЛ. БОГИНЯ ЛЕТО, МАЙКАТА НА АПОЛОН, ПРИЮТЯВА ИЗИДА И БОЖИЯ СИН В СВОЕТО СВЕТИЛИЩЕ КРАЙ ГРАД БУТО. ИЗНЕНАДВАЩОТО ПОСЕЩЕНИЕ НА ВЛАДЕТЕЛЯ СЕТ.

Древен Египет, делтата на Нил. Светилището на Лето на плаващия остров.

Аполон, който често кръстосвал морето, добре познавал неговите течения и ветрове, а също островите и крайбрежията. Морският властелин Посейдон осигурил хубаво време на своите племенници и те плавали спокойно. Йо, която оттук следва да бъде наричана Изида, както е известна в Египет,

и сестра ѝ Микена, могли да отдушнат от преживените прежеждия. След няколко дни клатушкане из морската шир забелязали делтата на Нил. Тя се открявала от околните златно-пясъчни брегове със своята разкошно-зелена гъста растителност. Плавайки от изток на запад, Аполон пропуснал широкия лиман на най-източния ръкав на делтата, а след него – три нормални устия. След това гребците му прибрали платната и хванали веслата, а той уверено насочил кораба към другия лиман, Себенитския, в който се вливал петият ръкав. Неговият вход бил тесен и това го превръщало в езеро. В горния му край солената бистра морска вода укротявала течението на сладката мътна речна вода. Тази смес, бързо застивала като стъкло, в което се оглеждали небето, крайбрежните дървета и дори прелитащите птици.

Насред дълбокото, тъмно-синьо и магично езеро, обрасло с финикови палми и гъста зеленина, имало загадъчен остров, който наподобявал огромна зелена гъба, чиято периферия се спускала почти до водата. Това били клоните на плодните дървета, гъсто преплетени с клоните на дива растителност.

- О-о, това е плаващият остров Хемис! Аз съм идвала на времето тук, но откъм горната страна! – оживила се Изидида. – Отиваме при майка ти Лето, нали Аполоне?
- Да! – отвърнал Аполон. – Мисля да те скрия с детето на нейния остров!
- Идеята ти е добра! Едва ли някой ще ни потърси тук! – зарадвала се Изидида.
- Мама е много грижовна, ще имате всичко необходимо!
- Да, ама този остров е толкова гъсто обрасъл! – забезпокоила се Микена. – Как ще влезем в него?
- На пръв поглед е непроходим! – казал уверено Якхос. – Обаче си има потайни невидими пътечки!
- Ти откъде знаеш? – погледнала го учудено Микена.
- Ха, че аз тук съм отраснал! Отгледа ме Лето, Аполоновата майка!
- Да, сестро! – потвърди Изидида. – Истина е! Якхос, когато в Египет знаят като Анубис, се роди малко по-нагоре, по реката. Майка му Персефона, която тук е Нефтида, го роди тайно в тръстиките, за да не разбере мъжът ѝ Сет, защото Анубис не е негов син... Аз не можех да позволя детето да загине! Животът е безценен и уникален!
- Говориш, сякаш си била тук? – отново се учудила Микена.
- Да, ти беше мъничка още, когато мен ме доведоха в Египет! – каза замислено Изидида. – Тогава Персефона беше сгодена за Сет и трябваше да се премести при него. Тя помоли мама да ме пусне с нея като нейна приятелка, за да ѝ бъде на първо време опора. Бяхме съвсем млади – тя на седемнадесет, аз на четиринадесет години.
- И ти си живяла в Египет, пък аз дори не знам!
- Живях тук само две години и се прибрах в родния Аргос. А ти беше малка.

- Сестра ти е била в свитата на царкинята Нефтида, моята майка. – вметнал Анубис. – И когато тя ѝ споделила, че ме е родила и скрила в тръстиките, страхувайки се от Сет, Изида повела кучето си по брега и ме намерила уплашен и ревящ! Нейното куче ме е надушило сред гъстата тръстика!
- Разбирам! – отбелязала Микена. – Затова си възприел кучето за свой тотем!
- Точно така! – съгласил се Анубис. – Моят спасител ми стана тотем! Изида, която аз считам за моя втора майка, ми предложи на посвещението да приема този образ.
- Бе много бяло бебе, като духче, обитаващо двата свята! Затова те назовах Анубис, „Дар от небесния Ану“. Донесох те на острова при Лето. – Изида умилено погледнала Анубис. – Тя те откърми и отгледа, заедно с близнаците си Артемида и Аполон, които бе родила месец по-рано. А аз трябваше бързо да се върна в двореца на Сет, за да не възбудя неговото подозрение. Е, при всяка възможност идвах да те видя и после тайно споделях впечатленията си с твоята майка.
- И Сет нищо не е разбрал? – попитала Микена.
- Нищичко! – отговорили ѝ заедно в хор Анубис и Изида.

Аполон заобиколил острова и изведнъж рязко завил към неговия бряг. Високият корабен нос, увенчан със статуя на всевиждащия бог Птах, отместил надвисналите клони; едва тогава видели тесния сенчест канал, по който корабът се плъзнал леко и безшумно. След няколко мига гъстата джунгла се отдръпнала и разкрила малък залив с дървен пристан, зад който имало здрава и просторна дървена къща. На терасата, в удобен трон си седяла Лето, облечена в небесносин хитон и щом ги видяла, грейнала от щастие.

- Дойдохте, най-сетне! – скочила Лето от трона си, спуснала се по стълбите и изтропала по дъските на пристана.

Докато моряците привързвали кораба, домакинята разтворила щедри обятия и прегърнала сина си Аполон и храненика си Анубис.

- Здравей Изис, царице на добротата и любовта! Къде е Божият син? Дай да гушна Спасителя, който ще донесе мир на нашия толкова объркан свят!
- Ето го, сина на Зевс! – подала ѝ Изида рожбата си. – А ти изглеждаш все така млада и красива, Лето!
- Благодаря ти, мила! – нежно се навела Лето към бебето, а то протегнало ръчица, докосвайки бузата ѝ. – На времето и аз като теб, бременна от Зевс, бягах, търсейки спасение от ревността и омразата на Хера. Тя бе пратила чудовищния змей Питон с цел да погуби мен и децата ми. Скрих се на остров Делос и там родих моите близначета, ей-такива мънички като твоя Дионис! А откакто добри моряци ме докараха в Египет, злата Хера вече не може да се домогне до мен, защото се страхува от

- Сет. Само ми е жал, че не мога да видя моите стари родители, титаните Койос и Феба! Така искам за малко да ги зърна!
- Мамо, кажи ѝ за светилището! – подсетил я Аполон.
 - Вярно, ти не знаеш за моето светилище! – въодушевила се Лето. – Той, моят син строи сега в Делфи, но първо направи моето светилище тук в Египет!
 - Тъй ли? Разкажи ми! – подканила я Изидата.
 - Моят Аполон намери добри каменоделци, които сътвориха истинско чудо! – похвалила се Лето. – Оформиха една огромна скала като куб, дълга, широка и висока по четиридесет царски лакътя. Издълбаха я отвътре и там е моят храм. В него са ритуалните предмети, с които извършвам моите свещенодействия в деня на рождеството на Артемидата и Аполон. Учредих празник и в деня на раждането на Анубис. А отгоре каменоделците качиха друга скала, издялана като двускатен покрив, фронтонът на който е висок четири лакътя.
 - И къде е туй чудо? – попитала Изидата, замисляйки се, че и тя като богиня-майка трябва един ден да учреди празник и мистерии по случай рождеството на божия син Дионис, наследника на Зевс.
 - Храмът ми, известен вече в цял Египет, се извисява там, на онзи бряг, където ти, Изис, намери тогава малкия Анубис. Когато Анубис достигна юношеска възраст, му дадохме името Буто, сиреч „Воловарят“, защото още тогава започна да отглежда бикове от породата, дето жреците я ползват за жертвоприношения.
 - Ти отглеждаш бикове? – изненадано погледнала Изидата Анубис.
 - Да–а! – авторитетно отвърнал той. – Имам голямо хергеле, което пасе по росните ливади в делтата на Нил! От най-прочутите храмове в Он и в Карнак идват при мен жреци, за да си подберат подходящи жертвени животни. И признавам, доста са възискателни и претенциозни.
 - В Египет Анубис е на голяма почит сред водачите на жреческата каста! – убедено произнесла Лето. – Едно заради ослепителната белота на неговото тяло, друго заради произхода му. Вярват, че той има достъп и до двата свята, и тук неговият животински образ, тотемът куче, идва точно на място, защото кучето вижда еднакво добре денем и нощем.
 - Колко интересно! – възхитила се за пореден път Микена. – Обичам да слушам за такива необясними неща и мистерии!
 - Сонхис, главният жрец на Храма на Атон в северната столица Он ми довери наскоро, че тяхната колегия замисляла да въведе нов ритуал, който ще носи името „Претегляне на сърцето-душа“. Когато виден мъж почине и приготвят мумията му, ще отделят сърцето от извадените вътрешности и ще го теглят на особена везна, за да установят чистотата на неговата душа: живял ли е праведно и честно, или напротив – живял е в лъжа и е творил злини. И познайте кой ще контролира везната?!
 - Нашият Анубис! – досетила се Изидата.
 - Да, нашият Анубис! – потвърдила доволно Лето.

- Че той и без това си е толкова честен и почтен! – вметнал Аполон.
- Вярно е! – засмяла се Лето и прегърнала младия Анубис. – Всички се възхищават на нашето момче!
- Те и на Аполон се възхищават, но за друго! – казал Анубис, сякаш в своя защита.
- За какво друго? – попитала Изидида.
- Ами за неговата мъжественост и решителност, за това, че е безкомпромисен стрелец! – отвърнал Анубис.
- Всеки притежава ценни качества и умения, с които се отличава от другите! – мъдро обобщил Хермес, който досега подслушвал разговора, както си лежал в хамака, опънат между две финикови палми. – Важното в случая е, че нашият брат и приятел съвсем заслужено е получил уважението на божественото общество!
- Има и още! – усмихнала се Лето загадъчно. – Сонхис сподели, че възнамеряват да отделят на Анубис място на звездното небе, давайки му роля сред останалите богове, подредени вече там. До съзвездието на ловеца Орион, посветено на Зевс, когото тук познават като Озирис, смятат да наименуват две съзвездия: Голямо куче на Анубис като придружител на душите в отвъдния свят Дуат и Малко куче пак на Анубис като наблюдател на душите в нашия свят Ат. В Голямото куче е най-важната за култа звезда Сириус, или Сотис – твоето звездно превъплъщение, мила Изидида. По този начин ще свържат и на небето Озирис, Изидида и Анубис, поради неговата двойствена природа. Колебават се дали да не му дадат в друга част на небето още едно съзвездие, Воловар, заради важността на неговата работа за храмовете. Воловарят ще държи две кучета, за да предпазва стадото си от гладната Голяма мечка.
- Това е много, много хубаво! – тържествено отбелязал Хермес, който след време щял да се прочуе като египетския Тот. – Това високо положение на младия Анубис ще ни е от голяма полза в близкото бъдеще, когато Дионис порасне и предяви пред узурпатора Сет претенцията си за трона на своя баща. В борбата с коварния Сет ще трябва да обединим всички налични възможности и сили.
- Съгласна съм, драги ми Хермес! – добавила Изидида. – И в допълнение на твоите думи, тържествено обявявам името, което ще носи в Египет моят син, бъдещият цар на света! Назовавам го сега Хар, което означава „Великият Ра“!
- Прекрасна идея! – подкрепила я Лето. – На неговия дядо, най-почитания и уважавания в нашето общество, макар да е вече толкова стар!
- Така е! – възкликнал Анубис. – Дори разхайтеният Сет не смее да оспори авторитета на Ра!
- Как ще смее? – допълнил го Хермес. – Въпреки че е стар, Ра владее неведоми и страшни сили! Освен това му е баща, пък и върховен съдия... А що се отнася до името на младенеца, мисля че е подходящо да бъде Хар, или защо не Хор?!

- Да! – съгласила се Лето. – И двете имена са добри, ама ние май се записахме в разговор, който разбира се е важен! Обаче сега първо трябва да се погрижим за детето, а сетне да ви настаня всичките в просторната ми къща! Имам място за всички вас! Трябва и да хапнете: приготвила съм вкусни ястия! Днес ще отдъхнете, а утре ще идем в Буто, за да видите моя храм, едно от чудесата на Египет!
- Моряците ми могат да спят на кораба, хем да го пазят през нощта. – казал Аполон.
- Добре, ще се разпоредя да им занесат храна. – отвърнала любезната домакиня.

Приказно тихата прохладна нощ отлетяла бързо и отстъпила пред също толкова приказно и хладно утро. Посейдон бил застлал с гъста млечнобяла мъгла не само водните пространства, но и зелените туфи на колониите от растения. И ето че сякаш по невидим сигнал ранобудни птици започнали да огласят околността, осветена от първите слънчеви лъчи. Много скоро тези лъчи щели да станат топли, а после горещи.

Стопанката Лето и трите ѝ помощнички оставили скъпите им гости да се наспят хубаво, тъкмо да имат време да направят и сложат една солидна закуска от разнообразни плодове и зеленчуци.

Щом веселата компания омела богатата закуска, качили се на кораба, за да преживеят заедно обещаната им любопитна разходка до храма на Лето в свещената местност Буто.

Пристанът пред храма бил съвсем малък, но свършил работа. Слезли от кораба в подножието на храма. Наложило се на гостите да изкривят вратове, за да го огледат до самия му покрив. Тогава, осъзнавайки мащаба на неговата грандиозност, те започнали да възклищават и да сипят хвалебствия. И тъкмо щастливата Лето ги поканила да влязат в светая-светих, когато една от нейните помощнички ѝ заговорила бързо, сочейки с ръка към речния ръкав. Това не останало скрито за гостите, които извърнали глави към Нил.

- Отче небесен! – пребледняла Изида, виждайки приближаващия голям кораб. – Това е хоругвата на Сет! Той иде, за да ми вземе младенеца! Ами сега?
- Спокойно Изис! – прегърнал я Анубис. – Ще скрием детето! Високо горе, на покрива, има малка тайна стая, но трябва да сме бързи!
- Казвай що да сторим! – веднага реагирал умният Хермес.
- Момци! – викнал Аполон на своите моряци. – Направете така, че да забавите акостирането на големия кораб! И без това пристанът е малък!
- Входът е отзад. – упътил ги Анубис. – Елате да вземем стълбата!
- Изис! – казала Лето. – Дай детето на моята вярна Марела! Тя ще се качи горе с него; там ще го гушка, за да не заплаче, не дай боже!
- Добре! – съгласила се обнадеждена Изида и подала детето на Марела.
- Аз, Изис, Микена и другите ще останем пред храма, защото Сет наблюдава отдалеч и щом наближи, ще ни потърси с поглед! – разпоредила

се опитната Лето. – А ти Марела, скритом зад тълпата, изтичай от другата страна на храма! Мъжете сигурно вече са сложили стълбата! Качи се горе с малкия и кротувайте там! Нито звук!

- Разбрано, господарке! Тичам! – момичето, с детето на гърди, се промъкнало между другите и изчезнало.

От задната страна на храма мъжете тъкмо подпирали стълбата, която представлявала дълъг и тънък ствол на ела със сковани напречно на него къси одялани парчета от клони. Анубис се покатерил сръчно и, стъпвайки на парапета, хванал главата на огромния разперил криле феникс, който изглеждал като барелеф, издялан върху повърхността на масивното тяло на фронтоната. Анубис обаче отместил феникса. Разкрил се кръглият отвор на входа към тайното помещение. Сетне дал знак на момичето да се качи горе. След няколко напрегнати мига и тя се оказала на парапета и се шмугнала вътре, заедно с детето, което за щастие приемало спокойно припряността на възрастните около себе си. Анубис затворил вратата-феникс и се спуснал долу.

Двама от моряците на Аполон, които предвидливо били повикани от хитрия Хермес, грабнали стълбата и я понесли тичешком на запад, за да я хвърлят в съседния ръкав, та да не остане никаква следа, водеща към тайното убежище. Щом те потънали в близката джунгла, Анубис, Аполон и Хермес се промъкнали към предната страна на храма и незабележимо се слели с останалите гости. В това време останалите на Аполоновия кораб моряци уж бързали да освободят пристана за кораба на Сет, но демонстрирайки непохватност, която предизвикала подигравки от страна на моряците на Сет, никак си не можели да се справят. Това обаче веднага се променило, щом мичманът забелязал появата пред храма на своя господар Аполон, който му дал предварително уговорения знак да освободи пристана.

Големият кораб най-сетне акостираше. Сет се спуснал важно-важно, водейки на здрава верига едно ужасно създание. Всички били чували за това пъклено същество, но едва сега имали неприятната възможност да го съзрат с очите си, защото господарят на Ада излизал с него само на лов, в присъствието на избрани свои приятели. Това създание бил Цербер – огромно триглаво куче, което по-скоро наподобявало дракон или ламя.

- Страх ме е от това чудовище! – изплакала Микена, притискайки се в Изида.
- Какви зъби само! – забелязала Лето. – От трите му усти обилно тече слюнка, да не го е държал гладен!
- Не мислех, че е толкова голям! – почудил се Хермес.
- Да, висок е почти колкото господаря си Сет, ала е триж по-голям от него! – съгласил се Аполон. – И виж го как внимателно оглежда всичко наоколо с жълто-зелените си змийски очи!
- Чудя се дали Цербер може да надуши Марела и детето? – попитал Анубис.
- Едва ли! – отговорил му Хермес. – Ти нали добре затвори феникса?

- Разбира се! – отвърнал Анубис. – Фениксът се затваря съвсем плътно, не остава никакъв процеп!
- Тихо, Сет приближава! – прекъснал Аполон неуместния им разговор.

Сет дошъл на десетина крачки от групата и спрял. Цербер обаче, привлечен от миризмите на толкова много непознати хора, се опитал да ги доближи още, опъвайки желязната верига, която плашещо изпукала. Всички, стреснати, се дръпнали назад.

- Кротко, Цербер! Седни! – изкомандвал го гръмогласно Сет и триглавото куче, неочаквано се подчинило, разтърсвайки трите си глави.
- Здравейте, Велики Сет! – окопитила се Лето, поклонявайки се и влизайки в ролята на домакиня. – Защо не пратихте вестносец да ни предупреди, че да ви посрещнем както подобава?
- О-о, уважаема Лето! – засмял се той престорено. – На обиколка съм из моите владения, за да видя как живеят поданиците ми. Нима аз Ви обезпокоявам с нещо?
- Напротив, много се радвам на Вашето пристигане! Тъкмо въвеждах гостите си в моя светая-светих! Заповядайте и Вие, заедно с тях, да разгледате невероятната вътрешна украса на моя храм и свещените ми предмети!
- Ще вляза и аз с останалите, защо не! И без това голямо любопитство отдавна ме гложди! Наистина ли пазите вътре останките на прочутия змей Питон, убит със сто стрели от храбрия Ви син Аполон?
- Моите стрели още стърчат от изсъхвалото тяло на Питон. – спокойно потвърдил Аполон с хладна усмивка.
- Браво, браво! Голям юнак сте Вие, синко! Радвам се, че Ви срещнах! – Сет оставил веригата на земята и се запътил към входа на храма.
- Простете, Велики Сет! – разтревожила се Лето. – Ами Цербер?
- Цербер е обучен лично от мен! – засмял се успокояващо Сет. – Отгледал съм го от малко паленце! Щом съм му заръчал да седне, той ще седи и ще ме чака! Но трябва също да знаете, че ако го повикам, когато съм в храма, той ще дотича като светкавица при мен! Нямам по-верен приятел от него!

Докато свитата му останала навън заедно с Цербер, Сет влязъл в храма, оглеждайки с любопитство гостите на Лето, особено красивите богини Изиди и Микена. Но все пак откъснал наглите си очи от тях, привлечен от много по-интересната за неговия вкус картина на сгърченото и изсъхнало тяло на змея Питон. Люспестата му кожа лъщяла още на някои места, като отразявала пламъците на газените лампи. Господарят на Долната земя се втреничил в посмъртно широко отворените очи на нещастния Питон, запечатали последния негов миг, белязан от страдание и болка. Една от многото стрели стояла забита точно между тези ужасени очи.

След продължително съзерцание на мъртвия Питон, Сет се обърнал и излязъл навън, оставяйки другите посетители да разглеждат бебешките

игралки на Артемида, Аполон и Анубис и да слушат покъртителния разказ на Лето за преживените от нея страдания.

Когато посетителите напуснали храма, примижавайки на силната дневна светлина, отново се сблъскали със Сет и Цербер.

- Здравей, Изис, прекрасна приятелко на моята съпруга Нефтида!
- Здравей, Сет. – хладно отвърнала Изидата.
- Неотдавна ти прояви голямо упорство, за да подготвиш мумията на Озирис и да го погребеш, спазвайки традицията!
- Упорството ми бе наложително заради твоето упорство всячески да осуетиш погребението на своя брат и мой съпруг! Аз носех голямата отговорност да спазя реда, завещан от Светите отци Птах, Атон и Ра. Знаеш, че предписаният от тях закон за четиридесет-дневните процедури при смърт, е строг и задължителен. Той гарантира навременното освобождаване на душите от телата...
- Знам, знам! Аз много съгреших тогава; бях му силно ядосан, изпитвах неистова омраза към моя брат Озирис!... Ти обаче постъпи мъдро и благородно! Въпреки, че те възпрепятствах по всевъзможни начини, ти последователно и неотклонно се пребори да изпълниш всички необходими ритуали! Събра мумията на своя съпруг и го достойно го погребя в Абидос! Това е много похвално!
- Да, в Абидос! – разгневила се Изидата. – Макар че за Озирис бе приготвена дълбока гробница в скалите пред Абу Хол или Отеца от Древността, както наричат Сфинкса! Но ти щеше да ми попречиш да поставя мумията там, или пък щеше да я оскверниш! Права ли съм?
- Разбира се, че си права! – оправдал се Сет смутено. – Съжалевам за стореното от мен, но сега е късно и не мога да поправам грешката си! Ала ти тогава постъпи правилно, с което изкупи донякъде моята вина! Затова съм ти благодарен!
- Е, радвам се, че поне си осъзнал вината си! – замислила се Изидата. – Това никак не е малко постижение за теб, когато се къпеш в изкушенията на безграничната си власт! Това е началото на пътя към твоето пречистване, ако го пожелаеш! Аз от своя страна съм благодарна на Създателя, който ни е сътворил тъй съвършени, че да можем да поправаме грешките си! Разбира се, ще отправя към него молитва в твоя подкрепа!
- О! Благодаря ти, Изис! Изразяваш се така красиво, както никой друг не може! И все пак, искам да те попитам нещо друго? – каза Сет и я погледна втренчено.
- Слушам те, Сет! – отговорила спокойно Изидата; тя била подготвена и издържала неговия изпитателен поглед; трябвало на всяка цена да спаси своя син.
- До мен достигнаха слухове за бебе, към което ти си проявила голяма грижа! Та чие е това бебе, твое ли е и от кого? И къде се намира то сега?

- Познаваш ме, Сет! Аз не мога да оставя някого в нужда, дори и той да е най-големия несретник, или пък най-злия престъпник! Такава съм си, всички ме знаят!
- Вярно е, познаваме твоята доброта! – огледал се Сет към присъстващите. – Но все пак, кажи ми за онова бебе?
- Узнал си навярно от Гладис, младия цар на Библос... Истина е. Там, пред неговия дворец, бяха подхвърлили невръстно и безпомощно детенце. Ние със сестра ми Микена седяхме на градския фонтан и неволно чухме разговора на слугините как не можели да успокоят детето, а то плачело и плачело... А слугините съвсем млади и неопитни. Аз ги посъветвах какво да направят, но те не ми обърнаха много внимание и тогава реших да се представя на царицата. При нея имаше олелия и паника, а тя хокаше глупавите слугини. Разбрах, че бебето има колики; грабнах го, сложих го на рамо, а то се уригна гръмогласно и мигом се успокои. Тези колики са много болезнени.
- Уригна се гръмогласно, викаш! – усмихнал се Сет. – А ти откъде знаеш как се гледа бебе, сякаш си раждала, кърмила и прочие?
- От една съседка в Аргос. Тя бе плодовита и винаги с бебе на ръце. Още като момиче и помагах. Много съм научила от нея.
- Да ама това странно бебе в Библос е изчезнало изведнъж, а и ти заедно с него? – продължил да любопитства подозрителният Сет.
- Глупости, изчезнало! – направила се на възмутена Изидида, старателно поддържайки ролята си. – Майка му си го е прибрала! Сигурно ѝ е домъчняло за свидната рожба!
- Че как тъй е влязла в двореца и си го е взела, и никой не е разбрал? – учудил се Сет.
- Ти да не мислиш, че в Библос е като при тебе! Там няма въоръжени стражи, дори пазач няма денем на входа. Той дежури само нощем, на заключена порта.
- А ти защо си избягала? – продължил да разпитва Сет.
- Не съм бягала! – отреагирала Изидида. – Просто не исках да ме разпитват и унизяват! Щом чух врявата в двореца, напуснах го през главната порта. Никой не ме спря. Отидох на Библоския пристан, при сестра ми Микена. Тя бе започнала да шие повредени платна на тамшните моряци. Хванах се да ѝ помагам. И не щеш ли, гледаме как пристига бързоходецът на Аполон. Обадохме му се и ето ни тук, в Египет. А тук е мирно, няма бандити, конекрадци и женокрадци. Нали така?
- Разбира се, в Египет се живее спокойно! – намесила се Лето в диалога между Сет и Изидида. – Нима някой смее да създава хаос в царството на Великия Сет?!
- Благодаря за добрата оценка за моето управление! – казал Сет. – Аз съм щастлив да имам добри и почтени поданици като присъстващите тук! Уверявам ви, че имате моята царска закрила за живот, подобаващ на вашия знатен произход, сан и благородство!

Приятният край на разговора притъпил тревогата на Сет, че в неговото царство може да се крие един бъдещ претендент за неговия трон. Той се запътил към своя кораб, а с него тръгнала и въоръжената му до зъби свита. Наистина тази свита била излишна, доколкото той държал в ръка на верига верния си приятел – свирепия Цербер. Изведнъж обаче Сет спрял, навел замислено глава, после се обърнал и казал на Лето:

- Знаеш ли Лето! Аз някак си имам желание да посетя твоя вълшебен остров! Много съм слушал за него! Той наистина ли плава насред Себенитското езеро.
- Да, той се мести из езерото, но аз съм му свикнала! Плава си! – отвърнала бодро Лето. – Ще се радвам да ми гостуваш в моята прекрасна къща! Заповядай! Ще те нагостя с отбрани ястия, които жените навярно са приготвили вече. Само че нямам храна за толкова много гости. Ти дойде без предупреждение.
- И без това големият кораб не може да влезе там! – казал Аполон. – Желаящите да ни гостуват трябва да се качат на моя кораб!
- Да, да, добре! Разбирам! – съгласил се Сет. – Може ли да взема само четирима от хората си, а и милия Цербер май не иска точно сега да се отдели от мен?
- Става! – отвърнал Аполон. – Елате на моя кораб, а вашият нека ни последва и ще чака на дрейф край Хемис, докато вие сте при нас на острова!

Щом групите се разпределили по двата кораба, те се спуснали по течението на Нил към Себенитското езеро – бързоходецът на Аполон водел процесията, а тежкия царски кораб на Сет го следвал. Езерото ги очаквало с тъмносините си дълбини и гладката си огледална повърхност, която обаче корабите прерязали и набраздили с безброй вълни. Сетне Аполоновият кораб се шмугнал и бил погълнат от зелената гъба на острова.

- Уютно кътче си имаш! Завиждам ти, Лето! – казал Сет още щом скочил на пристана. – И къщата ти изглежда много удобна! Браво!
- Така е! Хубаво е при мен! Тук господстват любовта и хармонията! – отвърнала Лето и, обръщайки се към всичките си гости, допълнила. – Слизайте, разходете се по моравата, а ние с моите момичета ще сложим навън голямата маса.

Сет очаквал с нетърпение удобния момент да претърси острова и сега дал знак на четиримата си придружители, които се пръснали в различни посоки из околната гора. Той също се включил в това необявено дирене, теглен от Цербер, който, воден от тройния си нос, го дръпнал към най-гъстата част на гората.

Анубис повикал Изиди и Микена, за да последват Сет, защото знаел, че мястото, където потънал злият гений, имало свои обитатели, които можели да пострадат. Тримата излезли на светла просторна поляна, по чиято трева греели безброй слънчеви маргарити. Там заварили необикновена картина.

Насред ливадата пасяло неголямо стадо елени и кошути, около които се тълпяли и подскачали дузина петнисти сърнета. А в близкия край били застанали двамата ловци: Сет, очевидно изненадан от неочакваната среща с такъв привлекателен дивеч, и Цербер, приклепнал за скок и предвкустващ топлия си обяд. Но и лидерът на стадото – огромен елен с величествена корона – явно също се настройвал за битка. Той ту навеждал, ту рязко вдигал глава, при което изтръгнал случайно закачилият се за десния му рог храст и го хвърлил като перце. При тези негови движения остриите добре наточени върхове на разклонените му рога застрашително проблясвали.

- Не-е-е! – изкрещяла с безумно силен и пронизителен писък Изида. – Да не сте посмели да докоснете тези създания!

Като мощен вихър богинята се понесла над тревата и застанала пред еленовото стадо с разперени ръце. Цербер, който се бил хвърлил в атака, слисан спрял досами пред нея, заоравайки в земята с лапи и нокти.

- Стой, Цербер, стой! – реагирал Сет, макар и късно, доволен че негови-ят звяр не е помел богинята. – Браво, момчето ми!
- Ти си невъзможен, Сет! – превъзмогнала уплахата си Изида. – Лов ли организираш тук, на свещения остров на Лето?!
- Не очаквах да срещна тези кошути и не успях да спра моя Цербер! Ама никак не очаквах! Съжалявам! От друга страна ме гложди любопитството на ловеца: кой би победил в една схватка между царя-елен и царя-пес?
- Кръвопиец! – не се сдържала Изида, а в очите ѝ просветнали мълнии.
- Наистина съжалявам, но имам тъмна страна и понякога не мога да я контролирам! – оправдал се смутено Сет, но бързо се окопитил, защото в очите му заблестели похотливи пламъчета. – А ти, Изис, си толкова прекрасна в своя гняв! Толкова царствена! Толкова смела! Ти успя да спреш Цербер по време на скок! Никой досега не е правил това, та той слуша само мен! И знаеш ли, мила, това ми дава повод да ти направя сериозно предложение, най-официално пред Анубис и сестра ти Микена! Искам да станеш моя съпруга!
- Какво? Ами Нефтис? – пламнала смутена Изида.
- Нефтис, разбира се, ще си остане моя първа съпруга, а ти ще бъдеш втората! И без това сте приятелки!
- Не знам, много е изненадващо за мен! Трябва да помисля!
- Помисли си, аз не бързам! Но да знаеш, че много те искам! Освен това съм задължен, според закона на Отците, да се грижа за теб, като овдовяла съпруга на моя загинал брат, за който аз вече изпитвам тежки терзания!
- Виж, Сет! Сега не мога да ти отговоря! Както казах, имам нужда от време да помисля! Но те предупреждавам: ако приема и стана твоя съпруга, ще ми дадеш определена власт! Например да мога да помилвам провинилите се, на които си издал смъртна присъда, ако преценя,

според деянието им, че те заслужават помилване. – Изиди направила пауза и добавила. – И още нещо искам! От днес насетне елените и кошутите да бъдат обявени за свещени животни, посветени лично на мен, като ги включиш в царския списък на забранените за лов животни!

- Тези ти желания ще ги изпълня, само ела при мен в моя дворец! Ще имаш всичко, ще те засипя с богатства! – засиял доволен Сет. – Ти си помисли, пък аз след месец ще пратя царски вестител, по който да ми съобщиш какво си решила!
- Добре! – отговорила Изиди, все още осмисляща неочаквания развой на събитията.

Тя неволно била сложила пухкавата си ръка и поглаждала гърба на Цербер, който не бил се възпротивил, даже изглеждал твърде доволен. Сет забелязал това с учудване и поклатил глава: явно и неговият пес бе харесал богинята.

В този момент отчетливо се чул мелодичният звън на камбана.

- Кой звъни? – попитал Сет.
- Лето звъни! Кани ни на обяд! – отвърнал Анубис.
- Много хитро! – рекъл Сет и пуснал веригата на кучето. – Да отидем тогава и уважим трапезата на добрата домакиня!

Запътили се към къщата. Никой не обърнал внимание на Цербер, който, надушил нещо, се прокрадвал към един бодлив храсталак. Внезапно заплющали пръхащи криле: кучето било вдигнало във въздуха ято спотаили се глухари. И макар, че те литнали неудържимо нагоре, Цербер, въпреки своята тежест и големина, скочил ловко след тях. Главите му се извили като змийски и всяка проследила по една птица: двете с успех, само третата пропуснала своята плячка. Челюстите, увенчани с остри зъби, щракнали и двете едри птици били погълнати на мига като малки хапки.

Ловната атака на Цербер се случила толкова светкавично, че този път не могла да го спре нито Изиди, нито някой друг. Тя въздъхнала примирено:

- Ех, Цербер! Оставаш си един непоправим звяр!
- Ех, Изиди! И той душа носи! Гладен е животинката! – оправдал го Сет предпазливо, внимавайки да не разсърди отново Изиди, с която тъкмо бил сключил важна предбрачна сделка.
- Да побързаме, че Лето навярно ни чака! – подканил ги Анубис.

Дългата маса, поставена на полянката пред къщата, била отрупана с храна, между която стърчали дългошийни стомнички с бира. Тъкмо за една изгладняла и ожадняла компания. Естествено, Сет се отличил със своя забележителен апетит. Когато омел храната пред себе си и изпил цели две стомни с вино, той, доволен от гостоприемството на Лето и петимен за почивка, поискал да се върне на своя кораб заедно с хората си. Домакини и гости си казали сбогом, след което Аполон ги превозил до големия кораб.

Щом натрапниците отплавали с гребла нагоре по Нил, най-сетне Анубис, Хермес и Аполон хукнали да свалят от покрива на храма Марела и детето,

след като сковали набързо нова стълба. Божият син се чувствал добре благодарение на съобразителната Марела, която имала в джобовете си узрели сладки фурми, от които му отчупвала малки парченца, удобни за смукане и дъвкане.

Изида ѝ благодарила сърдечно и грабнала Хор, за да го накърми.

Лека-полека обстановката започнала да се нормализирала. Нещата пак тръгнали по обичайния си ред. Богините-майки не обичали да бъдат тревожени. Те не само дарявали живот, но и бдели над него, пазели го с всички сили и на всяка цена.

Докато го кърмела, Изида обмисляла възникналата пред нея нова дилема: да бъде или да не бъде с властния Сет. В първия случай тя трябвало да жертва себе си, за да може синът ѝ необезпокояван да порасне под грижите на Лето и на останалите ѝ приятели. Утеха щяла да ѝ бъде компанията на врънатата ѝ приятелка Нефтида. Едва ли би било лесно и приятно да се живее със Сет. Напротив, при него вероятно щяла да стане свидетел на грозни и трудно поносими сцени. Но пък само в този случай би отпаднало неговото подозрение за съществуването на сина на Озирис – един бъдещ отмъстител и претендент за трона. А и близостта със Сет би ѝ дала възможност да следи какво той замисля и предприема, дори да направлява неговите действия. Това са сериозни предимства, гарантиращи успеха на нейната борба, от която в крайна сметка зависело благоденствието на цялото божествено общество.

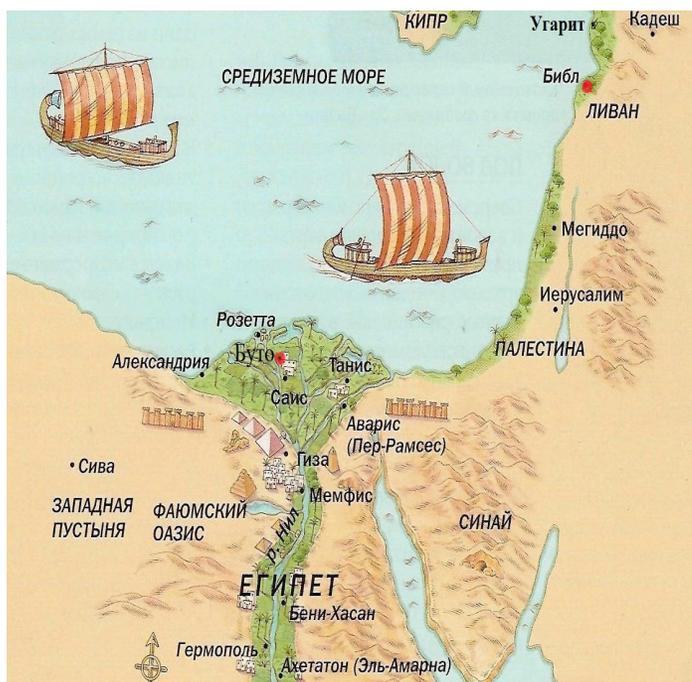
Във втория случай – ако тя егоистично поставела себе си като най-важна, това би могло да доведе до риск или дори пожертване на сина ѝ. Защото Сет нямало да се успокои, щял да я преследва и тормози докрай. Бивало го много в тези неща. Ами ако той откриел Хор и го погубел, както сторил с неговия баща Озирис? Явно вторият вариант е неприемлив. Тя не би позволила това да се случи.

Намислила да се посъветва с Лето, Анубис, Аполон и Хермес как точно да постъпи до най-дребната подробност. Изида знаела, че не всичко може да се предвиди, но си поставила за цел да постигне определено съжителство със Сет, чрез което да подsigури живота на Божия син, както и нормалното съществуване на нейните приятели...

5. ИЗИДА ПРИЕМА ПРЕДЛОЖЕНИЕТО НА СЕТ И ЗАЖИВЯВА ПРИ НЕГО В ДВОРЕЦА МУ В СТОЛИЦАТА ОН. ХОР РАСТЕ ТАЙНО ПОД ГРИЖИТЕ НА ЛЕТО, АПОЛОН, АНУБИС И ТОТ. СКОРПИОН УЖИЛВА ЮНОШАТА ХОР, А ТОТ ГО СПАСЯВА. ОТПЛАВАНЕТО НА БОЖИЯ СИН ЗА РОДНА ТРАКИЯ.

Древен Египет, столицата Он, а също – делтата на Нил.

Тактиката на Изида да живее отделно от сина ѝ Хор се оказала правилна. Нито Сет, нито копоите му узнали за неговото съществуване. Още когато майка и син се разделили, Лето повикала своя позната, на име Хипта, която станала дойка на детето. Изида също идвала понякога на острова, при удобен повод, внимавайки да не я проследят, за да го кърми и наглежда.

Особено удобни за нея били случаите, когато Анубис идвал в столицата, по искане на главния жрец Сонхис. След всяка мумификация на знатен египтянин Анубис ръководел нововъведения ритуал „Претегляне на сърцето-душа“. Той се справял отлично и всички оценявали с респект неговата роля в церемонията. Сетне, щом излезел от величествения храм на Атон и тръгнал по широката главна улица, облечен в бяла тога на ромбове, надянал черната си кучешка маска, гражданите му се кланяли страхопочитателно, притеснявайки се да не провиди и изобличи греховете им.

Анубис винаги посещавал Двореца, където бил приетан от Сет, Изиди и Нефтида. След срещата им Изиди, а понякога и Нефтида го съпровождали обратно до Буто и Хемис, под предтекст да се видят с Лето. Така Изиди могла да наглежда детето си.

Тот и Анубис много обичали да четат и записват древни надписи. Подобно на жреците в храма, ползвали пергамент, който си приготвяли сами, ала с много и продължителни усилия. Ако надписът бил много ценен, отливали си ламини от злато, на което времето не оказвало разрушителното си въздействие. Тот обаче искал да направи друг материал, който да позволява красиво изписване на йероглифите и картините. Наблюдавайки гниенето и разлагането на падналите в Нил тръстики, той решил да пробва да ги смели ситно, като полученото целулозно брашно обърка добре в малко вода, с разтворено в нея лепило. Дошла му идея да пресова получената хомогенна маса с гладък дървен валяк, след което да изсуши папурения лист.

Тот се колебаел как да назове новия материал – папурес или папирус, – още преди да го е изработил. Трябвало да се съберат тръстикови стъбла и листа, затова повикал на помощ Анубис. Хор, който бил по това време дванадесетгодишен, дочул разговора на батковците и с младежки жар се включил в тяхната обиколка по брега на Нил. Тъкмо нарязали и вързали няколко снопа тръстика, изведнъж момчето изпищяло силно. В стъпалото му, потънало в пясъка, между кожените ремъци на сандала, бил забил жилото си малък, но много отровен черен скорпион.

Опитният Тот хванал скорпиона точно за жилото, за да не убоде и него. Той не случайно направил това. От доста време се занимавал с билкарство и знаел как да направи точната противоотрова – от капка отрова на същия скорпион, плюс една доста обикновена билка, растяща по ливадите на делтата, разтворени в настойка от ферментирали плодове. Той винаги носел у себе си в малък кожен мях такава настойка за подобни случаи, главно при ухапвания от змии. Оставало да намери билката.

- Не се плаши Анубис! – казал Тот. – Мога да му помогна! Нека да го отнесем под онази палма на сянка.
- Горкият, страшно се е отпуснал, ама диша още! – тревожел се Анубис. – Наистина ли можеш да го спасиш?
- Разбира се, че мога! Аз съм най-добрият в тази работа! Само трябва да намеря едно мораво цветче на онази ей-там полянка! А ти дръж главичката му вдигната!
- Разбрах, Тот! Няма да се бавиш, нали? Мисля, че трябва да сме бързи!
- Така е! Веднага се връщам!

За късмет Тот почти веднага намерил и набрал няколко морави цветчета. Стрил ги между пръстите си, за пуснат своя сок, моментално махнал тапата на меха и ги мушнал вътре. Там вече бил изцедил капката отрова от скорпиона, още когато го хванал. Сложил тапата и разтресъл енергично и разнопосочно меха, за да постигне доброто разтваряне на съставките. Тръгнал към Анубис и лежащия в скута му Хор, като на всеки пет крачки спирал и разтърсвал спасителния мях. Щом стигнал до двамата, казал доволен:

- Готово!
- И сега? – попитал го притеснено Анубис.
- Отвори му леко устата, само че първо надигни още главата, за да не го задавим! – отвърнал уверено Тот.

Щом целебната отвара влязла в гърлото на Хор, той инстинктивно преглътнал.

- Браво! Още малко! – зарадвал се Тот. – И още три глътки..., браво на момчето!
- Това достатъчно ли е? – попитал неуверено Анубис.
- Напълно, засега! Хубаво е, че преглъща; иначе щеше да е по-сложно! След малко пак ще му дадем и трябва да го отнесем у дома, на хладина!

Тот огледал краката на Хор: имало една единствена раничка. Той свалил с длан залепналите по нея песъчинки, разчекнал я, за да се отвори и внимателно сипал в нея от същата отвара. После му дал да изпие още една доза.

Тот и Анубис качили безсъвместния Хор в лодката, с която били дошли. Спуснали се надолу по течението. Скоро влезнали в островния залив и привързали лодката за кея. Посрещналата ги Лето изпаднала в шок, но след кратко обяснение на случилото се от страна на Тот, тя се взела в ръце. Пренесли отпадналия Хор на неговото легло, като поставили главата му високо – на две възглавници.

- Какво да правим, Тот? Нещо да донеса? – попитала Лето, още не на себе си. – Изис ще ме убие, ако нещо лошо стане с детето!
- Нищо не трябва! Той е добре! – отвърнал уверено Тот. – Просто му е нужно време, за да се пребори с отровата! Точно сега отварата я неутрализира! Само отвара ще му даваме тази нощ! Сабале, като отвори очи, ще изпие една кана студена изворна вода, ще изпикае всичко и ще се прочисти!

Както казал умният Тот, така и станало. Щом небето просветляло в прозореца, Хор отворил очи, но с такова учудване, сякаш се е върнал от оня свят. Напил се хубаво с вода и изтичал по спешност навън. А когато се върнал, бледите му отпреди бузи отново зарозовели. Лицето му пак засияло с привичната му слънчева усмивка.

- Лельо Лето!
- Кажи, миличък мой? – прегърнала го тя и никак не искала да го пусне.
- Дали има от твоята пухкава баница? Не бих отказал и малко мляко?

- От кое мляко искаш, слънчо? – радвала му се Лето. – Прясно или квасено?
- Квасено, лельо! То ми е по-вкусно!
- Нося веднага баницата! – тръгнала тя към кухнята. – Рано-рано я опекох, още е топла, че даже и гореща! Всички ще хапнем!
- Само как сме изгладнели! – примляснал Анубис. – След такива прекеждия!
- Вярно! – отвърнал Тот. – Ама се справихме, нали?
- Ти си невероятен, Тот! Не знаех, че си постигнал такова съвършенство в лечителството! Действаше с такава бързина и опитност!
- Топлата баница иде! – Лето сложила тавата на масата, а едно от момичетата донесло купички с квасено мляко. – Нападайте момци млади и сърчни!
- Тази храна е най-подходяща сега за Хор. – казал Тот отхапвайки голямо парче баница. – Млякото ще го пречисти допълнително.
- Млякото е от нашите козички. Чудесно е! – похвалила се Лето. – А ти, Тот, как позна? Снощи рече, че Хор ще отвори очи на сутринта и той наистина ги отвори! Чудо е това!
- И аз това му рекох одеде! – потвърдил Анубис. – Там, на речния бряг, Тот изготви отварата светкавично; знаеше точно какво да прави! Прояви невероятно умение, за да спаси малкия Хор!
- Благодаря ви, че ме признавате за добър лечител! Аз много се старая да набирам знания и опит, за да помагам при нужда на когото се наложи!
- Не добър, а велик лечител! – произнесъл с патос Анубис. – И да ти кажа, направим ли измисления от теб папирус, тъкмо на него ще запишеш всички билки и отвари, които си научил досега!
- Бре, Анубисе! Ти роди страхотна идея! – въодушевил се Тот. – Мисля, че папирусът ще позволи да се нарисуват към написаното цветни картинки на билките, както изглеждат сред природата! Ще кръстят тази книга на общия ни дядо Ре: „Ре-Сеп-Ди“ или „Книга с Ресепти“.
- Вярно е! – съгласила се Лето. – Ре, бидейки баща на Озирис, когото знаят още като Зевс-Амон, се пада дядо на тебе Тот, и на тебе Анубис, и на тебе Хор, че даже и на моя Аполон!
- Какво чакаме! – припнал несвъртливият работохолик Тот. – Беж на лодката и да си приберем снопите с папур!
- Хайде, че да не ги прибере някой минаващ край оня бряг! – скочил и Хор.
- А-а-а! – поклатила Лето глава с голямо несъгласие. – Без тебе, миличък! Батковците ще си вземат тръстиката сами! А ти ще ми помогнеш да укрепим пристана с новите дъски, които ми докараха вчера! Тази работа иска мъжка ръка, нали?
- Да лельо! Твоята работа ми харесва повече от другата и ще остана с теб! – съгласил се Хор, добре разбирайки, че след вчерашното

неприятно произшествие, скоро няма да го пуснат на тръстикова плантация, поне не бос или по сандали.

Времето си течало като неукротима река: годините минавали незабелязано. Божият син неусетно пораснал и се превърнал в умен и красив юноша, почти млад мъж, на цели шестнадесет години. Всички, които имали досег с него, се удивлявали колко е жизнерадостен, добър и дружелюбен.

При поредното идване на Изиди в Хемис, тя пак събрала на съвет своите приятели.

- Мисля, че е дошъл моментът! – отронила с мъка видната гостенка.
- Моментът за какво? – не я разбрала Лето.
- Хор трябва да замине за Тракия и то възможно най-скоро!
- Но защо мамо? А ти тук ли ще останеш? – попитал с твърд глас Хор, макар че в него се усетила нотка на тревога, заради предусетената раздяла.
- Мъчно ми е, сине, но се налага! – отвърнала му тя. – Ще дойде време, когато ще се съберем отново двамата и никой няма да ни попречи!
- Да не би Сет да е надушил нещо? – казал Тот.
- Не съм сигурна, ала относно неговите потайни намерения имам лошо предчувствие! Знаете, че предчувствията не ме лъжат!
- Предполагам, че трябва да бъде заведен при мойрите, неговите акушерки? – рекъл Анубис.
- Правилно се досети, Анубисе! Време му е да премине обучение при тях, една сериозна школа, на която ще стъпи, когато направи зрелост и ще трябва да преодолява тежките изпитания на инициацията. Тракия е мястото, където ще възмъжее, за да се върне после в Египет и да извърши своята велика мисия – да спаси света ни от Сет и неговото мрачно царуване.
- Разбирам, че трябва да подготвим кораба за дълго плаване? – казал Аполон.
- Защо, той да не би да е повреден? – изтръпнала Изиди.
- Не! Изразих се неточно! Корабът е в отлично състояние! Аз го следя и поддържам! Имах предвид да натоварим питейна вода и хранителни припаси.
- И оръжия! – добавил Тот.
- Аз ще подреда дрехи за всеки от вас! – добавила Лето.
- Анубисе, ти ще останеш в Египет! – досетила се да каже Изиди.
- Ясно е, че не мога да липсвам дълго, защото като ме викне Сонхис за церемония и ме няма, паника ще настане! – съгласил се Анубис.

- А Сет ще подскочи като убоден от крив трън! – засмял се Тот. – Хайде дружина да се хващаме на работа, освен ако Изис няма нещо друго за казване!

Тъкмо слънцето застанало в средата на небесния купол, когато корабът бил натоварен с всичко необходимо. Аполон, Тот и Хор се простили с Лето, Анубис и Изида. Мичманът подал команда, осемте моряци натиснали веслата и Бързоходецът се понесъл напред. Родна Тракия очаквала с любов и радост Божия син, за да му даде необходимото, та да се изпълнят неотменимите повели на Съдбата.

6. В РОДНА ТРАКИЯ. МОЙРИТЕ ВЪВЕЖДАТ БОЖИЯ СИН В МАГИЧЕСКОТО ЗНАНИЕ. ДИОНИС ОПИТОМЯВА ПЧЕЛИТЕ, СЕЛЕКЦИОНИРА ЛОЗАТА, ОТКРИВА ВИНТО И ПРИЕМА ФУНКЦИИТЕ НА БАКХУС И ЛИБЕР. ДИОНИСОВАТА СВИТА: САТИРИТЕ И ВАКХАНКИТЕ. ДИОНИСОВИЯТ ТЕАТЪР. БОЖИЯТ СИН УЧРЕДЯВА СВОЯ КУЛТ С НЕГОВИТЕ ПРАЗНИЦИ И РИТУАЛИ: НА СТУДЕНОТО СЛЪНЦЕ КОЛАД/СУРИЯ; НА ГОРЕЩОТО СЛЪНЦЕ ЯРИЛО; НА ОПЛОДОТВОРЯВАЩОТО ЦЯЛАТА ПРИРОДА СЛЪНЦЕ ДАЖБОГ С РОГА НА ИЗОБИЛИЕТО И НА ГЕРМАН – ВЛАСТЕЛИНА НА ОБЛАЦИТЕ И ДЪЖДА; НА ВРЕМЕМЕРНОТО СЛЪНЦЕ ХОРОС/КАЛЕНД – СЪЗДАТЕЛЯ НА КАЛЕНДАРА И ГОСПОДАР НА ВРЕМЕТО; НА НЕПОБЕДИМОТО СЛЪНЦЕ МИТРАС, КОЙТО Е КОННИКА-ХЕРОС – ВОДАЧЪТ НА ВОЙНИТЕ СЪС СПРАВЕДЛИВА КАУЗА.

Древна Тракия, планинският масив Пан Гея. Връх Ниса, наричан също Сутка, се прочува като Свещената планина на Дионис с прорицалището на Божия син.

Бързоходецът на Аполон акостира на тракийското крайбрежие, в залива на Тесал. Тук моряци и рибари от местните хедони шетали край своите кораби и лодки. Щом пришълците слезли на брега, наобиколили ги няколко мъже, брадясали и твърде любопитни. Те познавали както Аполон и неговите моряци, така и вездесъщия Хермес. Последният често минавал оттук, на път за владението си в недалечния Девол.

- Колагере, Аполоне! – извикал един дърводелец с ренде в десницата.
- Колагере, бай Санди! – отвърнал засмян Аполон. – Какво майсториш пак?
- Чиним днеска старата гемия на Абдер...
- За моя син ли иде реч? – намесил се Хермес.
- За твоя Абдер, аха! – потвърдил някой от тълпата, носещ на рамо рибарска мрежа.
- Вчера ни посетиха синовете ти Силен, Абдер, Миртил и Еврит. – потвърдил бай Санди.
- Тъй ли? – учудил се Хермес. – И де са сега моите хубостници и безделници?
- А-а, хич не са безделници; добри момчета имаш! – възразил дърводелецът. – Поеха на север. Мойрите ги викали за нещо: май зид да им градят.
- Е, ако е тъй, вземам си думите назад! – извинително казал Хермес.
- А този красив младеж чий е? – полюбопитствал рибарят с мрежата.
- Мой е! – излъгал светкавично Аполон. – Роди ми го една египетска хубавица!

- Хубавец си като баща си! – похвалил го рибарят и попитал. – Как те викат?
- Либер ми викат, защото от малък съм непокорен, не търпя чужда воля! – изгледал Дионис с ярко-синьозелените си очи любопитния рибар. Младецът спазил табуто, наложено от Хермес: да не споделя с никого в Тракия своите имена Дионис и Хор, защото мълвата, че Божият син се е завърнал, бързо щяла да стигне до Хера и Арес.
- А вашата дружина накъде отива? – полюбопитствал на свой ред бай Санди.
- И ние сме към планината! – отговорил Аполон. – Мисля да нагледам моите приятелки музите. Напоследък съм изоставил строителството на храма в Делфи; изгубих желание за работа. А музите винаги ме вдъхновяват с тяхната отдаденост към сътворение и стремеж към съвършенство.
- Ех, и аз имам нужда от вдъхновение, ала съм грозноват и недостоен за твоите музи! – тъжно промърморил рибарят.
- Айде, айде! Теб добре те утешава старата Грая; не се оплаквай! – скастрил го бай Санди за проявеното нахалство.

Хермес, Либер и Аполон, заедно с четирима от моряците на последния, грабнали багажа си, приготвен от по-рано и тръгнали на път. Другите четирима моряци и мичманът останали на кораба да чакат завръщането на Аполон, Хермес и другарите им. Либер трябвало да бъде приютен от мойрите, докато не достигнел зрелост и не дойдело време за неговата инициация.

За разлика от преди, сега хванали не пътеката по планинските била и върхове, а тази през долините. Никой не ги преследвал, нямало люта зима, а наоколо господствала топла живителна пролет. Зелените поли на планината, буйните потоци – следствие от топящите се снегове, ласкавото слънце отваряли душите и сърцата на младите мъже. Гостоприемна Тракия ги приветствала с цялата си любов! А може би тукашната природа била усетила завръщането на Божия син в лоното на Родината?

Пристигнали в подножието на връх Ниса/Сутка – Светилището на мойрите. Тъкмо заизкачвали стръмния хълм по една горска пътека, когато ги стреснала голяма и бърза сянка. Хермес и Аполон се хванали за оръжията, но ги пуснали, щом пред тях изскочил огромният вълк, хранител на светилището.

- Ей, Сиявуш! – извикал Хермес. – Ела при мен, приятелю! Ела, ела!

Вълкът помахвал весело с опашка; той вече бил надушил своите добри познати Хермес и Аполон. Приблизил групата с горда осанка, излъчвайки силата и увереността на непобедим боец. Сиявуш застанал обаче пред Либер, подушил го, лизнал ръката му и седнал доволен от срещата си с младежа.

- Той те позна! – удивил се Аполон. – Хем тогава ти беше бебе!
- И това беше преди шестнадесет години! – добавил Хермес и казал на Либер. – Погали приятеля си; това е твоят спасител Авитохол и очаква от теб един хубав жест на благодарност! Затова е приседнал.
- О, да! – потвърдил Аполон. – Той принуди тогава оня едър елен да извади от придошлата ледена река Кабирос кошницата, в която те бе туррила майка ти!

Либер сложил ръка върху главата на вълка и го погладил около щръкнали-те уши, при което двамата се гледали отблизо очи в очи, изпитвайки приятно усещане.

- Аз ще ти дам цялата си любов, Сиявуш! И не само на теб, а и на всички живи същества, обитаващи прекрасната ми родина Тракия! Защото аз съм богът на любовта Либер и богът-пазител на живота Дажбог! – казал патетично Божият син.

Изкачвайки почти върха, чули глухо дрънкане на камъни и удари на зидарски чукове.

- Синовете ти, Хермесе, май вдигат горе ограда, както ни каза бай Санди! – отбелязал доволно Аполон.
- Ако е тъй, ще изпитат здравата ми бащина прегръдка! – усмихнал се Хермес.
- Изгарям да видя родното си място и мойрите, моите акушерки! – радвал се Либер.

Скоро били горе. Строителите хвърлили своите инструменти, а гостите им – своите багажи. Прегърнали се, познати и непознати. Всички сияели при неочакваната среща.

- Каква е тая врява! – изведнъж подаде глава Клото от входа на пещерата.
- Виж, Клото, кой е дошъл! – провикнал се гръмовно Силен, сочейки младия Либер.
- Знам много добре кой е дошъл! – облещила се Клото на Силен. – А ти недей да трещиш като градоносен облак, че ме заболяха тъпанчетата!
- Стига, како! – казала успокояващо Лахесис, щом всички мойри излезли от пещерата, за да посрещнат видните гости. – Силен е голям мъж, великан и гласовит! Не го кори толкоз!
- Добре дошъл, Божий сине! – тихо казало слабичкото момиче, което излязло последно. – Аз съм новата Атропа. Ела, трябва да те докосна!

Либер и Атропа се хванали за ръце и допрели чела. Всички замълчали почтително; знаели че новата прорицателка ще „прочете“ бъдещето на младежа.

- Е, какво „видя“?! – попитала нетърпеливо предишната Атропа, която наскоро, при навършване на тридесет годишна възраст, изведнъж изгубила дълбината на своята прорицателска дарба. Тогава я преименуваха на Елена.

- Всичко е наред! – обявила малката Атропа. – Той ще е бъдещият господар на света, посочен необратимо от съдбата! Ще му е много, много трудно! Видях безумни битки и потоци от кръв! Но накрая Сет ще падне в нозете му и ще го моли за милост!... И хубав ще стане светът под неговата власт! В хармония, благодат и любов ще заживеем! Толкова е хубаво...!

Момичето потреперило и се разхлипало, явно от провидяното. Бившата Атропа, сега Елена, сестрински я прегърнала и въвела обратно в пещерата.

- Шт! – просъскала Клото, оглеждайки слисаната тълпа. – Зная, че всеки от вас иска да узнае какво точно има да се случи в идните времена, обаче, разберете, никак не бива да ви разкриваме тези велики тайни! Ако го сторим, можем да навредим на повелите, спуснати ни свише!
- Дадено, мила Клото! – подкрепил я Хермес и се огледал. – Макар да сме любопитни за нашето бъдеще, ние няма да притесняваме вас, мой-рите, с такива въпроси! Нали братя?
- Няма, няма! – отвърнали всички в хор.
- А това момиче, новата Атропа, откъде се взе? – не се стърпял да попита Хермес.
- Отде е малката ни сестра, няма да ти кажа! – изгледала го насмешливо Клото. – Достатъчно ти е да знаеш, че въпреки невръстните си девет години, тя, освен че притежава дарбата, е веща в прорицанията. Ей-сега, преди малко, тя можа с лекота да провиди какво предстои в следващите хиляда години. Макар да се обучава още, е много, много силна!
- В следващите хиляда години!... – повторил Силен като ехо. – Чудо е туй, голямо чудо!
- Добре, Клото! – добавил Хермес. – Ние с Аполон няма да се задържаме тук...
- Зная какво възнамеряваш, драги ми Хермесе! – засмяла се пак старата Клото. – Нали не си забравил коя съм аз?
- О-о, не разбира се! Прощавай!
- Ще ходите с Аполон при музите, които се подвизават малко по на изток, в селото на благородната принцеса Гела. – продължила Клото. – Зная и какво си наумил да заръчаш на сина си Силен, за което те е помолила прекрасната Йо. Направи го: това е правилно и разумно!
- Всеки път ме изненадваш, Клото! – изчервил се Хермес. – Как го правиш?
- Нито го можеш, нито ти трябва да знаеш! – казала тя, решавайки още малко да се погаври с него. – Сега например си рече на ум колко неприятно е някой да ти влезе в главата и да ти чете мислите... А и, че трябва да се омиташ по-бързо от нашето светилище, защото това те побърква!
- Тъй е, признавам! – предал се Хермес и погледнал към Силен. – Ела, сине, да си поговорим насаме!

- Идвам, тате! – отвърнал огромният мускулест Силен. – Момци, сеирът свърши! Хващайте се на работа, че стената нази чака!
- Кой са тези яки млади сатири? – попитал го Хермес, щом се дръпнали в края на платото, под сянката на един клонест дъб. – Видях някои мои внуци, ама има и други, които не познавам.
- Да, тате! – съгласил се Силен. – Знаеш ги моите синове: Астрей, Леней, Марон и Фол. Другите са Ламис, Ленобий, Лик, Напей, Орест, Ойстър, Пемений, Петрей, Пилай, Проном, Скиртос, Терей, Тереспонд, Тиас, Флегрей, Хемон, Хюбсикер, Кисос, Сикинид, Емел, Кордак.
- Хемон или Хемус не беше ли син на титана Борей? – досетил се Хермес.
- Вярно, той е по-известен! – съгласил се Силен. – Ама другите са тукашни, от тая безбрежна планина и даже не им знам бащите.
- А-а, не така! Трябва да ги попиташ! Те са ти дружината; прояви уважение към тях!
- Прав си, тате – ще го сторя!... Та какво важно ще ми казваш?
- Слушай, сине! Благородната Йо има голяма молба към теб!
- Йо има молба към мен, наистина! – зарадвал се Силен.
- Става дума за малкия Либер; той сега е възприел това име. Оттук нататък ти трябва да поемеш грижата за него!
- Аз ли?
- Да, ти!... Не си ли ти най-силния, най-ловкия, най-умния и достойния тук?! Все пак ти, Силене, си моя първенец, най-големия ми син!
- Разбира се, така е, само дето такова сериозно поръчение ми дойде неочаквано!
- Разбираш каква отговорна задача ти възлагам, нали?
- Ясно бе, тате, ще се справя! Знаеш, че в стара Тракия аз съм тарторът на сатирите!
- Имаш самочувствие и то е заслужено. И все пак трябва много да внимаваш, особено за странници, ако се появят тъдява и започнат да душат. А ти понякога се разсейваш и постъпваш лекомислено...
- Само понякога. – оправдал се Силен.
- От днес не бива да се отпускат не понякога, а дори и за миг...
- Тогава ще възложа на внука ти Марон да ме следи и стряска в такива моменти. Много е разумен и го бива в това! А на други трима момци ще наредя да внимават за появата на странници и ако има такива, да ми ги доведат за разпит.
- Браво! Обмисли и разпреди задачите на хората си. Особено важно е да подбереш една групичка сатири, които да станат постоянна свита на Либер и да се движат с него навсякъде. Начело на тази свита ще застанеш лично ти. Ако се случи все пак тези младежи да трябва да се отделят от него, ти ги зарязваш и тръгваш с него. Разбра ли?
- Разбрах!
- Ти и Либер ставате неотделими като близнаци: зиме и лете, в студ и жег, денем и нощем..., той никога не трябва да бъде сам!

- Ясно!
- Ако това ще те утеши: отговаряш не само за неговата безопасност и здраве, но можеш да проявиш и таланта си на учител. Научи го на всичко, което знаеш, например умения за самоотбрана и да борави с оръжия: юмручен бой, пехливанска борба, фехтовка, стрелба с лък. Той е умен и схватлив: ще ти е благодарен, ако го посветиш в методите на анализ и синтез, дискусия и реторика. Той е също така много артистичен: включи го в тракийските химнопения, музика и танци.
- Ами седенките в топлите вечери, заедно с момите?
- Разбира се, това няма как да е чуждо за здрав и хубав младеж като него!... Щях да пропусна, но имената Дионис и Хор да се забравят тук, дори в най-близка компания! Нека да се титулува като Либер и така се обръщайте към него!
- Той знае ли за това?
- Предупредил съм го и той разбра сериозността на положението... Така че действай смело в тази работа! Ти си голям мъж, имаш светски опит, имаш знанията и уменията, които аз съм ти предал като твой баща! Мисля, че като главен сатир, си най-подходящия за целта!
- Аз съм главният сатир, без съмнение! Разчитай на мен, тате!
- Благодаря ти сине!... След месец, два или три, ще наминем с Аполон да ви видим, за всеки случай.

Баща и син се прегърнали здраво, преди да се разделят. Хермес се обърнал, за да не види Силен сълзата на бащино умиление, избила от лявото му око. Той махнал с ръка на Аполон – един от техните заучени жестове, който в случая значел, че е време да потеглят отново на път. Аполон от своя страна привикал своите моряци. Така групата на Хермес и Аполон поела към следващото си приключение.

Пролетта неусетно се изнизала и дошъл Еньовден. Мойрите се втурнали по околните лъки, морави и дъбрави, за да сберат колкото могат от богатите дарове на майката-природа. Дървета, цветя и билки били пуснали мъзгата си, подмамвайки с упойващите си ухания пчелните рояци. Над жуженето на насекомите и продължителните славееви серенади се извисявало обаче токането и брусенето на гласовитите глухари, надпяващи се сред необятната поднебесна „оперна“ зала на Родоп планина. Защото по неписано божествено повеление, връх Ниса/Сутка от незапомнени времена приютявал еленови стада, козлови стада и глухарови ята. Там, на Сутка, било главното сборище на тези три животински вида, както било дом и на техните пазители от вълчия джинс на Сиявуш. Предците на Сиявуш, а и той самият не позволявали на други хищници да припарят на обетования връх. Такава щяла да бъде ролята и на техните потомци. Ето как в Свещената гора на мойрите живеели

и се плодели елените и кошутите, козлите и козите, глухарите и токачките – първите тотемни животни на Божия син Дионис и на Божията майка Изиди...

Четирите мойри се прибрали чак по икиндия: всяка нарамила по три чувалчета с билки. Лахесис и Атропа изсипали поотделно техните шест чувалчета в сенчестата част на поляната, като грижливо разстлали билките върху предварително окосената трева. Сушенето трябвало да става на сянка.

- Дионисе, Силене, къде сте? – провикнала се Клото. – Веднага донесете съчки и цепеници, и двете огнища запалете!
- Идем, идем! – обадил се Силен от другата, по-закътана полянка, която мъжете използвали за стрелбище и военно обучение. – Само лъковете да оставим!
- Искам дълги огньове, че по три котела ще варим на всеки! – добавила Клото.
- Добре, дълги ще ги направим! – отвърнал Силен.

Дионис и Силен награбили по един голям наръч дърва от складираните под нишата пред пещерата. Заредили двете огнища, сложили прътовете на чаталите, а на всеки прът окачили по три котела. След това донесли вода от кладенеца: Силен с големия мях, а Дионис – с малкия. Напълнили котлите, в които Клото и Елена изсипали другите шест билки. Те трябвало да се сварят пресни за получаване на по-силна отвара.

- Браво! Хубава работа свършихме днес! – казала Клото, радвайки се на буйно лумналите пламъци.
- Да, тези билки ще ни бъдат потребни! – избърсала Лахесис потното си чело.
- Май ще трябва да се изкъпем! – подушила пазвата си Елена.
- Къпането ще стане след като сварим билките! – съгласила се Клото и се обърнала към Силен. – Ще трябва и големия казан да приготвиш, Силене – за нашата голяма женска баня!
- Ей-сегичка, и големия казан ще донеса и напълня! – отвърнал едрият мъж.

След няколко часа, когато мойрите се били изкъпали, и напълнили и запечатали стомните с готовите отвари, цялата компания седнала да вечеря на открито – на дългата лятна маса, скована от яки дъбови дъски. Тъкмо било притъмняло, а черното небе се покрило с безброй едри и ситни звезди, както и със звездни рояци. Новите цепеници, които Силен метнал в двете огнища, лумнали и осветили поляната пред пещерата. Виждайки как Божият син попива величествената небесна картина с любопитните си юношески очи, Клото промълвила бавно и отмерено:

- Май е време за следващия ни урок, а Дионисе?
- Какво? – стреснало се момчето и свалило поглед от нощното небе.
- За какво се беше замислил, миличък? – попитала Клото.
- За мама... Винаги вечер, когато грейне, забляска и замига красивият небосвод, се сещам за моята майка, която оставих в Египет...

- Изида, по-скоро Йо, както ѝ викаме в Тракия... Ето я там..., виждаш ли я – Сириус или Сотис, най-ярката звезда в Голямото куче! – посочила Клото така, че момчето да проследи жеста ѝ. – Затова нашият връх Ниса, по който ти си кръстен Дио-Ниса, значещо „Богът от Ниса“, вече го казваме и Сутка – на твоята майка. А тъдява под върха е кладенчето, в което водата избива от една цепната скала. Нему дадохме името Момино кладенче, пък някои му казват и Цепина – пак в чест на твоята майка. Защото твоето раждане е важно събитие, предписано от Съдбата или Вечното време. То ще се помни през следващите хилядолетия като раждането на Колада – „Студеното слънце“ и още „Непобедимото слънце“, тъй като Съдбата ти е предопределила, като спасител на света, да победиш всичките си врагове...
- Кого ще победиш, искам още сега да узная! – оживил се младежът.
- Я не бързай толкоз, момко! – изгледала го повелително Клото. – Всичко по реда си и когато му дойде времето. При туй в идните дни някои неща ще мога да ти кажа, ала други не бива, за да не объркаме плетеницата на Предопределението... А сега е ред на урока за небесните сфери и съзвездията, посветени на нашите отци и майки – титаните и титанките, боговете и богините. Всичко запомняй и подреждай в младата си глава! Утре ще станеш водач на целия свят, а един пастир трябва да знае повече от паството си, нали момко?
- Всичко ще запомня, скъпа Клото! – възкликнал Божият син. – Ти си ми като втора майка, защото, заедно с другите мойри, си помогнала на мама да ме роди седмаче и си ѝ дала първите напътствия как да ме откърми и отгледа толкова мъничък.
- Така е! – прегърнала го Клото. – Добро момче си ти и добър лидер ще станеш! А сега нека да погледнем небето и най-напред да кажем, че ние сме само една мъничка прашина в него...
- Тате ми е разправял, че в небето има шест небесни сфери, между които броим и нашата Земя; те се въртят около Слънцето и получават светлина и топлина от него. – обадил се Силен.
- Така е. – потвърдила Клото. – Баща ти Хермес, признавам, е наистина един от най-учените мъже в наше време... И тъй, първо трябва да обясня, че в безкрайното небе, което някои назовават Космос, всички небесни тела са заоблени и кълбовидни, поради въртеливото движение, което извършват постоянно. Кълбо е нашата Земя, кълбо е и Слънцето – нашата звезда, даряваща ни топлина и живот. Около Слънцето обикалят шест небесни сфери: най-близо до него са Меркурий, Венера, Марс, сетне е Земята, а в по-външните кръгове обикалят Юпитер и Сатурн.
- Къде са тези сфери, аз не ги виждам? – признал си чистосърдечно Божият син.
- Не ги виждаш, защото те нямат собствена светлина, каквато излъчват звездите. Но понякога отразяват слънчевата светлина и стават видими.

Ето сега мога да ти покажа Венера – там, дето Слънцето залезе преди малко. Затуй ѝ казват Вечерница. Обаче тя се появява на мястото, където я съзираме сега, около времето на залеза, а по изгрев-слънце минава в източната страна на небосвода и тогаз ѝ викат Зорница.

- Значи Зорница и Вечерница е една и съща небесна сфера – Венера? – досетило се момчето.
- Съвсем точно, браво! А сега да изредя имената на небесните сфери, които трябва да се знаят, защото те са астралните образи на най-важните титани и богове; останалите нямат такива образи. Започвам с Меркурий – името, което употребяват обитателите на Западните земи. В Тракия го познаваме като Хермес, а в Египет го наричат Тот. Венера, за която говорихме одеде, ние знаем като Афродита, а на изток я зоват Ишар. Това е богинята на любовта. Марс или Арес пък е богът на войната. Земята е посветена на нашата прамайка Гея; Юпитер – на тракийския Зевс, египетския Зевс-Амон; а Сатурн – на неговия татко Кронос, когото в Египет знаят като Геб. И разбира се, нашата звезда Слънцето е Кроносовият брат-близък Хелиос, познатият на всички велик египетски бог Ра. И кой ще наследи трона на света в небесната лодка на Ра, която някои оприличават на небесна колесница с осем крилати коня, а други на небесна шейна с осем крилати елена? – попитала Клото, поглеждайки хитро Божия син.
- Аз ли? – неуверено отвърнал той.
- Правилно, сине! Ти ще замениш стария Ра на Небето! Ти ще бъдеш следващото Слънце: студеният зимен Колад, но и горещия летен Ярило или Суря. В Египет ще те славят като Хор. Туй име ти даде твоята света майка Изиди, още щом те скри в делтата на пълноводния Нил, при грижовната богиня Лето.
- Разкажи ни нещо и за звездите, Клото! – потъркал сънени очи Силен.
- Най-горе, на върха на небесния свод, ярко свети Полярис – верният ориентир на всички пътешественици и моряци. Тя не се движи, не сменя местото си; тя е пълт на небето. Под нея са Малката и Голямата мечка; на някои по им приличат на Малката и Голямата кола. Сетне е Драконът. Мечките и Драконът правят във времето кръг около небесния пъп Полярис. Ама и следващите съзвездия, по-доле от тях, обикалят, само че техният кръг е по-голям. Туй правило важи и за останалите, които са още по-доле... Ох, мили мои душици скъпи, хайде утре вечер да продължа, а? Морфей кара очите ми да склапят, уморих се май днеска...
- Всинца сме тъй уморени! – съгласила се Лахесис.
- То си е време за сън! – протегнал се Силен.

Цялата компания потънала бързо в утробата на пещерата. И сякаш по невидим знак от тъмната гора изскочил Сиявуш. Верният страж на мойрите полегнал пред входа на пещерата, между двете топли огнища, пълни с едри

догарящи оранжеви въглени. Преди да отпусне морна глава, вълкът вдигнал взор към любимите нему съзвездия – Телец и Козирог, за които бил слушал Клото да разказва. Заглождила го една вълча мисъл:

- Какви ли са тези небесни животни и дали са по-вкусни от земните? Навярно са по-вкусни и когато дойде време Сиявуш да отиде на небето, той там със сигурност ще ги улови и изхруска...

Първите лъчи на изгрева, надскочили короните на високите дъбове, осветили странично малката звездичка, издълбана отдавна над входа на пещерата. Странично, тъй като входът не гледал само на изток, а донякъде и на юг. Следващите слънчеви лъчи вече огрели масивната скала около входа, а след миг и цялата поляна. Още преди туй Сиявуш, щом чул гласовете на разбудилите се в пещерата жени, разбрал, че нощната му смяна е свършила и хукнал нанякъде, воден от чувствителния му нос. След малко отвътре загърмял басовият глас на Силен:

- Хайде, Дионисе! Ставай! Събуди се момче!
- Не така! – намесил се алтът на Лахесис. – Трябва да му говориш: „Ставай, млади принце! Чакаат те велики дела!“
- Какви дела? Що ще чиним днес? – сънено, но делово им отвърнал баритонът на Божия син.
- Разбра ли, Силене, как трябва да го коткаш?
- Бре, че деен е нашият младеж! За работа гори! – казал Силен, изливайки навън. – Хайде момко на извора, да се умием, та да посрещнем пречистени новия ден!
- Къде ще ходим? Кажи де? – изскочил след него Божият син.
- Потегляме веднага и като тръгнем, ще разбереш! – погледнал го хитро запътилият се към извора Силен, а момчето последвало своя водач, придружител и пазител.

Скоро те се спускали надолу по стръмния склон; по тях се люшкали типичните мъжки атрибути – на бедрата къси махайри в кании, а на раменете натегнати лъкове и колчани със стрели. Пътеката лъкатушела между няколко нацъфтели ябълкови дървета, по които пчелите силно жужели. Божият син спрял до един увиснал клон и съсредоточено се загледал в цветовете, изпълнени с пчели.

- Пчелите събират сладкия нектар на цветовете, ама като разнасят цветния прашец от цвят на цвят ги опрашват и оплождат... Нали знаеш, Дионисе? – попитал Силен младежа.
- Знам, Лето ми е разказвала за божествената амброзия, от която татко ми Зевс е придобивал огромната си сила. – отвърнало момчето. – Пчелите

едновременно оплождат растенията; тъй се появяват сливите, прасковите и ябълките.

- Да, наесен берем тук сочни червени ябълки. Малко късно цъфтят, защото в планината е високо и прохладно.
- Аз харесвам пчелите. Пчелата ми е любимото насекомо. Чудя се дали да не я направя и нея свой тотем.
- Жилила ли те е пчела?
- О, да! В Египет, когато бях мъничък и много любопитен.
- Мисля, че и сега си любопитен. Но това е хубаво, така опознаваш света.
- А къде живеят пчелите – тези чудни създания? Твоят татко Хермес беше обещал, но така и забрави да ми покаже техните домове.
- Живеят в пчелни пити, които закрепват по дърветата – в хралупи или за клоните. Искаш ли да ти покажа? Домът на тези пчели е наблизно, лесно ще го намерим.
- Покажи ми, ще ти бъда благодарен!
- Ела, сигурно е в онези високи буки – ей-там!

Силен се оказал прав. Бързо открили дома на пчелното ято в хралупата на най-високия бук. Помогнало им силното жужене, което издавало пчелите, които не се боели да ги открият, защото натрапниците добре знаят какво ги очаква ако доближат войнствените насекоми.

- Какво ли ще стане, ако ние с тебе направим една или няколко къщички за пчелите? – казал замислен Божият син, гледайки как насекомите влизат и излизат от буквата хралупа.
- Как ти щукна тази идея? – взрял се Силен в момъка. – Направо ме изуми! Защо пчелите да предпочетат нашите къщички? Нима не им е добре във високата хралупа, където мечоците не могат да им вземат меда?
- Ще ги подмамим в къщичките с нещо сладко; ще им сложим вътре рамки, на които да си правят восъчните пити; а когато им хареса да обитават новите си домове, направо ще ги пренесем горе на върха при нас, за да не ги безпокоят мечките.
- И какво целиш да постигнеш с тази галимация? – присвил очи Силен. – Аха, искаш да им вземеш меда, точно като правят гладните и ненаситни мечоци!
- Хем да, хем не, бате Силене! – усмихнал се загадъчно Божият син.
- Туй пък що ще рече? – съвсем се озадачил големият мъж.
- Ще им вземем половината пити, а другата половина ще им оставим, защото явно сладкият мед им е нужен.
- Аха! – почесал се Силен зад дясното ухо; обикновено правел така ако го обземело съмнение или колебание.
- Не ни пречи да опитаме, бате Силене? – умолително изгледал Божият син своя възпитател.
- Никой досега не се е сетил как да ползва плода от труда на тези създания. Може пък да стане... Пчелният мед би бил една твърде ценна

- придобивка... Умно момче си ми ти, ама такива сме нашият джинс!... А тези къщички как си ги представяш?
- Представям си ги като конуси, подобни на свещените могили или кургани, натрупвани от пръст. Може и като свещените пирамиди, които строят от каменни блокове... Не, все пак предпочитам да са конуси! – решил накрая Божият син.
 - Ако ще да са конуси, бихме могли да ги направим от плет. Има долу на реката едни хора, дето плетат кошници от млади върбови клонки. Върбовите клонки, като ги отрежеш и докато са пресни, са много гъвкави. Вместо кошници ще ни изплетат конуси, защо пък не? – оживил се Силен. – Виж ти каква шура идея измисли?! Май взе да ми харесва... Клото и Лахесис ще бъдат удивени!
 - Едва ли? – засмял се божият син. – Клото винаги знае всичко!
 - Вярно! – съгласил се Силен. – Ама туй не пречи да бъде впечатлена!
 - И къде са тези хора, дето плетат кошници?
 - О-о, те са ми добри приятели! Ей-сега ще те заведе при тях – да им поставиш новата задача!
 - Те ще се съгласят ли да свършат тази работа?
 - Те са любознателни като тебе! Много се радват да изработват нови и ползотворни неща! Имат хубави инструменти; могат да ти издялкат от дърво всичко, което пожелаеш!
 - Ами тогава нека да направят и рамките за питите!
 - Разбира се, че ще ги направят! Ти само им обясни какво искаш и защо, останалото е тяхна грижа!

Двамата мъже се спускали към река Лепеница, като същевременно оживено и запалено уточнявали разни подробности по осъществяването идеята на Божия син. Скоро пристигнали при дълбок син вир, на високия бряг на който имало няколко солидни, красиво изработени дървени къщи. На ниския бряг на вира един слаб и висок мъж мятал рибарска мрежа, а две пъргави момчета му помагали да вади уловените риби.

- Колагере, Стояне! – извикал Силен отдалече. – Има риба, има-а!
- Колагере, Силене! – отвърнал засмян мъжът. – Има, дал господ!
- Къде е брат ти, Явор? – попитал Силен.
- Явор ли? Той сигурно дялка пак нещо в неговата работилница. Заобиколете вира отгоре и минете по мостчето.

Силен и Дионис влезли в работилницата, която наполовина се оказала и ковачница. Докато Силен се здрависвал с ниския, широкоплещест и мускулест Явор, Дионис заоглеждал с голямо любопитство помещението и особено започнатите и недовършени още сечива, предмети и детайли.

- Значи дом за пчелите ще правим? – погледнал Явор към Божия син.
- Да, от плет и във вид на конус. – отговорил младежът.
- А ти как се казваш, момко?
- Либер ме викат.

- Либер ли? И що значи туй име?
- „Свободен“ значи. „Освободен“. Който люби свободата.
- А чий син си? Не съм те виждал тъдява.
- Аполон е моят отец.
- А-а, Аполон! Той и Хермес си направиха по дузина синове из Тракия. Да са живи и здрави! Хубави бащи, хубави деца!... Ще ги скроим тия пчелни домове. Ей-там, в кошето, имам готов плет от събале, пресен-пресен. Ще го свия, ще сплета двата му края и конусът е готов.
- Трябва да му изрежеш една дупка – малка, колкото да влизат и излизат пчелите. – добавил младежът.
- Аха, добре, малка дупка... А колко пчелни къщички ще трябва?
- Три..., на първо време. Ако ги харесат малките ни работливи приятели, ще им направим още.
- За колко време ще се справиш? – попитал Силен.
- Ако е за три плетени конуса, утре ще са готови: единият още тази вечер, а за другите два – жените като изплетат плета, до обяд ще скола-сам цялата работа... Пък вие ще преспите тази вечер у дома и утре ще си вземете конусите.
- Ех, това е много яко! – зарадвал се Божият син. – Толкова бързо!
- Ще ви нагостим с риба, изпечена на жарава. Ах, колко е вкусна само! – облизал се домакинът.
- Вярно! Най-вкусната риба е в нашата Лепеница! – потвърдил Силен.

Явор изпълнил обещанието си. На следващия ден по обяд Силен и Дионис неохотно си тръгнали от гостоприемните и сръчни домакини, като първият носел на гръб големите конусовидни кошове. Поставили ги под високия бук с пчелната хралупа и хукнали нагоре, към светилището на мойрите, за да ги помолят за някакво сладко, с което да подмамят пчелите в новите им домове. Горе намерили на лятната маса приготвеното им от Лахесис гърненце със сладко от горски ягоди, по нареждане на всезнаещата Клото. Дионис грабнал гърненцето и се спуснал пак долу, за да намаже със сладко рамките, предназначени за новите пити...

Минала цяла седмица, в която Божият син редувал усвояване на Свещеното знание при мойрите с военни упражнения при Силен. На осмия ден сутринта нетърпеливият Дионис събудил Силен и двамата се спуснали към стария бук, за да видят резултата на своето последно дело. Те никак не били уверени в успеха си, ала много се изненадали когато приближили плетените конуси – от тях се чувало силно жужене, а около тях кръжели безброй пчели, натежали от цветен нектар.

- Видя ли?! Пчелите харесаха новите си домове! – сияел Божият син.
- Младежо, ти се оказа прав! – изгледал го Силен. – И знаеш ли, много порасна в моите очи! Аз май трябва повече да ти вярвам и да те слушам!

- Нали! – прегърнал го щастливият младеж. – Аз реших да посветя съворените от нас пчелни конуси на небесните ни отци Пта и Ра, защото пчелите са небесни създания. Ще ги нарека на тях – на Пта и Ра.
- Значи да им казваме Та-Ра? – повторил неуверено Силен.
- Не Тара, а Птара! – поправил го Дионис.
- Е, аз нали това казах – „тара“? – почудил се Силен.
- Явно „п“-то отпред не се чува, ама нищо, нека да е „тара“ и тъй бива! – съгласил се Божият син.
- И все пак, чудя се как ще можем да си вземем медени пити в компанията на толкоз крилати войни с остри болезнени жила? – отбелязал Силен.
- Повярвай, че има начин! Само да го измисля!... И туй ще стане, нека пчеличките да си направят восъчните пити и да ги напълнят с мед...

След някое време Дионис и Силен се досетили как да се предпазят от пчелните жила: поръчали на мойрите да им изтъкат два големи конопени чувала, но по-рехави, за да виждат през тях, и с дупки за ръцете. Наметнали ги върху себе си, а на ръцете надянали дебелите си зимни ръкавици от овча кожа. И тъй, само с цената на няколко ужилвания, съумяли да извадят по една медена пита от трите тари или тарни. По-късно те случайно забелязали, че пчелите-войни се объркват и омаломощават от дим и започнали да палят огън край тарните при ваденето на мед.

Когато се качили горе, носейки трите восъчни пити, пълни с ароматен мед, четирите мойри ги очаквали, седнали на лятната маса, а пред тях ухаели три току-що изпечени пити, но други пити – от лимец, замесен с квас. На масата имало и три невероятно красиви рисувани керамични чинии, подарени на мойрите от благодарни жители на долината. Тези чинии били предназначени за медените пити.

Състояла се първата в света гощавка с хляб и мед – едно ново ястие, което отворило пътя за появата на меденки, курабийки, торти, пандишпани и други сладости, плод на човешката фантазия. А за Коледа – рождения празник на Божия син, жените намислили да направят, освен голямата вита баница, курабийки с различна форма, добавяйки им натрошени орехи и подправки: пастирски бастунчета, човечета, еленчета, колачета, сърчица, звездички, снежинки, елхички и какво ли още не.

Още когато Дионис и Силен се занимавали с пчелните кошери, наблюдателният младеж забелязал покрай другото още едно интересно диво растение. На слънчева полянка, съседна на онази с красиво нацъфтелите ябълкови дървета, имало множество джанки, също отрупани с цвят. От едната страна на пътеката короните на дръвчетата били бели, а от другата – розови. Силен обяснил, че есенно време тук берат и жълти, и сини джанки. Но Божият син

се заинтригувал не от джанките, а от едно странно пълзящо растение, което се увивало около дървесните стъбла, за да излезе нагоре – към светлината. Това растение, което Дионис нарекъл „лоза“, имало широки листа, а цветчетата му били събрани на специални дълги клонки и образували гроздове.

Щом пчелите се преселили в новите си домове – тарни, трябвало да ги изнесат горе на платото, за да бъдат защитени от лакомите мечки. Така били намислили, обаче изобретателният Дионис после решил друго: да ги преместят в сливовата и ябълковата градини с цел по-добро опрашване на дръвчетата. Що се отнася до мечките, щял да помоли Атропа да прошеуше на Сиявуш да ги гони от южния склон на Сутка.

През цялото лято младежът наблюдавал своите лози. Как, опрашени от пчелите, завързват плод и как набъбват гроздовете им: на лозите върху жълтите джанки – с кехлибарени зърна, а на лозите върху сините джанки – с тъмносини или дори черни зърна. Колкото зърната наедрявали, толкова по-усмихнат ставал той. Защото Дионис бил виждал още като дете това диво растение в делтата на Нил. Там плодовете му били ситни, сухи и стипчиви, поради което хората не му обръщали внимание.

Но тук, в плодородна Тракия, на свещения връх Сутка, може би поради съчетаването с гените на джанката, плодовете на лозата наедрили и се изпълнили със сладък сок. Дионис не бързал да ги опита. Изчаквал да узреят хубаво: светло кехлибарените гроздове да станат оранжеви, а сините – да почернеят.

Веднъж, в края на есента, Дионис повел Силен към овощната градина.

- Още е рано да берем ябълките! – заопъвал се Силен.
- Знам. Не отиваме при тях, а при лозите, за да опитаме гроздето! – настоял Дионис.

Спуснали се бързо и влезнали между дърветата.

- Какво ще кажеш? – Дионис повдигнал един тежък кехлибарен грозд, гледайки Силен с блеснали очи.
- Боже, колко са едри! Станали са като камъни за прашка! – възкликнал Силен.
- Преди да ги вкусим, трябва да произнесем благодарствена молитва към Небесния отец и Земната майка! – произнесъл Дионис.

Двамата събрали длани. Насочили ги, заедно с зора си, първо към небето, сетне към майката-земя, и казали молитвите за освобождаване на реколтата, както ги били научили мойрите. Разбира се, отделили два грозда за жертвоприношението, което възнамерявали да извършат горе и най-сетне опитали по едно зърно от двата вида.

- О-о! Божествено е! – светнала доволната физиономия на Силен. – Това е, това е...
- Съвършената амброзия! – помогнал му Дионис.
- Вярно! – съгласил се Силен. – Ех, да можеше да те види сега баща ти Зевс! От радост щеше да те смачка в прегръдката си!

Напълнили с тежки гроздове двете кошници, които младежът бил взел предвидливо. Горے мойрите ги очаквали и този път. На масата били сложени две дъбови кофи, хубаво измити.

- Опитайте новия плод, скъпи мойри! – казал Дионис тържествено.
- О-о! Това е, това е... – затруднила се Атропа, също като Силен, да даде своята оценка.
- Съвършената амброзия! – помогнал ѝ Силен, който вече си бил научил урока.
- Да, именно „съвършената амброзия“! Това е най-точното определение на вкуса на новото растение! – оживила се Атропа. – Аз знаех, по-скоро предусещах, че ще е нещо прекрасно, ала когато го опитах, очакванията ми бяха надминати!
- Браво Дионисе! – Клото прегърнала младежа. – Всяка твоя стъпка прави и ще прави занаят свята по-хубав, както предказаха звездите при твоето раждане!
- Благодаря ви, мили мои акушерки! – засмял се Дионис. – Аз уверено следвам своя път, предписан от Съдбата.
- Хайде вече да го хапнем това сладко грозденце! – казал Силен и сложил в уста няколко зърна.
- Не, не, бате Силене! Виж кофите, подготвени от мойрите! На сок ще го правим! – спрял го Дионис. – Гроздовия сок ще назовем „сира/шира“ или „вино“!
- Какво? Че то, гроздето и така си е толкова вкусно! – учудил се Силен, но бързо се смирил, срещайки властния поглед на Клото.

Запретнали ръкави. Кехлибареното грозде изцедили в едната кофа, а черното – в другата. И когато Силен и Дионис обрала и донесли всичкото грозде, наложило се, поради голямото му количество, да го мачкат с крака в дългото мраморно корито, наред двора. Така най-неочаквано напълнили две от дъбовите кази, които иначе били ползвани за питейна вода.

Накрая цялата компания седнали на масата да починат, всеки с букъв бокал пред него, пълен с божествена шира.

- Докато пийваме блажено, обясни ни, Дионисе, названията, които сложи на новите неща. Как ги състави? – попитала Клото младежа.
- Ами, съставих ги, както си ме учила, според правилата на свещения език. Например „лоза“ образувах от думичките Ал-Аз, значещи „Бог Азар“. Така посветих растението на моя отец Зевс, познат още като Азар или Озирис. – отвърнал Дионис.
- Това добре, а „грозде“? – продължила да пита Клото.
- В „грозде“ комбинирах три думи-имена: Гор или Хор, както ме знаят в Египет; Оз или Озирис е баща ми; добавих и „де“ – „бог“. Така че като цяло думата „грозде“ носи смисъла: „Бог Озирис-Хор“. Този плод възплъщава идеята за мен и моя баща като оплодотворители-родоначалници на човешкия свят и цялата природа. Затова смятам към другите

- си превъплъщения, например бика Апис, вълка Бури, елена, барса, сокола и глухаря, да прибавя и ипостазата на пчелата, която освен че опрашва растенията, защитава кошера като един смел и достоен войн.
- Отлични разсъждения и здрава логика! – похвалила го Клото. – А названията „сира“ и „вино“ как ще изтълкуваш?
 - „Сири“, галено от Озирис, е неговото любимо дете – това съм аз, Божият син. „Сира“ или „шира“ трябва да се нарича младото сладко вино, подобно на едно сладко дете. Ала щом ширата узрее, ферментира и набере мистериозната сила да опиянява, реших да я назова „вино“, във връзка с Венус – майката, в чиято утроба-чаша-граал съзрява всеки Божи син, преди да се роди. Защото детето в майката е кръвта или виното в чашата, което носи наследствените дарби на Отеца и Майката.
 - О-о, това са прекрасни идейни фигури, построени от един способен млад философ! – прегърнала Клото младежа. – Очарована съм от теб, Дионисе! Признавам, че не съм имала толкова способен ученик! Очевидно самата съдба те прати да спасиш света ни и ти ще се справиш с тази огромна и непосилна за всеки друг задача!... Аз мога да добавя нещо към създадените от теб свещени думи и то е още едно твое име, с което следва да бъде почетена и твоята благородна майка Йо/Изида. В нейна чест ще те нарека Вакх – „утробния“ или „родения от утробата“ на Богинята-майка, която знаем още като свещена крава, сърна или кошута. Всъщност тя е първата вакханка, Рода, родилката, а ние акушерките и всички, които помогнаха да се случи твоята поява на белия свят, сме останалите вакханки... Тъй че освен Хорос, Сурия, Колад и Дионис, ти давам още името Вакхус!...
 - Да живее младият талант Бакхус! – избоботил Силен с бокал в десницата.
 - Да живее! – викнали и останалите, вдигайки своите бокали.
 - Не Бакхус! Вакхус! – поправила го Атропа, но гласовитите ѝ сестри я заглушили...

Скоро мойрите установили, че сладката шира сама е ферментирала и променила вкуса си – превърнала се във вино, както бе предсказал Божият син. Ала гроздовото питие проявило ново интересно качество: водело до магическо опиянение, което било възприето като възможност за свързване с духовете на предците. Освен това, то развеселявало и предизвиквало желанието, ищаха за пеене и танцуване. Ето защо пеенето и пиенето започнали да вървят ръка за ръка, макар че един много пиян сатир не могъл правилно да изпълнява пеани – химните за прослава на боговете.

Също така установили, че при смесване на мед и вино се получавало добро съчетание, като се усилвала опияняващата мощ на божествения елексир. Особено при добавяне на малко коноп или канабис, душата на опиянения сатир или менада съвсем лесно се отделяла от земния свят и приближавала до небесния...

В една топла есенна вечер, весело опиянени от виното на Бакхус, сатири-те и менадите разговаряли шумно, довършвайки на дългата маса вкусната си вечеря. Изведнъж компанията затихнала, за да чуе спора, пламнал между Елена и Лахесис.

- Не съм пияна! – извикала Елена с блеснали очи, мятаци огнени искри. – Весело и приятно ми е, но не съм пияна!
- Ай, не съм пияна?! – апострофирала я Лахесис, поклащайки недоверчиво глава. – А дали можеш да станеш от пейката, без да залитнеш?!
- Ха-ха! Как пък да не мога? Гледай сега! – рипнала Елена необмислено.

И едва изправила се на нозете си, започнала да се олюлява и аха да падне. Ако не бил я подхванал Кисос, един от близко седящите сатири, Елена щяла да прегърне силно привличащата я земя.

- Ха-ха! Май щеше да се трупосаш, сестро! – присмяла ѝ се нейната опонентка. – Гледай сега как си Лахесис! А-а, ето! Даже мога да вървя... пра-а-во напред!

Лахесис бавно вдигнала крак, опитвайки да тръгне напред, ала и тя се олюляла, усещайки силното земно привличане. Нея пък я подхванал Емел, друг услужлив и мил сатир, за да я спаси от пиянско падане с натъртване.

Обаче, гледайки се инатливо, двете менади продължили своето съревнование в издържливост след напиване с вино. Елена, придържана от Кисос, успяла да направи три крачки, но те не се получили направо, а вдясно. Следващите три крачки на двойката, въпреки усилията, пак не се получили направо, а този път – вляво.

Почти същото движение изпълнила втората двойка – на Лахесис и Емел.

Оценявайки бързо смехотворната ситуация, компанията последвала техния пример – каквото и да стане, веселба да пада. Е, някои нападали по третата, но повечето се заловили един за друг, за трети и четвърти... Успели да се удържат прави.

- Я се хванете всички за ръце и направете един голям кръг! – изкомандвала ги мъдрата Клото, която разумно си седяла на масата, дъвчейки нещо.

Младите от немай-къде я послушали и образували наистина твърде голям кръг, който заел почти цялата поляна пред пещерата.

- А сега, що да чиним? – попитал озадачено Емел.
- Аха, що да чиним, Клото? – повторила като ехо неговата дружка Лахесис.
- Не се ли сещате? – засмяла се Клото. – Небето не ви ли подсказа? Три крачки напред-вдясно и подскок назад, три крачки напред-вляво и пак

подскок назад. Първите три крачки може да са по-големи от вторите три, за да се задвижи напред живият кръг.

- Като въртящ се Слънце-Хор! – допълнил я Божият син, който се гласял да поведе този нов колективен танц.
- Ето! Младият Бакхус даже образ ви описа! – казала окуражително Клото и се обърнала към двамата сатири, които били останали на масата близо до нея. – Сикиниде, и ти Кордак, защо седите още, отивайте и вие!
- Аз ще правя ритъма като удрям по този тъпан, иначе всинца ще объркат стъпките! – отвърнал Сикинид, вдигайки в лявата си ръка приготвения от него одеде дрянов обръч със силно опъната ярешка кожа, а в дясната – тежка дървена лъжица.
- Да-а, ще объркат стъпките, па може и да се спънат и натръшкат като презрели круши! – подкрепил го усмихнат Кордак.
- И как ще помагаш ти, с подсвирване ли? – попитала насмешливо Клото.
- С тези гръмки кимвали! – Кордак вдигнал от масата две големи плоски медни чинии, държейки ги за столчетата и ги ударил една в друга.
- Добре, добре! – съгласила се Клото, запушвайки уши. – Само се премести по-далеч от мен, да не ме оглушиш!

Танцът тръгнал несръчно и колебливо – люш надясно, люш наляво. Ала наистина ритмичните удари на Сикинид с неговия тъпан, както и на Кордак с неговите кимвали, много улеснили стъпките на пийналите сатири и менади. И когато множеството млади нозе влезли в ритъма на танца, земята и скалата под нея потреперили, да не говорим за металните и керамични съдове по масата – те също заиграли. Всички стъпвали и скачали като един – величествено преживяване!...

На следващия ден Кисос и Емел се спуснали по склона към дола на река Лепеница. Не след много се върнали запъхтяни, носейки няколко средно дебели тръстикови ствола. Кисос извадил острия си нож, отрязал едно късо парче и издялал набързо от него свирка с един отвор.

- Хубава ти е свирката, ама дава само един тон. – забелязал критично Емел.
- Ако подсвирвам в такт, ще свърши работа. – отвърнал му Кисос.
- Мисля, че един тон ще доскучае на играчите? – казал Емел.
- Ами ако издълбая няколко поредни дупки по тръбата? Дали различните дупки ще превръщат моето духане в различни тонове? – почесал се Кисос зад ухото.
- А как ще се чуе тонът на отделната дупка, ако въздухът излиза едновременно от всичките? – попитал Емел.
- Мога да ги затворям с пръсти, като винаги оставям една дупка отворена. – пак се почесал Кисос. – Като редувам дупките и тоновете, които те произвеждат, ще постигна цялата хармония!... Мога да съчиня и мелодия!...

- Това вече е нещо! – възкликнал Емел. – А колко дупки ще направиш?
- Ако свиращът държи дудука с една ръка – четири, а с две – осем. – за-смял се Кисос.
- Браво! Невероятно! – възторжено извикал Емел. – Всеки тон ще отговаря на божество от Великата Енеада!... Този дълъг дудук с осемте дупки можем да го наречем кабалос или кавал!...
- Мога да направя две отделни къси тръби, всяка с по четири дупки и да ги свържа с лико! Ще се надуват едновременно, а пръстите на двете ръце ще управляват поредността на тоновете! – продължил да размишлява Кисос.
- Става, но трябва да се пробва! – одобрил веднага Емел. – Започвай да дялкаш, майсторе на ножа!...

На следващия ден Емел, вдъхновен от приятеля си Кисос, изобретил друг инструмент. Той втъкнал в мех от още влажна козя кожа един от дудуците на Кисос. До него втъкнал обикновена тръба, с която мехът да се надува постоянно, а отдолу – трета тръба, която издавала само един пищящ тон, който служел за фоново озвучаване на мелодията, създавайки, заедно с нея, затрогваща монотонност за довеждане на слушателите до състояние на транс. Тази чудесия двамата даровити момци нарекли гайда, защото се правела от козя кожа, а козата смятали за превъплъщение на Гая или Гея – Великата майка на всички богове.

Не след дълго Сикинид, Емел и Кордак сътворили свои собствени сатири-ски танци: сикинидия, емелия и кордак.

Тъй били изобретени дудукът; двойният дудук, наречен авлос или двуянка по името на Двуликия Янус; дългият дудук или кавалът; както и гайдата. Тези първи духови инструменти били използвани за озвучаване и инструментален съпровод на поетично-вокалните изпълнения – химни, пеани, дитирамби; танцовите изпълнения – ръченици и хора, по време на мистерните празници Игнажден-Колада или раждането на непобедимото слънце Митрас, Сурва-Базил, Кукерия, Трифон Зарезан, Герман, Либерия, Нестинария, Консуалия, Сатурналия.

Заредила се поредица от весели вечери. Рутината на есенните дни, когато трябвало да приготвят и складират зимнината и горивото за предстоящата дълбока зима, се редувала с веселието на есенните вечери, когато младите души разгръщали и отпуснали своите желания и енергия. Всяка поредна вечер била осветявана с все по-пленителни и буйни танци, с все по-игрива, ритмична и мелодична музика. И танцьори, и свирачи надминавали себе си... Появили се и други любопитни зрители – живеещите наблизо траки-планинци, – които отначало попивали удивено удоволствието, пораждано от новото изкуство, а сетне – сърца луди-млади, – се включили в общата забава.

Така се разнесла мълвата за Либер, за неговите песни, танци и забавления. Появили се групи от младежи, идващи от по-далечни кътчета на просторната Рожаница или Рода планина. И те искали да участват във веселбите на

Либер. Ала мойрите отказали да ги пуснат в Светая-светих – светилището на връх Сутка, което вече било здраво укрепено и недостъпно за непосветени.

Тогави Либер и Силен измислили да изнесат фестивала извън светилището, за да го направят достъпен за всички в планината. Това щяло да им даде възможност да въведат любознателните траки в новата божествена доктрина на Либер, в замислените от него празници, всеки със своите специфични ритуали.

Настъпвало ново време – епохата на Хорос/Бакхус/Либер. Култът към Божия син – младото животворно слънце – трябвало да измести култа към неговия отец Зевс, както и по-стария – към неговия дядо Кронос.

Решили да направят шествие от паланка на паланка и навсякъде да разгърнат своята енергия, сила и любов. Силен организиран пътуваща група от сатири, като оставил само неколцина да пазят светилището с мойрите Клото и Атропа. Другите две мойри Лахесис и Елена, преобразявайки се в менади, се подготвили да тръгнат заедно със Силен.

Трябвало да се използват последните топли есенни седмици.

Както си били облечени в рунтави кози кожи, с вълната навън, сатирите понесли със себе си кози рога и крака с копита, които да привържат към главите и нозете си, щом започне играта и маскарадът. Някои си носели кози опашки и даже фалоси, в чест на ненаситния любовник Пан – козловата ипостаза на бога, оплодотворяващ и обновяващ цялата природа. А трети път си издялали дървени маски – страшни, или усмихнати, или пък плачещи, според ролите, които щели да представят.

По време на нощните шествия сатирите на Дионис и Силен запалвали множество големи факли, което усилвало мистичното преживяване на танцуващата и пееща група, а следващите ги планинци им подражавали възторжено. По време на път, денем или нощем, сатирите и менадите играели и пеели, като най-отпред вървял и свирел на своя лъскав дудук Кисос, втори вървял и се въртял с каба-гайдата си виртуозният Емел, а трети и четвърти – Сикинид с тъпана и Кордак с чинелите, чиито удари гърмяли и звънтяли, подемени веднага от ехото на скалните грамади.

Цялата планина ехтяла от козловите песни-танци, които нарекли дитирамби – сиреч „Дете на Ромба“, като подразбирали, че Ромбът е Майката-утроба, родила по тези места Божия син. Чрез дитирамбите групата пресъздавала преследването на кравата Йо от свирепия Стършел, спасяването ѝ от мойрите, раждането на Божия син в тяхното прорицалище на връх Сутка и накрая, отнасянето му от Божията майка в Египет.

По време на маскарада свещената двойка майка-син преминавала през три различни метаморфози: юница – телец; коза – яре; кошута – еленче.

Виждайки интереса към новото им артистично начинание и появата на множество почитатели, Дионис, Силен и свитата им от верни сатири се замислили как да продължат делото си през пролетта. Планината Рода била вече тяхна, оставало да слязат в плодородната низина, простираща се на север, за да приобщят и траките-земяделци...

Най-сетне студената зима се изнизала и пукнала живителната пролет. Сатирите започнали да се готвят за фестивалното си шествие в долината: маскарадни облекла, рога, копита, опашки, фалоси, маски, но и старателно изработени нови музикални инструменти – по-добри от предишните.

Не усетили как дошла средата на март, време, което било определено за празника Либерия – дни на Либер за посвещение в мъжество. По този повод в светилището пристигнали двадесетина юноши – техни братя, племенници и други роднини, – мераклии да издържат посветителския ритуал и да станат мъже.

Изпитанията на младежите продължили девет денонощия, които включвали шест денонощия труден преход през скалистите зъбери на Пирин и Рила, като трябвало да преодоляват пропастите, клисурите, пълноводните и буйни планински реки; две денонощия, в които трябвало да се спуснат в Юндол – дола на Юницата-майка, откъдето да се доберат обратно до връх Сутка. Накрая, в подножието на Сутка, трябвало да влязат в Долната пещера, където да издържат на тъмно през цялото последно денонощие.

Разбира се, младежите били съпроводени от неколцина сатири-водачи, които да ги насочват по славния път на Богинята-майка – юницата Йо, – но били длъжни да се справят сами с трудностите, например да си набавят храна, да си строят подслони, да стъкват огън, като си помагат и работят заедно.

Слава-богу изпитанията минали добре, без сериозни злополуки, а всички новопосветени сатири получили от мойрите муски за божествена закрила, направени от остър еленов рог, кухнята на който запълнили с цветчета от Лъвска лапа и Китара.

Веднага след успешното приключване на изпитанията и посвещението им, благодарните младежи се присъединили към сатирите, за да помагат в подготовката на Дионисовата процесия. Там те щели да преминат практическа сатирска школа.

- Какво става, Силене! Готови ли сте вече? – попитала Клото, макар да знаела какъв отговор ще получи.
- Да, майко Клото! Почти привършваме! – отвърнал Силен, а на лицето му грейнала неговата обичайна самодоволна усмивка. – Днес приключваме, а събале мисля да потеглим по своя съдбовен път!
- Добре казано, сине на Хермес! – пляснала го Клото по голямата румена буза. – Събале ще тръгнете, ала първо ще се отбием всинца на едно чудно място и оттам цялата дружина ще си поемете по пътя!
- Тъй ли? – озадачи се Силен. – Че къде е туй чудно място? Аз знам ли го?

- Не го знаеш. То е възшебно ваяние на майката-природа, създадено сякаш за вашия фестивал! Там ще изиграете пълния си репертоар, хем да го упражните и оттам ще поемете надолу към низината! На път ви е!
- Добре, мъдра Клото! Ще ни заведеш ли на туй място!
- Да! И като свършите игрите, ще ви благословя! Големи приключения ви очакват – безброй почитатели и последователи!... Виждам неистова радост и много любов, виждам още строеж на храмове на Божия син по цялата тракийска земя!... Но всичко по реда си, когато му дойде времето...
- О-о, сполай ти за хубавите думи! – засиял Силен.

На следващата сутрин всички без изключение напуснали прорицалището и то останало съвсем пусто. Спуснали се по северния склон на връх Сутка, покрай Момин кладенец, наричан още Цепина. Там от една цепната скала, подобна на женска утроба, извираше мощна струя бистра вода. Водата образувала ручей, който пълнел неголямо, но дълбоко езеро, непосредствено под извора. Мястото било посветено на майка Рода.

Дружината, следваща пътеката като тънка нишка, се изредила да пие от студената струя на Момин кладенец. Полека-лека стигнали до подножието на връх Сутка, където склонът се съединявал с този на съседния връх Червените скали. Между двата склона препускала с пролетна ярост буйната Лепеница, която извираше малко над кладенеца, от Долната пещера на Сутка, а точно пред погледа им скачала от стръмна черна канара.

- Минете под водопада! – изкомандвала ги Клото. – Там прескачайте водата по каменните валуни! И по-чевръсто се движете!

Щом заобиколили съседния връх, озовали се на желаното място – едно каменно плато, заобиколено от три страни с полегати скали. Тези скали били твърде странни: състояли от хоризонтално насложени бели плочи, структурирани стъпаловидно. На тях можели удобно да седнат множество хора.

- Виж ти! – възкликнал Силен, оглеждайки околното пространство.
- Тази фуниевидна падина е тъкмо за нас! – изумил се Дионис, бързо оценявайки предимствата на мястото. – И гласовете ни звучат тук кристално чисто!
- Сякаш е правено от човешка ръка, ама не е! – заключил Силен, прокарайки длан по равната плоча на най-долния ред.
- Казах ли ви аз! – засмяла се Клото, доволна. – Можете да си почвате репетицията.
- Дитирамбистите и музикантите да дойдат при мен на арената! Веднага! – провикнал се господарски Силен.
- Ще я назовем орхестра, по моето египетско име Хор! – прекъснал го Дионис.
- ... Всички останали да седнат на каменните пейки, за да не пречат на представлението. – продължил да наставлява Силен.
- А багажа си де да сложим? – попитал един играчите-актьори.

- Зад онази висока скала, които огражда като стена арената! – посочил с ръка Силен.
- Не арената, а оркестрата! – поправил го Дионис.
- Добре де, оркестрата! – повторил Силен. – Само внимавайте, да не паднете в пропастта, която е зад стената! Тая стена можем да я наречем сцена или сцена.

Силен отишъл в края на равната площадка, за да отмести оттам една четвъртита скала, наподобяваща трон, която му се сторила че стои не на място.

- Що ще чиниш, Силене? – попитала го Клото, която се била разположила централно на първата пейка.
- Този висок и ръбат камък ще пречи тука!
- Прав си! Претърколи го в средата на оркестрата!
- В средата? Че защо? – почудил се едрият мъж.
- Защото на него ще седне нашият Либер! – поучително казала Клото. – Нали това ще играете: неговата поява и свята длъжност в нашия земен свят?
- Знаеш ли, права си! – съгласил се неочаквано за самия себе си Силен, който се готвел да поспори с главната мойра, тъй като само преди малко възнамерявал да бутне големия камък в пропастта.

Така каменният трон на Божия син се оказал в средата на оркестрата. А младежът бързо седнал на него и казал повелително:

- Аз ще бъда тук в средата като бог Дионис, а дванадесетте дитирамбисти, които рецитират, пеят и играят заедно, ще ги назовем с общото име Хор!
- Добре, това ми харесва, умни ми млади братко! – съгласил се Силен.
- А ние, музикантите, къде ще свирим? – попитал Кисос.
- Значи Дионис седи на неговия трон, дитирамбистите или хорът да се подредят в дъга пред него, а вие, четиримата музиканти ще седнете на по-малки камъни пред хора!
- Аз не мога да свиря на гайдата седнал! – възпротивил се Емел.
- Тогава ще стоиш прав, пък ако се умориш, ще поседнеш! – посъветвала го Елена от втората скамейка.
- А ти, Силене, къде мислиш да застанеш? – досетила се Лаксис. – Нали ти си актьорът, който ще води диалога с Хор?
- Да! – почесал се Силен, озадачен. – Ами аз като актьор, сиреч активен, мисля че не трябва да стоя закован, а да се движа насам-натам по оркестрата. Да провокирам хора, който ми е антагонист, с моите въпроси, действия, мимики, гримаси, защото хорът е пазител на традицията, морала, божествения закон. Той е пасивен и тромав страж на обществените норми, а моята роля е да го предизвиквам, провокирам към хубави промени в името на по-добър живот!

- Браво, Силене! Точно такава е твоята роля! – одобри Клото и посочи нагоре с показалец. – Не трябва ли обаче да започнете вече, защото виж къде е слънцето!

Подредили се най-последно. Кисос надул новия си кози рог, което привлякло вниманието на всички присъстващи, а Сикинид заудрял своя огромен тъпан:

- Дум-м..., дум-дум! Дум-м..., дум-дум! Дум-м..., дум-дум! – ударена, две неударени: това била стъпката Дактил, измислена от Дионис.

Кордак тряснал чинелите, за да отдели първото действие на тъпана от следващото. А то било в стъпка Хорей, отново посветена на Божия син:

- Дум-м..., дум! Дум-м..., дум! Дум-м..., дум!

Отново Кордак дръннал чинелите, а Сикинид демонстрирал третата ритмична стъпка Ямб, посветена на бог Ям, познат още като Посейдон:

- Дум, дум-м...! Дум, дум-м...! Дум, дум-м...!

Изад сцената изскочил Силен, навлякъл рунтава кожа. Изглеждал като тромава мечка, макар че си бил турил големи бичи рога и усмихната маска. Направил няколко крачки към пейките, после се обърнал към хора. В това време Сикинид, който бил сменил тъпана с малки тимпани, барабанил ситно-ситно, създавайки очакване нещо да се случи.

- Дойде месецът на пролетната богиня Марта и закичихме за здраве бяло-червени мартеници! Туй съчетание бяло-червено сякаш бележи някакъв преход?... – започнал актьорът Силен. – Е, уважаеми Хор; ти, който знаеш всичко! Разкрий ни мистерията?! Какво предстои да се случи в тази китна и ароматна пролет?
- Нова тайна ще се открие-е-е! Ново време иде-е-е! – заговорили хоро-во и напевно дванадесетте сатири в кози кожи, с кози рога и сериозни маски, като подскочили заедно надясно, тропвайки едновременно на козите си крака-котурни, които ги правели по-високи от актьора.
- Каква тайна, какво време? – любопитствал Силен, въртейки ухилена глава.
- Тайнството на живота-а-а сменя тайнството на смъртта-а-а! Мразовитата, мрачна, бяла зима-а-а отстъпи на топлата, светла, червена проле-е-ет! – отвърнал Хор и подскочил сега наляво, тропвайки силно така, че изкълтяла равната бяла плоча, покриваща орхестрата.
- Кой стори туй чудно тайнство, кой управлява времето? – изрекъл любопитният актьор, оглеждайки се, сякаш търсел някого.
- Внукът на великия Хроно-о-ос – Божият син Диони-и-ис! Той е сега господарят на небесните сфери и на времето-о-о! Той беше до преди месец студеното слънце Кола-а-ад, но превърна се вече в топлото слънце Сурья-я-я, за да стане накрая горещото слънце Ярило-о-о!
- А природата как тъй оживя, растенията напъпиха и разцъфтяха, пчелите зажузаха, даже животните станаха жизнени и буйни.

- Сурья донесе топлина-а-а, той ще се превъплъти в пчела-а-а и ще поведе пчелите да опрашат растенията-а-а, и пак той ще се превъплъти в бик, овен, козел и кон, за да ръководи оплождането на целия ско-о-от! За да се родят игриви и весели козлета, кончета, теленца и агънца-а-а!
- Аха-а! Сецам се! – извикал Силен. – Туй ще да е млада бога, дето Божич го зоват?
- Божич го зоват и още Ро-о-од, и Дажбо-о-ог! Защото по волята на великия Зевс, той е новият господар на света-а-а, той управлява небесата-а-а, той поражда живота-а-а и обновява цялата природа-а-а!
- Те животните лесно се плодят, ами момите? Как да изберат подходящия момък? – поискал да уточни Силен.
- На момите помага майка Лада-а-а! – веднага отговорил Хор. – Лада или Рея, която египтяните знаят като Басте-е-ет, а траките знаят като Котито-о-о! Момите трябва да ладува-а-а! В котлето на Котито, пълно с мълчана вода-а-а, всяка мома да пусне пръсте-е-ен, вързан за китка-а-а! Котлето, завито в червено-о-о, да преспи под трендафи-и-ил и звездите да го грея-а-ат! На сутринта майка Лада-а-а ще посочи избраника на всяка мома-а-а!...
- Ама този, когото си е нарекла момата, или някой друг? – полюбопитствал Силен.
- Само Лада знае-е-е! Само Лада вижда-а-а!... И щом Лада избере-е-е, двойката трябва да се съчетае-е-е и любовния танц да заиграе-е-е!...
- И-и-ху-у! – викнал басово Силен, прикрепвайки си отпред изкуствения фалос, и лудешки припнал да играе ръченица с ръце на кръста.
- И-и-ху-у! – викнала алтово и мойрата Елена, като скочила пред него, лице в лице, наредена в красива носия; почнала и тя ръченица, ала ръченица по-различна, женска – разперила и вдигнала ръце с широки шарени пеперудени ръкави и се завъртяла първо цял оборот надясно, сетне цял оборот наляво, та всички да я зърнат и с очи любуват.

Музикантите своевременно обгрижили и фалическият любовен танц с необходимия му съпровод: гайдата на Емел засвирила по-витиевато и чувствено; пъргавият Кисос му пригласял двутонално с двуянката; а Сикинид и Кордак ловко подавали горещ бърз ритъм с тимпаните и чинелите.

Хорът никак не чакал покана, пък и спазвал предварително заучения сценарий. Хористите подели и разгърнали буйно хоро, обикаляйки оркестрата и трона на Дионис, който ритмично клател кестенявата си буклеста глава, блестяйки своите ярки синьо-зелени очи. Всяка промяна на посоката на хорото била озвучавана от ямбичен удар на тъпана и оглушителен звън на чинелите, произвеждан от мускулестия Кордак.

Последвала кратка почивка, в която актьорите седнали на пейките при публиката. Всички възбудено обсъждали представлението, което едни предложили да нарекат Деа-Та-Ра или Деатар, а други Та-Ра-Ге-Дея или Трагедея.

Във второто действие Силен, хористите и музикантите пресъздали събитията по зачеването на Божия син на Еньовден от отца му Зевс и майка му Изида, и как стоокият Аргус възнамерявал да предаде бременната крава Йо и сестра ѝ Микена на изпратения от Хера Арес, преобразен като стършел. Но хитрият Хермес обезглавил Аргус и успял да спаси двете сестри. Как след това Хермес, Йо и Аполон избягали с бързоходния кораб на Аполон. Преследвани от Арес и войската му, те достигнали гостоприемна Тракия, където мойрите им дали убежище в своето светилище на връх Сутка.

В играта се включили нови актьори: мойрата Елена, която, слагайки си тъжна маска, пресъздаде образа на бременната Йо и мойрата Лахесис, която се престорила на сестра ѝ Микена; а двама сатири поели ролите на Хермес и Аполон. Силен изпълнявал едновременно две роли: на актьора-опонент на Хор – с комичната маска; на стършела Арес – със страшната маска, надявайки пелерина, оцветена в жълто-черни райета.

Третото действие разкривало как притеснената Богиня-майка Йо преждевременно родила Божия син в седмия месец от бременността, между Игнажден и Коледа. За приключенията на Йо, Микена и младенца, преследвани

от злия Арес, по пътя им през Тракия, Анатолия и Левант. И как най-сетне с помощта на Аполон се скрили в Египет – царството на Хадес, наричан там Сет, – където Арес не смеел да стъпи. Действието завършило този път не с хоро, а със сир-таги или „Конникът Сири“ – новия танц на изобретателния Кордак. Тук дванадесетте хористи не описвали кръг, а играели здраво хванати в права редица, така синхронно, сякаш били един човек.

След възторжения троен спектакъл нямало дори кратка почивка. Цялата група, без Клото, Атропа и петима сатири-пазачи на светилището, трябвало да потегля към равнината. Прегърнали се на раздяла.

- Беше прекрасно, мили момци! – въздъхнала младата Атропа.
- Да, така е! – съгласила се иначе претенциозната Клото, но все пак погледнала критично към Силен. – Само дето първото действие трябваше да бъде трето!
- Права си, майко Клото! – отвърнал той, издържайки тежкия ѝ поглед. – Ние обаче дадохме предимство на пролетната Дионисова мистерия, за да отдадем дължимото на настоящото време – пролетта! Тя е сега важна за хорските души! Тя движи хорските мисли и постъпки!
- Май и ти си прав, Силене! – казала Клото след мигновено притваряне на очи, един от начините да провиди събитията. – Много добре се получи вашия театър!
- Благодаря, майко! Твоето признание и това на всички, които присъстват тук, ме кара да се гордея! – Силен огледал останалите актьори. – Нали дружина?
- Служим на Бакхус, Божия син! – извикали хором дитирамбистите и музикантите, като Зевсовият син силно прегърнал своя наставник Силен.
- Служим на Бакхус! – повторили като ехо и другите сатири.
- Тръгвайте, че стана пладне, а път ви чака! – подканила ги Клото. – Като слезете долу в полето, тъкмо преди да стигнете пълноводната Ромбус или Марица, ще видите няколко тепета. Туй е градът Пулпудева. Качете се на най-високото тепе. Там, до замъка на бога-ковач Хефест има храм на Великата майка Гея. Почукайте на портата на храма и потърсете Терсида – главната жрица. Поздравете я от мен. Тя ще ви настани и нахрани, а като тартор на Пулпудева ще покани местните да ви гледат. Щом изиграете представлението си, ще ви упъти в кои други градове да отидете, за да посветите и техните жители в магията на Дионисовия театър.

Каквото нарекла Клото, това и станало. В Пулпудева жрицата Терсида приела с голямо внимание и любов голямата група сатири и най-вече мойрите Лахесис и Елена. Отпочинали добре, а на сутринта, щом ручилото на

гайдата писнало и задумкал огромният тъпан, бързо се събрала любопитна тълпа. Като разбрали какво чудо се готви, гражданите хукнали да съобщят новината на близки и познати. Надошъл много народ и още тълпи прииждали, възбудени от носещата се мъгла за театъра на младия бог Дионис. Същевременно Терсида се погрижила да повикат първенците на града, за да удостоят и те събитието със своето присъствие.

- Що ще чиним сега, с толкоз народ?! – зачудила се Терсида. – Де ще го сберем?
- Има ли тъдява някаква падина, ние да играем долу в ниското, а людете да насядат наоколо нависоко, та да ни виждат като на тепсия? – обяснил Силен.
- Да, има таквоз място! – засмяла се облекчено Терсида, щом разбрала какво е нужно на гостите-актьори. – Ей-къде е, там долу! В седловината между трите хълма – на Кронос, Зевс и нашия, който е посветен на Великата земна богиня. Куцият бог Хефест, който с нейното благоволение рови в земята за метали, реши тук да построи своя замък, леярна и ковачница.
- Има ли в това Трихълмие дървета и храсти, които да пречат?
- Няма дървета, само скали!
- А ще могат ли хората да се покатерят по склона, за да ни гледат?
- Ще могат, да! Склонът е полегат, скалите са на тераси – тъкмо да приседнат!

Без да се мае, Силен дал уговорения знак на Кордак, който пак издумкал с тъпана три тържествени серии от по три дактилни стъпки. В това време Силен изтичал по стълбището на храма, застанал на площадката пред входа и, пускайки на воля гръмовния си глас, обявил на събралия се народ къде ще бъде представлението и как трябва да застанат всички...

Спектакълът бил гледан с голям интерес. Мъките и терзанията на Божията майка, преследвана от Стършела, преживените опасности, предизвиквали искрено съчувствие, дори плач у част от публиката, а когато Майката надмогвала поредното премеждие, всички въздъхвали облекчено. От друга страна комичните обрати, подхлъзвания и падания, които Силен измислил в хода на своята игра, довеждали зрителите до спонтанен смях и доволно пляскане с ръце. Така се появил този похват – пляскането с ръце, – чрез който зрителите награждавали добрата игра на актьорите и свирната на музикантите.

Когато действието приключило, Силен представил младия Дионис:

- Ето това е, достойни граждани на Пулпудева, Божият син Дионис – синът на великия Зевс и на Божията майка Йо!
- Порастнал е вече! – провикнал се някой от тълпата.
- Голям красавец! – чул се звънлив женски глас.

В отговор на тези реплики Дионис се поклонил ниско, което отново предизвикало бум от ръкопляскания.

- В негова чест създадохме Дионисовия театър, пеаните, химните, дитирамбите и танците на сатирите – божествената му свита! Освен това, мили хора, ще ви споделя нещо важно! – тук Силен умело снишил тон, за да подсказе, че изговаря голяма тайна.
- Какво, какво, какво...?! – чули се от три страни заинтригувани гласове.
- Зевс... – повишил тон Силен. – ... е завещал най-малкият му син Дионис да го наследи! Той да стане господар на света и да заеме първото място в култовите церемонии и обреди! Това ми довериха мойрите – богините на съдбата, които провиждат нашите бъднини!
- Еха-а! Нека да живее Дионис, младият бог! – провикнал се някой.
- Красивият бог! – извикал друг.
- Добрият Дажбог, който възкресява всичко живо!
- Да живее! Да живее! Да живее!... – възгласите се умножавали, а щастливите граждани махали с ръце, шапки, кърпи и шалчета.

Посред радостния шум и глъчка на орхестрата слезли главната жрица Терсида, носеща се плавно в ослепително-бялата си роба, а след нея неколцина първенци на града.

- Аз предлагам да построим на Зевсовия хълм нов храм, посветен на Божия син, където да се провеждат неговите празници и мистерии, част от които всички ние видяхме току що в Дионисовия театър! – тържествено обявила Терсида. – Храмът на Великата майка ще отдели средства за туй ново начинание!
- И ние ще помогнем! – чул се младежки глас от публиката.
- И ние! И ние! – дошли различни гласове от отсрещната страна.
- Разбира се, всяка помощ е добре дошла! – махнала Терсида на подкрепилите я. – Не само с пари, но и с труд! Всеки каменар, зидар, дърводелец, ще бъде добре дошъл на строежа на новия храм!
- Ние пък, неколцината мъже, които сме тук, намислихме да облагородим това място, да го изградим здраво и красиво, от камък и дърво, за да може в него да се провежда занапред Дионисовият театър, за славата на новия бог!
- Благодаря ти! – приближил се Дионис и двамата стиснали ръце. – Как се казваш?
- Харопс! – отвърнал мъжът, който на възраст бил малко по-голям от Дионис.
- Няма да забравя твоята добрина, Харопс! – казал Дионис. – За мен тя значи много!
- Туй е велика идея! Браво! – разчувствал се Силен и прегърнал Харопс, а след него и неговите приятели. – Догодина, като дойдем пак в прекрасния ви град, ще имаме хубаво място за нашия театър, където да се развихрим като истински богове на трагедията и комедията!
- Заповядайте, ние пулпудевци, ще ви чакаме с нетърпение и... – Харопс изгледал Силен с блеснали очи. – ... Мисля, че тази площадка беше

тясна за хората и сиртакито! Смятам да я разширим, та наистина да се почувствате на нея като богове на танците!...

Докато отдъхвали и хапвали в трапезарията на храма на Великата майка, Терсида разяснила на Силен и Дионис кои са главните и многолюдни градове в Тракия, където задължително трябва да изнесат своята програма. Освен Пулпудева, това били Бесапара, Слатина-Сердон, Вер-Рея, Каранион, Кара-Сура или Чер-Пан, Мулдава. Посъветвала ги, преди да стигнат към края на своя тур до светилището Мулдава, да минат през планините Сакар и Странджа, които и без това са им на път. На върха на Странджа е Мишкова нива – свещено място, – под което се крие гробницата на богинята-котка Бастет, почитана от траките под името Котито. Котката е превъплъщение на Рея, съпругата на Кронос и баба на Дионис, която обаче, по волята на жестоката съдба, той никога не бил виждал. В тамшната околност живеели пазителите на гробницата, които извършвали по пълнолуние през месец май тайни ритуали, на които Дионис би могъл да присъства и в които да бъде посветен...

Разбира се, сатировата дружина трябвало да преспи тази нощ в Пулпудева, за да да потегли бодра утре, по изгрев слънце...

Минали пет щастливи и плодородни години. Траките широко отворили сърцата си за привлекателните мистерии на Дионис/Бахус/Либер – новия

животворен и съзидателен бог, който ги научил да правят мед и вино, да се веселят волно като освобождават духа в себе си, да творят изкуство и да му се наслаждават. Празниците, посветени на Божия син били най-обичани, неговите песни и танци – най-свирени и играни, в сравнение с тези на другите богове. В тракийските градове се издигнали неговите богато украсени храмове и амфитеатри, в които изнасяли представления актьори, набирани измежду младите местни сатири и менади.

Разбира се, докато бил в Тракия, възмъжавайки, Дионис не изоставил хубавата благотворна традиция, която той и другарите му сътворили. Всяка пролет, щом духът на баба Марта се усмихнел от небето и народът закичвал бяло-червените мартеници, Божият син и неговата сатинова свита, водена от умния и игрив Силен, извършвали своя многоочакван театрален тур из Тракия. Това били най-величествените, звънки, лудешки и впечатляващи игри – кулминацията на тракийския свободен дух.

Родопските сатири, участващи в първоначалния Дионисов Хор, овладели до съвършенство поетичното слово на дитирамбите и песните, различните стъпки на хорото и сиртакито. Музикантите Кисос, Емел, Сикинид и Кордак, станали виртуози на авлоса, кавала, гайдата, тъпана и кимвалите. Тяхната изкусна свирня карала нозете, тялото и ръцете да правят подскоци и въздушни фигури, а съзнанието да припва и подлудява. Дори болните и сакатите се вдигали да играят според своите сили.

В тракийските градове най-дейните жители организирали Дионисови спейри – дружества на посветените в мистериите на Божия син. Йерархията на всяка спейра състояла от главен спейрарх; нартекофор – отговорник за свещените тирсове; краниарх или майстор на дряна, от който изработвали свещените тирсове; три бакхе – менади или вакханки, опитомителки на змии; лихна – осветителка на свещената кошница за младенеца; ликнофора – носачката на свещената кошница с младенеца; трима курети – танцьори и биячи на кимвали; семиофор – носач на фалическия образ на Бакхус, според местните предпочитания нарисован на хоругва или издялан във вид на дървена статуя. Тържествените шествия служели като носталгичен рефрен и съпреживяване на героичните приключения на майка Рода и нейния син Род – в името на цялото общество.

Градските храмове-бакхеони на Дионис били управлявани от архемист, на който служели няколко мисти. Тяхно задължение било затвърждаването и спазването в годишния календар на новата празнична традиция.

Възникнала и отделна колегия на пастири-буколоси, начело с архебуколос. Характерни за тях били прическите, в които дългите коси са сплетени на осем плитки, завити на букли, както и това че те пиели виното си в букови чаши. Буколосите извършвали благородното пастирско дело да водят народа, както посредством живото слово, така и чрез писменото слово. Те имали грижата за свещения език и свещеното писмо. Правели книги-буки от добре изсушени букови дъсчици, които след ситното изписване върху тях на магическите знаци, руни или букви, свързвали с медни пръстени във вид на

дипляни. Най-херметичните книги обаче, старателно изработвали от златни или сребърни ламини, за да не бъдат подвластни на времето. Готовите книги – с архаични названия руни, буки и либри – подреждали в кедрови сандъци, които съхранявали в олтарното пространство на храмовете.

Дионисовият култ, с неговите театрални представления, тайнства, оргии и весело пиянство, не останал задълго само при сатирите и менадите в Рода планина и в равна Тракия. Той неочаквано бързо набрал сила по островите в Тракийско море – Тасос, Самотраки, Имброс, Лемнос и Лесбос, където му се радвали местните сатири и вакханки, наричани тук клодонки и мималонки. От тракийските острови Дионисовият култ прескочил в Анатолия, където съжителствал с местния култ на Кибела, а десетина години по-късно, когато Дионис се завърнал в Египет под името Хор, го възприели с огромна любов и египтяните.

След време Харопсовият внук Орфей наследил тракийския трон, а заедно с него и длъжността върховен жрец на Дионис. При едно свое гостуване у царя на Тива Кадъм, тракийският архемист му доверил тайните на Дионисовия култ. Орфей посветил в Дионисовите мистерии и останалите царе на Елада – потомци на Пеласг и на сина му Тесал, – тъй като в онова древно време Елада била под властта на пеласгите. Нещо по-вече, Орфей им предоставил свои преписи, направени пак върху букови дъсчици, от първите най-стари буколически книги, съдържащи Дионисовата доктрина...

Много столетия и хилядолетия Орфеевите книги – това безценно наследство на човешката история, изкуство и култура – били четени и преписвани с треперещи пръсти от безброй поколения елински поети и книжовници...

СПОМОЩЕСТВУВАТЕЛИ НА КНИЖКА 5

Владимир Илиевски

Димитър Стефанов

Димитър Тодоров

Йордан Йорданов

Камен Алексиев

Милен Люцканов

Николай Кондаков

Стефан Калайджиев